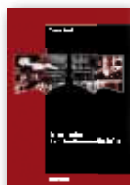

Edícia SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Vychádza v rámci „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Vydané publikácie:

BYSTRICKÝ VALERIÁN: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu (Výber zo štúdií).

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2008.

KRAJČOVIČOVÁ NATÁLIA: Slovensko na ceste k demokracii.

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

KAMENEČ IVAN: Spoločnosť, politika, historiografia (Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí).

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

DANGL VOJTECH: Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914). Bratislava:

TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ: TRADÍCIA A DEJINY

Výbrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949). Bratislava: TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

MILAN ZEMKO: OBČAN, SPOLOČNOSŤ, NÁROD V POHYBE SLOVENSKÝCH DEJÍN.

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2010.

978-80-89396-05-4

OBČAN, SPOLOČNOSŤ, NÁROD

MILAN ZEMKO

OBČAN, SPOLOČNOSŤ, NÁROD

V POHYBE SLOVENSKÝCH DEJÍN

MILAN ZEMKO

OBČAN, SPOLOČNOSŤ, NÁROD
V POHYBE SLOVENSKÝCH DEJÍN

MILAN ZEMKO

Edícia *SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA*

© Milan Zemko

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti:

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.

Návrh obálky a grafická úprava:

Jozef Hupka

Zodpovedná redaktorka:

PhDr. Vlasta Jaksicsová

Fotografia na obálke:

Oslavy 1. mája 1918 v Liptovskom Sv. Mikuláši

(foto archív autora)

Vydal

Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín (CEVKOMSD) pri Historickom ústave SAV a programu VEGA č. 2/0122/09: Občianska spoločnosť na Slovensku počas prvej ČSR (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu).

Všetky práva sú vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2010

ISBN 978-80-89396-05-4

OBČAN, SPOLOČNOSŤ, NÁROD
V POHYBE SLOVENSKÝCH DEJÍN

MILAN ZEMKO

OBSAH

Predslov	7
I. Slovenská spoločnosť v premenách historického času	11
1. O podobu národných dejín. Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín v syntetických dielach o dejinách stredoeurópskych národov	13
2. Štúrovci – tvorcovia neuveriteľného projektu	49
3. Slováci na ťažkej ceste k seabedomej občianskej indentite v Uhorsku	53
4. Historické zdroje politického systému Slovenska po roku 1989	59
5. Vojnový slovenský štát v kontinuite a diskontinuite slovenských dejín	75
6. Pamätníky Slovenského národného povstania a peripetie slovenskej historickej pamäti	83
7. Občiansky verzus národný princíp – skutočný protiklad?	95
II. Politika a jej tváre v medzivojnovnej straníckej aréne	101
8. Pravidlá parlamentnej demokracie a obmedzenia v ich uplatňovaní v slovenskej spoločnosti 20. rokov 20. storočia	103
9. Začiatok a koniec jedného koaličného partnerstva. K vzťahu medzi Milanom Hodžom a jeho agrárnou stranou a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v rokoch občianskej koalície	113
10. Spor Milana Hodžu a Vavra Šrobára pri desiatom výročí vzniku ČSR alebo História v službe politiky	125
11. Obraz prezidenta Masaryka v knižných publikáciách vydaných pri jeho významných životných jubileách a v roku jeho smrti	133
12. Nový režim pred novým štátom. Odras zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobej tlači	143
13. Nádej – pasca na intelektuálov? K tragickému príbehu verného komunistu Vladimíra Clementisa	163

III. Politické ozveny etnickej pestrosti republiky v medzivojnovom období	167
14. Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík	169
15. Nemecká tlač v medzivojnovom multikultúrnom prostredí Bratislavy v medzivojnovom období	177
16. Volebný zákon do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia za prvej ČSR a strany národnostných menšín	183
17. Politické strany prvej ČSR v siločiarach národných antagonizmov a dočasnej spolupráce	195
18. K medzivojnovým zdrojom pokusu o „konečné vyriešenie“ maďarskej otázky v Československu	207
IV. Slovensko v modernej stredoeurópskej histórii	215
19. Československo-sovietske spojenectvo z pohľadu mladoludáckeho <i>Nástupu</i>	217
20. Stredná Európa v politických koncepciách Milana Hodžu a Edvarda Beneša za druhej svetovej vojny	227
21. Edvard Beneš v bludných kruhoch medzivojnovnej a vojnovnej geopolitiky	243
22. Československo-maďarská a slovensko-maďarská hranica po Trianonskej zmluve a Viedenskej arbitráži – premeny verejnej argumentácie	247
23. Stredná Európa a Slovensko – prítomnosť a budúcnosť v tieni minulosti	257
Dodatok	
Zabudnutý text zo šesťdesiateho ôsmeho roku. Socializmus a národná demokracia	263
Summary	269
Bibliografia	271
Menný register	275

PREDSLOV

V knihe skúmam predovšetkým politické dejiny Slovenska, slovenskej spoločnosti a národa v prvej polovici 20. storočia. Tejto historickej problematike venujem dlhodobú výskumnú pozornosť v presvedčení, že práve toto obdobie a osobitne roky prvej Československej republiky znamenali zásadný, dovtedy nepoznaný zvrät v živote Slovákov a Slovenska. V tom čase Slováci zavŕšili svoje formovanie do moderného svojbytného európskeho národa, aj keď niektorí príslušníci susedných národov, ba dokonca aj niektorí Slováci to nechceli vziať na vedomie.

Samozrejme, obdobie v medzivojnovom Československu malo svoje historické predpoklady a východiská, ako aj svoje dôsledky v nastúpených nových cestách. Z nich sa jedna, celkom nová, na ktorú sme vykročili roku 1939, ukázala ako slepá ulička, končiaca po šiestich rokoch v ničote, a tá druhá, vlastne staronová od roku 1945, vydržala so všetkými politickými, spoločenskými aj čisto ľudskými peripetiami takmer polstoročie, aby na veľkej križovatke našich aj východoeurópskych dejín na začiatku posledného desaťročia 20. storočia vykročila na vskutku novú cestu samostatnej demokratickej Slovenskej republiky.

Vo svojej knihe sa venujem našim moderným dejinám v štyroch tematických a vari aj problémových okruhoch. V prvom tematickom okruhu sa pokúšam skúmať niektoré aspekty slovenského historického pohybu a ich reflexiu v historiografii, ale aj v laickom historickom povedomí v predchádzajúcich dvoch storočiach. A keďže práve 20. storočie je aj v slovenskom prípade poznačené niekoľkými radikálnymi zlomami, usilujem sa v textoch tejto časti knihy poukázať na faktory historickej kontinuity aj diskontinuity, ktoré nás ako spoločnosť, ale aj ako jednotlivcov formovali a mnohých z nás aj ťažko poznačili, či dokonca zničili.

V 19. storočí to boli najmä roky 1848 – 1849, 1861 a 1867, z nich posledný predurčil (a prevažne negatívne) osudy Slovákov na celé polstoročie. V 20. storočí získali osobitné miesto roky 1914, 1918, 1938 – 1939, 1944 – 1945, 1948, 1968 – 1969, 1989, 1993. Áno, 20. storočie bolo na historické medzníky oveľa bohatšie, než to predchádzajúce a mnohé dávnejšie storočia, a to nielen preto, že sa nám tak javí, keďže je nám najbližšie, lebo mnohí z nás v ňom prežili väčšiu časť života. Už len uvedené čísla rokov – a mohli by sme k nim pridať ďalšie a poväčšine trpké „podčísla“ – naznačujú storočnú „éru“ cezúr, zlomov, nedokončených prác, a najmä skutočných aj pochybných začiatkov. S nimi všetkými sme sa museli viac či menej úspešne vyrovnávať a prvá časť knihy hľadá v siedmich statiach aspoň parciálne odpovede na otázku, ako a prečo sa nám to vyrovnávanie s udalosťami okolo nás i v nás samých darilo či nedarilo.

V druhej časti publikácie sa sústreďujem na politiku a niektoré politické osobnosti v prvom demokratickom režime, ktorý sme v našich dejinách zažili, teda v prvej Československej republike. Bola to demokracia, ktorá v medzivojnovom, z mnohých hľadísk ťažkom období vydržala najdlhšie zo všetkých nových európskych demokracií, ktoré sa zrodili po prvej svetovej vojne. Po štyridsiatich rokoch komunistickej diktatúry sme sa

mohli často stretnúť najmä v publicistike s určitou idealizáciou politiky a jej aktérov za prvej ČSR. No aj o tomto demokratickom režime, bez toho, aby som akokoľvek znižoval jeho hodnotu a význam pre Slovensko, platilo to churchillovské, že demokracia je len najlepší zo všetkých nedokonalých režimov, aké na svete jestvujú. V šiestich textoch tejto časti knihy sa zaoberám niektorými slabosťami a nedokonalosťami demokracie aj demokratov na Slovensku a v ČSR, ktoré viedli napríklad aj k tomu, že po Mníchove v jeseni 1938 sa demokracia na Slovensku tak rýchlo a ľahko pominula. Sem patria spory medzi prominentnými politikmi tej doby, ktoré sa viedli veľmi tvrdými prostriedkami, alebo sklon veľbiť už v tých časoch živých politikov. A sem patrí aj malý portrét slovenského politika-vzdelanca, ktorý pôsobil v politike už za demokracie, v exile bojoval za jej obnovenie, ale po návrate do vlasti, keďže sa dávno upísal ideológii aj politike v „sýtorudej“ farbe, prispel k zlikvidovaniu demokracie a jej nahradeniu v znamení veľkej ilúzie novou diktatúrou. A tá ho poslala „za odmenu“ na šibenicu.

Československá republika vznikla roku 1918 v znamení národnooslobodzovacieho zápasu Čechov a Slovákov doma a spočiatku najmä v zahraničí, no vytvorila sa opäť ako mnohonárodný (mnohonárodnostný) štát, pripomínajúci – podobne ako niektoré iné nové štáty – svojou etnickou pestrosťou bývalú habsburskú monarchiu. Pravda, s jedným podstatným rozdielom – ČSR poskytovala národnostným menšinám neporovnateľne širšie politické a kultúrne práva než pred vojnou uhorská časť bývalej monarchie a po vojne aj ďalšie novo vytvorené štáty s národnostnými menšinami. Tretia časť publikácie sa usiluje zachytiť niektoré etnické procesy a javy nielen v medzivojnovom desaťročí, ale aj pred ním a po ňom, skúmať politické strany národnostných menšín ako fenomén a faktor v medzivojnovej politike ČSR a vyznačiť aj niektoré medzivojnové a vojnové zdroje pokusu o drastické povojnové „vyriešenie“ maďarskej otázky v ČSR.

Aj keď sa v knihe zameriavam predovšetkým na spoločenské a politické dianie vnútri Slovenska a ČSR, nemohol som vo svojej výskumnej práci obísť ani zahraničnopolitické súvislosti a predpoklady vnútrapolitického diania, predovšetkým v najbližšom, teda stredoeurópskom prostredí. Téma československo-sovietskeho spojenectva za prvej republiky toto stredoeurópske prostredie len zdanlivo presahuje, lebo už v tom čase, nehovoriac o časoch budúcich, bola stredná Európa v poli sovietskeho záujmu. Ak texty tejto časti knihy hovoria najmä o neúspechoch stredoeurópskych koncepcií a činov v medzivojnových aj vojnových časoch, je to tak aj preto, že historiografia nie je len na chválu časov minulých, ale mohla a mala by byť aspoň trochu onou „učiteľkou života“ tak verejnosti ako aj tých ľudí, ktorých verejnosť, národ alebo jednoducho občania poveria dočasným spravovaním vecí verejných.

Všetky texty v tejto publikácii boli uverejnené v pôvodnom znení v prvom desaťročí 21. storočia, ale dva z nich boli napísané oveľa skôr. Esej *O podobu národných dejín*, ktorá otvára knihu, som napísal roku 1979, ako sa v oných normalizovaných rokoch zvyklo v takých prípadoch hovoriť – „pre priateľov a známych“. Pokúsil som sa v texte, pokiaľ som to dokázal, slobodne sa zamýšľať nad našimi dejinami a dejinami našich susedov prostredníctvom ich periodizácie, čiže viac či menej odôvodneného členenia národných dejín do zmysluplných etáp s ich odkazmi do prítomnosti a budúcnosti.

Knihu uzatvára druhý text, ktorý vznikol na jar 1968, ako pracovný materiál na diskusiu v okruhu spolupracovníkov časopisu *ECHO bratislavských vysokoškolákov* o iných možných východiskách pre vtedy sa črtajúcu budúcnosť popri v tom čase na Slovensku, ba v celej ČSSR výrazne dominujúcej predstave o „socializme s ľudskou tvárou“. Ako vieme, aj tá oficiálna a v tom čase populárna predstava o našej údajne nádejnej budúcnosti sa ukázala ako celkom iluzórna a môj diskusný materiál je dnes jedným z malých svedectiev o historickej dobe (a či len epizódky) spred vyše štyridsiatich rokov.

Autor
Bratislava, január 2010

I. SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ V PREMENÁCH HISTORICKÉHO ČASU

1. KAPITOLA

O PODOBU NÁRODNÝCH DEJÍN

Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín
v syntetických dielach o dejinách stredoeurópskych národov

Krátko po vyvrcholení antichartistickej kampane, ktorú pookupačná politická moc rozpútala bezprostredne po vystúpení Charty '77, teda koncom 70. rokov minulého storočia, sa skupina Bratislavčanov, z nich niektorí postihnutí okupačnou „normalizáciou“, začala stretávať najmä v byte estetika a literárneho kritika Bohuslava Kováča, ale aj v byte autora publikovaného textu, aby sa vo voľnej debata na rôzne spoločenské témy akosi „vyviazali“ a pookupovali z nevelmi povzbudivých pomerov a atmosféry tých čias. Na stretnutia prichádzali viac či menej pravidelne takí ľudia ako Ladislav Kováč, Bohušov brat, biológ pracujúci pôvodne so svojím tímom na výskume medzinárodného významu, no po okupácii odsunutý na perifériu vedy, historik a teoretik umenia Ján Bakoš, sociológ a po „personálnom opatrení“ liečiteľ alkoholikom Martin Bútora, v tom čase pamiatkár proti svojej vôli Michal Horský, programátor a nádejní literát Andrej (Puťo) Mráz, až kým sa nepobral „za hranice všedných dní“, teoretik a historik umenia Tomáš Štraus (od roku 1980 tiež na opačnej strane železnej opony), historik umenia Vojtech Hron, muzikológ Ivan Marton a ďalší účastníci, na ktorých si už nespomínam. Na stretnutie si spravidla niekto z nás pripravil tému, ktorá by mohla zaujať ostatných. Tie stretnutia trvali s prestávkami do prvej polovice 80. rokov, keď tak tíško, „po slovensky“ zanikli.

Z mojich „príspevkov do diskusie“ sa in extenso zachovali dva: nižšie uverejnený text a úvaha Potomkovia a dedičia o sovietskom politickom režime po Stalinovej smrti. Otázka periodizácie národných dejín stredoeurópskych národov ma upútala predovšetkým preto, že aj v nej som videl skrytý metodologický i „svetonázorový“ problém reflexie našich slovenských dejín. Text ktorý som napísal na prelome rokov 1978 – 1979, nemal, pochopiteľne, ambíciu vyriešiť tento problém, bol jednoducho ponúknutým námetom do diskusie ľudí, pre ktorých bola história, resp. niektorá jej špecifická časť, profesiou alebo aspoň intelektuálnym koníčkom. Sám v tom čase „konsolidovaný a normalizovaný“, nemal som možnosť ani čas zaoberať sa problematikou podrobnejšie, nieto vyčerpávajúco (nedostal som sa napr. k medzivojnovým textom na túto tému od profesora D. Rapanta). Text ponúkam čitateľovi ako jeden z dokumentov doby spreď tridsiatich rokov, len s nevyhnutnými a nepočetnými redakčnými úpravami, ktoré text nijako nedoplňujú, ani nemenia jeho zmysel.

Aj praktická, každodenná skúsenosť nás presvedča o tom, ako hlboko a všestranne je zviazaná prítomnosť národa s jeho minulosťou, ako intenzívne sa necháva národné spoločenstvo (no aj parciálnejšie spoločenské kolektívy) ovplyvňovať svojou prežitou skúsenosťou, či už vedome alebo podvedome, a podvedome vari ešte intenzívnejšie ako s premysleným zámerom. Podvedomé stimulovanie národa jeho vlastnou minulosťou je totiž spontánnejšie, pretože pôsobí ako „prirodzený“ a či „sprírodnený“ činiteľ, kto-

rý sa zdá byť nekritickému, neanalyzujúcemu vedomiu jednoducho daný, ako *vis major* alebo *fátum*, voči ktorému je národný (ako aj parciálnejší) kolektív bezmocný a preto môže a vie o dejinnom vplyve iba poznamenať: „Je to raz tak!“

Takzvané kultúrne národy sa však obyčajne ani voči minulosti nechovajú pasívne. Naopak, v mene prítomnosti a najmä budúcnosti sa pokúšajú duchovne uchopiť ten neurčitý jav, čo vytvára na ne neustály vnútorný tlak, no objektívne jestvuje už len v rôznorodých a často sotva zaznamenateľných útržkoch. Postupná delba práce spôsobila, že sa stalo úlohou historikov, aby neusporiadaným pozostatkom minulého času dali istý poriadok a zmysel, o ktorom sa potom predpokladá, že ho práve v onej minulosti objavili. Historici teda tým, že z minulosti „robia históriu“, snažia sa vedome a zámerne zasiahnuť historickú skúsenosť národa a jeho sociálnohistorické „reflexy“ v smere, o ktorom si oni (alebo ich mecenáši) myslia, že si ho problémy danej prítomnosti i úlohy do budúcnosti vyžadujú. A keďže názorov na prítomnosť a budúcnosť je vždy celá paleta – hoci nie sú vždy verejne povolené a vyslovované – nemenej početnými bývajú aj historické projekcie minulosti, vyjadrujúce istý názor na dejiny a teda aj určitú konkrétnu – duchovnú – podobu, tvar dejín.

„Chrbticou“ tohto historického tvaru je zasa rozčlenenie, periodizácia dejín na základe zvoleného zjednocujúceho a hierarchizujúceho svetonázorového a metodologického princípu. Myslím si preto, že pred úvahou o mieste a funkcii periodizácie v syntetických dielach o dejinách niektorých stredoeurópskych národov – konkrétne poľského, maďarského, chorvátskeho, českého a slovenského národa – treba povedať aj niekoľko všeobecnejších poznámok o dejepisectve.

A. Poznámky k historickému mysleniu a dejepisectvu

I. Rímsky filozof a politik Cicero charakterizoval v spise *De oratore* históriu ako svedka času, svetlo pravdy, život uchovávaný v pamäti potomstva, ako učiteľku života a zvestovateľa budúcnosti. Ciceronove slová vyjadrovali optimistický názor na dejepis nielen ako náuku a či jedno z múzických umení, ale aj ako „všedné“, neteoretické, neprofesionálne reflektovanie a zažívanie minulosti. Optimizmus Ciceronových slov spočíval v podstate na tichom racionalistickom predpoklade, že je v silách a možnostiach historického myslenia rozpoznanie skutočnej pravdy a toto poznanie sa už „samo od seba“ stane primeraným a nepochybným vodítkom (alebo prinajmenšom jedným z hlavných vodítk) jednotlivca i celých ľudských kolektívov v danej prítomnosti a na ceste do tušej budúcnosti. História sa teda tým, že svetlom pravdy osvetľuje v pamäti potomstva uplynulý čas, pozdvihuje na (univerzálnu) učiteľku (prítomného) života a súčasne na zvestovateľku (i vzdialenej) budúcnosti.

Dvetisíc rokov, čo uplynulo odvtedy, ako kultivovaný rímsky eklektik sformuloval svoj náhľad na históriu, skôr spochybnilo, než potvrdilo jeho platnosť. Toto spochybnenie predznačil už tragický osud rímskeho autora, tak úzko spojený s dramatickými rokmi občianskych vojen, ktoré boli sotva stelesnením racionálneho poučenia z minulosti. Od tých čias sa historici neraz priamo či nepriamo odvolávali na Ciceronovu myš-

lienu (veď bola aspoň akademickým ospravedlnením historikovo remesla), no napätie medzi proklamovanými ambíciami dejepisectva a jeho reálnymi výsledkami – z hľadiska poznávacej hodnoty a jeho praktického dosahu – sa nezmenšilo, „neprekonal“. Dejepisectvo sa dodnes nestalo široko rozvetvenou bránou k nepochybne vyčerpávajúcemu a nespornému poznaniu minulosti, ktoré by za prispenia iných vied natoľko zreteľne osvetľilo povahu prítomnosti, aby sa história stala aj prvoradým garantom „zhistoričtenej“ budúcnosti.

Ak bola teda filozofia celé stáročia poslušnou slúžkou teológie, potom údelom (i dnešnej) historiografie je byť často azda nedobrovoľnou, no koniec-koncov predsa len poslušnou slúžkou politiky, resp. ideológie tých, čo sú tvorcami a vykonávateľmi politickej praxe v danom spoločenskom kolektíve. Záber dejepisectva je v tomto ohľade naozaj široký: poslúži nielen nositeľom politickej moci (hoci títo mali a majú naň vari najväčší vplyv), ale aj iným relevantným sociálnym silám, ktoré si „môžu dovoliť“ zadať historikovi spoločenskú objednávku na odborné stvárnenie historickej retrospektívy. (Tak mohol vyrásť celý zástup marxistických historikov v západných štátoch).

Pripájam sa k tým historikom a filozofom, ktorí sú presvedčení, že základným motívom historického bádania od najstarších čias až dodnes bola a ostáva konfrontácia s prítomnosťou a viac-menej vedomé a zámerné projektovanie budúcnosti. Celý tento konfrontačný proces prebieha pritom v každom spoločenstve konfliktné, v zrážkach rôznorodých až protikladných názorov, vyjadrujúcich záujmy zúčastnených spoločenských tried, vrstiev i záujmových skupín. To samo o sebe už znemožňuje účinne uplatňovať v historickej tvorbe tacitovskú zásadu „*sine ira et studio*“, a to aj vtedy, keď „stranickosť“ nezúžime na zámerné zamlčovanie a prekrucovanie faktov. Moderná historiografia s celou svojou prepracovanou metódou je preto – podľa mňa – schopná iba vyznačiť hranice historikovej profesionality (remesla), no oveľa menej už hranice historickej pravdy, a to najmä preto, že sama „historická pravda“ je až priveľmi premenná veličina.

Staršie i novšie historické diela nás neprestajne presvedčajú o tom, že práca historikov nie je a ani nemôže byť skladaním parciálnych a relatívnych právd do nikdy nezavŕšiteľnej mozaiky absolútnej pravdy (dokonca ani pri faktografických údajoch, pretože ani tieto údaje nebývajú pričasto nesporné). Zmysel dejepisectva, resp. historikovej práce spočíva skôr v rozšifrovaní a obohacovaní diverzifikovaných interpretácií (in presentia) o istej časti minulosti, ktorú historik vylúpe z jej amorfnej fakticity „*an sich*“ a prostredníctvom svojho teoretického systému a metódy ju „povýši“ na historický fakt. Historik sa totiž neponára do svojho bádateľského materiálu ako „číre noetické médium“ schopné uchopiť svoj predmet v jeho ontickej totalite. Zápasí s materiálom, zmocňuje sa ho, alebo sa mu poddáva ako špeciálne školený odborník so všetkými prednosťami i obmedzeniami vyplývajúcimi z charakteru jeho profesie i úrovne jeho profesionality; navyše a či predovšetkým konfrontuje sa s materiálom, príp. s názormi o tomto materiáli ako príslušník niekoľkých spoločenských kolektívov na diferencovanej úrovni (občan, historik, prívrženec istého svetonázoru a politickej orientácie atď.). Zmes týchto rôznorodých záujmov a z nich prameniacych postojov vytvára historikovi

základný svetonázorový (axiologický, sociálnopsychologický atď.) rámec a východisko pre každú konfrontáciu s faktmi minulosti. Možno preto povedať s E. H. Carr, že nevyhnutnosť určiť základné historické fakty „*vôbec nevyplýva z povahy faktov samých, ale z apriórneho historikového rozhodnutia*“ a to, či istá udalosť nadobudne status historického faktu, je otázkou „*interpretácie, výkladu*“.

Skutočnosť, že historikova práca má primárne interpretačný, a teda selektívny charakter, je však v nemejšej miere podmienená aj samotným historickým materiálom, ktorý je práve tak nesmierne bohatý a rôznorodý, ako je neopakovateľne jedinečný a fakticitne kusý a ktorý sa tým, že je „skrytý“ v nenávratnej minulosti, „vzpiera“ historikovej heuristickej práci. Dôležitou okolnosťou je, že obrovskú časť historického materiálu predstavujú už interpretácie historických faktov (kroniky, analý, iná profesionálna historická spisba, ale aj ostatné zaznamenané dokumenty). Tieto interpretácie pritom nielenže často výlučne a jedinečne sprostredkujú istú historickú udalosť, ale súčasne môžu byť aj neprekonateľnou hrádzou medzi udalosťou „ako takou“ a jej bádateľom. Aj z tohto dôvodu sa potom história javí ako postupný rad znovu a znovu reinterpretovaných interpretácií predpokladaných faktov z nenávratnej minulosti. Prijímam preto názor medievalistu G. Barraclougha, podľa ktorého „*dejiny, ktoré prečítame, aj keď sa opierajú o fakty, nie sú prísne vzaté vôbec fakticítne, ale sú súhrnom prijatých súdov.*“

Historik je teda vo svojej práci stimulovaný jednak spoločensko-historicky podmienenými noetickými predpokladmi, v dôsledku ktorých sa k nemu nikdy nedostanú fakty „rýdze“, pretože v rýdzej forme ani neexistujú, ani existovať nemôžu, pričom minulosť môže dejepisectvo skúmať a pochopiť iba očami prítomnosti (E. H. Carr). Súčasne ho stimulujú zvonka uložené a spravidla aj vnútorne akceptované spoločenské záväzky a úlohy, skutočnosť, že „história“, nech sa už vykladané udalosti môžu javiť akokoľvek vzdialené v čase, sa v skutočnosti týka súčasných potrieb a súčasných situácií, v ktorých sa oné udalosti odrážajú (B. Croce).

II. Uvedená problematika sa dotýka aj najvšeobecnejších historických reflexií, čiže filozofie dejín, a to tak dejín univerzálnych ako i národných. A podstatnou súčasťou filozofovania o národných dejinách je práve definovanie rozhodujúcich medzníkov, charakterizovanie základných epoch a období v historickej minulosti národov, t. j. periodizácia dejín. Členenie dejín na jednotlivé epochy, obdobia atď. nie je formálnou hrou špekulujúcich historikov a filozofov, ale nevyhnutným metodologickým a svetonázorovým nástrojom na pochopenie a interpretovanie chronologicky zoradených historických faktov vyňatých historikom jednak z anonymného toku neprestajne plynúceho času a jednak z „insitného“, mýtotočného povedomia, pamäti spoločnosti. Periodizácia dejín dáva kriticky reflektovanej histórii základnú podobu, tvar, je východiskom pre pochopenie parciálnejších období a problémov. V periodizácii sa veľmi zreteľne odzrkadľuje aj svetonázorové (filozofické) stanovisko historika a toho spoločenského *milieu*, ktorého príslušníkom historik je, resp. ktorého názory na históriu vyjadruje a spoluformuluje.

Pri hľadaní a vymedzovaní vnútorného členenia historického času sa hádam najzreteľnejšie potvrdzuje platnosť názoru anglického historika Collingwooda, že filozofia

dejín sa nezaobrá „ani minulosťou o seba“, „ani historikovým uvažovaním o nej o seba“, ale „obidvoma v ich vzájomnom pôsobení“. A práve konfrontácia konkrétnych, už (interpretovaných) faktov so všeobecnými súdmi-interpretáciami, väziami v svetonázorovom podhubí jednotlivých historikov, je hlavným zdrojom a podnecovateľom širokej palety „periodizačných modelov“ nielen v rámci tých istých národných dejín, ale dokonca aj medzi historikmi v zásade totožnej filozoficko-svetonázorovej orientácie. Tvarovanie dejín prostredníctvom ich viac-menej detailnej periodizácie je teda zasadené do rozširovania palety reinterpretovaných interpretácií „zhistoričtenej“ minulosti. Táto paleta názorov na minulosť i jej jednotlivé periodizačné interpretácie dokresľujú skôr charakter konkrétneho dejepisectva a jeho spoločenské *milieu* v danej prítomnosti, resp. „historickú optiku“ tejto prítomnosti, než by boli nepochybné pravdivým a (noeticky) záväzným svedectvom o skúmanej minulosť. Preto môžu znovu a znovu prepukať spory o rozhodujúcich činiteľoch určitých historických udalostí, o kauzálno-chronologickom zreťazení historických faktov, ktoré nadobudli prelomový, epochálny význam, o hodnotení a hierarchizovaní týchto epochálnych udalostí, čiže aj o samom členení – periodizácii dejín.

Nazdávam sa však, že pri všetkej interpretačnej diverzifikovanosti sa v historickej spisbe, a teda aj v periodizácii dejín uplatňuje pravidlo, že čím viac si je určité (národné či parciálnejšie) spoločenstvo so svojimi historikmi vedomé vlastnej historickej minulosti a rozhodujúcich hybných činiteľov, ktoré túto minulosť formovali, o to viac sú výsledky historickej reflexie minulosti obsahovo bohatšie, konkrétnejšie. To tiež znamená, že aj kontúry, tvar historickej minulosti vyjadrený v periodizácii dejín je v „historicky vedomom“, kultivovanom spoločenstve a v jeho historiografii oveľa presnejší a zdôvodnenejší než v takých spoločenstvách (národoch, spoločenských triedach, vrstvách atď.), ktorých dejinná vízia zostáva (de)formovaná pretrvávajúcimi legendami a mystifikáciami, resp. vtisnáva sa do rámca importovaných a vlastným historickým myslením neadaptovaných, nepretavených, čiže všeobecných schém.

III. Ak sú pre historiografiu a filozofiu dejín príznačné dosť obmedzené možnosti, pokiaľ ide o vyčerpávajúce postihnutie a vymedzenie „historickej pravdy“ o bádanej minulosti, neznamená to ešte, že aj ich vplyv na spoločenstvo, v ktorom fungujú, musí byť obmedzený, či dokonca bezvýznamný, a to či už napriek alebo vďaka sociálnej služobnosti dejepisectva i filozofie. Ambivalentnosť funkcie a postavenia dejepisectva v spoločnosti nepopiera ani sama empiria.

Je známe, že pre tzv. civilizované národy v tradičnom zmysle slova, t. j. pre národy, čo výraznejším spôsobom participovali na anticko-kresťanskej tradícii, je charakteristická pomerne vysoká miera historického myslenia siahajúceho – na rôznej úrovni – až do hlbokého stredoveku. Vo svojej teoreticko-kritickej reflexii (čiže definitívne profesionálnej) podobe sa toto myslenie konštituovalo predovšetkým vďaka prínosu historizmu a historického pozitivizmu minulého storočia. Je pravdou, že západoeurópski historici sa dali cestou rastúcej kritickej odbornosti už podstatne skôr (vlastne už v epoche renesancie a humanizmu) a od tých čias každé storočie prispelo svojím osobitým dielom k prehĺbeniu a pestovaniu dejepiseckej odbornosti. Boli to však odbor-

ne školení a školiaci historici 19. storočia, ktorých diela definitívne prekročili prah dejepiseckej profesionality, za ktorým ostali (alebo mali ostať) nekriticky osvojované legendy a mýty i nekvalifikovane zoradované a kombinované udalosti a ich súvislosti. (Obídem na tomto mieste „pády“ časti dejepisectva do neprofesionality a voluntaristickej tendenčnosti, čoho svedkom bolo v netušenej miere a podobe práve naše storočie). Historiografia postavená na piedestál odbornosti a profesionálnej morálky sa stala v každom „kultúrnom“ národe nezanedbateľnou, ba konštituujúcou zložkou jeho vedomia o sebe a o svete, a to napriek tomu, že často fungovala len v role onoho novodobého „dievčata – tak trochu – pre všetko“.

Dôvody takéhoto postavenia historiografie aj v súčasnosti sú vonkajšie i vnútorné. Vládnuce vrstvy sa pri formulovaní a presadzovaní svojich sociálno-politických zámerov takmer vždy odvolávali na „poučenie“ a „záväzky“ z minulosti a robia tak aj dnes, no zameranie tohto retrospektívneho pohľadu je už v rukách samotných mocných nehistorikov, aj keď sa títo zvyknú opierať o výsledky profesionálnej historiografie, prípadne používajú (i zneužívajú) historikov ako „erárnych vykladačov“. Historici, čo odmietajú prisluhovať, sa uchýľovali a uchýľujú sa (nepoučiteľne? Ale možno sa tu poučiť?) v podstate k dvom málo účinným až neúčinným spôsobom, ako sa vyrovnáť s konfliktmi, koreniami vo svojom voľnom používaní i zneužívaní historickej produkcie prostredníctvom „spoločenskej objednávky“. Časť historikov vedie spravidla vopred stratený boj s politickou mocou a jej inštitucionalizovanými nástrojmi o „nedeformovaný“ obraz minulosti a o „správne“ pochopené dôsledky vyplývajúce z histórie pre prítomnosť a budúcnosť. Iní historici sa zasa chcú chrániť pred utilitárnym prakticismom mocných múrom akademickej nezúčastnenosti. Myslím si, že je to len fiktívny múr, pretože nejde predsa o osoby, ale o ich diela, ktoré samy o sebe sú už od svojich tvorcov „nezávislé“, zato voči mocenským záujmom sú bezmocné. (Títo historici pripomínajú trochu tých prírodovedcov, čo by sa chceli dištancovať od vojensko-mocenských dôsledkov svojej práce).

Myslím si, že uvedená konfliktná situácia sa vyskytovala v každej spoločnosti založenej na mocenských väzbách a takou spoločnosťou stále ostáva každý „civilizovaný“ národ. Inou otázkou je, či nerovný vzťah medzi historiografiou a mocou, resp. celým komplexom relevantných spoločenských síl, v konečnom dôsledku ohrozujúci odbornú špecifickosť a integritu historiografie, či sa tento nerovný vzťah dá aspoň sčasti vyvážiť v prospech historiografie, akými prostriedkami a hlavne v mene čoho (okrem jej čisto odbornej špecifickosti a svojbytnosti)? Táto otázka sa týka napokon každej duchovnej tvorby, pretože nerovný vzťah voči relevantným spoločenským silám je charakteristický pre akúkoľvek oblasť duchovnej aktivity (od prírodných vied až po umenie).

Celý problém sa v prípade histórie komplikuje navyše tým, že historikova rezervovanosť voči aktuálnemu spoločenskému daniu, presvedčenie o nezávislosti bádania od vonkajších, nedejepiseckých stimulov, musia byť koniec koncov iba fiktívne. Vyššie som konštatoval, že ani historik nejestvuje inak než v zložitej spleti záujmov a vzťahov svojho spoločenského a odborného prostredia. Aj vo svojom diele, ba už v prístupe k materiálu reaguje preto prinajmenšom nevedome a nezámerné na celý rad aktuálnych

problémov a úloh, pred ktorými stojí jeho sociálny kolektív a teda aj on sám – a reaguje na ne aj pri odťažitých témach dávnoveku, nehovoriac o problematike *zeitgeschichte*.

Ak je teda spoločenská služobnosť historiografie nevyhnutnosťou, potom zárukou zachovania a pestovania jej odbornej špecifickosti by mala byť – popri nepochybnej profesionálnej kvalifikácii samotných historikov – po prvé, taká spoločenskopolitická a kultúrna úroveň relevantných spoločenských vrstiev a osobitne rozhodujúcich politických síl, ktorá týmto vrstvám a silám „dovolí“ rešpektovať alebo aspoň tolerovať imanentné zákonitosti dejepisectva; po druhé, musí celý spoločenský kolektív (národ) dosiahnuť takú mieru svojho vnútorného konsenzu a taký stupeň konsolidácie a zabezpečenia svojej svojbytnosti navonok, že prestáva byť odkázaný na úzko účelovo formulované, ba i „zostrojované“ historické „argumenty“, meniace dejepisectvo v púhe kolbište polemických pamfletov na historické témy s podenkovými problémami i dosahom.

B. Poznámky k predpokladom súčasného historického myslenia v strednej Európe

I. Azda nikde v Európe sa otázka zmyslu a významu dejepisectva, ktorá ihneď implikovala problematiku jeho charakteru i svojbytnosti, nevyhranila tak ostro a neriešila tak rozporuplne ako u tých stredoeurópskych národov, čo dozrievali v moderné národy medzi expandujúcim nemectvom a Ruskou ríšou. Príčin tohto vývoja nájdeme hneď niekoľko:

- a) tieto stredoeurópske národy (s výnimkou Poliakov) vstupovali do novovekej epochy centralizovaných štátov bez národnej a štátnej suverenity;
- b) obrovskú časť energie a času im pohltil boj o získanie, resp. znovuzískanie národnej a štátnej svojbytnosti;
- c) energia i čas chýbali potom pri prekonávaní celkového civilizačného zaostávania za vyspelejšou západnou Európou, čím boli tieto krajiny postihnuté vlastne už od počiatku svojich historických dejín (s výnimkou krátkych období, napr. za éry Karola IV. v Čechách), pričom toto zaostávanie sa podstatne prehĺbilo na začiatku priemyselnej revolúcie;
- d) civilizačné zaostávanie sa osobitne nepriaznivo prejavilo práve v sociálnej sfére, v pretrvávaní prežitých sociálnych štruktúr a inštitúcií a v len veľmi pozvoľnom raste nových spoločenských činiteľov (osobitne „tretieho stavu“, buržoázie); stagnácia a nevyváženosť stredoeurópskych národov boli zdrojmi značnej spoločenskej „nevýkvasenosti“ a konfliktnosti, pretrvávajúcej až do nášho storočia, čo zasa bránilo, aby sa uplatnila tendencia k spoločenskému konsenzu, príznačná práve pre západnú Európu;
- e) permanentne konfliktná sociálno-politická situácia, vyúsťujúca do nezmieriteľných postojov, vyvolávala tlak na celú duchovnú sféru spoločnosti a v rámci nej aj na historické myslenie a historiografiu v smere jej jednoznačnej sociálnopolitickej utilitárnosti (čo však nevylučovalo heuristickú, faktografickú kritickosť – aspoň v univerzitnom dejepisectve).

II. Pri všetkej zhode osudov stredoeurópskych národov v novodobých dejinách – uviedol som, že sa budem zaoberať dejinami slovenskými, českými, maďarskými, poľskými a sčasti chorvátskymi – nemožno ignorovať ani ich podstatné vzájomné odlišnosti, spočívajúce v historickej jedinečnosti každého národa.

- a) Rozličný je čas, spôsob i miera straty národnej i štátnej svojbytnosti. Slováci si nevytvorili samostatný (ba ani len autonómny) štátny útvar; Chorváti síce na začiatku 12. storočia stratili, resp. vzdali sa samostatnosti, no v rámci Uhorska si uchovali istú mieru autonómie, ktorá aspoň formálne pretrvala až do 19. storočia a stala sa štátno- a historickoprávnym odraziskom pre nový národný vzostup Chorvátov; česká štátnosť nezanikla formálne (České kráľovstvo neprestalo jestvovať historickoprávne), ale bolo zničené fakticky, „obsahovo“ po Bielej hore premenou vnútorných mocenskopolitických, hospodárskych i kultúrnospoločenských vzťahov, a to tým, že sa v českých krajinách odstránili alebo asimilovali české privilegované vrstvy a súčasne sa implantovala cudzia vládnuca vrstva s odmietavým vzťahom k českému etniku i k českej kultúre a historickej minulosti; formálne i reálne najmenej utrpela svojbytnosť Uhorska a uhorského štátneho národa – šľachty (v ktorej však jednoznačne dominovali príslušníci maďarského etnika) a ktorá si vo svojej nenarušenej kompaktnosti zachovala spoločensko-mocenské pozície (pri istých politických ústupkoch); „uhorský národ“ sa síce zachoval za cenu „sebazáchovného zmrazenia“ a ustrnutia celej uhorskej spoločnosti, čo poznamenalo dejiny Uhorska až do nášho storočia, no súčasne umožnilo prebudeným Maďarom oveľa ľahšie začať a rozvíjať národné emancipačné hnutie; Poliáci si udržali štátnu nezávislosť najdlhšie z uvedených národov (až do konca 18. storočia), no stratili ju najradikálnejším spôsobom: rozdelením krajiny a národa medzi tri mocnosti, pričom sa uchovala dočasná a fiktívna samospráva v jedinom, ruskom zábore.
- b) spomínané stredoeurópske národy svoju svojbytnosť nielen v rozličnom čase a v rozličnej miere stratili, ale diferencovaným historickým procesom ju aj znova získavali. Najskôr a najviac sa presadili Maďari v rakúsko-uhorskom vyrovnaní z roku 1867, ktoré reštituovalo starú uhorskú štátnosť so supremáciou moderného (či modernizujúceho sa) maďarského národa. Na rakúsko-uhorské vyrovnanie nadviazalo uhorsko-chorvátske, ktoré Chorvátov neuspokojilo, predsa však vytváralo novú platformu pre chorvátske emancipačné ciele, ktoré sa – predbežne – zavŕšili v juhoslovanском štáte. Česká emancipácia sa spočiatku a hlavne uskutočňovala vo sfére hospodárskej a kultúrnospoločenskej, menej úspešne už z hľadiska štátoprávneho, preto sa boj o českú národnú svojbytnosť zavŕšil až v roku 1918. Tento rok znamená aj vyvrcholenie emancipačných a zjednocovacích snáh Poliakov, ktorí – za oveľa ťažších podmienok než napr. Česi – anticipovali štátnu nezávislosť a jednotu sociálnu a hlavne kultúrnou dynamikou. Ostávajú Slováci, ktorí nemali čo reštituovať, ba dokonca nemali ani objektívne predpoklady a možnosti na úplnú národnú emancipáciu – rok 1918 znamenal pre nich síce životne dôležitú zmenu, ale len zmenu v závislosti, nie získanie skutočnej nezávislosti, o ktorú sa pokúšajú (i nepokúšajú) až dodnes.

Na tomto mieste treba poznamenať, že menšie stredoeurópske národy sa v nejednom ohľade inšpirovali emancipačným a zjednocovacím hnutím nemeckého, prípadne talianskeho národa. Medzi nemeckým zjednocovacím hnutím a pohybom stredoeurópskych národov je však jeden zásadný rozdiel: Nemci sa neoslobodzovali spod cudzej nadvlády (ak nerátame napoleonskú epizódu), v Nemecku išlo o odstránenie pozdnofeudálnej rozdrobenosti na celý rad štátov a štátikov a o vytvorenie jednotného celonemeckého štátneho útvaru (ríše). K tomuto cieľu smerovali dve protikladné tendencie: liberálnodemokratická (zjednotenie „zdola“) a aristokraticko-pruská (zjednotenie „zhora“), ktorá sa definitívne presadila po porážke revolúcie v rokoch 1948/49 a ktorá po obnovení Nemeckej ríše v roku 1871 zmenila svojou expanzívnou nemecký príklad na nemeckú hrozbu.

- c) Jednotlivé stredoeurópske národy sa nachádzali v rozličnej situácii – napriek všetkým historickým podobnostiam – aj po získaní národnej svojbytnosti: Len zdanlivo, resp. relatívne (vzhľadom na predchádzajúci stav) boli svojbytní Slováci a vlastne aj Chorváti, pretože obidva národy sa museli konfrontovať s novou tutelou, aj keď celkom iného pôvodu a charakteru ako pred „prevratom“. Rok 1918 znamenal skutočné zavŕšenie národno-štátneho emancipačného boja Čechov a Poliakov, zatiaľ čo Maďari nemohli svoje oneskorené a už nechcené „oslobodenie“ spod Habsburgovcov spojene s deštrukciou starého Uhorska, pociťovať inak ako národnú katastrofu, s ktorou sa istým spôsobom vyrovnávajú až dodnes (podobne ako Rakúšania, pre ktorých rok 1918 znamenal začiatok rozporuplného hľadania vlastnej rakúskej identity).
- d) Problematika národnej emancipácie, ktorá bola aktuálna aj v iných častiach Európy (od Talianska až po Nórsko), sa nikde nespájala v takej miere ako v strednej Európe s problematikou sociálnoekonomickou, resp. s vyústením tohto druhu konfliktov do sociálnej revolúcie. Vyplývalo to najmä z tradičnej spoločensko-ekonomickej zostalosti spomínaných krajín (s výnimkou Čiech), ktorá sa stávala čoraz zreteľnejšou zoči-voči dynamickému vývoju západnej Európy. Sociálne konflikty sa nielenže neriešili, ale naopak, zostrovali sa a smerovali ku kataklizmatickému vyústeniu. Rozporuplný vývin stredoeurópskych národov mimoriadne ovplyvnilo známym spôsobom porevolučné Rusko. V dôsledku radikálnych sociálnych premien sa v týchto národoch vytvorila aj nová politicko-mocenská štruktúra a jej predstavitelia sa celkom cielavedome usilovali vytvoriť k nej duchovný pendant ako súčasť novej „nadvlady“, vrátane vlastnej optiky národných dejín. Charakteristickou črtou, najmä na začiatku nového vývoja, bola tendencia v porevolučných krajinách dospieť k určitému unifikovanému pohľadu na svet. Tieto snahy však nedosiahli očakávané ciele: duchovný život jednotlivých národov sa nedal podriaďiť jednotiacemu, spoločnému menovateľovi so všeobecne platnými „revolučnými“ interpretáciami, čo platí aj o historickom myslení týchto národov.

III. Historické myslenie a dejepisectvo uvedených národov stimulovali práve tak spoločne ako rozdielne, až protikladné dejinné činitele, čo – popri imanentne historiografických faktoroch – podstatne spoluurčovalo chápanie zmyslu a významu dejín a de-

jepisu v každom národe a spôsobil, že tento obraz dejín i predstava o dejepise neboli a nie sú totožné.

Na otázku, ktoré spoločné faktory stimulovali novodobú historiografiu stredoeurópskych národov, možno azda stručne odpovedať, že to boli otázky a problémy spojené s tými reálnymi spoločenskohistorickými danosťami a atribútmi, ktoré boli pre moderné európske národy dôležité a smerodajné, no ktoré v stredoeurópskych závislých a emancipujúcich sa národoch nemohli byť zastúpené a rozvinuté v miere primeranej danej dobe a ani po získaní nezávislosti nestali sa automaticky pre tieto národy samozrejmi danosťami a charakteristikami. Takými danosťami a atribútmi boli a ostávajú: a) suverénny štát a jeho jestvovanie v medzinárodnom kontexte, b) diverzifikovaná sociálna štruktúra národa vytváraná a formovaná predovšetkým aktivitou a iniciatívou tých spoločenských vrstiev, ktoré v jednotlivých epochách národných dejín predstavovali rozhodujúce mocensko-politické, hospodárske a duchovné faktory (vrátane sociálnopsychologických) národno-štátneho spoločenstva, čiže privilegovaných vrstiev jednotlivých epoch, c) vzťah závislosti aj emancipačný proces ostatných tried a vrstiev národa voči spoločensky rozhodujúcim (privilegovaným) silám národa v tej-ktorej historickej epoche.

Novodobú stredoeurópsku historiografiu stimulovalo teda, podľa môjho názoru (a to s jedinou, slovenskou výnimkou) etatistické a elitárne hľadisko, vychádzajúce z aktuálnych emancipačných a etablizačných potrieb a záujmov „dozrievajúcich“ národov a uplatňujúce sa popri zreteľných populistických tendenciách, absolutizujúcich význam ľudových, plebejských tried, resp. proti týmto populistickým tendenciám. Elitárno-etatistické hľadisko prežilo spravidla aj zavŕšenie emancipačného procesu jednotlivých stredoeurópskych národov po národnom oslobodení a uplatňovalo sa hlavne pri koncipovaní syntetických, súhrnných obrazov národných dejín, ktoré vždy bývajú demonštráciou určitej vízie národa a táto dodnes nemôže obísť a ani neobchádza osnovný význam štátu a jeho konštituujuúcich mocenských síl pre jestvovanie svojbytného národa. Určitou, ale nie dôslednou výnimkou je v tomto ohľade predstava slovenského národa, resp. jeho duchovných i politických predstaviteľov o sebe samom s jej ostentatívne zdôrazňovaným populizmom (o čom bude reč neskoršie).

Elitárno-etatistická koncepcia dejín má ešte stále natoľko aktuálny význam pre uvedené stredoeurópske národy, že ju nedokázal poprieť ani porevolučný ideologický hegemon – marxizmus, ktorý získal v ich národných historiografiách (aspoň formálne) výsadné postavenie. Po počiatočnom a len prechodnom období, keď sa bagatelizoval a vlastne odmietal tradičný národný štát ako nástroj vykorisťovateľských tried a vyzdvihoval sa ľudový, revolučný, vzhľadom na tradičné štátne útvary deštruktívny a teda antietatický a antielitárny element, sa historici opäť vracajú k osvedčeným historiografickým dominantám. Dochádza k tomu buď celkom otvorene (najmä v Poľsku) alebo cestou istej „dejepiseckej schizofrénie“ – keď sa všeobecne proklamuje rozhodujúci význam „ľudových más“, ale v konkrétnom historickom výklade sa uplatňujú elitárno-etatistické prvky (napr. v českom dejepisectve). Tento „návrat k tradícii“ podľa mňa iba potvrdzuje starú, no stále platnú skúsenosť, že autentická a svojbytná existencia „ci-

vilizovaných“ národov sa nedá identifikovať a analyzovať bez pochopenia povahy ich vrcholnej organizačnej štruktúry, ktorou je štát a jeho fungovanie v konkrétnych historických podmienkach. Táto činnosť sa dá najkomplexnejšie rozpoznať v aktivite a „spôsoboch jestvovania“ dominujúcich spoločenských vrstiev (bez ohľadu na ich majetkovú charakteristiku). V tomto zmysle ostávajú nepriviligované (ľudové) vrstvy – i napriek všeobecným ideologickým proklamáciám historikov či politikov – viac-menej pasívnym objektom dejín. Platí to, myslím si, aj vtedy, keď v prelomových obdobiach medzi epochami nadobúdajú tieto nepriviligované a ovládané vrstvy subjektívne presvedčenie, že sú nemanipulovanými, autentickými „tvorcami dejín“.

Inými slovami, dejiny sú skutočne „dejinami panovníkov“, resp. iných sociálne a mocensky rozhodujúcich osobností, no nie preto, že by tieto osobnosti celkom suverénne a svojvoľne „tvorili“ dejiny, lež preto, že svojím miestom v spoločenskom historickom pohybe stelesňovali vrchol jestvujúcich a či rodiacich sa relevantných sociálnych a mocenských štruktúr, svojimi činmi hierarchicky stimulovali subordinované sociálnopolitické činitele a súčasne symbolizovali fungovanie, „chod“ danej spoločnosti (národa) v jej vzťahovo-funkčnej totalite. V tomto zmysle, nazdávam sa, platilo a platí, za národ bez vlastného „vládcu“ a spoločenskej elity je anonymným národom a nesvojbytným spoločenstvom.

C. Miesto periodizácie národných dejín pri interpretovaní dejinného vývoja niektorých stredoeurópskych národov

Vyššie som konštatoval, že periodizácia dejín je nevyhnutným metodologicko-svetonázorovým nástrojom historika, umožňujúcim mu definovať rozhodujúce medzníky v dejinách a charakterizovať ich základné epochy a obdobia. Periodizácia dejín má teda dať kriticky reflektovanej histórii základnú podobu, tvar a súčasne má vyjadriť aj svetonázorové stanovisko historika, jeho retrospektívnu a perspektívnu „projekciu“ národa a sveta. No keďže v dejepisectve máme do činenia predovšetkým s neustále reinterpretovanými interpretáciami, stáva sa aj uvažovanie o periodizácii dejín práve tak zjednocujúcim ako i diferencujúcim faktorom v obci historikov. K diferenciacii pritom nedochádza len z dôvodov národnej odlišnosti, ale predovšetkým pre svetonázorové a špecificky profesionálne interpretačné otázky, ktoré samozrejme pôsobia aj ako zjednocujúci element (dokonca ponad hranice). Takéto diferencujúce aj integrujúce procesy neobchádzajú ani stredoeurópske dejepisectvo.

Jednou zo spoločných črt aj pri úvahách o periodizácii dejín jednotlivých stredoeurópskych národov boli a ostávajú elitárno-etatistické hľadiská, ktoré sa – po prechodnom negovaní – postupne, implicitným spôsobom zahrnuli do historickej metódy i tých dejepiscov, ktorí sa hlásia k marxistickému svetonázoru. Znamená to, že v syntetických dielach o dejinách jednotlivých stredoeurópskych národov sa v zásade rešpektuje (aspoň deklaratívne) učenie o triedach a triednom boji i členenie dejín podľa základných sociálnoekonomických formácií (s vyústením do perspektívnej „ríše slobody“), no historici každého z týchto národov sa snažia – azda s jednou, slovenskou výnimkou – ob-

javiť a obhájiť jedinečnú podobu svojich dejín už pri úvahách o periodizácii a samozrejme pri konkrétnom vymedzení jednotlivých historických medzníkov a epoch. Pri tejto práci a snahe sa nezaobišli a nemôžu sa zaobiť bez uplatnenia elitárno-etatistických hľadísk na konkrétny dejinný materiál, čo potvrdzujú (s uvedenou výnimkou) samotné dejepisecké diela, o ktorých budem hovoriť na ďalších stránkach, a to v poradí: poľské, maďarské, chorvátske, české a slovenské publikácie, pričom sa pokúsim o predbežné sumarizovanie „slovenskej otázky“ z hľadiska periodizačnej problematiky našich dejín.

(Poznámka: Pre potreby tejto úvahy som sa obmedzil len na vybrané syntetizujúce diela publikované, resp. vydané v reedícii v posledných dvadsiatich rokoch. Výnimku vo výbere literatúry predstavujú z dôvodu väčšej názornosti publikácie o slovenských dejinách. Kvôli väčšej prehľadnosti uvádzam názvy diel len v zozname literatúry – opäť s výnimkou slovenských, resp. československých publikácií.)

I. Syntetické práce o **poľských dejinách**, najmä čo vyšli v tomto desaťročí, potvrdzujú, podľa mňa, celkom zreteľne odklon od univerzalistických, triednych princípov „bojového marxizmu“ a naopak, akcentujú, resp. kultivujú štátnu, sociálnu i kultúrnu osobitosť, „poľskosť“ národných dejín. Nepopierajú pritom ba ani neznižujú nezanedbateľný, či dokonca osudový význam medzinárodného kontextu Poľska, a to nielen mocensko-politického, lež predovšetkým všeobecne civilizačného.

Ako historiografie iných slovanských národov, aj poľské práce venujú značnú pozornosť (i neslovanskej) prehistórii krajiny. Poľské etnikum sa v krajine neobjavuje ako viac-menej sformovaná historická entita, ale „vyrastá“ a „vrastá“ do krajiny ako organický dedič všetkých predchádzajúcich plemien, ktoré svojou existenciou poznačili priestor nazývaný buď v minulosti, alebo v prítomnosti Poľskom. Vlastná „história“ sa však aj pre poľských historikov začína formovaním sa stredovekého (feudálneho) štátu, pričom sa, podľa mňa, tak v koncipovaní základnej periodizácie, ako aj pri vymedzovaní parciálnejších období prejavujú elitárno-etatistické hľadiská poľských historikov.

Od zrodu poľského štátu (išlo o proces, ktorý sa završil v druhej polovici 10. storočia prijatím západného kresťanstva) až do prelomu 15. a 16. storočia sa hovorí o stredovekom Poľsku. V počiatocnom období tejto epochy (do prvej polovice 12. stor.) sa mladý poľský štát vyhraňuje (expanduje i bráni sa) voči okolitým štátom a poľská spoločnosť si v úporných konfliktoch vytvára – podobne ako v iných európskych krajinách – svoju hierarchickú feudálnu štruktúru. Nasledujúce obdobie sa v poľskom dejepise charakterizuje ako rozbitie Poľska na údelné kniežactvá a ohraničuje sa smrťou posledného celopoľského panovníka Boleslava Krivoústeho v roku 1130 a začiatkom 14. stor., keď za Ladislava Lokietka dochádza k efektívnemu zjednocovaciemu procesu poľských kniežactiev. V tom takmer dvestoročnom období prežívala poľská štátnosť hlbokú krízu a to, že ju poľský štát prekonal, bolo tiež dôsledkom približne rovnakej politickomocenskej krízy spôsobenej odstredivými silami tak u západných ako aj východných susedov. Aj nový zjednocovací proces sa uplatňoval v neustálej konfrontácii s odstredivými silami v poľskej spoločnosti, čoho dôsledkom bola aj definitívna strata kniežactiev na severo- a juhozápade piastovského kráľovstva. Výsledkom istého kompromisu medzi záuj-

mami kráľovskej moci, cirkvi, magnátov a šľachty – iné spoločenské vrstvy nehrali podstatnú rolu – bol systém stavovskej monarchie, ktorého vývoj sa zavŕšil za Jagelonskej dynastie (na prelome 15. a 16. stor.). Nástup Jageloncov na poľský trón v roku 1386, spojený so vznikom Poľsko-litovskej únie, znamenal aj novú medzinárodnú orientáciu a záväzky poľského štátu smerom na východ a jeho – prechodné – veľmocenské postavenie vo východnej Európe.

Druhá veľká epocha poľských dejín – poľský novovek (od prelomu 15. a 16. stor. do zániku štátnej nezávislosti v roku 1795) nazýva sa v poľskom dejepise aj epochou šľachtickej republiky. Charakterizoval ju taký sociálno-politický systém, v ktorom voči monarchickému suverénovi (a čoraz väčšími nesuverénovi) stál a spoluvládal s ním kolektívny suverén feudálneho šľachtického národa, od konca 16. stor. postupne manipulovaný úzkou vrstvou magnátskych oligarchov. Bola to epocha, čo začala „zlatým vekom Poľska“, všestranným rozmachom poľskej spoločnosti, aj keď v hospodárskej sfére skôr archaického a kvantitatívneho charakteru, a skončila neúspešným pokusom o prekonanie povestnej „poľskej anarchie“ so zlovestným vyústením – zánikom poľského štátu. Príčiny tohto retrográdneho vývoja poľskej spoločnosti sú bezpochyby komplexné, pričom podstatnú rolu zohrali sociálno-ekonomické pomery (osobitne prežívajúci pozdný feudalizmus, brániaci sa akýmkoľvek účinným zmenám a nerozvinutosť tretieho stavu), ale ani štátno-politické príčiny nemali iba druhotný význam. Mocensko-politická štruktúra nefunguje totiž iba sekundárne, ako derivát ekonomických vzťahov, lež má svoju vlastnú dynamiku a spätne stimuluje aj premeny, resp. petrifikáciu tzv. základne. Charakter a fungovanie mocensko-politickej štruktúry sa prejavuje aj pri medzíkoch parciálnejších období tejto epochy: rok 1502 s právnym zavŕšením šľachtickej republiky zákonom *Nihil novi*, rok 1566 s nástupom slabej dynastie Vasovcov a narastaním magnátskej oligarchie, rok 1697, keď s nástupom saskej dynastie prepuká aj hlboká a definitívna kríza poľského štátu a konečne aj rok 1784 s nástupom Stanislava Poniatovského a začiatkom neúspešných pokusov o sociálno-politickú obrodu poľskej spoločnosti a štátu. Vnútroštátne pomery rámcujú a podmieňujú aj zahraničnopolitické vzťahy a ambície každého suverénneho štátu. V prípade Poľska sa osudovo prejavila politická únia s Litvou, ktorá orientovala poľskú politiku takmer výlučne na východ a súčasne viedla k faktickej rezignácii na stratené a postupne germanizované územia na západe. Táto orientácia viedla po počiatočnom rozmachu (i to problematickom) k „matovej“ situácii Poľska už na začiatku 18. storočia, keď sa ocitlo medzi tromi expandujúcimi mocnosťami: Pruským kráľovstvom, ruským impériom a habsburskou monarchiou a vnútorne bolo rozkladané egoizmom magnátskych klík korumpovaných cudzími mocnosťami.

Konečná strata národnej nezávislosti v roku 1795 – tento eminentne mocenskopolitický akt – je vlastne uzlovým bodom a súčasne symbolizujúcim aktom celkovej krízy poľskej spoločnosti a jej hegemóna – šľachty. Túto krízu neboli schopné privilegované vrstvy prekonať vlastnými, vnútornými silami. Vyše 120 rokov „pod jarmom“ je v poľskom dejepise predovšetkým v znamení boja o znovuzískanie poľskej samostatnosti – vari nič tak nepôsobí v poľskom historickom vedomí (i podvedomí) ako tradí-

cia povstani v 19. storočí, ktoré sa „automaticky“ stávajú aj medzníkmi v danom historickom období rozdeleného Poľska. Druhá polovicu tejto epochy (asi od Januárového povstania v rokoch 1863/1864) charakterizujú však aj významné sociálno-ekonomické premeny poľských území, prinášajúce postupné spriemyselňovanie krajiny s nástupom nového spoločenského a kultúrneho hegemonu v poľskom národe – nešľachtickej inteligencie.

Prvá svetová vojna a rok 1918 završujú boj za národnú nezávislosť a sú opäť mocensko-politickým východiskom pre ojedinelý a neobyčajne komplexný proces opätovnej integrácie rozdeleného národa. Poľské dejepisectvo si, podľa mňa, práve zoči-voči konštituovaniu sa moderného, suverénneho národa uvedomuje, v akej vysokej miere tento proces implikovali mocensko-politické predpoklady – tak vnútorné (národná spoločnosť dostatočne disponovaná pre presadenie si a udržanie nezávislosti), ako i medzinárodné (hlboká kríza dvoch a zánik tretej okupačnej mocnosti, resp. podpora víťazných mocností Dohody). Celkom na okraj: aké významné miesto má v poľskom historickom vedomí získanie štátnej nezávislosti, to neobyčajne názorne demonštrovali oslavy 60. výročia vzniku Druhej republiky roku 1978.

Názor, že dejiny Poľska od získania nezávislosti až dodnes sú neustálou politickou konfrontáciou a reštruktúraciou politicko-mocenských elít, ktoré sú výtvorom celkového spoločenského prostredia, no súčasne celý tento komplex spoločenských vzťahov spolutvoria a spoluurčujú, ponechávam spolu s medzinárodným postavením moderného Poľska a predchádzajúcimi poznámkami kritickéj a upresňujúcej diskusii.

II. Maďarská historiografia má blízko k poľskému dejepisectvu predovšetkým tradičným akcentovaním jedinečnosti svojich národných dejín, pričom u Maďarov sa toto hladisko spájalo najmä v minulosti s vedomím maďarského civilizačného a štátotvorného poslania v Dunajskej kotline, ktoré nadobúdalo charakter maďarskej supremácie nad ostatnými národmi a národnosťami Uhorska. No maďarské historické myslenie, ako myslenie národa etnicky a jazykovo izolovaného, charakterizuje súčasne aj celkom opačná črta: snaha vystúpiť z tohto jazykovo-etnického gheta a dokázať svoju príslušnosť k európskemu civilizačnému „priestoru“. (Výnimku predstavovali najprv romanticky založení vlastenci a neskôr rýdži šovinisti, pre ktorých „maďarstvo“ znamenalo absolútnu, a preto celkom postačujúcu hodnotu.)

V súčasnej – marxistickej – maďarskej historiografii patrí k integrujúcim svetonázorovo-metodologickým princípom aj najvšeobecnejšie členenie uhorsko-maďarských dejín podľa sociálno-ekonomických formácií. Po „zaujatí vlasti“ sa dejiny odohrávajú v doznievajúcej prvotnopospolnej spoločnosti, vo feudálnom zriadení a v kapitalizme, ak ponecháme bokom socialistické *zeitgeschichte*. Maďarskí historici sa v podstate zhodujú v názore, že uhorský feudalizmus vyplňa čas od zrodu uhorského štátu v druhej polovici 10. storočia až po revolúciu v roku 1848, preto sú uhorské dejiny predovšetkým dejinami rôznych štádií všeobecnej epochy feudalizmu. Pri tejto filozoficko-dejinnej konštatácii alebo floskule končí však aj pre marxistickú historiografiu definovanie všeobecnejšieho, integrujúceho rámca pre maďarské dejiny v európskom kon-

texte a nasleduje celkom konkrétna analyticko-syntetická práca na objavovaní a tvarovaní jedinečného obrazu konkrétneho národa s jeho neopakovateľnou a nezameniteľnou minulosťou.

Jedinečný charakter majú maďarské dejiny od príchodu Maďarov do Dunajskej kotliny – ani nie tak pre spôsob, akým Maďari „zaujali vlasť“, ako predovšetkým pre schopnosť hlbokaj sociálnej, kultúrnej i sociálno-psychologickej premeny v mimoriadne krátkom čase, v dôsledku ktorej sa z bojových nomádov stal usadený roľnícky ľud s dostatočne silnou štátotvornou vládnuou vrstvou. Maďari prežili túto hlbokú a všestrannú premenu bez toho, aby v zásadne odlišnom etnickom a pôvodne i kultúrnom prostredí stratili svoju jazykovú a etnickú identitu (čo sa stalo napr. starým Bulharom alebo Normanom). Naopak – štátotvorný proces, čo viedol k „založeniu“ Uhorského kráľovstva, obsahol práve tak rozporuplný (i tragickokonfliktný) zjednocovací proces medzi staromaďarskými kmeňmi, ako aj univerzálny spoločensko-civilizačný systém danej historickej epochy, ktorého garantmi bolo jednak kresťanstvo na čele s rímskym pápežom (ako najväčšou autoritou duchovnou) a jednak byzantské a rímsko-nemecké cisárstva (ako najvyššie autority politicko-mocenské). Práve tento štátotvorný proces v staromaďarskej spoločnosti, spočívajúci na univerzalistických duchovných a etatistických princípoch, prispel podstatnou mierou k tomu, že sa staromaďarské nomádske kmeňe postupne vyvinuli v stredovekú maďarskú národnosť s vlastným vládnuim, aristokratickým „národom“, sociálne-politicky i kultúrne integrujúcim všetky ostatné etniká v Uhorsku. Znamenalo to, že Maďari sa nezredukovali ani na púhe meno, ktoré nosí celkom iné etnikum (ako v prípade starých Bulharov), ani na anonymnú masu, ktorá si svoj kultúrno-civilizačný charakter nevytvára ako svojbytný historický subjekt, ale sama je iba objektom cudzích, mocensky „transcendentných“ a transparentných síl (Slováci, alebo aj sedmohradskí Rumuni).

Celá prvá veľká epocha uhorských dejín – od „zaujatia vlasti“ koncom 9. storočia až po bitku pri Moháči v roku 1526 predznamenávajúcu koniec samostatnosti stredovekého Uhorska – je vyplnená neprestajnými konfliktmi medzi kráľovskou mocou, veľmožmi a formujúcou sa šľachtou o charakter štátnej moci. Po období narastajúcej dezintegrácie (asi od polovice 12. do začiatku 14. storočia), čo sa prejavovalo v takmer suverénnom postavení niekoľkých veľmožov (napr. M. Čáka), sa nachádza východisko za vlády Anjouovcov vo vytvorení stavovského systému (podobne ako v iných stredo-európskych krajinách). Tento systém (ktorého vývoj sa zavíril v prvej polovici 15. storočia) zaručoval prechodne istú rovnováhu uhorských sociálno-politických síl. Ak sa táto rovnováha po pokuse kráľa Mateja o centralizovanú vládu definitívne narušila v neprospech ústrednej kráľovskej moci, stalo sa tak preto, že tretí stav (mestá) nebol ani v období svojho najväčšieho rozkvetu plne rešpektovaným partnerom, o ktorého by sa mohla kráľovská moc účinne oprieť, a navyše už od polovice 15. storočia začína upadať. Slabne teda v čase, keď mal predovšetkým fungovať ako protiváha voči decentralizačným tendenciám šľachty a konzervativizmu cirkvi.

Moháčska katastrofa a s ňou súvisiaci zánik uhorskej samostatnosti boli len prvým vyvrcholením krízových konfliktov vnútri uhorskej vládnucej elity. Išlo o politickú krí-

zu väziacu v neprekonávanom rozpore medzi retardujúcim sociálno-hospodárskym vývojom Uhorska a novými potrebami a úlohami, pred ktorými stáli (stredo)európske národy na sklonku stredoveku. V moháčskej porážke sa však odráža aj krach zahraničnopolitických, veľmocenských aspirácií uhorskej vládnucej elity. Jej podstatou bola (ako v poľskom prípade) púha extenzívna expanzivita, ktorá sa ukazovala byť vždy nad sily Uhorska (azda s výnimkou pripojenia Chorvátska) a čo bolo ešte podstatnejšie – viazala energiu, prostriedky i pozornosť potrebnú na riešenie vnútorných problémov a obhájenie životných zahraničných záujmov. (V tomto ohľade sa ukazuje byť doslova osudnou expanzia kráľa Mateja voči Čechám a Rakúsku, ktorá pohltila takmer všetky zdroje tak potrebné na zvrátenie nastupujúceho retrográdneho vývoja v Uhorsku i voči akútnemu tureckému nebezpečenstvu).

V maďarskej historiografii bol význam roku 1526 už natoľko zafixovaný, že to nemohlo nevyvolať pokusy o jeho spochybnenie. V diskusii o periodizácii uhorského feudalizmu v roku 1966 sa poukazovalo na to, že v onom ominóznom roku nedochádza ani k ukončeniu ani k započatiu vývoja v nijakej relevantnej oblasti spoločenského a kultúrneho života, pričom sa argumentovalo ekonomickými, umeleckohistorickými a literárnymi faktami. Tieto názory však v diskusii neprevládli a čo je podstatnejšie, neuplatnili sa v novších dielach o uhorských dejinách. Myslím si, že rok 1526 si oprávnenne udržal svoj medzníkový význam – a to i napriek uvádzaným faktom, ktoré nie sú nepresné. Uzlový význam tohto dátumu nemusí predsa spočívať v úplnej chronologicko-vývojovej cezúre, hoci aj k nej v dôsledku zmeny vládnucej dynastie po Moháči došlo, prinajmenšom a predbežne v mocensko-politickej rovine. Uzlový význam tohto roku spočíva podľa mňa v tom, že jeho dramatické udalosti naplno zauzlili a súčasne odhalili krízové a stagnačné činitele na všetkých úrovniach uhorského života aj s ich medzinárodnými implikáciami a v dôsledku toho predznačili ďalší rozhodujúci vývoj v Uhorsku (napr. aj pád Budína a rozdelenie krajiny na tri časti v roku 1541, čo niektorí historici pokladajú za vhodnejší periodizačný medzník než rok 1526).

Po moháčskej katastrofe sa na pozadí prehlbujúceho sa sociálno-hospodárskeho úpadku a dlhodobej stagnácie Uhorska odohráva len sporadicky prerušovaný otvorený boj uhorských stavov s habsburskou dynastiou, v ktorom spočiatku hrajú osobitnú rolu sedmohradské kniežatá, symbolizujúce uhorskú nezávislosť, hoci pod tureckou kuratelou. Boj uhorských stavov má raz náboženskú, inokedy zas nezakryte politicko-mocenskú motiváciu, vždy však ide o štátno-politický zápas uhorského šľachtického národa, ktorého rozhodujúce etapy vyznačujú aj periodizáciu uhorských dejín až do roku 1711, keď sa Satmárskym mierom ukončila epocha stavovských insurekcií. Druhým nemenej podstatným aspektom tejto epochy (až do konca 17. storočia) je konfrontácia s tureckou okupáciou, a to tak formou ozbrojeného boja, ako aj kolaboráciou s Turkami. Protihabsburské povstanie i vojny s Turkami (kolaborácia s nimi ostáva skôr v diskrétnom úzadí) sú popri revolúcii a vojne za nezávislosť v rokoch 1848/49 najvýznamnejšími spoluformujúcimi zdrojmi maďarského historického a štátnopolitického povedomia, sú historickým výrazom maďarských aspirácií na národnú svojbytnosť a suverene-

nitu. (Protihabsburské povstania poníma, ako „*boj za maďarskú národnú nezávislosť*“ – bez ohľadu na ich stavovský charakter – aj maďarská marxistická historiografia).

Epocha od satmárskeho mieru až po 90. roky 18. stor. je v znamení krízy uhorskej štátnej identity a to napriek tomu, že rákócziovský odboj sa neskončil úplnou porážkou uhorských stavov, ale kompromisom s Viedňou. Stará uhorská ústava ostala síce zachovaná, nedošlo ani k násilným a zásadným premenám v štruktúre vládncích vrstiev Uhorska, no oboje sa dosiahlo za cenu (z hľadiska maďarskej aristokracie tých čias vlastne dobrovoľnú) všestrannej hospodárskej a s ňou i spoločenskej stagnácie Uhorska. Až posledná tretina 18. storočia prináša do Uhorska nové podnety západoeurópskeho osvietenstva, ibaže tieto podnety sú vo vtedajšej uhorskej spoločnosti priveľmi cudzokrajnými kvetinkami, nenachádzajúcimi dostatočnú odozvu v slabom a bezvýznamnom meštianstve a v hlboko konzervatívne do seba zahľadenej šľachte.

A predsa od roku 1790 – po vypuknutí francúzskej revolúcie a smrti Jozefa II. – musí sa habsburská monarchia vyrovnávať a viditeľným vzostupom uhorského politického života, s novým maďarským národným povedomím, ktoré stimuluje veľmi významne hlavne rozvoj kultúrneho a duchovného života, pričom táto dynamika postupne zasahuje aj širšie vrstvy formujúceho sa novodobého maďarského národa. A hoci zdroje tejto novej dynamiky sú iste aj spoločensko-hospodárske, predsa si myslím, že silnejšie podnety prišli zo sféry sociálno-psychologickej a zo „spoločenskej nadstavby“, v rámci ktorej sa uchovávala aj kontinuita povedomia uhorskej štátnej a národnej svojbytnosti, samozrejme, v nových časoch na prelome 18. a 19. storočia obohateného o nové ponímanie národa. V tomto zmysle sa teda kompromis z roku 1711 ukázal v konečných dôsledkoch ako maďarské perspektívne víťazstvo. Nazdávam sa, že maďarskú spoločenskú dynamiku až do roku meruósmeho (a neskoršie) neurčovali v prvom rade politické sily, ktorým by išlo hlavne o zásadné sociálno-ekonomické premeny, lež hegénomom spoločenského hnutia boli tie sociálne sily a ich reprezentanti, čo zdôrazňovali predovšetkým národno-štátne záujmy Maďarov „ako celku“, pričom sociálne reformy boli len podriadenou súčasťou národného (nacionalistického) programu.

Práve tieto okolnosti spôsobili, že maďarská revolúcia v roku 1848 bola len relatívne sociálno-revolučnou a že v celom konflikte s habsburskou monarchiou sa akcentoval predovšetkým národný a štátny záujem Maďarov, pokým opatrenia v prospech ľudových vrstiev a národnosti sa sľubovali len pod tlakom okolností a „päť minút po dvanásť“. Aj pre maďarskú marxistickú historiografiu je dostačujúcim kritériom „*revolučnosť*“ v rokoch 1848/49 neústupčivosť voči Viedni v štátno-politických otázkach, pričom vlastný sociálny obsah revolúcie ustupuje do pozadia.

Revolúciou 1848/49 sa končí najdlhšia epocha (zo sociálno-ekonomického hľadiska) uhorských dejín – feudalizmus a začína sa necelé storočie uhorského a potom maďarského kapitalizmu. A podobne ako feudálna epocha, aj kapitalizmus sa ďalej člení podľa rozhodujúcich politicko-mocenských medzníkov: 1849 – porážka vojny za nezávislosť a začiatok viedenského neoabsolutizmu, 1860 – začiatok provizória, 1867 – rakúsko-uhorské vyrovnanie, 1890 – počiatok krízy dualizmu, 1918 – 1919 – zánik monarchie a epizóda republiky rád s nástupom horthyovského režimu, 1945 – pád staré-

ho režimu a začiatok socialistickej éry. Historici samozrejme neignorujú ani hospodárske, sociálne a kultúrne premeny, ktoré boli po rakúsko-maďarskom vyrovaní najdynamickejšie za celé posledné storočia a aspoň sčasti umožnili preklenúť vývojovú priepasť voči Predlitavsku, nehovoriac už o západoeurópskych krajinách.

Napriek prežívaniu najrôznejších starouhorských rezíduí bola epocha rakúsko-uhorského dualizmu pre Maďarov relatívne najúspešnejším historickým obdobím od čias kráľa Mateja Korvína, pričom sa toto obdobie nerozlučne spája so znovuzískaním fatickej národnej svojbytnosti. A práve tento historický fakt odlišuje Maďarov od iných stredoeurópskych národov, ktoré mali celé 19. storočie bojovať za národnú svojbytnosť, aby ju (v rôznej miere) získali až v dôsledku rakúskej a maďarskej katastrofy v roku 1918, ktorá zas traumatizovala Maďarov na dlhé desaťročia. Nazdávam sa, že v maďarskej historiografii sa až doteraz pociťuje rozpad Uhorska ako určitá „historická anomália“, ako zničenie „prirodzenej“ štátnej jednoty, ktorá celé tisícročie ignorovala etnickú (čiže pred-kultúrnu) rôznorodosť v dunajskej kotline. Aj z tohto dôvodu je etatistické hľadisko od maďarského dejepisectva neodmysliteľné.

III. **Chorvátske dejiny** majú nejednu spoločnú črtu s dejinami maďarskými, čo vyplýva z vyše osemstoročnej existencie spoločného štátu, v ktorom mali Chorváti isté špecifické postavenie, i z nezanedbateľnej účasti Chorvátov, resp. ich magnátsko-šľachtickej vrstvy v každej sfére celouhorského spoločenského života. V chorvátskej historiografii sa vari ešte viac ako v maďarskom dejepisectve zdôrazňuje význam štátoprávnej a historickej osobitosti pre národné dejiny. Sotva sa tomu možno čudovať.

Ak si národ, resp. jeho vládnuca vrstva vytvorí v stáročných bojoch so silnejšími susedmi vlastný štát a tento štát potom vnútornými spormi sama rozloží a dá sa v podstate dobrovoľne včleniť do cudzieho štátneho útvaru, v ktorom čím ďalej tým viac stráca svoju identitu už tým, že sa necháva korumpovať silnejším národom v spoločnom štáte a fakticky opúšťa vlastný národ, takže tento musí začať v epoche národného obrodenia vlastne od začiatku (t. j. rodiacou sa a stále slabou strednou vrstvou); ak si takýto národ nakoniec v starom štátnom útvaru vybojuje istú autonómiu, ale nie rovnoprávnosť, a v novom „slobodnom“ štáte s „bratskými“ národmi sa cíti azda nemenej nerovnoprávnym ako v štátnom zväzku, ktorý s veľkými nádejami po stáročiach opustil, potom takýto národ a jeho historici nemôžu na ničom tak ľpieť ako na zdôvodnení a obhájení dejinnej kontinuity svojej národnej a štátnej svojbytnosti a nezávislosti. Preto je potom pre chorvátskych historikov Uhorské kráľovstvo od formálneho zjednotenia s Chorvátskom v roku 1102 vlastne Chorvátsko-uhorským kráľovstvom a starí Arpádovci sú samozrejme tiež chorvátsko-uhorskými kráľmi. No pretože dejiny Chorvátov sú po pripojení sa k Uhorsku prevažne dejinami spoločnými s celouhorskou spoločnosťou, je aj ich periodizácia v zásade totožná (až na rok zjednotenia, ktorý Maďari nepokladajú za priveľmi dôležitý pre Uhorsko). Vlastný dejepis sa potom sústreďuje na vyhľadávanie, obhajovanie a zdôrazňovanie každého zlomku chorvátskosti v dejinách uhorských i všeobecných.

Vari ešte zaujímavejší je fakt, že ani syntetická práca o dejinách Juhoslávie – tohto konglomerátu národov, ktorý sa takmer nedá previesť na spoločného menovateľa – neopiera sa o nijaký iný historický pôdorys než o štátnopolitický vývoj juhoslovanských krajín, čiže historického priestoru, ktorý ako taký do tohto storočia nejestvoval. (Nie je to ostatne iba prípad Juhoslávie, čo tiež dokazuje, že dejiny sa čítajú a chápu očami prítomnosti). Čo iné, ak nie etatistické hľadisko sa sprítomňuje v základných častiach knihy nazvaných: *Vzostup a pád stredovekých štátov* (7. storočie – 1526), *Život a boj v štruktúre veľkých monarchií* (1526 – 1780), *Boj za moderné štáty a modernú spoločnosť* (1780 – 1903) a konečne *Cesty zjednocovania a sociálna revolúcia* (1903 – 1945):

IV. a/ Je paradoxom **českej historiografie**, že v povojnovom období nevytvorila samostatné syntetické dielo o českých dejinách; zásadne sa publikovali iba „československé dejiny“. Tituly publikácií by mohli vzbudzovať dojem, za české dejepisectvo bolo v akomsi nerovnoprávnom postavení, pretože samostatné diela o dejinách Slovenska vychádzali. No tento paradox i „nerovnoprávnosť“ sú iba zdanlivé, čo jednoducho vyplýva z charakteru všetkých uverejnených publikácií o „československých dejinách“. Ich podstatnou črtou je celkom submisívne postavenie slovenského dejepisectva a teda aj slovenských dejín voči českému partnerovi. Platí to o hľadisku kvantitatívnom (o rozsahu jednotlivých textov) a čo je podstatnejšie, ešte viac o hľadisku kvalitatívnom, ak máme na mysli uplatnenie takýchto hľadísk v syntetickom pohľade na národné dejiny, ktoré vyplývajú z imanentnej dynamiky a problematiky týchto dejín a ktoré by mali určovať aj ich periodizačné členenie. Už zbežný pohľad na obsah publikácií o „československých dejinách“ prezrádza, že ide o české dejiny so slovenským apendixom.

Ponechávam bokom (resp. diskusii) kvantitatívnu stránku „česko-slovenského pomeru“ v dejepisných knihách a venujem trochu miesta jeho kvalitatívnemu aspektu. Povedal som už, že pre tieto publikácie je charakteristická „apendixovitost“ slovenských dejín, čo znamená, že do problémového rámca českých dejín sa prostredníctvom všeobecného ideologického klišé, ale aj účelovým „zostrihom“ historického materiálu vtisnávajú slovenské dejiny, svedčiace o svojej „odvekej“ československosti. Ukážkovým príkladom sú *Dejiny Československa* od Františka Kavku. (Prvé dva zväzky od praveku po rok 1781) a druhý diel povestného *Přehledu československých dějin* alias *Makety*, zahrňujúci obdobie od roku 1848 po rok 1918, čiže epochu, v ktorej sa globálny i parciálny vývoj v oboch krajinách – napriek všetkým snahám národovcov o zblížovanie – objektívne stále viac diferencoval. A práve o slovenských dejinách tohto obdobia sa v *Makete* pojednáva v drobných podkapitolkách (ba dokonca odstavcoch) absolútne podriadených imanentnému vývoju v Českých krajinách, resp. Predlitavsku, čiže z hľadiska slovenských pomerov a ich problematiky v celkom odlišnom sociálno-politickom, hospodárskom i duchovnom kontexte! Takéto „zjednocovanie“ dvoch – hoci aj „bratských“ – národov znamená, že sa „chápanie minulosti očami prítomnosti“ nevyhnutne pervertuje, že historiografia sa z intelektuálnej slúžky mení na svojvoľne použiteľnú predajnú dievku. (Iste nie je náhodné, že tento ominózný druhý zväzok *Makety*

vyšiel v roku 1960, keď sa rozpútala nemenej ominózna „zblížovacia kampaň“ Čechov a Slovákov, pri ktorej sekundovali aj početní historici).

Trochu vyrovnanejšie sú syntetické práce, v ktorých sa mohli vo väčšej miere uplatniť aj slovenskí historici (napr. v historických dieloch *Československej vlastivedy* z roku 1963 a 1969), no aj v týchto prácach sa zreteľne presadzuje česká „historická optika“, preto môžeme považovať publikácie o „československých dejinách“ za syntetické práce o českých dejinách. Sú nimi už preto, že keď si odmyslíme ich slovenské vsuvky a prídavky, dávajú tieto diela viac-menej ucelený a logický obraz českých dejín, samozrejme podľa daného svetonázorového a metodologického princípu, ktorý by pre inú historickú koncepciu nemusel byť prijateľný. „Skladačka“ usporiadaná zo slovenských častí týchto publikácií by nebola ani uceleným ani imanentne logickým výkladom slovenských dejín.

b/ Aké sú teda svetonázorové a metodologické východiská v syntetických prácach o českých dejinách a ako sa odrážajú v koncipovaní základných epoch a parciálnejších období týchto dejín? Odpoveď je zdanlivo jednoduchá: v posledných desaťročiach nemohla byť metodologická platforma syntetického obrazu českých dejín iná ako marxistická, resp. „hismatovská“. Václav Husa sformuloval vo svojej brožúrke o epochách českých dejín z roku 1949 – čiže v čase, keď bolo jasné, aký svetonázorový charakter bude mať (resp. bude musieť mať) celé české dejepisectvo – „hismatovské“ východisko takto: *„Národ v pravém slova smyslu tvořily vždy především třídy měst a venkova – i v dobách, kdy jim privilegované třídy vykořisťovatelské odpíraly jakákoliv práva a účast na vládě. Proto i v otázce dějinných epoch je rozhodující především vývoj životních podmínek pracujícíchho lidu, jakožto základního činitele a představitele dějin.“* K tomuto zjednodušenému a vari aj z vulgarizovanému marxistickému postulátu pripojil V. Husa náčrt periodizácie českých dejín od prehistórie do roku 1945, ktorá sa – s istými chronologickými a terminologickými korekciami – uplatnila v podstate vo všetkých syntetických prácach o českých (a vlastne aj slovenských) dejinách. Husa rozdeľuje české dejiny zhruba do troch základných epoch: prvou je predkresťanské obdobie (do 9. stor., ktoré sa v neskorších prácach nazýva obdobie prvotnopospolnej spoločnosti), nasleduje epocha feudalizmu (s raným obdobím, po ktorom nasledujú štyri fázy feudalizmu až do roku 1848, pričom medzi prvou a druhou fázou vyznačuje Husa osobitnú epochu – husitskú revolúciu) a po roku 1848 epocha kapitalizmu (opäť so štyrmi fázami) končiaca sa rokom 1945.

V *Makete* a nasledujúcich syntetických publikáciách sa jednotlivé „fázy“ feudalizmu a kapitalizmu označujú a charakterizujú podrobnejšie, analyzuje sa konkrétny historický obsah každého obdobia, pričom dochádza k (opäť len zdanlivo paradoxnému) sporu medzi konkrétnym historickým materiálom a deklarovanou histmaticko-populisticou zásadou, ba k jej faktickému popretiu. Publikácie samozrejme venujú pozornosť pracujúcim triedam a vždy postulujú sociálno-ekonomické hľadisko a osobitne triedny princíp v prístupe k dejinám (hoci aj v tomto ohľade sú isté rozdiely, najmä v knihách z druhej polovice šesťdesiatych rokov), no sila historických faktov a tlak reálnych spoločensko-historických súvislostí nútia historikov, aby akcentovali v každej historickej epoche tie spoločenské sily a procesy, ktoré boli skutočne rozhodujúce. Takými si-

lami boli počas celého historického obdobia až do nášho storočia privilegované, vládnuce triedy, určujúce nielen charakter mocensko-politickej organizovanosti spoločnosti (štátu), ale aj celú rozhodujúcu dynamiku vo sfére hospodárstva a duchovného života. Je príznačné, že pracujúce (anonymné) triedy vystupujú aj v marxistických publikáciách buď ako pasívny objekt vykorisťovania, alebo ako živelný element, ktorý protestuje, no sotva sám o sebe a pre seba mení spoločensko-historické podmienky; jeho slepá sila je skôr využívaná i zneužívaná či už tradičnými alebo novo sa formujúcimi skupinami v diverzifikovanej privilegovanej triede. A nemenej charakteristické je, že marxistické syntetické publikácie iba okrajovo skúmajú duchovný svet pracujúcich tried, ľudovú kultúru a takmer celú pozornosť venujú „vyššej kultúre“ privilegovaných vrstiev. Bola to koniec-koncov táto kultúra, ktorá – čo i sprostredkovane – stimulovala kultúrno-historické povedomie celého národného spoločenstva a modifikovaná, zjednodušená, sa sprítomnila aj v kultúre ľudovej.

Elitárno-etatistické hľadisko, implicity sa „vyklúvajúc“ z historiografickej narácie, má však v českých historikov ešte ďalší, veľmi podstatný dôvod a zmysel, ktorými sú si také blízke česká a poľská historiografia. Mám na mysli tradičný národno-obranársky postoj oboch národov voči expandujúcemu nemectvu, ktorý sa u oboch národov ešte zosilnil po druhej svetovej vojne. Tento národno-obranársky postoj musí – napriek všetkým internacionalistickým proklamáciám – nevyhnutne potláčať, ba negovať hľadisko anonymného, nivelizujúceho populizmu a zdôrazňovať (hoci aj nechtiac) tie spoločenské sily a organizačné štruktúry, ktoré v daných historických epochách boli skutočnými nositeľmi a reprezentantmi českej národnej a štátnej svojbytnosti. Na okraj: sotva možno nájsť lepší príklad ne stále živé elitárno-etatistické postoje aj v širšom než historiografickom kontexte, než akým bolo pripomínanie si 600-ročnice Karola IV. v roku 1978.

„*Obdobie vzniku feudálnych vzťahov*“ (7. – 9. storočie) nadobúda preto historicky konkrétnejšiu a obsahovejšiu podobu analýzou veľkomoravského štátu o spoločnosti ranných českých kniežactiev, „*obdobie raného feudalizmu*“ (10. storočie – koniec 12. storočia) je samozrejme v znamení víťazstva feudálnych vzťahov (o čom rozhodli ostatne privilegované vrstvy), no tento proces je konkrétne rámcovaný zrodom premyslovského štátu a konfliktným vývojom jeho hierarchizovanej spoločnosti; „*vrcholný feudalizmus*“ v 13. a 14. storočí sa odráža v štátnom rozmachu, i úpadku, za posledných Přemyslovcov a za Luxemburgovcov, čo bolo iste podmienené všeobecným vzostupom hospodárstva a osobitne miest, no tento rast (spojený i so vzostupom kultúrno-civilizačným) nebol by v takej miere uskutočniteľný bez dostatočne silnej o dynamickú štátnu organizáciu, ktorú predstavovali suverénni panovníci a ich mocenské i duchovné milieu.

Husitské hnutie, do ktorého vyústila celospoločenská kríza za Václava IV., je v každej českej historickej práci osobitnou kapitolou – „*epochou*“. Podľa marxistických historikov sa Česi týmto sociálno-politickým vystúpením dostali do čela svetových dejín, no aj títo historici musia pripustiť, že tak vyzdvihované ľudové vrstvy sa stali hegemonom husitstva len pri jeho zrode a že hnutie sa začalo veľmi rýchlo mocensko-elitárne diferencovať. (Preto niektorí historici vidia završenie reálneho – nie chiliastického – husit-

ského programu za vlády Jiřího z Poděbrad a celkom jednomyselne zdôrazňujú aj českosť a vlasteneckosť husitov a ich kultúry).

Epocha po husitskej revolúcii do roku 1526 je síce obdobím opätovného upevňovania feudálnych vzťahov, no jej výrazom je – ako v iných krajinách – boj ústrednej kráľovskej moci s proticentralizačnými záujmami magnátov a šľachty, v ktorom šľachtický stav zaznamenal prechodné úspechy a politické zisky, aby ich po nástupe Habsburgovcov na český trón postupne strácal, čo si zasa kompenzoval hospodárskymi výhodami na úkor miest, ktoré od konca 15. storočia a osobitne po odboji v rokoch 1546 – 1547 očividne strácali na hospodárskom a najmä politickom význame. Podstatné mocensko-politické premeny po roku 1526 sa stelesňujú v rastúcej centralizácii a náboženskej intolerancii cisárskeho dvora, čo viedlo k otvorenému konfliktu medzi českými stavmi a dynastiou so známym vyústením na Bielej hore. A opäť je príznačné, že aj pre marxistických historikov je rozhodujúcim medzníkom rok 1620 s eminentne mocensko-politickou udalosťou, ku ktorej bezpochyby „prispeli“ svojou neschopnosťou české privilegované vrstvy a ktorá implikovala katastrofálne sociálno-politické i kultúrno-etnické dôsledky pre českú spoločnosť. (Ako iný periodizačný medzník, ale s tými istými implikáciami sa uvádza rok 1648 – koniec tridsaťročnej vojny a s ňou aj koniec všetkých nádejí na obnovu českej samostatnosti).

Epocha od tridsaťročnej vojny po národné obrodienie v osemdesiatych rokoch 18. storočia zodpovedá vari najviac metodologickému maximu V. Husu: český národ, zbavený štátnej nezávislosti, so zničenými, resp. odcudzenými privilegovanými vrstvami, sa naraz zredukoval na „pracujúce triedy“ uvrhnuté do „druhého nevoľníctva“, o ktoré by sa mal historik predovšetkým zaujímať. A tak je vyše poldruhého storočia českých dejín „epochou ľudu“, jeho útlaku a jeho dejinnej „bezčasovosti“ prerušovanej azda len spontánnymi a potláčanými vzburami, na ktoré však vrchnosť reaguje aj uľahčujúcimi opatreniami. Všetko nad ľuďom je v zásade „iné“, cudzie, ale zase nie celkom dôsledne: šľachta vykorisťujúca, nepoznajúca český jazyk, je šľachta „cizácká“, no tá istá šľachta ako mecenáš „českého“ svetového baroka sa zrazu mení na šľachtu – „sdomácnělou“. A pretože český štát historicko-právne nezanikol, nemôžu historici ignorovať ani politicko-administratívny vývoj a s ním medzinárodnú situáciu ríše. Opäť sa teda ukazuje, že husovský princíp sa dá aj v „najľudovejšej“ epoche českých dejín uplatniť len veľmi podmienene.

Historický medzník vyjadrený rokom 1781, ktorý priniesol zrušenie nevoľníctva v Predlitavsku, akoby stelesňoval uplatnenie sociálno-ekonomických a triednych hľadísk na periodizáciu dejín; práve pri tomto medzníku sa končia diely niektorých syntetických prác. No osemdesiate roky 18. storočia sú aj počiatkom náboženskej tolerancie a českého národného obrodienia, ktoré v nasledujúcich desaťročiach na základe hospodárskej dynamiky českých krajín, spočívajúcej na priemyselnej revolúcii, podnieti aj novú sociálnu stratifikáciu českého etnika, resp. rodiaceho sa novodobého národa. Postupne sa formujúca nová duchovná, politická, ale aj hospodárska elita Čechov si začína klásť aj nové, väčšie a vyššie úlohy, než je púhe uľahčenie života na elementárnej, re-produkčnej úrovni – ide o nové hľadanie a nachádzanie českej identity, a to na všetkých

úrovniah jestvovania moderného národa. A keďže národná svojbytnosť sa v histórii vždy spájala so svojbytnosťou, suverenitou štátnou (samozrejme na rôznej úrovni a v rôznej podobe – v závislosti od historickej epochy), ani české snaženia sa nemohli neuberať týmto smerom. Pre počiatočnú nerozvinutosť obrodenej českej spoločnosti nemohlo ísť v prvých etapách po národnom obrodení o úplnú štátnu nezávislosť, hoci vždy šlo o národnú svojbytnosť. Tak ako iné neslobodné národy aj Česi si museli najprv – a to ťažko a zdĺhavo – budovať dostatočný objektívny priestor i subjektívne predpoklady na získanie a pestovanie tých prerogatív, ktoré sú pre moderný národ nevyhnutné. Myslím si, že tento proces zosvojbytnenia českého národa, jeho dozrievanie v suverénny národ záviseli od vypsievania jeho vedúcich spoločenských vrstiev a politických zoskupení, t. j. od završenia modernej diverzifikácie národného spoločenstva, prejavujúcej sa v postupnej kryštalizácii tých politických síl, ktoré chceli a boli aj schopné prevziať v roku 1918 v českých krajinách mocensko-politickú zodpovednosť.

Na ceste od počiatku národného obrodovania rok 1918 je niekoľko medzníkov, ktoré vyznačujú momentálne porážky českých snažení: neúspech rokov 1848 – 1849, rakúsko-maďarské vyrovnanie v roku 1867, neúspech fundamentálnych článkov v roku 1871, nevyriešené administratívno-jazykové spory v 90. rokoch 19. storočia. Za vonkajšími politickými neúspechmi sa však skrýval neustály hospodársky a sociálny rast českého národa, ktorý sa zúročil v kultúre už v osemdesiatych rokoch a v politike na začiatku 20. storočia nielen silou českého politického života, ktorá sa už nedala v ríši ignorovať, ale aj jeho záujmovou a názorovou diferencovanosťou, príznačnou pre sociálny život vyspelého moderného národa.

Maketa akcentovala najmä po roku 1867 osobitný význam formujúceho sa robotníckeho hnutia; novšie diela sú v tomto ohľade opatrnejšie – a myslím si, že oprávne. Český emancipačný boj sa síce viedol za prispenia robotníckeho hnutia, no do roku 1918 a vlastne až do roku 1938 mohla táto spoločenská trieda, a najmä jej radikálna časť len okrajovo ovplyvňovať osudy národa. Koniec koncov aj autori *Makety* musia venovať pozornosť (nech už akokoľvek kritickú) tým sociálnym a politickým silám, čo síce „vykorisťovali pracujúci ľud“, no v daných historických epochách – a to od polovice 19. storočia, keď sa už dá hovoriť o nových českých privilegovaných vrstvách, cez zrod ČSR až po jej zánik roku 1939 – boli za prispenia tzv. stredných vrstiev a osobitne vzdelancov jedinou účinnou a teda i reálnou silou, integrujúcou (i so všetkými neriešenými rozporami) české národné spoločenstvo práve ako české spoločenstvo.

A opäť ponechávam diskusii aktuálnu otázku zrodu a fungovania nových spoločenských elít, resp. iba jedinej elity – a to i napriek jej vlastným antielitárnym proklamáciám – v novom sociálno-politickom systéme, fungujúcom už vyše tri desaťročia.

Na záver tejto kapitoly by som sa chcel ešte raz pristaviť pri názorovej a metodologickej „mesaliancii“ populizmu (teoreticky kultivovaného marxizmom) a elitárno-etastického hľadiska (spravidla zahaleného do vlasteneckého a národno-obranárskeho rúcha) v historiografiách, o ktorých som hovoril vyššie. Na prvý pohľad akoby sa v tomto nerovnom spojení uplatnila zásada dať (ideologickému) „pánubohu“ čo je božie a (ná-

rodnému, historickému) „cisárovi“ čo je cisárovo, alebo inak povedané: akoby sa v samých historikoch viac-menej dobrovoľne spájalo ich tradičné vlastenecké – i keď niekedy len latentné – zaujatie za národné dejiny (ktoré sa potomstvu uchovávajú predovšetkým v podobe, akú im vtláčili vládnuce, privilegované vrstvy a najvyššia sociálno-politická organizácia – štát) s ostentatívne zdôrazňovanou univerzalistickou ideológiou marxizmu založenou na teórii triedneho boja a jeho vyústení cestou revolúcie do beztriednej spoločnosti, v ktorej postupne odumiera štát i národné protiklady. Nerovné spojenie oboch týchto hľadísk pri koncipovaní zjednocujúceho pohľadu na dejiny konkrétneho národa vidím predovšetkým v tom, že marxisticko-populistické hľadisko má v podstate iba proklamatívny charakter a okrem ekonomickej sféry (kde sa najviac uplatňuje jeho analytická objektivita) neposkytuje meritórnú analýzu a interpretáciu komplexného historického procesu.

Hlavnou príčinou toho – okrem problémov väziacich v marxistickej sociológii, osobitne v teórii tried – je podľa mňa okolnosť, že tzv. *vedecký socializmus*, t. j. marxistická politológia a futuroológia v ideologickom habite, nemá vypracovanú pozitívnu teóriu štátu. Nemá ju preto, že voči historickým aj aktuálnym štátnym útvarom pred revolúciou zastávala na základe teórie o triednom boji jednoznačne negativistické stanovisko, redukujúce „*štát vykorisťovateľských tried*“ v zásade na jeho potlačovateľskú funkciu a to isté akcentovala – z opačnej strany a „naruby“ – aj pri porevolučnom „*štáte diktatúry proletariátu*“, ktorého jestvovanie malo byť len prechodné, pretože malo vyústiť do „*ríše slobody*“ bez štátu. Až v posledných desaťročiach sa začali rozvíjať úvahy o „*všeľudovom štáte*“, no tieto sú, po prvé, vytvárané *ad hoc*, s jasným propagačno-apologetickým zámerom, a preto bez precíznejších teoretických aj empirických základov a z toho dôvodu, po druhé, sa sotva dajú aplikovať pri konkrétnej historickej analýze a interpretácii. Stredoeurópskym historikom ostáva tak pri konkrétnej analytickej práci sotva iné východisko ako oprieť sa o tradície historizmu a pozitivizmu s ich prísnymi zásadami historickej metódy a heuristický materiál aspoň implicity „presvietiť“ národno-vlastenecky (alebo hoci aj antikonvenčne, buričsky) podmienenými elitárno-etatistickými hľadiskami. Tieto hľadiská sa – aspoň formálne – znášajú aj s požadovanými ideologickými premisami, pretože nijako nebránia v analýze ktorejkoľvek relevantnej sféry minulosti (vrátane sociálno-ekonomickej), nie sú totiž hľadiskami selektívnymi ale hierarchizujúcimi, ich zmyslom nie je redukovanie historickej problematiky na úzko elitárne a štátne otázky, ale postihnutie reálneho významu každej zložky spoločenskej štruktúry v jej historickom procese.

A čo ak sú národu a jeho historikom elitárno-etatistické hľadiská cudzie, čo ak ich odmietajú už preto, že národ nemal ani vlastný štát ani privilegované, „historické“ vrstvy, s ktorými by sa mohol a chcel (aspoň čiastočne, historicky) stotožniť? Konkrétnejšie: čo ak je národ a jeho historici v situácii slovenského národa a jeho historikov? Táto časť úvahy stojí hádam za osobitnú kapitolu.

D. K periodizácii dejín Slovenska a Slovákov – Národ medzi legendárnym a historickým časom

I. Ako si odpovedali slovenskí historici na otázku, čo sú slovenské dejiny? Napríklad takto: „...slovenské dejiny sú predovšetkým dejiny slovenského národa, ktorý na území slovenskej krajiny založil svoju trvalú vlasť... Všetko, čo slovenský národ vo svojej vlasti prežil, skúsil, pretrpel a utvoril, je obsahom slovenských dejín... Slovenský národ len na začiatku svojich dejín mal svoj slobodný, samostatný štát a svojich vlastných vladárov. Dlhé storočia svojich dejín prežil náš národ v cudzom štáte, pod nadvládou neslovenských panovníkov. Slovenské dejiny nie sú teda dejinami vladárskych rodov, ani dejinami slávnych veľmožov, víťazných vojen a ťažkých porážok. Slovenské dejiny, to sú dejiny slovenského ľudu a jeho tisícročného života v Slovenskej krajine...“

Najmä posledné vety akoby súzneli s názormi známeho historizujúceho literáta, ako ich sformuloval koncom šesťdesiatych rokov, ba i s úvodom k akademickým *Dejinám Slovenska* z roku 1960, ktorý nachádza „predmet dejín Slovenska v dejinách pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí...“, pochopiteľne „zdôrazňujúc predovšetkým rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov“. Citát na začiatku kapitoly je však o niečo starší, pochádza z úvodu k *Slovenským dejinám* z roku 1939 od ľudáckeho historika Františka Hrušovského. Čo to dokazuje? V rovine deklaratívnej (no aj pri výbere a interpretácii faktov) celkom určite skutočnosť, že populistická tradícia v slovenskom dejepisectve nie je nového dáta, čo sa dá doložiť nielen citátmi z marxistickej a ľudáckej publikácie, ale aj z propagačnej knižky národnárskeho historika Júliusa Bottu *Krátka história Slovákov* z roku 1914. Bottov názor je takýto: „Ako pekné slovenské mená dokazujú, vyše 150 zemianskych rodín v Uhorsku sú slovanského pôvodu a tým podvrátené je i to tvrdenie Maďarov, že kráľovstvo Uhorské založivším a udržiavajúcim bol len národ maďarský. Ved' takého politického národa maďarského, keď maďarský sedliak bol otrokom, do roku 1848 ani nebolo. Uhorsko udržoval svojou prácou a svojou krvou vždy len ľud a v ňom boli Maďari vo veľkej menšine...“ Neuviedol som tento citát len kvôli jeho populistickému vyústeniu ani preto nie, aby som upozornil na myšlienkový „skrat“ nášho historika, ktorý najprv zdôrazní účasť „šlachty so slovenskými menami“ na budovaní Uhorska, aby hneď potom uprel celej šlachte akúkoľvek zásluhu o Uhorsko. Chcel som citátom upozorniť predovšetkým na to, že tak ostentatívne zdôrazňované populistické a antietatistické stanovisko už v slovenskej predmarxistickej historiografii bolo iba cnosťou z núdze. Povedané celkom prostoducho: Nemali sme ani nemáme žiadne privilegované vrstvy a svoj štát? Tak potom ľud.

V predmarxistických publikáciách sa znovu a opäť stretávame s nesmelými pokusmi nielen objaviť jednotlivých slovenských príslušníkov privilegovaných vrstiev, ale aj nejako zrekonštruovať celú takúto slovenskú sociálnu vrstvu a vyznačiť jej miesto v celouhorskej spoločenskej hierarchii tej-ktorej epochy. Do tohto „hladačského“ úsilia sa zapájajú aj marxistickí historici, ktorí „pripúšťajú“, „predpokladajú“, ba majú aj „doložené“ privilegovaných príslušníkov slovenského etnika od čias „údelného kniežatstva“ v 11. storočí až po minulé storočie. Tieto snahy síce nepriamo kompromitovali nekom-

promisné populistické hľadisko, ale nikdy ho nemohli potlačiť (a ani nemali také ambície). Pre slovenských historikov bol a ostáva „ľud“ nezameniteľnou svetonázorovou a historickou kategóriou, tak povediac majákom, ktorý neslobodno spustiť z očí, inak by bol slovenský historik stratený – najmä ak by sa pokúsil o syntetické dielo o slovenských dejinách.

Čo sú však „slovenské dejiny“? Priznám sa, že by som si ich netrúfal sám definovať. Už aj preto nie, že prv, ako sa vymedzia „slovenské dejiny“, bolo by treba definovať sám „slovenský národ“ (národnosť, etnikum) a „slovenské teritórium“ v ich historických premenách a vývoji, čo je téma ďaleko presahujúca túto úvahu. Pre potreby tohto textu ostanem teda pri vymedzení marxistickom, ktorému sekunduje ľudácka definícia (vari s národnarským požehnaním) a podľa ktorého sú dejinami Slovenska dejiny jeho pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí a ktoré ľud ovplyvňuje, sú nimi dejiny triednych bojov, dejiny národnej kultúry, pričom sa má predovšetkým zdôrazniť rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov. Dôležitou otázkou je podľa tejto definície zladenie princípu teritoriálneho a etnického, no tieto princípy sa navzájom nevylučujú: dejiny Slovenska majú byť dejinami slovenského národa, ale aj všetkých ostatných národností žijúcich na Slovensku.

Takéto vymedzenie národných dejín môže sa pri svojom „univerzalizme“ aplikovať hoci aj na dejiny Hotentotov. V tejto úvahe ma však zaujíma, ako naši historici dávajú z hľadiska svojej vlastnej definície národných dejín slovenskej minulosti konkrétnu historickú náplň a tvar, osobitne prostredníctvom jej periodizácie. Ešte viac ma zaujíma, do akej miery si môže naše dejepisectvo zachovať zoči-voči konkrétnemu historickému materiálu svoju „názorovú integritu“.

Keďže však aj slovenská marxistická historiografia mala predchodcu v – útlom, veľmi útlom – staršom dejepisectve, pristavím sa najprv pri starších pokusoch o uchopenie takého zahmleného a sporného procesu, akým sú dejiny Slovenska a Slovákov.

II. Nerozvinuté slovenské dejepisectvo pridlho balansovalo medzi národnými legendami a mýtmi, meniacimi sa na mystifikácie, a kritickým reflektovaním historického času, ktoré by zodpovedalo požiadavkám modernej historiografie. Veď ešte koncom 19. storočia vydal Fraňo Sasinek *Dejepis Slovákov*, popularizačnú brožúrku, ktorá sotva presahuje historický obzor papánkovo-sklenárovskej generácie z 18. storočia, pričom už naši osvietení historici mali v čom doháňať úroveň vtedajšej európskej historiografie. Fraňa Sasinka sa ani nedotkol rozhodujúci krok historiografie 19. storočia k svojmu odbornému, resp. „zvedčeniu“, čo však nie je vina len tohto osamoteného slovenského „syntetika“. Veď vtedajšie historické myslenie v slovenskom prostredí sa obmedzovalo na regionalistiku, memoáre, a romanticky podfarbenú beletriu. Na Sasinkovom „historizovaní“ by sa však pobavil asi každý vzdelanejší župný úradník: germánskych Kvádov „povýšil“ na Slovákov, pohral sa s rímskymi dejinami na Slovensku, v 11. storočí preniesol „*korunu Slovenského kráľovstva na Pannóniu*“ a poslednú (štvrtú) epochu slovenských dejín vymeral od Matúša Čáka „*do nášho času*“... Inými slovami, už vo chvíli jeho zverejnenia, bolo možné toto dielko pokladať iba za svojrázny hornou-

horský folklór. A pritom iného, kritickejšie poňatého „*dejespytu*“ na (slovenskom) Slovensku v tom čase nebolo ...

S oveľa väčšou dávkou kritického a koncepčného myslenia sa stretne v (opäť popularizačnej) knižke Júliusa Bottu *Krátká história Slovákov* z roku 1914. Nielenže dost dôsledne hľadá na dejiny slovenského etnika z istého kritického postu (ktorý nazývam populizmus a ktorý Botto v tej dobe sotva mohol nahradiť niečím iným), no dotýka sa aj skutočného historického času, hoci sa mu tento čas stráca ako „ponorná rieka“, aby sa znovu vynoril tam, kde to aspoň trochu zavonia Slovačou. Sú to teda dejiny s početnými cezúrami, ale asi tak sa v onej dobe javila slovenským milovníkom histórie na základe dostupných materiálov slovenská minulosť. Bottu zaujímajú v dejinách v podstate dve otázky: sociálne a národnostné pomery „*ľudu*“. Voči uhorskej šľachte je dôsledne kritický, pričom si nerobí romantické ilúzie o stredoveku (M. Čákovi), zato berie na milosť – ako protiváhu šľachty – „*dobrych*“ habsburských panovníkov, vytvárajúc tak svojráznu (a v histórii nie ojedinelú) jednotu populizmu a monarchického etatizmu. Ozajstným symbolom jeho ostentatívneho populizmu je však „*potecha a radosť*“ ľudu Jánošík, „*junácky mstitel' a káratel' panskej svévole*“, ktorý je popri husitoch, čo „*rozširovali učenie o rovnoprávnosti ľudí*“, jedinou svetlou chvíľkou v pochmúrnych dejinách slovenského ľudu. Bottova národnárska historická optika a inštinkt vzdelanca zanikajúceho národa sa prejavuje v druhej časti knihy, kde koncipuje vyše sto rokov slovenského národného života (od obrodenia po začiatok 20. storočia) ako v rámci celouhorských dejín autonómny národno-vzdelávací a politický proces so svojím vlastným rytmom a (dokonca nádejnou) perspektívou.

Pri vydaní (a okamžitom skonfiškovaní) svojej knižky Botto asi sotva tušil, ako rýchlo a v akom nečakanom rozsahu sa splnia slovenské nádeje. Takýto zásadný zvrät zaskočil ostatne celú (uvedomelú) slovenskú spoločnosť, ktorá sa naň fakticky ani nepripravovala (azda s výnimkou niekoľkých čechoslovakisticky orientovaných národovcov), preto sa národ neoslobodil, ale bol oslobodený. Pre slovenskú vzdelanosť vrátane dejepisectva znamená však vznik ČSR jednoznačne pozitívny zvrät. No sotva vyrástla na Slovensku prvá generácia skutočne profesionálnych historikov, opäť nastáva koncom 30. rokov hektický vývoj, prinášajúci podstatné zmeny v politických pomeroch s novým „prehodnocovaním hodnôt“. Jeho výsledkom v historiografii je populisticko-katolícko-nacionalistická anabáza Františka Hrušovského po slovenskej minulosti v *Slovenských dejinách*. Toto putovanie mohlo mať v roku 1939 iba jedno zakončenie – v čerstvo založenej Slovenskej republike.

Hrušovského všeobjímajúca definícia slovenských dejín a bohatší historický materiál, s ktorým disponoval, mu umožnili zachovať členením knihy na kratšie, parciálnejšie kapitoly istú „naračnú kontinuitu“ bez očividnejších chronologických cezúr, ako sa to stávalo v starších prácach. Kniha rozpráva slovenské dejiny, resp. dejiny Horného Uhorska a „*Slovenskej krajiny*“ tak povediac pekne po poriadku, od začiatku do konca. Otvorenou otázkou ostáva to podstatné – „charakter“ týchto dejín, t. j. problém zmyslu a významu, hierarchizácie jednotlivých faktov, osôb a samozrejme kľúčových udalostí.

tí, ich príčin a širších súvislostí. Ukazuje sa, že ani nábožensky ani nacionalisticky podfarbený populizmus nie je dostatočným metodologickým východiskom a či kľúčom, pomocou ktorého by sa dalo preniknúť za vonkajší chronologický tok udalostí a rozpoznať v nich tie podstatné sociálne, psychologické, kultúrne i vlastné historické špecifiká, ktoré charakterizovali slovenské etnikum a neskoršie formujúci sa národ v kontexte rozhodujúcich spoločensko-historických vzťahov jednotlivých epoch a nadradených teritoriálno-politických celkov (slovenské kmene za Veľkej Moravy, slovenské etnikum resp. národ v kontexte hornouhorskom, celouhorskom, ríšskom a konečne československom). „Slovenské“ je potom všetko, čo historikovi stojí za to, pričom sa voľne prekrývajú hľadiská etnické, teritoriálne, kultúrne, vnútro- i zahraničnopolitické bez toho, aby sa presnejšie vymedzil nielen ich vzájomný vzťah, ale aj ich historicky premenlivý obsah a význam. (Napr. sakrálna i svetská gotika ako výraz životného štýlu i svetónázoru nemeckých obyvateľov stredovekých miest, vzťah slovenského vidieckeho obyvateľstva k „cudzím“ mestám a ich kultúre v stredoveku a vzťah modernej slovenskej kultúrnej obce ku gotickému kultúrnemu „dedičstvu“. Nazdávam sa, že aj tieto tri hodnotovo-funkčné postoje voči gotike sa dajú len veľmi podmienene zhrnúť pod zjednocujúce hľadisko „slovenskosti“, pokiaľ neabsolutizujeme súčasnú retrospektívnu optiku).

Fr. Hrušovský sa nepokúša dať svojej historickej retrospektíve precíznejšie periodizačné členenie, netvaruje dejinný materiál dôsledne ani zo svojho proklamovaného svetónázorového hľadiska. Jeho dejepis pripomína preto pestré korálky kratších časových úsekov a parciálnych problémov nastoknuté – jedna za druhou – na fiktívnej šnúre nepretržitého času. A možno o túto slovenskú časovú nepretržitosť, o nepochybné slovenské pretrvávanie, išlo Hrušovskému v prvom rade. Ono malo spojiť na oboch „koncoch“ dovtedajšieho slovenského historického času dva – zasa len fiktívne – symboly slovenskej svojbytnosti: prvé slovenské historické knieža a prvého slovenského prezidenta. Lenže tam, kde sa začínajú hromadiť fikcie, stráca sa historický čas a navracia sa čas legendárny, mýtovotvorný; a populizmus – z núdze alebo z presvedčenia – mu sotva môže uniknúť.

Krivdil by som však, keby som tvrdil, že v neriešiteľných metodologických dilemách uviazli iba tí slovenskí historici, čo sa pevne trímali ľudu, poškuľujúc pritom po – žiaľ cudzích – privilegovaných triedach, ktoré by tak radi videli vo vlastnom, aspoň trochu svojbytnom národe. Sotva sa po druhej svetovej vojne obnovila ČSR, vydáva František Bokes ako štvrtý diel *Slovenskej vlastivedy* knihu *Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias po prítomnosť*, ktoré boli vari druhou a poslednou syntetickou prácou o slovenských dejinách, nevychádzajúcou z marxistickej ideológie (o prípadných zahraničných publikáciách nie som informovaný).

Bokes sa vo svojej práci pridržiava tradičnej historickej metódy, spočívajúcej v podstate na historizme a pozitivizme a takýto prístup k predmetu diela sám o sebe zdôrazňuje dejinotvorné faktory sprítomnené v privilegovaných, vládnych vrstvách a v rozhodujúcich organizačných štruktúrach spoločnosti, osobitne v štáte. Autor si však elitárno-etatické východisko zúžil len na záznam úzko politických, prípadne duchovných procesov, akcentujúc raz ich náboženský, potom zasa nacionalistický charak-

ter a iba celkom okrajovo zaznamenal komplexnejšie sociálne procesy v ich vertikálnej a horizontálnej dimenzii a v ich prípadných etnických (národnostných, národných) dôsledkoch. Politické dianie asi do 40. rokov 19. storočia malo však aj na Slovensku (resp. v Hornom Uhorsku) charakter uhorský, alebo uhorsko-maďarský so svojou vnútornou historickou logikou, no bez stálej účasti príslušníkov slovenského etnika práve ako Slovákov. Ojedinelé a izolované prípady istého uvedomovania si etnickej osobitosti aj v mimojazykovej sfére (napr. etnické konflikty v mestách v 16. a 17. storočí, resp. istý kultúrny pohyb okolo trnavskej univerzity) ešte samy o sebe nevytvárajú historickú kontinuitu a bez nej sa dá historicky pojednať skutočne len o nepretržite jestvujúcim území, resp. o dianí na tomto území, ktoré v prípade Slovenska bolo zasa len regionálnou súčasťou väčšieho teritoriálneho celku – Uhorska (ostatne, ako „Slovensko“ jestvovalo do roku 1918 len pre úzky kruh národovcov).

Fr. Bokes písal však „*dejiny Slovákov a Slovenska*“, preto sa nepridržiava prísne uhorsko-maďarskej periodizácie (vyznačenej politickými medzníkmi, rozhodujúcimi z maďarského hľadiska), no pretože vlastné slovenské politikum takmer do polovice 19. storočia nejestvovalo, neostáva ani tomuto historikovi nič iné, ako rozčleniť staršie dejiny Slovenska do dosť neurčito vymedzených období – kapitol (napr. Slovensko súčasťou Uhorska, Rozkvet Slovenska v stredoveku, Slovensko na sklonku stredoveku atď.), aby v rámci nich hovoril zväčša „o niečom inom“ – o udalostiach, čo sa v hornouhorskej krajine prehnali ponad či cez slovenské etnikum, no len zriedkakedy s ním. Bokesova historicko-politická retrospektíva dostáva oveľa konkrétnejšiu „slovenskú náplň“ od politického vystúpenia štúrovcov. Je to vlastne samozrejmé. Veď od tých čias majú aj reálne dejiny Slovákov ako Slovákov špecifickejšiu dynamiku a charakter, hoci ešte stále predovšetkým ako negatívne zrkadlenie celouhorských (maďarských) politických udalostí. Myslím si, že po meruôsmom roku Bokes v podstate správne vymedzuje aj parciálne slovenské medzníky v rámci celouhorských dejín, i keď v príliš zúženej naci-onálno-politickej optike.

Kniha navyše nesplnila to, čo sľubovala v názve, pretože „prítomnosť“ sa pre Bokesa skončila pri Trianonskej mierovej zmluve v roku 1920. V knihe teda chýba prvorepubliková história Slovákov, ktorá vraj mala byť obsahom ďalšieho zväzku. Ak pokračovanie neuzrelo svetlo sveta, nebolo to iba Bokesovou vinou – po roku 1948 sa začali písať po novom nielen živé, ale aj knižné dejiny. A patrí k charakteristike novej éry, že po novom sa priúchal písať knižné dejiny aj Fr. Bokes.

Dedičstvo slovenského „meštianskeho“ dejepisectva je teda viac než skromné, preto mohla „nová éra“ v slovenskom dejepise začínať „nezaťažena“ minulosťou, no jej „nezaťaženosť“ sa ukázala tiež ako iba zdanlivá.

III. Koryfeji každej novej epochy chcú – osobitne v duchovnej sfére a akosi podvedome – začínať celkom odznova a to aj vtedy, keď sa prihlasujú „k pokrokovému odkazu minulosti“ a sú rozhodnutí zachovať z historického dedičstva „všetko to najlepšie“. Pocho-piteľne žiadna epocha nezačala od nultého bodu, naopak, z minulosti prijala spravidla viac, než by si to bola ochotná priznať a veľmi často prijímala – zasa mimovoľne a v po-

zmenenej podobe – práve tie „historické rezíduá“, ku ktorým by sa vedome a zámerne nerada prihlásila. Platí to aj o novej – marxistickej – epoche v slovenskom dejepisectve, osobitne pri jeho syntetických pokusoch o dejiny Slovenska.

Slovenská marxistická historiografia neprišla pri koncipovaní nového obrazu slovenských dejín s vlastnou iniciatívou. Bola na to prislabá personálne a hádam aj duchom. O to viac sa potom tuľkala k českému dejepisectvu, koncipujúcemu jednotné „československé dejiny“ na báze marxistického učenia o sociálnoekonomických formáciách, triedach a triednom boji. Východisková platforma sformulovaná V. Husom platila samozrejme aj pre slovenských historikov, ktorí navyše prijali – nolens volens – za svoju Nejedlého myšlienku o „zvláštnych vzťahoch“ medzi Čechmi a Slovákmi, o „priamo rodovej blízkosti a jednote“ oboch národov; „zvláštne vzťahy“ sa prejavili aj v úplnej názorovej, metodologickej, a teda aj periodizačnej závislosti slovenského dejepisectva od koncepcie českých dejín. Najzreteľnejšie to vidno na popularizačných *Československých dejinách* (1961), ktoré napísali slovenskí autori, no v oných pamätných „zblížovacích“ rokoch, mohli vyjsť spod pera hocktorého pražského historika. Čo je však najpodstatnejšie, týmto na červeno natretým čechoslovakizmom bolo postihnuté predovšetkým školstvo: niekoľko slovenských generácií sa takmer do konca 60. rokov učilo české dejiny s patrične pristríhnutými slovenskými „prídavkami“.

Hlbokou závislosťou od českej historiografie sú poznačené aj *Dejiny Slovenska – Tězy* k pripravovaným akademickým dejinám Slovenska (1956, ďalej *Tězy*) a najmä prvý diel akademických *Dejín Slovenska* (1961) – azda s jediným rozdielom: slovenský populizmus v marxistickom habite nie je – v dôsledku objektívnych historických okolností a názorovej tradície – natoľko poznačený „dejepiseckou schizofréniou“ ako „zvedčený“ populizmus český, trpiaci stále na názorové i „citové“ nedokrvenie. Aspoň v tomto ohľade zostali slovenskí historici verní sebe, resp. tradičným slovenským legendám.

Z hľadiska „meštianskej“ historiografie boli Slováci anonymným národom – etnikom prinajmenšom do minulého storočia, keď ich predstavitelia začali formulovať a požadovať isté – stále dosť skromné a neurčité – prerogatívy národnej svojbytnosti a uvoľnil sa – veľmi pozvoľne – slovenský emancipačný proces. Marxistická vízia dejín podoprená tradičným slovenským populizmom mala definitívne zbaviť Slovákov ich historickej anonymity. Ak sa tak nestalo, ak sa, naopak, táto anonymita v niektorých publikáciách ešte zdôraznila, potom to podľa mňa len potvrdzuje, že populizmus (v akomkoľvek podaní) sa nemôže stať platformou a prostriedkom, ktorý by sám o sebe mohol „objaviť“ a „zhistoričiť“ anonymné etnikum tým, že by bol schopný dostatočne presne a presvedčivo vyznačiť jeho konkrétnu, špecifickú charakteristiku, vytváranú celým komplexom diferencovaných spoločenských vzťahov a závislostí v ich jedinečných historických premenách.

Populistické východisko (v akomkoľvek variante) je totiž už svojou povahou nivelizujúce, unifikujúce, zanonymňujúce: sama idea ľudu je preda egalitárna a kozmopolitná tým, že proti jedinečnosti jednotlivých národov v ich zložitej sociálnej a kultúrnej stratifikácii a historickej vývojovej bohatosti, akcentuje nivelizovanú folklórnu pestrosť. Akonáhle poukazuje populizmus na vertikálnu diferencovanosť, spreneveruje sa

sám sebe (stáva sa to napr. z národno-obranárskych dôvodov, keď zdôrazňuje aristokratické kultúrne dedičstvo, alebo dokonca mocenské expandovanie „národných“ dynastií a pod.).

V čom vidím „neprekonanie“ historickej anonymity Slovákov v prvých marxistických publikáciách? Predovšetkým v tom, že najmä *Tézy*, ale aj I. zväzok akademických dejín preceňujú, absolutizujú sociálnoekonomické hľadisko tak pri periodizačnom koncipovaní slovenských dejín, ako aj v konkrétnej historickej interpretácii. V *Tézach* sa to prejavilo už pri ponímaní epochy feudalizmu, zahrňujúcej vyše tisíc rokov slovenských dejín (od 9. storočia do roku 1848). Na charakterizovanie jednotlivých období tejto nielen najdlhšej, ale aj mimoriadne komplikovanej epochy vystačili autori asi s týmito pojmami: hospodárstvo, feudalizmus, nevoľníctvo, triedne boje, kapitalizmus. Prvé „vedecky“ interpretované dejiny Slovenska sa nezastavili ani pred takou škandálnou vulgarizáciou historického vývoja, akou bolo označenie dvoch tak zásadne odlišných období v živote slovenského národa, akými boli epochy 1848 – 1918 a 1918 – 1945 celkom totožnými charakteristikami, totiž ako „*obdobie kapitalistického spoločenského zriadenia*“. Pri takomto sociálnoekonomickom redukcionizme (obracajúcom sa proti vlastnej marxistickej historickej metóde) možno dospieť jedine k nenárodným nedejinám: vytratil sa národ i dejiny, ba dokonca i konkrétny historický ľud konkrétneho obdobia a krajiny a ostali abstraktné tézy s schémy, ktoré sa na danej úrovni dajú doplniť ľubovoľnými realiami – prinajmenšom zo strednej a východnej Európy.

Základný metodologicko-periodizačný pôdorys *Téz* sa zachoval aj v prvom zväzku *Dejín Slovenska* (1961), ktorý sa s výnimkou prvej časti zaoberá feudálnou epochou (vyše tisíc rokov sa spratalo na necelých päťsto strán aj s obrázkami). Periodizácia feudalizmu aj v tejto publikácii dala by sa po malých úpravách aplikovať na dejiny hociktorého „ľudu“ vo východnej časti Európy, keby historici iných krajín chápali dejiny svojich národov tak ako slovenskí historici. Schéma je veľmi prostá: jedno tisícročie sa rozdelí na štyri obdobia: raný feudalizmus, rozvoj feudalizmu, zosťavenie feudalizmu a rozklad a krízu feudalizmu. Ibaže takáto „zuniverzálnená“ šablóna celkom konkrétne národné dejiny nielenže neodkryje, ale naopak, anonymizuje ich a pochováva pod „všeplatné“, a preto nič neanalyzujúce a nevyjadrujúce proklamácie a schémy. Zaujímavejší ako prvý zväzok akademických dejín je azda osud celého pripravovaného diela, ktoré malo vyjsť v 4 zväzkoch v rokoch 1961 až 1964. Je príznačné pre naše kultúrno-spoločenské pomery, že druhý zväzok vyšiel – tentokrát našťastie! – až roku 1968, no ostatné diely vôbec nevyšli. Ostalo nám také našské „historické torzo“...

Ak označujem oneskorené vydanie 2. zväzku akademických dejín za šťastné, robím tak preto, že najmä po roku 1963 prechádza slovenská historiografia – aj keď len nakrátko – jedným zo svojich lepších období a jeho produktom je aj druhý diel, zahrňujúci roky 1848 až 1900. Myslím si, že je doteraz najlepším syntetickým dielom o našich dejinách. (Dielo je tiež príkladom, ako môže v priaznivejších pomeroch profesionálne vyrásť ten istý autor, čo spracoval toto obdobie v neslávnych *Tézach*.)

Druhý zväzok presahuje prvý už kvantitatívne (50 rokov národných dejín dostalo viac priestoru ako celá predchádzajúca minulosť Slovenska dokopy), no rozhodujúca

je kvalita a tá je neporovnateľne vyššia oproti I. zväzku – v každom ohľade. Kniha poskytuje naozaj komplexný obraz slovenskej spoločnosti 2. polovice 19. storočia s kryštalizujúcou sa sociálnou i politickou diverzifikáciou i s jej diferencovanými a vyvíjajúcimi sa vzťahmi v rámci celouhorskeho spoločenského života. Dôraz na komplexnosť pohľadu umožňuje vyhnúť sa absolutizácii a fetišizácii parciálnych historických problémov. Primerané miesto dostali v knihe tak jednotlivé sociálne triedy a vrstvy, ako aj osobnosti, stelesňujúce vtedajšie politické a kultúrne prúdy na Slovensku. Kniha relatívne najúspešnejšie prekonáva aj tradičný negativistický populizmus tým, že konfrontáciu (štruktúrované poňatej) slovenskej spoločnosti (a nielen „ľudu“) s relevantnými vrstvami a mocenskopolitickými silami maďarskej spoločnosti a jej štátu vidí v kontexte, ktorý síce znamenal pre slovenský národ obrovskú existenčnú hrozbu, no súčasne bol v tých časoch nezmeniteľnou, organickou spoločenskopolitickou danosťou slovenského jestvovania.

Nemôžem si však odpustiť kritickú poznámku práve pri problematike, ktorej sa najviac týka táto úvaha – pri periodizácii tohto obdobia. Pokladám za sporný parciálny medzník 1890 a ešte viac rok 1900, ktorým sa druhý diel končí. Pri roku 1900 akoby sa akcentoval všeobecný medzník pre obdobie imperialismu (ktorý je v prípade slovenských dejín sotva primeraný), alebo sa tu uplatnil aj takmer atavistický sklon slovenských historikov členiť dejiny podľa storočí – zrejme pre nedostatok iných kritérií v prípade hlbšej minulosti. Pre dejiny po roku 1848 by však takéto pseudokritériá nemali platiť (akože by nemali platiť ani pre staršie dejiny). Druhý zväzok akademických dejín zostáva však bezpochyby kulminačným bodom medzi doterajšími syntetickými prácami o slovenských dejinách.

Toto desaťročie [70. roky 20. stor. – pozn. autora] prispelo do skromného radu súhrnných prác o slovenských dejinách iba dvoma publikáciami; obe sú náučného charakteru a z poslednej vyšiel len I. diel. Publikácia *Slovensko – Dejiny* z roku 1971 (opäť súčasť novej slovenskej vlastivedy) je ešte dozvukom druhej polovice 60. rokov. Pripravovala sa v čase, keď už aj slovenskí historici rezignovali na nivelizujúci metodologický univerzalizmus z 50. rokov, kniha preto nie je zaťažaná predchádzajúcou dogmatickou a schematickou periodizáciou, trpí zato na – neperiodizáciu. Sotva totiž možno pokladať za premyslené a zdôvodnené rozčlenenie historického času podľa storočí (až do 19. storočia), pričom ich charakteristika skrytá v názvoch jednotlivých kapitol podľa jednej črty toho-ktorého storočia skôr simplifikuje a zahmlieva jeho problematiku (a tým aj celých veľkých epoch), než by ju približovala i laickému čitateľovi. Konceptia knihy prezrádza, čo z nej autori nechceli urobiť, ako i to, čo z nej urobiť nevedeli: kniha nemala byť púhou ilustráciou všeobecných, zvonka prijatých téz a nie je ňou; nestala sa však ani dejepisom Slovenska, ak pod tým termínom nerozumieme chronologické nahromadenie istého množstva historických faktov, ale ucelený, podľa istého zjednocujúceho názoru formovaný historický tvar, podobu konkrétneho národa. Nevyváženosť knihy zdôrazňuje ešte aj rôzna kvalita jej jednotlivých kapitol. Už tradične sú najmenej uspokojivé kapitoly o epochách do 19. storočia a najmä časť od zostavovateľa J. Tibenského. Najzaujímavejšie sú kapitoly o 2. pol. 19. storočia od Júliusa Mésároša (ktorý bol

aj hlavným autorom 2. zväzku akademických dejín). Tieto vlastivedné dejiny názorne ukazujú, aké metodologické a vecné problémy no i ideologicko-politické tabu stále stoja pred slovenskými historikmi, nech ide o ktorúkoľvek epochu dejín Slovenska – od Veľkej Moravy až po Slovenskú republiku.

No slovenské dejepisectvo si pri koncipovaní syntetických prác sotva vyrieši svoje chronické problémy a vnútorné antagonizmy, ak bude pokračovať cestou, ktorou sa dal Ján Tibenský v *Dejinách Slovenska slovom i obrazom* (1. diel v roku 1973). Ide o publikáciu, ktorou si vraj chcel Tibenský napraviť pošramotené renomé pred vrchnosťou za údajne priveľmi objektivistické a národné *Dejiny* zo slovenskej vlastivedy, ktorých bol editorom). Kniha má popularizačný charakter, to by však vonkoncom nemalo znamenať, že autor má nadbiehať historickému povedomiu na najnižšej úrovni, že sa má vyžívať vo verbálnom „poetizovaní“ a „dramatizovaní“ tam, kde aj laik potrebuje jednoznačnejšie a hlavne výstižnejšie charakteristiky historických faktov. Samozrejme, ani popularizačná publikácia by sa nemala utápať v navzájom si protirečiacich polopravdách, ktorých platnosť sa nezvýši ani bohato rozosiатыmi výkričníkmi a demagogickými piruetami. Žiaľ, v tomto duchu sa autor vyrovnáva aj s problematikou periodizácie, čiže nevyrovnáva sa s ňou. Vyše deväťsto rokov (od 10. storočia do roku 1848) „vpassoval“ do súhrnnej kapitoly Slovensko sa stáva súčasťou Uhorska (skutočne pridlhé „stávanie sa“) a v rámci nej má podkapitolky s takýmito expresívne i lyricky ladenými názvami a potom aj obsahom: Tatári idú, Búrliivé storočie, V tieni tureckého polmesiaca, Slovenská jar atď. Podstatné na tomto prístupe k historickej látke nie je ani tak nadužívanie pseudohistorického kolokvializmu; oveľa vážnejšie je nadbiehanie rezíduám ahistorického, legendárneho času v slovenskom povedomí, oživovanie predstavy dejín ako sprírodneného toku udalostí, ktoré na človeka – ich obeť – dopadajú „z vyššej moci“. A to sa autor programovo odvoláva na civilizačný príspevok Slovákov do dejín, samozrejme v populistickom a mináčovskom zmysle, arogantne rozlišujúc medzi slovenskou prácou a cudzím lúpením.

V Tibenského obrázkových dejinách akoby sa uzatvoril kruh započatý kedysi romantickým alebo ešte starším dejepisectvom – nie vecne (Tibenský je iste oveľa poučenejší), zato o to viac mentálne. Tibenský sa pseudomarxistickým, populistickým príklonom k legendárnemu času (ne-času) mení na čosi ako poučeného Sasinka našich čias, čo nie je povzbudivé konštatovanie pre dejepis, najmä do budúcnosti. (Sotva môže byť v Tibenského prípade útechou, že aj toto dielko sa zmenilo na „historické torzo“, čo nie je až takou škodou ...)

IV. Všetky slovenské publikácie, o ktorých bola reč vyššie (až na jedinú výnimku!), potvrdzujú podľa mňa tradičnú skúsenosť, že Slováci a ich historici sa necítia „vo svojej koži“, keď vstupujú do vlastných dejín, a to vari preto, že doteraz nezískali pocit, že by v nich boli naozaj doma. A možno do svojej reflektovanej minulosti, predovšetkým do minulosti spreď národného obrodenia ešte ani nevstúpili, lebo ani dnes nie sú si načistom, kde je a čo je ich „historický domov“.

Ako sa však nadobúda „domovské právo“ v historickom myslení, v historiografii? Neoznám recept. (O čom by sme inak diskutovali?) Táto úvaha sa zaoberala skôr slepými uličkami slovenského dejepisu; odkázať slovenských historikov na dejepisectvo iných národov, o „historickej príslušnosti“ ktorých niet pochýb, znamenalo by vstúpiť do ďalšej slepej uličky. Slovenský národ je v dôsledku svojho historického vývinu unikátnym výtvarom prinajmenšom v stredoeurópskom kontexte, preto aj slovenské dejepisectvo stálo a stojí pred osobitnými úlohami. Vyššie som sa snažil doložiť, že doteraz sa s týmito úlohami nevyrovnalo tak, aby pomohlo národu aj sebe: národu byť rovnocenným partnerom iným národom (čo však závisí od dejepisu len sprostredkovane), sebe stať sa náukou na úrovni cudzích historiografií (ibaže na Slovensku ani uskutočnenie tejto ambície nie je v rukách historikov, čo potvrdzuje napr. osud nedokončených akademických dejín).

Na ceste do slovenskej minulosti za slovenskou históriou (v tom zmysle, ako som o histórii hovoril na začiatku tejto úvahy) sa neuplatnilo najviac využívané a zneužívané svetonázorové východisko – populizmus či už v tzv. meštianskej alebo marxistickej podobe. Neuplatnil sa, lebo neumožnil vyriešiť ani jeden z chronických metodologických problémov slovenského dejepisectva, vrátane otázky periodizačného členenia slovenskej historickej minulosti. Doterajšie periodizácie nie sú vstave stať sa požadovanou „chrbticou“ reflektovanej histórie, pretože svojou materiálou neodôvodnenosťou majú bližšie k amorfnej, kriticky neanalyzovanej, legendárnej minulosti než k profesionálne reflektovanej histórii (napr. členenie dejín podľa storočí), alebo svojou abstraktnou schematickosťou sa zo slovenskej minulosti (i reflektovanej) celkom vyvážujú, odcudzujú sa jej (napr. periodizácia z *Téz*). Populizmus teda neposkytuje ani slovenským historikom analyticko-kritický pohľad na národnú minulosť, ktorý by umožňoval organizovať svedectvá minulosti do zmysluplného „historického obrazu“ a tak pomáhal národu orientovať sa v problémoch dneška, väziacich v minulosti a spoluformujúcich (spolu s celkom novými komplexmi problémov) úlohy do budúcnosti.

Nášmu dejepisectvu by však sotva pomohlo, keby mechanicky prevzal elitárno-etatistické náhľady uplatňované „samozrejme“ alebo aspoň implicitne (zato v prevažnej miere) pri analýze minulosti „historických národov“, t. j. národov, ktoré boli v minulosti charakterizované aspoň istou mierou štátnej osobitosti a suverenity a ktoré mali aspoň sčasti konštituovanú vlastnú privilegovanú vrstvu, stelesňujúcu (pri všetkých svojich premenách a hoci aj s určitými cezúrami) svojbytnosť týchto národov od zrodu rano-feudálnych národností a „štátnych národov“ až dodnes. Pochybnosti o mechanickom prevzatí elitárno-etatistického hľadiska však neznamenajú, že vidím nejaké iné hľadisko ako primeranejší metodologický princíp a východisko pre historické zmocnenie sa slovenskej minulosti.

Ostáva otázkou, ako toto východisko aplikovať na svojrázny prípad slovenskej minulosti. A pretože „histmatovská“ definícia sotva uspokojuje, lebo je práve tak príliš široká (svojím nešpecifikujúcim univerzalizmom) ako i príúška (svojím nivelizujúcim populizmom, ignorujúcim celý komplex sociálnych a štátnych štruktúr), neodolám pokušeniu a pokúsím sa o pracovné, diskusné vyznačenie tých obsahových zložiek, čo by sa

mali zahrnúť do definície slovenských dejín prihliadajúcej k elitárnoetatistickému hľadisku adaptovanému na slovenskú minulosť. Nech je teda tento pokus záverom úvahy a prvým slovom do diskusie.

Slovenské dejiny, resp. dejiny Slovenska sú historicky reflektovanou minulosťou:

- a) slovenského teritória s jeho historickým priestorovým vývojom a s hmotným dedičstvom etníc, obývajúcich toto územie pred príchodom Slovanov;
- b) slovenského národa (ako súhrnu všetkých jeho príslušníkov) s jeho historickým časom podmienenými a hierarchizovanými sociálnoekonomickými, politickými, duchovnými a inými štruktúrami, v ktorých a s ktorými sa Slováci formovali od protoslovenských kmeňov až po súčasný národ;
- c) dejinne relevantných vzťahov jednotlivých tried, vrstiev a osobností slovenského národa ku všetkým etnicky mimo- a nadslovenským sociálnym, politickým a duchovným činiteľom a udalostiam, ktoré spoluformovali Slovákov;
- d) dejinne ambivalentných vzťahov Slovákov k štátnym útvarom, ktoré počas celého historického času a v rôznych jeho etapách nad slovenskou spoločnosťou dominovali, no súčasne ju politicky a administratívne organizovali, fungovali teda ako jeden z civilizačných činiteľov, a to činiteľ historicky nezastupiteľný.

(1979, 2007)

Z literatúry:

- BEREND, Iván T. a kol. *Magyarország története I-II*. Budapest 1964
- BOKES, František. *Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias po prítomnosť – Slovenská vlastiveda IV – Dejiny*. Bratislava 1946
- BOTTO, Július. *Krátká história Slovákov*. Martin 1914
- BOŽIČ, Ivan a kol. *Istorija Jugoslavije*. Beograd 1972
- BURCKHARDT, Jakob. *Úvahy o světových dějinách*. Praha 1971
- BUTVIN, Jozef – HAVRÁNEK, Jan. *Dějiny Československa III*. Praha 1968
- CARR, Edward H. *Co je historie?* Praha 1967
- DEKAN, Ján a kol. *Slovensko – Dejiny*. Bratislava 1971
- DUBNICKÝ, Jaroslav a kol. *Dejiny Slovenska I*. Bratislava 1961
- GOLÁŇ, Karol a kol. *Československé dejiny*. Bratislava 1961
- HOLOTÍK, Ludovít a kol. *Dejiny Slovenska – Tézy*. Bratislava 1956
- HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Martin 1939
- HUSA, Václav. *Epochy českých dějin*. Praha 1949
- KAVKA, František – VÁLKA, Josef. *Dějiny Československa 1437-1781*. Praha 1971
- KAVKA, František – BUCHVALDEK, Miroslav. *Dějiny Československa do roku 1437*. Praha 1971
- KIENIEWICZ, Stefan. *Histoire de Pologne*. Warszawa 1971
- KOLEKTÍV. *Přehled československých dějin – Maketa I-III*. Praha I -1958, II -1960
- KUTNAR, František. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectva I-II*. Praha I -1973, II – 1977

- MACEK, Josef (pred. red. rady). *Československá vlastivěda – Dějiny I-II*. Praha, 1-1963, II-1969
- MÉSÁROŠ, Július a kol. *Slováci a ich národný vyvin*. Bratislava 1966
- MÉSÁROŠ, Július a kol. *Dejiny Slovenska II*. Bratislava 1968
- PAMLENYI, Ervin (ed.). *A History of Hungary*. Budapest 1973
- SASINEK, Fraňo V. *Dejepis Slovákov*. Ružomberok 1895
- ŠIŠIĆ, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb 1975
- TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny Slovenska slovom i obrazom I*. Bratislava 1973
- TOPOLSKI, Jerzy a kol. *Dzieje Polski*. Warszawa 1975
- WYROZUMSKI, Jerzy – GIEROWSKI, Józef Andrzej – BUSZKO, Józef. *Historia Polski I-III*. Warszawa 1978

2. KAPITOLA

**ŠTÚROVCI – TVORCOVIA
NEUVERITELNÉHO PROJEKTU**

(ktorý bol nakoniec predsa len pomerne úspešný)

V roku 2006 sme si pripomenuli štúrovske výročie, s Ľudovítom Štúrom je však spojená, bezprostredne súvisí celá generácia. Štúr bol jej nepochybnou vedúcou osobnosťou, ale na rôznych aktivitách, do ktorých bol zapojený, sa významne podieľali aj ďalší príslušníci štúrovskej družiny a v niektorých činnostiach vari ešte viac než sám ich učiteľ a vodca. Ak teda hovorím o tvorcoch neuveriteľného projektu (možno povedať aj zámeru, ambície), mám na mysli práve tak veľkého, rešpektovaného Ľudovíta, ako aj jeho druhov. A za ten neuveriteľný projekt koncipovaný v 30. a 40. rokoch 19. storočia nepovažujem nič viac, ale ani nič menej ako program sformovania moderného slovenského národa, ktorý by obstál po boku ostatných (väčších, vyspelejších, mocnejších) národov Európy.

Prečo neuveriteľný projekt? V čase, keď sa od prelomu 18. a 19. storočia začala éra národného obrodovania, resp. reformné obdobie stredoeurópskych národov v znamení moderného nacionalizmu, boli „v hre“ predovšetkým tie „nácie“, ktoré už v stredoveku mali svoj štát, alebo aspoň uznané autonómne postavenie a svoje novodobé ambície opierali – akokoľvek paradoxne – o svoje monarchicko-stavovské historické štátne právo. Slováci – na rozdiel od Čechov a v Uhorsku od Maďarov, ale aj Chorvátov – neboli takou „náciou“, boli ľuďom bez uznaných a dlhodobo platných historických práv, o ktoré by sa mohli oprieť, a na základe ktorých by sa mohli domáhať svojho novodobého štátoprávneho uznania. Slováci boli ľuďom na hornouhorskom území bez jasne vymedzenej krajinskej hranice, bez uznaného národného centra (hlavného mesta) a predovšetkým bez tých stredných a vyšších spoločenských vrstiev, z ktorých by sa mohla regrutovať a o ktoré by sa mohla oprieť (napr. ako v krajinách Českej koruny) novo sa formujúca spoločenská a politická elita. Navyše, ľud bol zaostalý, nevzdelaný, nerozhľadený, do veľkej miery pasívny, ovládaný nielen svojím panstvom ale aj poddaniskou náturou. Bol to ten „bohobojný a dobrý ľud“, ktorý si pochvalovala uhorská (prevažne maďarská, či maďarizujúca sa) vrchnosť, pretože sa dal pomerne spoľahlivo ovládať (samozrejme s výnimkami, ktoré potvrdzovali pravidlo). A ešte raz navyše – bol to ľud so stáročnou regionalne určenou povahou a obzorom, či neraz dokonca fyzicky i mentálne ohraničený priestorom vlastnej doliny obklopenej vencom hôr. (Táto minidimenzia slovenských ľudských priestorov a rozmerov sa celkom úspešne tradovala napr. ešte aj v literatúre 20. storočia, nehovoriac o každodennom živote s jeho regionálnym klientelizmom.)

Za takých podmienok hŕstka „mladoňov“ pod Štúrovou autoritou a vedením, sformovaná vo výrazne nemeckom Prešporke, ktorého obyvatelia boli súčasne lojálnymi uhorskými vlastencami akceptujúcimi princíp maďarskej štátnej idey aj s jej praktickými

dôsledkami pre život krajiny, dopracovala sa fakticky k jednému, zato z hľadiska budúcnosti podstatnému výsledku – k uzákoneniu spisovného slovenského jazyka. Ten bol po istých sporoch a modifikáciách akceptovaný celou gramotnou Slovačou. To nebolo málo, no nebolo ani dosť na to, aby Slováci ako národ vstali – z popola alebo len z prste zeme – a úspešne dobiehali susedné národy, predovšetkým dominujúcich Maďarov. Všetky ostatné úlohy, ktoré si generácia štúrovcov vytýčila, alebo ktoré samy o sebe stáli pred nimi, dokázali naplniť len v minimálnej miere.

Hneď prvé vskutku politické vystúpenie v revolučných meruôsmych rokoch odhalilo slabosť aj neskúsenosť nielen štúrovcov, ale celej slovenskej spoločnosti, ak vôbec o spoločnosti môžeme už hovoriť. A táto slabosť pretrvávala aj v nasledujúcich desaťročiach, či už vládol neoabsolutistický alebo ústavný, liberálny režim, iste až priveľmi „na uhorský spôsob“. Všetko slovenské nielen v Uhorsku ale aj na Slovensku, na území obývanom prevažne Slovákmi, bolo periférne, bez výraznejšej sily a možnosti presadiť sa a získať rešpekt Neslovákov. Že proti všetkému slovenskému už od prvej polovice 19. storočia sa uplatňoval silný a po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 veľmi silný tlak? Áno, no súčasne chýbal zo slovenskej strany účinný protitlak, ktorý by sa nedal len tak veľkopánsky odbiť mávnutím ruky. Nakoniec prejavom čoho iného ak nie osobného zúfalstva najdlhšie žijúceho člena vedúcej trojice štúrovcov Jozefa M. Hurbana zo skľučujúcich slovenských pomerov bol jeho návrat „na staré kolená“ k češtine? Gesto iste bezvýhodné, a preto neperspektívne, no vo vtedajšom slovenskom spoločenskom a politickom trasovisku veľmi príznačné až prízračné, ktoré veľa hovorilo nielen o dohásňajúcej štúrovej, ale aj o nasledujúcej matičnej generácii.

Na prelome storočí a v prvej dekáde 20. storočia sa síce časť Slovákov aj s ich novou politickou reprezentáciou rozhybala, ale ešte vždy nešlo o slovenskú spoločnosť s rozvinutým hospodárskym, vzdelanostným a kultúrnym životom, ktorému by – ako českej spoločnosti – chýbalo už len štátno-politické završenie, aby sa mohla postaviť ako vyspelý národ k iným európskym národom. Aj preto, trúfam si povedať, neplatí, že v roku 1918 sa Slováci využívajúc priaznivú povojnovú medzinárodnú situáciu a rozpad habsburského mocnárstva postavili politicky a štátoprávne na vlastné nohy – neoslobodili sa, ale boli oslobodení. Vďaka mocnejším Čechom a v ešte väčšej miere vďaka súhlasu víťazných dohodových mocností, bez ktorého by nám Česi nemohli pomôcť.

Akokoľvek, až od tejto chvíle, od vzniku Československej republiky sa mohol začať reálne naplňovať onen neuveriteľný štúrovský projekt. A naplňoval sa vďaka medzivojnovému republiky, aj napriek pochybnostiam o jeho zmysle, napriek jeho odmietaniu i prekážkam zo strany značnej časti českých aj slovenských zakladateľov spoločného štátu. Patrí totiž k paradoxom historického vývinu československého štátu (z môjho hľadiska ide o pozitívny paradox), že výsledok tohto vývinu nakoniec nekorešpondoval s predstavami otcov-zakladateľov, podľa ktorých sa mali „dve vetvy jedného národa“ postupne zbližiť natoľko, až by celkom splynuli. A jedným, možno hlavným dôvodom iného vývinu je práve odkaz štúrovcov, ktorý sa – akokoľvek oslabený, skúšaný uhorskými pomermi – tradoval dlhé desaťročia, až do vzniku Československa, odkaz obsahujúci predstavu svojbytného a prosperujúceho slovenského národa s vlastnou rečou a kul-

túrou, s vlastnou samosprávou. Až zbavenie sa sociálnej, politickej aj mentálnej ťarchy uhorského života aj s jeho uhorsko-maďarským panstvom a naopak, vskutku všestranná česká pomoc umožnili už v medzivojnovom období, teda takmer sto rokov od vystúpenia štúrovcov, premenu Slovákov na moderný (modernizujúci sa) európsky národ.

A predsa v druhej časti názvu hovorím o projekte, ktorý sa nakoniec „takmer vydal“, teda asi nie úplne. Myslím si, že o nie celkom zavýšenom úspechu tejto premeny, a to aj v súčasnom samostatnom Slovensku možno a treba hovoriť práve pre atavizmy prežívajúce z čias Uhorska, ale aj z niekoľkých etáp československého štátu, atavizmy zasahujúce mentalitu, rozum a vôľu Slovákov. Ešte vždy sa prejavujú v našom živote najrôznejšie parcializmy zacláňajúce záujmy celku, ešte vždy sa zvykneme spoliehať na akýsi samopohyb udalostí bez dostatočného úsilia predvídať a ovplyvňovať ich smerovanie, ešte vždy veľká časť obyvateľstva čaká na rozhodnutie takej či onakej vrchnosti (kedysi to bola najmä zemepánska vrchnosť, dnes je to predovšetkým vrchnosť štátna) namiesto vlastnej, občiansky svojbytnej aktivity, ešte vždy zvykneme voči okolitému svetu zaujať obranárske pozície, kombinované s lacných vystatovaním sa namiesto premyslenej, primeranej, a hlavne systematickej aktivity. A takto by sa dalo dosť dlho pokračovať. Optimisti hovoria, že na zmenu potrebujeme čas, dlhší pokojný čas, ktorý nám nedoprialo minulé storočie, pesimisti replikujú, že čas na dozretie do moderného európskeho národa, do mentálne modernej spoločnosti sa už dávno pominul a sotva sa už dá naše zaostávanie prekonať.

Akokoľvek sa na štúrovske dedičstvo pozrieme, štúrovci dali pred vyše poldruha storočím možno rozhodujúci impulz Slovákom, nikto však nemôže klásť na nich zodpovednosť za vývin na dnešnom kvalitatívne odlišnom stupni vývoja. Zodpovednosť je už len naša, zodpovednosť súčasníkov 21. storočia.

(2007)

3. KAPITOLA

SLOVÁCI NA ŤAŽKEJ CESTE K SEBAVEDOMEJ OBČIANSKEJ IDENTITE V UHORSKU

Moderná parlamentná demokracia má aj v najstarších európskych štátoch pomerne krátku históriu, siahajúcu len do 19. storočia. Nepomerne dlhšia je tradícia európskeho parlamentarizmu, tradícia samosprávy na rôznych úrovniach spravovania vecí verejných, no táto samospráva (až po poslanecký zbor na celoštátnej úrovni) celé stáročia nebola demokratická, ale vyhradená úzkej vrstve obyvateľstva – ľuďom mužského pohlavia so stavovskými privilégiami a následne s požadovanou výškou majetku. Masa ľudí tvoriaca onen „*demos*“ a či skôr „*plebs*“ bola sprvu celkom zneprávnená. Postupne – v rôznom tempe a čase v rôznych krajinách – príslušníci ľudu síce získavali zákonmi garantované osobné slobody a práva, no nie politické práva, predstavujúce podstatnú súčasť občianskych práv. Prakticky sa nemohli čo i len nepriamo zúčastňovať na správe krajiny, ba ani na miestnej alebo regionálnej správe. Až v revolučnom roku 1848 získali všetci občania mužského pohlavia vo Francúzsku volebné právo a toto právo ako spoluúčasť na tvorení politickej moci v krajine sa postupne šírilo do ďalších (západno)európskych krajín meniac tak starý parlamentarizmus na modernú parlamentnú demokraciu.¹

O starej tradícii parlamentarizmu bolo možné hovoriť aj v prípade Uhorska. Stáročia to bola – podobne ako v iných krajinách – tradícia stavovského parlamentarizmu, ktorá sa zmenila (opäť podobne ako v iných krajinách) v revolúcii roku 1848 na parlamentarizmus občiansky, nie však demokratický, pretože vyhradený len pre 5 – 7 % obyvateľstva, navyše s verejným volebným hlasovaním.² Takýto podiel voličstva v Uhorsku bol v polovici 19. storočia porovnateľný s inými krajinami. No kým v západných krajinách, ale aj v rakúskej časti monarchie sa voľby a parlament postupne do prvej svetovej vojny demokratizovali (pribúdali voliči a voľby sa nemenili na tajné), v Uhorsku sa zakonzoval nedemokratický parlamentarizmus, pre ktorý bol charakteristický systém honoračných strán, opierajúcich sa o tradičnú miestnu a župnú vrchnosť zloženú prevažne z bývalých zemepánov, majetnejších občanov a župnej či štátnej byrokracie.³ Na prahu modernej éry, teda 20. storočia bola uhorská spoločnosť hierarchizovaná v podobe akejsi nehnuteľnej pyramídy – od jeho veličenstva panovníka na samom vrchole, cez

1 Pozri BORELLA, François. *Les partis politiques dans l'Europe des Neuf*. Paris: Editions du Seuil 1979, s. 19-22.

2 Pozri LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava: Archa 1992, s. 16-18.

3 V slovenských volebných obvodoch boli aj v prvých dvoch desaťročiach 20. st. pravidelne volení príslušníci starých zemepanských rodov, také známe šľachtické mená ako Apponyi, Desseswffy, Esterházy, Andrásy, Rudnyánszky, Rakovszky, Szmrecsányi, Szulyovszky, Mednyánszky, Kubínyi, Zsámbokréthy, Révay, Justh, Zmeskal, Abaffy, Benyiczky, Rudnay, Radvánszky, Forgách, Zichy atď. Pozri prílohu štúdie POTEMLA, Michal. Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901 – 1914. Príloha. In: *Historický časopis*, 23, 2, 1975, s. 236-239.

niekoľko vyšších, stredných a nižších vrstiev, až po tých celkom bezprávných pahol-
kov a bírešov a rovnako politicky bezprávne továrenské robotníctvo. Do spoločenskej
a politickej hry síce vstupovali čoraz väčšími modernejšie meštianske vrstvy, no tie boli
ešte vždy málo početné a koncentrované vo väčších mestách.⁴

Súčastou tejto spoločnosti a tohto politického systému boli aj Slováci, resp. akokoľ-
vek neuznaný a nerozvinutý, no predsa len slovenský národ, na ktorý doliehali – napriek
rastúcemu modernizačnému trendu v Uhorskom kráľovstve – dva závažné retardačné
faktory. Jeden spoločný pre celú uhorskú spoločnosť, a síce čoraz anachronickejší poli-
tický systém a druhý faktor v podobe národného útlaku, neuznávania Slovákov ako oso-
bitnej národnej entity so všetkými dôsledkami, ktoré toto neuznanie (podobne ako
v prípade ostatných Nemaďarov v Uhorsku) malo na Slovákov.⁵

Slovákov však ťažil aj tretí, nemenej tradičný a dôležitý faktor – ich vlastná slabosť
a nedvížnosť. Pre slovenskú spoločnosť bola práve v 19. storočí, v čase silnejúcej moder-
nizácie a demokratizácie nielen v západných, ale už aj stredoeurópskych krajinách cha-
rakteristická nerozvinutosť, nedostatočná vnútorná kohéznosť, kooperatívnosť, nedo-
statočná schopnosť spoločenskej a s ňou aj politickej mobilizácie, ktorá aj keď sa preja-
vila, trvala spravidla veľmi krátko. Slováci pred prvou svetovou vojnou neboli početne
najmenší v Európe, chýbala však „kvalita“, ktorá by sa bola prejavila vo vyspelej, sociálne
diferencovanej slovenskej spoločnosti s politickou elitou rešpektovanou na celokrajin-
skej úrovni, pretože nachádzajúcou vo svojom národnom spoločenstve dostatočne
silnú oporu. Tú im mohla predovšetkým v slovenskom prípade poskytnúť dostatočná,
vytrvalá sila sebavedomých občanov, keby taká jestvovala. Až s akýmsi tragickým stere-
otypom sa opakujú veľmi podobné slová popredných slovenských mužov niekoľkých
generácií v 19. storočí.

V 40. rokoch 19. storočia, tak povediac na prahu prvého vskutku politického vystúpe-
nia občanov slovenskej národnosti ako Slovákov v meruôsmych rokoch si ťažká Ľudo-
vít Štúr na slovenskú neschopnosť zaujímať sa o veci verejné a angažovať sa v nich, na
slovenskú uzavretosť v privátnom živote: *„Za túto našu odcudzenosť od pospolitosti a pri-
razenosť k životu nižšiemu, vyznajme si, padli sme aj u iných do malovážnosti a nevšíma-
vosti: v ničom pospolitom nevedeli sme sa dobre nájsť, k ničomu pospolitému sme sa horlivo
neprirazili, za nič pospolitého sme dačo silnejšieho urobiť, a aj to, čo by sme mohli obetovať,
nevedeli...“* A v inej súvislosti píše, že *„nieto u nás takrečeno verejnej mienky, ktorá by vstave
bola spravodivo posúdiť schopnosti a konania jednotlivých v povolani stojácich mužov, previ-*

4 Pozri ROMSICS, Ignác. *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina – Osiris 1999, s. 41-53.

5 Netreba však zabúdať, že hegemonistický postoj dominujúceho národa voči menším národom, či etnikám v krajine nebol charakteristický len pre Uhorsko. Pre 19. a vari aj prvú polovicu 20. storočia bolo príznačné, že príslušníci, či predstavitelia veľkých, alebo aspoň väčších národov zvykli si označovať svoje postoje, rozhodnutia a činy za vlastenecké a samozrejme aj občianske, kým podobné postoje, názory a činy tých menších a najmä podriadených národov a etník označovali za nebezpečný nacionalizmus, popierajúci nielen vlastenectvo, občiansku lojalitu, ale priamo ohrozujúci integritu štátu. Tradičia spojenia občianstva s národovectvom, vlastne s nacionalizmom je totiž rovnako dlhá, ako sú dlhé dejiny modernej Európy, teda už vyše dvesto rokov.

dieta a uvážiť beh verejných záležitostí...“⁶ Štúrovi a jeho druhom sa do revolúcie nepodarilo pozdvihnúť slovenskú spoločnosť ani verejnú mienku natoľko, aby mohla na krajinskej úrovni vystúpiť ako vskutku svojbytný politický faktor za demokratizovanie Uhorska v národnom aj politickom zmysle tak povediac dôsledne z pozície slovenského „tretieho stavu“.

Nečudo, že v nasledujúcej, matičnej generácii v 60. rokoch 19. storočia stúpenec tzv. Novej školy Ján Mallý-Dusarov opäť poukazuje na slovenskú pasivitu, ktorá akosi automaticky a rýchlo vystriedala nádejne sa črtajúci memorandový vzmach z roku 1861: *„Uznáme, čoho nám treba, ale nerobíme nič. Tak bývalo predtým, tak je to i teraz a tak to bude azda i napotom...“* A poukazuje aj na jednu opäť tradičnú príčinu: *„...nič nevlieva do nás toľko duševnej malátnosti, nič neubíja tak našu národnú pružnosť jako tá ustavičná nádej na milostivú náhodu, to nekonečné vyčkávanie priaznivejších okolností, ktoré by mali prísť samy od seba.“⁷* Za ďalší nedostatok slovenského politického života považuje veľký rozdiel medzi politickými vodcami a masou pospolitého ľudu, ku ktorému sa politici nevedia priblížiť. J. Mallý-Dusarov zastával metódu verejnej práce, ktorú o vari tridsať rokov neskôr učil mladú hlasistickú generáciu profesor T. G. Masaryk – metódu drobnej práce medzi pospolitým ľudom, ale aj na ostatných úrovniach verejného života.

Žiaľ, táto metóda sa v slovenských pomeroch len veľmi ťažko ujímala, inak by v závere 19. storočia, teda v čase doznievajúcej slovenskej politickej pasivity, nemusel mladučký novinár Milan Hodža na samom prahu svojej politickej kariéry s trpkou iróniou konštatovať: *„Slovákom sa pasivita politická veľmi zapáčila – a ešte väčšmi sa im páči pasivita úplná. My ani nepolitizujeme, ale ani nepripravujeme sa k tomu, aby sme kedysi, v budúcnosti mohli politizovať.“⁸* Bol to však M. Hodža, ktorý v prvom desaťročí 20. storočia začal hýbať masami slovenského roľníctva, oslovovať ich myšlienkou roľníckej (agrárnej) demokracie. Jedným z podstatných cieľov tohto hnutia, spoločným pre všetky občiansky a demokraticky orientované sily v ešte vždy „veľkopanskom“ Uhorsku bolo dosiahnutie všeobecného volebného práva ako elementárneho predpokladu parlamentnej, a vôbec zastupiteľskej demokracie, prekonávajúcej parlamentarizmus vyvolených honorácií. Tento cieľ Hodžovo agrárne hnutie, ani vzťahujúce sa ľudovo-katolícke hnutie, podobne ako ani demokratické politické sily iných národností, ba samých demokraticky orientovaných Maďarov do vypuknutia prvej svetovej vojny nedosiahli. Boli to však zárodky budúcej demokracie, aj keď ešte vždy slabé.

V súvislosti so Slovákmi sa dôvody tejto slabosti dajú rozpoznať aj v sociologickom stave slovenskej spoločnosti prakticky až do konca rakúsko-uhorskej monarchie. Postupná modernizácia uhorskej časti monarchie zasiahla aj slovenské územie („Horníaky“), no v slabšej miere, čo sa výrazne prejavilo na nedostatočnej, pomaly napredujúcej urbanizácii a civilizačnom vzostupe územia, ktoré národne uvedomelí Slováci nazývali Slovenskom. Najrýchlejšie rástli dve mestá na okraji slovenskej etnickej

6 ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo I.* Bratislava : Tatran 1986, s. 483, 529.

7 ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života dr. Jána Hollého a Martina Čulena.* Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1933, s. 89, 106.

8 HODŽA, Milan. *Články reči, štúdie. Sv. I. Aktivita a demokratizmus v slovenskej politike do r. 1898 do r. 1906.* Praha: Novina 1930, s. 37.

hranice, no Prešporok (povojnová Bratislava) mal len skromnú slovenskú menšinu a Košice na východe sa veľmi rýchlo maďarizovali. Početné mestá a mestečká na slovenskom etnickom území mali spravidla málo obyvateľov (často na úrovni väčších dedín) a tie, ktoré aj v dôsledku industrializácie a budovania železničných uzlov, alebo ako administratívne centrá rástli rýchlejšie, sa takisto pomerne rýchlo maďarizovali, resp. maďarizovala sa tá vrstva obyvateľov, ktorá dominovala, a preto udávala tón a štýl života v meste. Pôvodne slovenské mestá a mestečká sa tak nemohli stať centrami dynamizmu a modernizácie slovenskej spoločnosti, čo bolo predpokladom aj rastu jej občianskeho a demokratického povedomia, resp. prekonávania zažitej poddanskej mentality, vyplývajúcej zo stáročného podriadeného vzťahu vidieckeho obyvateľstva voči zemepanskej, stoličnej, či krajinkej vrchnosti.⁹

Slabosť celej slovenskej spoločnosti a jej elity (politickej, ale aj kultúrno-spoločenskej) sa po istom nádejnom rozbehu na začiatku 20. storočia opäť prejavila v posledných rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny, keď najprv slovenská politika zaznamenala značné straty v posledných predvojnových parlamentných voľbách roku 1910 a následne aj vo viacerých voľbách do župných zastupiteľstiev. Takmer v predvečer svetovej vojny takto zaúpel v *Národných novinách* Svetozár Hurban-Vajanský: „*Upadáme, duchovne, umove, tvorive. Upadáme v iskrennosti našej rodolásky, v dielach našich rúk. Následky schválneho uhášania ducha začínajú sa javiť cele zrejme. Dve-tri mená rozvojiavajúce ako lalie uprostred smrdutého bahna nízkosti, ploskosti, triviálnosti, podlosti, zrady, morálnej a umovej zvrhlosti nemôžu byť dostatočnou korektúrou všeobecného úpadku. Rezultát: všeobecné umenšenie vôle, umenšenie skutkov, rozmrzelosť, nemota, hlivenie...*“.¹⁰ Možno Vajanský videl v januári 1914 slovenskú spoločnosť v až priveľmi temných farbách a možno aj preto, že okruh ľudí, v ktorom sa predovšetkým pohyboval, v ňom vzbudzoval takéto pocity a podobné pocity v ňom (oprávnené?) vzbudzovali aj ľudia, s názormi ktorých nesúhlasil. V každom prípade Slováci neboli na prahu vojny – a to aj v porovnaní s inými „podriadenými“ národmi monarchie – v najlepšej sociálno-politickej „kondícii“.

Za takýchto okolností kataklizma prvej svetovej vojny, prinášajúca do tých čias nepoznané obete na ľuďoch i majetkoch, znamenala – paradoxne – pre Slovákov ešte väčšiu šancu na zásadnú zmenu ich osudu než pre iné, vyspelejšie národy strednej a východnej Európy žijúce v rámci väčších štátnych celkov a usilujúce sa o spravodlivejšie postavenie v týchto štátoch. Iné, rozvinutejšie národy využili príležitosť, ktorú im poskytol pád veľkých ríš, aby sa oslobodili a budovali si vlastné a aspoň spočiatku aj demokratické štáty. Slováci na využitie tejto príležitosti vlastné sily nemali a zmenu svojho postavenia dosiahli len vďaka vonkajšej, českej pomoci (a samozrejme s garanciou víťazných moc-

9 Pozri zmeny v demografii, sociálnej štruktúre a urbanizácii na slovenskom území v PODRIMAVSKÝ, Milan (ed.). *Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava: VEDA 1992, s. 179-188, 472-506. Tento vidiecky (dedinský) charakter Slovenska je zrejme ešte aj z druhého sčítania ľudu v ČSR v roku 1930, podľa ktorého v sídlach do 5 000 obyvateľov (či už to boli dediny alebo malé mestečká) žilo takmer 78 % obyvateľstva krajiny. Pozri *Statistická ročenka Republiky česko-slovenské*. Praha: Státní úřad statistický – Orbis 1935, s. 5.

10 *Národné noviny* z 29. 1. 1914, citované podľa SIDOR, Karol. *Andrej Hlinka (1864 – 1926)*. Bratislava 1934, s. 290.

ností, čo však platilo aj o iných nových štátoch). V retrospektívnom pohľade možno povedať, že my Slováci sme boli národne oslobodení a že nám bol (opäť zvonku) dopriaty aj nový demokratický režim – československá parlamentná demokracia. Ani na tú sme totiž neboli pripravení, ako ukázala diskusia o volebných zákonoch do parlamentu v Revolučnom Národnom zhromaždení, v ktorej vymenovaní zástupcovia Slovákov stáli na konzervatívnych pozíciách z obáv, že slovenský ľud sa nebude vedieť „správne“ orientovať v tom, koho má voliť.¹¹

Napriek všetkej skepse slovenských politikov, osobitne bývalých hlasistov (pokrokárov!) voči politickej vyspelosti svojho vlastného voličstva sa v ústave aj vo volebných zákonoch presadilo všeobecné volebné právo pre mužov aj ženy na základe rovnosti a s tajným hlasovaním. Až na základe takýchto pravidiel, ktoré prakticky umožnili prekonať stranický systém honorácií, vstúpili Slováci (ale s nimi aj príslušníci všetkých národností, ktoré do vzniku republiky žili v Uhorsku) do veľkej a dlhoročnej školy demokracie.¹²

(2010)

---

11 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu III. 1920*. Praha: Lidové noviny 1991, s. 977-978.

12 Škola demokracie sa začala uplatňovať v najširšom merítku, čo vidno na hlasovacom práve za Uhorska a v novej ČSR. V posledných uhorských voľbách roku 1910 bolo oprávnených voliť 1 069 480 občanov Uhorka (bez Chorvátska, ktoré malo vlastný snem), v prvých československých voľbách roku 1920 to bolo na Slovensku 1 505 008 občanov a v celej ČSR (s menším počtom obyvateľov ako malo Uhorsko) 6 917 956 občanov.

4. KAPITOLA

**HISTORICKÉ ZDROJE POLITICKÉHO
SYSTEMU SLOVENSKA PO ROKU 1989**

Cielavedomé obnovovanie pluralitnej demokracie po novembri 1989 znamenalo, že nové politické elity ako hegemón zmeny sa usilovali nadviazať na historickú skúsenosť Československa s medzivojnovou parlamentnou demokraciou prvej republiky a sčasti aj povojnovou „ľudovou demokraciou“ pred februárom 1948. Platilo to predovšetkým pri vytváraní politických inštitúcií a mechanizmov nového politického režimu, ako aj z hľadiska prihlasovania sa k niektorým demokratickým ideologickým smerom charakteristickým pre pluralitnú demokraciu v slobodnom svete a pre prvorepublikovú demokratickú minulosť Československa. Zákon o politických stranách a hnutiach a zákon o parlamentných voľbách s pomerným volebným systémom už jasne odrážali čerpanie zo skúseností predkomunistickej republiky, ale aj zo skúseností povojnových západných demokracií (napr. zavedenie percentuálneho kvóra pre vstup strán do parlamentu).

Ak sa z hľadiska vzorcov politického správania, resp. z hľadiska politickej kultúry vyskytujú javy, ba tendencie nekonformné, nekompatibilné s charakteristickými znakmi a fungovaním pluralitnej parlamentnej demokracie, dôvody sa najčastejšie nachádzali a nachádzajú v rezíduách, prežitkoch predchádzajúceho komunistického režimu. Sčasti ide o vari prirodzený sklon (charakteristický pre určité obdobie po všetkých veľkých spoločenských zmenách) dávať do kategorického protikladu záporne vnímané reálne javy bývalého režimu s viac-menej ideálnymi, vzorovými predstavami o tom, ako by mal fungovať nový režim, aj keď tento sklon s postupujúcim časom nevyhnutne slabne. No súčasťou, resp. zdrojom takéhoto redukovaného „rezidualistického“ vnímania problémov nového politického režimu a vôbec sociálno-ekonomického systému býva aj neznalosť či vedomé ignorovanie reálneho fungovania politických režimov, ako aj sociálno-ekonomického prostredia v našej krajine pred uchopením moci komunistami, resp. aj v tých krajinách, ktoré komunistický režim vôbec nezažili. Nedostatočne sa berie na vedomie fakt, že aj demokracia a občianska spoločnosť, na ktorej demokratický režim spočíva, sú iba rámcom a „hriskom“, vytvárajúcim relatívne najslobodnejší a súčasne najfairavejší priestor medzi ostatnými politickými režimami, ako aj najväčší tvorivý, rozvojový potenciál pre občanov. Všetko ostatné však závisí predovšetkým od nich samých, od občanov a od ich politických zástupcov (a tí sú takisto len občanmi!), ktorým v systéme zastupiteľskej demokracie väčšina občanov-voličov zverila voľbami na čas určitý spravovanie vecí verejných.

A nejde len o minulosť demokratickú, ktorá koniec koncov predstavuje len menšiu časť moderných dejín krajín bývalého Československa a celého stredoeurópskeho regiónu, nehovoriac už o dejinách celého uplynulého tisícročia. Aj oveľa dlhšie predemokratické obdobie našich moderných dejín (či už vo forme absolutistického režimu

alebo režimu síce ústavného, no nedemokratického parlamentarizmu) sa spolupodieľalo na historickom dedičstve všetkých sfér súčasného života, a teda aj dnešnej politickej sféry, prejavujúc sa predovšetkým vo vzorcoch správania sa, nezodpovedajúcich zásadám „štandardnej“ parlamentnej demokracie.

O historickej dimenzii súčasného politického systému Slovenskej republiky je teda potrebné uvažovať v 150-ročnom rozpätí – od revolučných rokov 1848 – 49, resp. od pádu tzv. Bachovho neoabsolutizmu a obnovenia ústavných pomerov v habsburskej monarchii v roku 1860, s čím súvisel aj začiatok formovania moderného (aj keď v tom čase ešte nie demokratického) parlamentarizmu a straníckej scény. Takýto hlbší retrospektívny pohľad je nevyhnutný aj pre lepšie pochopenie rozdielov medzi Slovenskom a českými krajinami pri vstupe do spoločného štátu, ktorý bol aj prvým demokratickým štátom, v ktorom Slováci a Česi vo svojich dovtedajších dejinách žili. Odlišnosti medzi pomermi, v akých obidva národy do vytvorenia spoločného štátu jestvovali, boli totiž – napriek nepochybnému kultúrno-civilizačnému zblížovaniu sa, resp. skôr približovaniu sa Slovákov k Čechom – generátormi odlišností aj v čase spolunažívania v jednom štáte, ktoré spolupodnecovali v ére vrcholiacich nacionalizmov (prejavujúcich sa v prvej polovici 20. storočia a potom znovu po páde komunizmu vo viacnárrodných štátoch stredovýchodnej Európy) reálne a intenzívne tendencie k oddeleniu sa.

I. Rozdiely medzi českou a slovenskou spoločnosťou pri vzniku spoločného československého štátu prameniace z odlišného vývinu českej a slovenskej spoločnosti v Rakúsko-Uhorsku

a) Demografické, hospodárske a civilizačné rozdiely zakladajúce odlišný vývin a úroveň politického života a formovania politických elít.

Obyvateľstvo českej národnosti bolo tri a pol násobne početnejšie ako Slováci (podľa prvého sčítania ľudu v ČSR predstavovali občania Slovenska cca 22 % občanov ČSR, ale z celkového počtu občanov ČSR bolo Slovákov 14,5 %, kým Čechov 51 %).

Ešte dôležitejšia bola civilizačná vyspelosť, dynamika a sila českej spoločnosti v znamení zavŕšenej priemyselnej revolúcie a napredujúcej urbanizácie – naopak, etnicky slovenská oblasť Uhorska hospodársky čoraz väčšmi zaostávala za centrom krajiny, pričom hospodárstvo tohto územia bolo prevažne v neslovenských rukách. Urbanizácia napredovala pomalšie nielen oproti českým krajinám, ale aj oproti maďarskému etnickému územiu (čoraz väčšmi sa prejavovala prítiažlivá sila dynamicky rastúcej Budapešti) a súčasne sa stala nástrojom maďarizácie. Aj preto sa mestské prostredie, relatívne najdynamickejšie, stávalo na slovenskom etnickom území v čoraz väčšej miere neslovenské. Slovákom – bez väčšieho mestského národného centra – ostávalo prevažne stagnujúce, v niektorých regiónoch až inertné vidiecke prostredie, keďže tí dvižnejší, voči svetu otvorenejší ľudia ho často opúšťali.

Rozvinutá sociálna stratifikácia českej spoločnosti, zahŕňajúca všetky spoločenské vrstvy s výnimkou (či len s malým zastúpením) šľachty – naopak, v slovenskom etnickom prostredí (ťažko charakterizovateľnom ako slovenská spoločnosť podľa súdo-

bých kritérií) nedošlo k takému rozvinutiu sociálnej stratifikácie ako v prostredí českom a maďarskom, resp. nemecko-rakúskom. „Slovenskú spoločnosť“ predstavovali nižšie sociálne vrstvy s časťou strednej vrstvy vidieckej (sedliackej) a niekoľkými stovkami príslušníkov inteligencie opäť pôvodu roľníckeho či zemanského. Masa vidieckeho obyvateľstva pritom existovala v prostredí, v ktorom prežívali vrchnostenské spôsoby a zemepanské tradície miestneho „panstva“ ešte z čias poddanstva, podporované vrchnostenskými maniermi uhorského štátneho aparátu.

So sociálno-hospodárskou dynamikou sa v českom prostredí spájal pohyb kultúrny a vzdelanostný charakterizovaný úplným českým vzdelávacím systémom a najvyššou mierou gramotnosti v ríši, dynamickým kultúrnym a vedeckým životom organizovaným v rozsiahlej sieti inštitúcií a spolkov, otvorenosťou i súťaživosťou voči svetu. Naopak, Slováci v tom istom čase strácali postupne aj slovenské základné školstvo a maďarské školstvo pôsobilo s jednoznačne odnárodňujúcim efektom, čo muselo mať dopad na celú sféru kultúry a vzdelanosti, keď činnosti v tejto sfére sa venovali skôr jednotlivci a až do zániku Uhorska sa nevytvorila skutočná (porovnateľná) štruktúra (sieť) slovenských kultúrnych a vedeckých inštitúcií a len veľmi úzka sféra slovenskej spolkovkej činnosti (na rozdiel aj od aktivít maďarských). Aj tam väzil sklon k uzavretosti, k nedôvere v zmenu, keď civilizачný pokrok znamenal v dôsledku s ním spojenej maďarizácie ohrozenie národnej existencie Slovákov. Tomuto trendu nekládol zásadnejšie prekážky ani relatívny vzostup slovenskej tlače začiatkom 20. storočia, ktorá však kvantitatívne, a najmä kvalitou zreteľne zaostávala za maďarskou a českou tlačou všetkého druhu.

Napriek formálne osobitnému postaveniu každej z českých korunných krajín s vlastnými snemami a verejnou správou vytvorilo sa za monarchie silné jednotné české národné povedomie, integrálny nacionalizmus, charakteristický pre tú dobu, (proti nemeckému povedomiu a nacionalizmu), povedomie spolupatričnosti spočívajúce na (iste diferencovane ponímaných) spoločných záujmoch českého národa. Na etnicky slovenskom území stále dominovali regionálne až lokálne odlišnosti a povedomie spolupatričnosti súviselo predovšetkým s obcou, regiónom, resp. s celou krajinou („všetci sme Uhri“), čo sa prejavovalo aj v spoločenskom a politickom živote.

b) Politické (inštitucionálne a stranícke) rozdiely medzi Slovenskom a českými krajinami pri vzniku republiky.

Z hľadiska formálneho bol po vzniku dualizmu politický systém Uhorska modernejší ako politický systém Predlitavska, so všeobecným a priamym hlasovacím právom, a nie obsolentným kúriovým systémom, so silnejším postavením parlamentu a s väčšími samosprávnymi kompetenciami na úrovni žúp a miest. Vysoké majetkové kvórum na všetkých úrovniach volených orgánov a verejné hlasovanie, ako aj prežívajúce stavovské tradície však podstatne znehodnocovali modernejšie prvky uhorského politického systému, ktorý navyše postupne smeroval k posilňovaniu štátneho centralizmu, etatis-tických mechanizmov a oslabovaniu samosprávnych prvkov.

V oboch častiach monarchie sa uplatňoval ústavný parlamentarizmus, nie však parlamentná demokracia, pretože ani proces generovania zastupiteľských orgánov ani

vzťahy medzi zákonodarnou a výkonnou mocou nezodpovedali princípom parlamentnej demokracie. Predsa však na prelome 19. a 20. storočia sa vývin v Predlitavsku pohol výraznejšie smerom k demokratickému parlamentarizmu zavedením všeobecného, rovného a tajného volebného práva (pre mužov) pri voľbách do Ríšskej rady (nie do krajinských snemov), kým v Uhorsku sa až do jeho zániku uplatňoval vtedy už anachronický a nedemokratický volebný systém, za aký ho považovali aj demokraticky orientovaní Maďari.

Rozdiely v politickom systéme, ale aj v celkovej úrovni politického života medzi dvomi časťami rakúsko-uhorského súštátia mali dosah na odlišné formovanie sa politických strán a politických elít.

V predlitavskej časti monarchie sa od 90. rokov 19. stor., osobitne od zavedenia piatej, všeobecnej kúrie, ktorá znamenala zavedenie faktického všeobecného volebného práva pre mužov, začali formovať popri volebných stranách honorácií aj masové politické strany, ktoré sa presadzovali vo voľbách do parlamentu, čo sa ešte umocnilo zavedením všeobecného a rovného volebného práva od roku 1907. Silná nemecká i česká spoločnosť v českých krajinách viedli na politickej úrovni k tomu, že sa sformovali dve paralelné plne rozvinuté stranické scény a politické elity so zastúpením všetkých dobových politických prúdov, pričom každá jednoznačne dominovala vo svojom etnickom prostredí. Sila českej politickej elity bola súčasne zdrojom jej dynamickosti a iniciatívnosti, samozrejme v rámci možností daných sociálno-politickými a ústavnými pomermi v rakúskej časti mocnástva. Trvalým limitom pre českú politickú elitu ostávala nemožnosť dospieť k takému štátoprávnenému vyrovnaniu v rámci habsburskej ríše, aké v roku 1867 dosiahli Maďari.

V Uhorsku až do jeho zániku mali prevahu volebné strany honorácií, pričom 30 rokov vládla s absolútnou väčšinou jediná strana – liberálna, zneužívajúca aj vo volebnej súťaži štátny aparát, navyše slovenské územie bolo jednou z bástí vládnej strany (povestní hornouhorskí mameluci poslušne slúžiaci vládnej vrchnosti). Najmasovejšia politická strana – sociálnodemokratická sa (na rozdiel od Predlitavska) v dôsledku volebného systému nikdy nedostala do parlamentu. Len postupne sa formovali ďalšie strany s masovou základňou, napr. katolícka ľudová strana.

Hierarchicko-konzervatívne usporiadanie uhorskej spoločnosti a intenzívne pestované hungaristické štátne a „vlastenecké“ povedomie najviac doliehali na organizovanie sa a pôsobenie politických subjektov a vôbec politický život nemaďarských národov a národností, osobitne Slovákov. Tak ako celá slovenská spoločnosť, aj jej politicko-stranícka scéna zostávala v počiatočnom štádiu vnútornej diferencovanosti, neporovnateľnom so situáciou v českých krajinách. Dôvody spočívali vo fungovaní politiky *à la hongroise* (najrôznejšie manipulácie i násilnosti štátnej moci), ale aj v pasivite až inercii početne slabej a v reálnej politickej súťaži málo skúsenej slovenskej politickej elity pri organizovaní politického života, a to aj v čase volieb, nehovoriac o období medzi voľbami. Napr. na slovenskom etnickom území sa nachádzalo vyše 40 volebných obvodov (v rámci uhorského väčšinového volebného systému), no slovenské politické subjekty boli schopné postaviť maximálne 18 kandidátov (roku 1906), z ktorých boli

zvolení 7 poslanci, čo bol vôbec najlepší slovenský volebný výsledok v Uhorsku. Prakticky absentovala politická činnosť a vplyv slovenských elit na východnom Slovensku. Ani na úrovni župných a miestnych zastupiteľstiev v regiónoch s výraznou slovenskou etnickou prevahou neboli výsledky slovenských politických síl lepšie. Na nehybnosť a neinvenčnosť slovenského politického života upozorňoval napr. T. G. Masaryk a jeho slovenskí prívrženci okolo časopisov *Hlas* a *Prúdy*, slovenská politika sa však realizovala a vyčerpávala predovšetkým v tlačových polemikách voči vláde i navzájom medzi malými slovenskými politickými táborami.

Celková slabosť slovenskej politickej elity sa musela prejavíť aj na jej nedostatočnej vnútornej ideovej a organizačnej diferenciacii od zrodu moderného politického života po páde absolutizmu. So slovenského spoločensko-politického prostredia nevzišli žiadne pôvodné moderné ideovo-politické inšpirácie a vízie v dvoch uplynulých storočiach. (Platí to, ostatne, aj o iných stredo- a východoeurópskych národoch, ich politickí predstavitelia a teoretici sa však usilovali systematicky sformulovať aspoň vlastný národný variant „svetových“ ideológií.)

Moderné liberálne a socialistické idey, ale aj ideové podnety pre moderný konzervativizmus prichádzali zo Západu. Domáci, resp. východný pôvod mala v zásade konzervatívna myšlienka panslavizmu (neskôr neoslavizmu) a domáci bol pravdaže tradičný rustikálny a malomestský spôsob života opretý o katolícku či protestantskú religiozitosť a vytvárajúci aj základ archaického (a anachronického) konzervatívneho politického uvažovania a praktického politizovania. V dôsledku slabosti slovenskej spoločnosti a jej politickej elity (pokiaľ politikov Slovenskej národnej strany za svoju politickú elitu vôbec považovala) sa do prvej svetovej vojny – na rozdiel od maďarskej, rakúskej i českej spoločnosti – len pomaly a nedôsledne diferencovali a presadzovali v politickom živote aj zvonku prevzaté ideovo-politické prúdy. Endogénny konzervativizmus odmietal v znamení antiliberalizmu, ale aj národného ohrozenia, a teda v záujme národnej jednoty slabé výhonky pro-uhorsky orientovaného domáceho liberalizmu, ktorý sa sám rozplynul v uhorskej politike a ktorý opäť ožil – tentoraz orientovaný pročesky – až na prelome 19. a 20. storočia. Až do zániku monarchie sa však nesformoval do vskutku svojbýtnej politickej sily. Silnejšie spoločenské zázemie našli na ľavej strane politického spektra sociálnodemokratické idey, reprezentované predovšetkým uhorskou sociálnou demokraciou a sčasti aj jej faktickou pobočkou – slovenskou sociálnou demokraciou. Na pravej strane politického spektra to bola ako kritická reakcia politického katolicizmu na uhorský liberalizmus aj socialistické myšlienky, a pozitívna reakcia na podnety pápežských encyklik činnosť Uhorskej katolíckej ľudovej strany, z ktorej sa v zárodočnej podobe vydělila Slovenská ľudová strana na čele s Andrejom Hlinkom. V zárodočnej forme sa nachádzalo aj stavovsky a demokraticky orientované agrárne hnutie vedené Milanom Hodžom, ktorý svojou „agrárnou demokraciou“ prinášal azda najpodnetnejšie myšlienky do vtedajšej prevažne agrárnej spoločnosti na Slovensku.

Všetky tieto politické smery mali na vtedajšom Slovensku reálnu váhu predovšetkým v tej podobe, v akej ich presadzovali celouhorské (maďarské) politické strany. Treba však konštatovať aj to, že tie isté politické smery (s výnimkou liberálneho) mali ako

zakotvené „domáce“ politické orientácie najväčšiu váhu aj v nových pomeroch po vzniku ČSR. Politické strany, importované ako hotové ideovo-politické produkty z českých krajín, nežili na Slovensku svojím vlastným politickým životom a boli celkom závislé od svojich pražských centrál.

Všestranne slabej slovenskej politickej reprezentácii zodpovedali rovnako nevýrazné, zúžené ambície, rezignujúce na uzákonenie autonómneho postavenia etnicky vymedzeného slovenského územia v rámci Uhorska a obmedzujúce sa na dosiahnutie skutočného uplatňovania jazykového zákona a na zavedenie všeobecného volebného práva, no bez preukázateľných výsledkov. Slabá slovenská politická reprezentácia, nedostatočne zakotvená aj vo vlastnom slovenskom prostredí, nemohla byť vážnym partnerom ani vládnym ani opozičným maďarským politickým silám. V samotnej slovenskej tlači zaznievali pred 1. svetovou vojnou názory o bezvýchodiskovosti a bezútešnosti slovenského národného života a slovenskej politiky.

Rozdiel medzi slovenskou a českou politikou, medzi obidvomi politickými elitami a vôbec medzi slovenskou a českou spoločnosťou sa najmarkantnejšie ukázal v čase rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku nového, československého štátu. Česká spoločnosť (s jej politickou reprezentáciou) bola natoľko rozvinutá, vyspelá a silná, že vhodná medzinárodná konštelácia a vnútorné oslabenie monarchie jej umožnili, aby sa sama vlastnými silami oslobodila, a či uvoľnila zo zväzku Predlitavska a celej monarchie. Slováci sa neoslobodili, ale boli oslobodení jednak so súhlasom víťazných mocností, jednak zásahom českého vojska, ktorému slovenské oddiely len sekundovali. V slabosti slovenskej politickej reprezentácie treba hľadať aj dôvody veľmi rýchleho konca existencie reprezentačného orgánu vzniknutého na pôde Slovenska – Slovenskej národnej rady, ktorej nedôverovali nielen Česi, ale o jej efektívnosti a reálnom mocensko-politickom vplyve pochybovali aj mnohí slovenskí politici. Slovenskí politickí reprezentanti vstupovali do nového štátu s nedostatočne sformovanými predstavami o štátoprávnom postavení Slovenska a nevedeli sa presadiť voči českej reprezentácii s nijakou štátoprávnu koncepciou, vlastne si ju pri vzniku štátu ani nevytvorili.

II. Slovenská medzivojnová skúsenosť s československým demokratickým politickým systémom

a) Odvodenosť slovenskej politickej scény od českej.

Politický systém ČSR vytvorila česká politická reprezentácia podľa vzorov západných demokracií, vlastných tradícií z čias monarchie a vlastných aktuálnych potrieb, slovenskí politici nemali v tejto aktivite väčšiu rolu. Pokiaľ vystupovali s korigujúcimi návrhmi, tak to bolo v smere obmedzenia parlamentnej demokracie i regionálnej samosprávy pre podľa nich nedostatočnú spoločenskú a národnú vyspelosť slovenského obyvateľstva, a teda z obavy že jeho zaostalosť a národnú neprebudenosť využijú hungaristické kruhy.

Parlamentná demokracia bola budovaná na systéme politických strán, ktorý bol v českých krajinách prakticky prevzatý z monarchie a sčasti doplnený stranami na pra-

vej aj ľavej strane politického spektra, a to v jeho česko-nemeckej dvojkoľajnosti, čo ešte väčšmi zvyšovalo celkovú stranícku roztrieštenosť v ČSR.

Na Slovensku sa stranícka politická scéna prakticky budovala od základu s istými zárodkami, ktoré sa začali rozvíjať už za monarchie (sociálnodemokratická strana, ľudová strana, agrárne hnutie), a naopak – s ďalším výrazným oslabením síce dlhoročnej, ale slabej reprezentantky národného hnutia – Slovenskej národnej strany. Tá v 20. rokoch kolísala medzi agrarizmom, národnou demokraciou a národnáriarskym autonomizmom, no fakticky bola odsunutá na okraj politického diania. Spočiatku sa štiepenie slovenskej politickej scény uskutočňovalo po línii štátoprávnej – na autonomistov a unitaristov (so straníckymi centrámi v Prahe), následne aj po línii politickej, teda na tých, čo zostávali prívržencami demokracie a tých, ktorí oceňovali autoritatívne metódy vlády, uplatňujúce buď diktatúru extrémnej pravice v znamení boha a národa, alebo naopak – bolševickú diktatúru v znamení triedneho boja a svetovej revolúcie.

Charakteristické pre slovenský politický život bolo to, že strany, ktoré sa chceli voličsky presadiť, museli mať širšie sociálne i historické zázemie na Slovensku, nemohli byť mechanicky prenesené z českých krajín (či už išlo o strany pôvodne české alebo nemecké). Od vzniku čs. štátu mali na Slovensku domáce zázemie sociálni demokrati a po rozkole ich strany aj komunisti, ďalej ľudáci, agrármici a maďarské, resp. maďarsko-nemecké a židovské strany. Ostatné strany boli len prívěskami pražských straníckych centrál, ale ani pomerne silní slovenskí agrármici a od konca 20. rokov opäť silnejúci sociálni demokrati nevystupovali z centralistickej a unitárnej línie straníckych centrál. Až v 30. rokoch začali mladí agrármici, inšpirovaní vedúcou straníckou osobnosťou M. Hodžom, rozvíjať koncepciu regionalizmu.

b) K ideovým prúdom za prvej ČSR.

Najvýznamnejšie politické strany si priniesli do nového štátu popri svojich štruktúrach a vnútrostraníckych mechanizmoch aj svoje predvojnové ideové základy, modifikované predovšetkým republikánsko-demokratickým zriadením.

K tradičným politickým ideológiám patrila na ľavej strane ideológia sociálnej demokracie, na pravici národný liberalizmus národnej demokracie, medzi nimi sa pohybovali ideológie českého národného socializmu, agrarizmu, politického katolicizmu (ľudovectva) a amorfné ideologizovanie živnostenských strán, orientovaných predovšetkým na stavovské záujmy. Produktom vojny a povojnovej doby bolo uplatnenie sa (v prípade bolševizmu) alebo vznik (v prípade fašizmu a nacizmu) extrémistických, totalitných politických ideológií na ľavici a pravici, ktoré si nárokovali univerzálnu, „svetonázorovú“ platnosť. V predmníchovskej republike sa však zásadným spôsobom nepresadili, aj keď voličstvo komunistov a voličstvo k nacistickému Nemecku čoraz väčšmi inklinujúcej Sudetonemeckej strany bolo značné.

K politickej tradícii na Slovensku patrila spravidla dominancia jednej veľkej politickej strany. Za Uhorska to bola dlho Liberálna strana, v ČSR získala v prvých voľbách najlepší výsledok vôbec zo všetkých strán za prvej republiky sociálna demokracia, ale po svojom rozkole vplyv rýchlo stratila. Naopak, na ľavici získali silné postave-

nie komunisti (najmä medzi maďarským voličstvom) a na pravici Hlinkova Slovenská ľudová strana. Tieto strany sa usilovali udávať tón aj v ideovom živote na Slovensku, no ani jedna strana neprichádzala s vlastnými ideovými impulzmi, základné myšlienkové východiská poskytoval „Rím“ a „Moskva“ ako najvyššie authority. Viac či menej úspešne konkurovali v ideovom ovplyvňovaní týmto dvom stranám „tradiční“ Hodžovi agrárci a Dérerovi sociálni demokrati, limitovaní však masarykovskou ideou čechoslovakizmu a štátnym unitarizmom. Aj to prispelo (proti vôli takto orientovaných politikov) k dramatickému vývinu na Slovensku bezprostredne po Mníchovskej dohode.

c) Pozitíva a problémy medzivojnovej česko-slovenskej spoločnosti a jej demokracie.

Základným pozitívom pre Slovákov a ich politický život v novom štáte bolo budovanie moderných vzdelanostných, kultúrnych inštitúcií (v širokom slova zmysle) slovenskej spoločnosti, aj keď pri počiatkovej relatívnej stagnácii slovenského hospodárskeho rozvoja. Všeobecné, tajné a rovné volebné právo pre mužov i ženy znamenalo vstup väčšieho počtu občanov 3-miliónového Slovenska na československú politickú scénu, než koľko ich bolo v celom bývalom 18-miliónovom Uhorsku. Slováci sa v dovtedy nebývalej miere zapojili do verejnej a politickej práce na všetkých stupňoch štátnej správy a samosprávy, aj keď samospráva mala oproti tej z uhorskej éry menšie kompetencie. ČSR bola pre Slovákov veľkou školou verejného a politického života a aktívneho pôsobenia v ňom.

Súčasne aj slovenský politický život poznačili necnosti charakteristické pre celú republiku. Stabilita demokratického režimu sa zabezpečovala mimoústavnými, zákulisnými nástrojmi, akými boli rôzne koalíčné „pätky“ až „osmičky“. Vládne strany boli svojimi satelitnými organizáciami prepojené na hospodárske kruhy, čo viedlo k častým korupčným škandálom, uplatňovala sa partokracia s rozdávaním najrôznejších sinekúr, otcovia zakladatelia na čele strán brzdili generačnú výmenu politických elít. Na Slovensku sa navyše udržiaval neslabnúci konflikt medzi prívržencami unitárneho štátu a autonómie.

Neuspokojené boli aj požiadavky menšín, na Slovensku najmä maďarskej menšiny. O politický vplyv na ňu zápasili vládne strany s národnostnými stranami a komunistami, pričom v závere prvej republiky si svoj vplyv posilnila dominujúca (a z Maďarska podporovaná) Zjednotená maďarská strana. Pre osud republiky sa však ukázala rozhodujúca otázka nemeckej menšiny, za ktorou stála opäť svetová mocnosť – Hitlerovo Nemecko.

d) Slabosť demokracie na jeseň roku 1938.

Pád parlamentnej demokracie podnietili dôsledky Mníchovskej dohody, no aj latentná kríza politického systému, ktorý za 20 rokov vyčerpал „dostupné“, t. j. vtedajšou politickou elitou akceptované varianty vlády. Nová situácia štátu podnecovala hľadanie a nachádzanie „národnej jednoty“ v autoritatívnom politickom režime, v likvidácii pluralitnej demokracie.

Na Slovensku navyše strany, reprezentujúce systém parlamentnej demokracie, fungovali súčasne ako pobočky pražských centráľ, bez vlastnej nosnej koncepcie, authority

a politickej vôle, čo sa prejavilo v rýchlom a ľahkom podriadení sa politicky dominujúcej ľudovej strane, hoci tá v pomníčovských dňoch ešte nedisponovala mocenskými pákami, ktorými by mohla sama ovládnuť krajinu. Povoľní reprezentanti demokratických strán jej to v znamení politickej bezradnosti, ale aj nádeje, že sa budú môcť i naďalej podieľať na moci, značne uľahčili. (V tomto ohľade bol prvý pád demokracie na Slovensku v roku 1938 pre demokratov ešte tristnejší ako v roku 1948 za celkom odlišných mocenských podmienok.)

Autoritatívna vláda HSLŠ dokázala bez väčších ťažkostí a protestov nastoliť v priebehu niekoľkých týždňov vládu jednej strany ovládajúcej zglajchšaltovanými mimostraníckymi organizáciami a najmä podriadeným štátnym a mocenským aparátom celý verejný život. Prvá etapa tohto procesu sa zavŕšila ešte za tzv. druhej republiky „volbami“ do autonómneho snemu, keď sa prvýkrát v našich dejinách uplatnila jednotná kandidátna listina nadiktovaná HSLŠ. Od októbra 1938 sa začína v ČSR a na Slovensku prakticky polstoročná éra diktatúry s krátkou prechodnou epizódou redukovanej „ľudovej demokracie“ v rokoch 1945 – 1948.

III. Krátka éra vojnového slovenského štátu v znamení pravicovej diktatúry a kolaborácie s nacizmom a jej popretie v SNP

Vojnová Slovenská republika nemá čím obohatiť demokratickú historickú skúsenosť Slovákov, keďže išlo o autoritatívny režim meniaci sa na režim autoritársky. Krátke fungovanie režimu, ako aj vzorce správania jeho politickej elity, ale aj obyvateľstva boli však istou prípravou na iný druh diktatúry po druhej svetovej vojne. Sem patrilo aj akceptovanie zničujúcich represálií voči židovským obyvateľom, ako psychologická a mravná predohra k prijatiu princípu kolektívnej viny voči ďalším veľkým národnostným menšinám bezprostredne po vojne.

Vývin medzinárodnopolitickej situácie počas vojny spôsobil, že slovenská politická elita síce prvýkrát v dejinách niesla plnú zodpovednosť za štát (samozrejme v dimenziách daných pre satelitné štáty, a to nielen počas 2. svetovej vojny), ale táto skúsenosť sa nemala stať súčasťou slovenskej štátnej tradície, naopak po vojne bola cielavedome a všestranne difamovaná a potláčaná. Štátoprávnu ambíciou slovenských politických elít, ktoré mali vystriedať politickú elitu vojnovaj SR, i naďalej ostával horizont istého druhu autonómie v rámci väčšieho štátneho celku, samozrejme prikrášený rétorikou o partnerstve podľa zásady „ako rovný s rovným“. Jasne to demonštrovala politika slovenskej odbojovej reprezentácie už pred a počas Slovenského národného povstania.

Ideologické zdroje režimu mali podobné limity ako jeho politický rámec: režim čerpal jednak zo starých zdrojov katolíckej sociálnej náuky a domáceho konzervativizmu a nacionalizmu, jednak bol vystavený (najmä po salzburských rokovaníach Tisa s Hitlerom v lete 1940) tlaku inšpirovať sa nemeckým národným socializmom. O istú symbiózu v podobe slovenského národného socializmu, v ktorom si mali tradičné ideové zdroje zachovať prevahu nad nacistickými inšpiráciami, sa pokúsil ľudácky ideológ Štefan Polakovič. Ani ilegálna opozícia neprišla – s výnimkou nového štátoprávneho uspo-

riadenia slovensko-českých vzťahov – s novými ideovými podnetmi: demokratickí politici si len hľadali nové myšlienkové východiská, zostávajúc v zásade na platforme Masarykovej demokracie, agrarizmu a národnarstva (všetko s duchom doby posunuté väčšmi doľava), komunisti mali stabilnú platformu v sovietskom marxizme-leninizme stalin-ského „strihu“ pričom svoju ideovo-politickú rétoriku prispôbovali aktuálnej taktike.

SNP sa nieslo v znamení obnovy demokracie a štátnej nezávislosti v obnovenej ČSR, no nemala sa obnoviť tradičná pluralitná demokracia, ale demokracia údajne prekonávajúca staré partajníctvo, čo sa pomerne rýchlo ukázalo ako cesta k novej diktatúre. A hľadanie spoľahlivého spojenc v ZSSR vyústilo do novej satelitnej závislosti.

IV. Epizóda redukovanej povojnovej „ľudovej demokracie“ v rokoch 1945 – 1948

Obnovenie parlamentnej demokracie a československej štátnosti sa javilo ako nový začiatok slobody a demokracie. V skutočnosti povojnový vývin v ČSR priniesol

- akceptovanie fakticky obmedzenej pluralitnej demokracie, keď na redukovanej politickej súťaži sa mohli podieľať len strany v rámci Národného frontu a len s ich súhlasom mohli vznikáť nové politické strany, čo bolo (pre demokratov nechceným) východiskom pre úplné odstránenie politickej plurality;

- akceptovanie širokého zásahu štátu do práva na súkromný majetok, rozsiahlym „znárodnením“, čiže poštátnením majetkov, čo bolo zárodkom následnej sociálnej rekonštrukcie a unifikácie spoločnosti;

- akceptovanie princípu kolektívnej viny zasahujúceho s malými výnimkami významnú časť obyvateľstva nemeckej a maďarskej národnosti, čo sa stalo sociálne psychologickou „prípravou“ a východiskom na uplatnenie tohto princípu aj podľa ideologicko-politického (triedneho) kritéria;

- štátoprávne postavenie Slovenska bez širších autonómnych kompetencií v rámci československého štátu (dopady 3 pražských dohôd), čo vyústilo do faktickej obnovy unitárneho štátu v znamení tzv. asymetrického štátoprávneho modelu, symbolizovaného slovenskými národnými orgánmi s obmedzenými kompetenciami, ktorým chýbali české partnerské orgány;

- akceptovanie faktickej zahraničnopolitickej závislosti ČSR od novej svetovej moci – ZSSR, ktorá sa už v súvislosti s nedobrovoľným odmietnutím účasti na Marshallovom pláne vyvíjala smerom k „vazalizácii“ postavenia ČSR voči ZSSR.

Roky 1945 – 1946 znamenali po rokoch 1938 – 1939 aj veľmi významný pohyb v zložení politickej elity, ktorá sa v pomerne krátkom čase podstatne zmenila, pričom proces zmien sa zďaleka neskončil, naopak – po februári 1948 sa ešte zrýchlil. Po určitom období stabilizácie a kontinuálneho vývinu za prvej ČSR sa teda ešte v prvej polovici 20. storočia (koncom 30. rokov) obnovil proces opakujúcej sa diskontinuity v celej spoločnosti a v jej elitách, započatý rokom 1918.

Táto nestabilita sa prejavila aj ideovo na pravej i ľavej polovici politického spektra: demokratické strany ešte len hľadali primerané ideové vyjadrenie pre novú spoločensko-politickú situáciu, ktorú priniesol pre ČSR výsledok svetovej vojny, komunisti

kamuflovali svoje mocensko-politické zámery (diktatúru proletariátu, čiže komunistickej strany) akousi československou cestou k socializmu. Obidve strany sa dočasne zhodli na politologicky kurióznom označení nového politického systému ako „ľudová demokracia“ (ľudová ľudovláda!), aj ten však komunisti po uchopení všetkej moci celkom zdiskreditovali. V povojnovej predtotalitnej epizóde ČSR možno preto len ťažko hľadať pozitívne zdroje pre obnovenú parlamentnú demokraciu po roku 1989 a ekonomický systém založený na slobodnom trhovom hospodárstve.

V. Štyri desaťročia komunistického režimu

Táto éra predstavuje život niekoľkých generácií, z nich tie mladšie sa dožili aj jej konca a nového spoločenského systému s demokratickým režimom. Z bývalého režimu si však nemohli priniesť prakticky žiadne pozitívne vzory pre nový politický systém, jeho štruktúry a fungovanie, pre organizovanie a pôsobenie demokratických politických elít, a to ani z prikrátkej epizódy „pražskej jari“ v roku 1968, ktorá bola, resp. mala byť len reparáciou režimu jednej strany. Tradícia medzivojnovej parlamentnej demokracie bola len sprostredkovaná, prežívajúca v kolektívnej pamäti ako legenda – buď ako dokonalý politický vzor alebo ako zavrhnutie hodný buržoázny režim. Chýbala, pochopteľne, zažitá osobná skúsenosť s demokratickým parlamentným režimom širokých vrstiev občanov a samozrejme aj budúcich nových politických elít.

To, čo si novo sa formujúca politická elita a jej jednotlivé sekvencie priniesli ako životnú skúsenosť z bývalého režimu, predstavuje skôr súčasť retardačných až regresívnych faktorov, ktoré nadväzujú aj na staršie negatívne, asystémové sociálne a politické dedičstvo prítomné vo vzorcoch správania a prenášané v „kultúrnych génoch“ z predtotalitnej, i z preddemokratickej (uhorskej) minulosti. Súčasťou tejto skúsenosti je aj slovenská tradícia štátnej nesamostatnosti, národa bez štátu, a teda bez zažitej skúsenosti národov s vlastným štátom.

Sem patrí, samozrejme bez mechanického a automatického prenášania skúseností z predvojnových i povojnových dejín do ponovembrového vývoja:

- tradičné partajníctvo vyhrotené už za 1. ČSR a „kultivované“ érou jednej štátostrany, keď sa aj odborné posty rozdeľujú cez „kritériá“ stránickej prizmy a pestuje sa stranický klientelizmus (pridružené organizácie a spolky tak predvojnových demokratických strán ako aj komunistickej štátostrany);

- sklon k preceňovaniu roly štátu a súčasne sklon k využívaniu pozícií v štátnom aparáte pre osobné a skupinové záujmy (je to tradícia ťahajúca sa už od uhorských čias, keď vo vidieckom prostredí doznievali staré vrchnostenské zvyky a zásady a štát podstatne viac než v rakúskej časti ríše využíval páky na ovplyvňovanie hospodárskeho života, a potvrdzovaná praktikami z čias prvej republiky i v povojnových rokoch);

- súčasne nedostatočná skúsenosť s regrutovaním nových politických kádrov, čo sa prejavuje vo vnútornej nestabilite politických strán (takúto skúsenosť má Slovensko po každej historickej cezúre v 20. storočí – 1918, 1938/9, 1945, 1948, 1968/9 a 1989, majú ju však aj iné stredovýchodoeurópske krajiny);

– ťažké hľadanie politického konsenzu v rôznosti názorov a záujmov, vyúsťujúce tak tiež do straníckej a politickej nestability (opäť ide aj o uhorskú tradíciu známu nemilosrdným vnútropolitickým bojom a častým straníckym preskupovaním, o československé demokratické partajníčenie, riešené mimoústavnými nástrojmi, o tvrdo presadenú jednofarebnosť v rokoch 1938 – 1939, „ľudovú demokraciu“ v rokoch 1945 – 1948 so zníženou mierou tolerancie a demokratickosti, prvými represiami a rastúcou polarizáciou politického života a o celú éru komunizmu, kde konsenzus s inak politicky a svetonázorovo mysliacimi bol apriórne vylúčený);

– znížené vnímanie a rešpektovanie „pravidiel hry“ – formálnych i neformálnych a sklon k silovým riešeniam konfliktov (opäť už uhorská politika, no osobitne éra vojnového slovenského štátu a komunistického režimu, ale aj prvorepubliková cenzúra umlčujúca nežiadúce hlasy a drobné molestovanie opozície);

– špeciálne v slovenských pomeroch aj sklon spoliehať sa na automatizmus riešenia problémov, najmä tých bez bezprostredného osobného úžitku, silou „objektívnych okolností“ a menej vlastným premysleným a aktívnym konaním (za Uhorska prevažujúce čakanie na zvrät prichádzajúci zvonku (bratia Rusi), po roku 1918 konsolidácia povojnových pomerov v českej ríšii, éra pražského komunistického centralizmu, keď každý pokus o vlastný pohľad bol trestaný a poslušnosť odmeňovaná);

– sklon k ideovému dogmatizmu spojenému s moralizovaním (v každej ideovej „farbe“) na jednej strane, a k bagatelizovaniu ideových zdrojov politiky na strane druhej (čím menej sa ideové zdroje analyzujú a nepestuje sa politické myslenie, tým väčšími sa presadzuje polarizácia na princípe my (dobrí) – oni (zlí), ktorá býva „samozrejme“ dogmatická s moralizujúcou „náplňou“, navyše na Slovensku – až na výnimky – sa teoretické reflektovanie politiky v minulosti nikdy výraznejšie neprejavilo);

– chýbajúca tradícia sledovania a riešenia medzinárodných otázok v súvislosti s existenciou vlastného štátu, čo vyúsťuje raz do preceňovania inokedy do podceňovania medzinárodných faktorov (medzinárodné otázky sa reflektujú a riešia v centre štátu a to na Slovensku – s výnimkou rokov 1939 – 1945 – nikdy nebolo, ani za Turkov, lebo aj vtedy reálnym hlavným mestom Uhorska bola Viedeň. Preto aj nemnohí slovenskí politici, ktorí sa skutočne venovali zahraničnej politike, robili tak hlavne mimo Slovenska a vždy v širšom štátnom než slovenskom kontexte (Hodža, Osuský a iní diplomati, ale aj komunistickí ministri zahraničných vecí Clementis, Široký, Marko, Chňoupek). Slovenská demokratická tradícia v sfére zahraničnej politiky sa začala budovať vlastne až Kňažkovým ministerstvom medzinárodných vzťahov a následne slovenským Ministerstvom zahraničných vzťahov, čo je veľmi krátka tradícia.

Záver

Pri formovaní politického systému na Slovensku po roku 1989 a 1992 sa vedome a zámerne uplatnila predovšetkým sprostredkovaná skúsenosť z obdobia demokratickej medzivojnovovej Československej republiky a čiastočne aj obdobia tzv. ľudovej demokracie z rokov 1945 – 1948. Zdrojom podnetov boli aj poznatky z fungovania

demokratických režimov krajín, ktoré nikdy nepoznali totalitný režim kontrolovaný komunistickou stranou.

Reálnym prejavom takejto politickej inšpirácie na Slovensku, podobne ako v celej ČSFR, bolo obnovenie parlamentnej demokracie s vyváženým ústavnoprávnym postavením zákonodarnej a výkonnej moci a s nezávislou súdnou mocou a súčasne s dominujúcim postavením politických strán, ako nositeľov politickej vôle a politickej moci v legislatíve aj exekutive. V politickej praxi sa táto tradícia uplatňuje v zásadnom rešpektovaní mechanizmov vyvažujúcich tri prvky štátnej moci, ako je nezávislosť každej z nich v uplatňovaní svojich ústavných a zákonných kompetencií, v rešpektovaní ústavou a zákonmi stanovených princípov personálnej obmeny týchto orgánov či už voľbami alebo vymenovaním, a v rešpektovaní základných predpokladov existencie demokratického režimu, ktorými sú občianske slobody a na nich spočívajúca slobodná spoločnosť.

Na formovanie, a najmä fungovanie nového politického systému mali a majú dosah aj historické skúsenosti slovenskej spoločnosti z čias nedemokratických režimov, a to tak z obdobia pred nástupom parlamentnej demokracie (neoabsolutistická vláda a následne obdobie ústavného, ale nedemokratického parlamentarizmu do roku 1918), ako aj z obdobia po dvojnásobnom potlačení parlamentnej demokracie (totalitný režim ovládaný HŠLS za vojnového slovenského štátu a totalitný režim komunistickej strany od roku 1948).

Svoju úlohu v slovenskej spoločnosti predovšetkým vo vytváraní vzťahu k jednotlivým politickým režimom a spôsobov spolužitia s nimi a v nich hrala jej civilizačná a kultúrna úroveň, prejavujúca sa v jednotlivých sférach existencie slovenskej society.

Ďalším dôležitým momentom určujúcim jestvovanie slovenskej spoločnosti v jednotlivých historických formách politického režimu na území, v ktorom žila, bolo to, že s výnimkou historickej skúsenosti s totalitným a vazalským vojnovým slovenským štátom žili Slováci vždy vo väčších štátnych útvaroch s väčším, dominujúcim národom. Dôsledkom toho bola skutočnosť, že Slováci mali dlhý čas novodobých dejín, fakticky do roku 1938 a po vojne v rokoch 1948 – 1968 len vedľajšiu, ba zanedbateľnú rolu pri tvorení a fungovaní štátnych útvarov a ich politických režimov, v ktorých žili. Tieto štáty a režimy buď pasívne akceptovali, resp. aj aktívne podporovali, alebo sa stavali voči nim kriticky a odmietavo, ale bez reálneho efektu. Naopak, keď mali možnosť aktívne a efektívne vstúpiť do formovania politických a štátoprávnych pomerov, išlo do roku 1989 o režimy nedemokratické v pravicovom alebo ľavicovom variante (autonómia v roku 1938, federalizácia v roku 1968).

Dôsledkom vyše 150-ročného vývoja politických a štátoprávnych pomerov, v ktorých žila slovenská spoločnosť, je prevaha jej nedemokratických aj antidemokratických historických skúseností a súčasne veľmi krátka skúsenosť s vlastnou samostatnou štátnosťou, navyše poznačenou protidemokratickými konotáciami. Súčasná slovenská spoločnosť, bez zažitej dlhodobej skúsenosti s fungovaním demokratického režimu si len s námahou hľadá a nanovo formuje pozitívne vzory a vzorce správania vo vlastnom samostatnom a z hľadiska formálnych znakov, ale aj výkonu politickej moci bezpo-

chyby demokratickom štáte. Aj preto na ňu v relatívne väčšej miere, alebo viditeľnejšie než v iných stredoeurópskych postkomunistických krajinách, doliehajú ako „choroby detského veku“ staré necnosti režimov a štátov, v ktorých postupne žila do roku 1989, resp. 1992: tradičné partajníctvo spojené s ťažkým hľadaním politického a vôbec spoločenského konsenzu a súčasne sklon k preceňovaniu roly štátu spolu s využívaním pozícií v štátnom aparáte na presadzovanie parciálnych záujmov strán a záujmových skupín, nedostatočná skúsenosť s regrutovaním nových ľudí do politiky, vyúsťujúca do zníženého vnímania pravidiel (politickéj) hry a do nestability politických strán a na medzinárodnej scéne bez vlastnej zažitej tradície v rozvíjaní zahraničnej politiky sklon k podceňovaniu medzinárodných faktorov a inokedy k ich účelovému zveličovaniu, a to bez dôkladnejšie premyslenej a zreteľnej zahraničnopolitickej línie štátu.

(2004)

Literatúra:

Barnovský, Michal: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava. Archa 1993.

Barnovský, Michal a Ivaničková, Edita, eds.: *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava. Veda 1998.

Broklová, Eva: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 – 1938*. Praha. Sociologické nakladatelství 1992.

Bystrický, Valerián, ed.: *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava. SNR – Historický ústav SAV 1991.

Bystrický, Valerián, ed.: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava. SNR – Historický ústav SAV 1992.

Bystrický, Valerián a Fano, Štefan, eds.: *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, a perspektívy)*. Bratislava. NR SR – Historický ústav SAV 1994.

Čarnogurský, Pavol: *6. október 1938*. Bratislava. Veda 1993.

Gebhart, Jan a Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938 – 1939*. Praha-Litomyšľ. Paseka 2004.

Glettler, Monika, Lipták, Lubomír a Míšková, Alena, eds.: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. Bratislava. Academic Electronic Press 2002.

Hejl, Vilém: *Rozvrat. Mnichov a náš osud*. Praha. Universum 1990.

Holec, Roman: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin. Matica slovenská.

Hronský, Marián. 1976. *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1997.

Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava. Národné literárne centrum 1998.

Chmel, Rudolf, ed.: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava. Kalligram 1997.

Chmel, Rudolf: *Moje slovenské pochybnosti. Texty z rokov 1991 – 2002*. Bratislava. Kalligram 2004.

Jablonský, Jozef: *Povstanie bez legend*. Bratislava. Obzor 1990.

- Kamenec, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947*. Bratislava. Archa 1998.
- Kamenec, Ivan: *Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy štúdie a polemiky*. Bratislava. Kalligram 2000.
- Kaplan, Karel: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha. Panorama 1990.
- Kaplan, Karel: *Nekrvavá revolúcie*. Praha. Mladá fronta 1993.
- Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky 1918 – 1938. Díl I. Vznik, budování, zlatá léta republiky 1918 – 1929*. Praha. Nakladatelství Libri 2000.
- Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky 1918 – 1938. Díl II. Československo a české země v krizi a v ohrožení 1930 – 1935*. Praha. Nakladatelství Libri 2002.
- Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky 1918 – 1938. Díl III. O přežití a o život 1936 – 1938*. Praha. Nakladatelství Libri 2003.
- Klimek, Antonín: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. XIII., 1918 – 1929*. Praha-Litomyšl. Paseka 2000.
- Klimek, Antonín: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. XIV., 1929 – 1938*. Praha-Litomyšl. Paseka 2002.
- Kolář, František, ed.: *Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938. Kdo byl kdo*. Praha. Pražská edice 1998.
- Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*. Praha. Nakladatelství Argo 1996.
- Kováč, Dušan, ed.: *Slovensko v 20. storočí. I. diel. Na začiatku storočia 1901 – 1914*. Bratislava. Veda 2004.
- Kraus, Michael a Stanger, Allison: *Irreconcilable Differences? Explaining Czechoslovakia's Dissolution*. New York – Oxford. Rowman and Littlefield. Publishers 1999.
- Kružliak, Imrich: *Úteky z tiesne. V tóni dvoch totalít*. Bratislava. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. Nedatované.
- Kučerová, Stanislava, ed.: *Česká a slovenská otázka v soudobém světě*. Brno. Nakladatelství Konvoj 2004.
- Lettrich, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava. Archa 1993.
- Letz, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej diktatúre*. Bratislava. Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie 1994.
- Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava. Vydavateľstvo politickej literatúry 1968.
- Lipták, Ľubomír, ed.: *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava. Archa 1992.
- Lipták, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava. Kalligram 1999.
- Mannová, Elena, ed.: *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava. Academic Electronic Press 2003.
- Melanová, Miloslava, ed.: *Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminár 1998,1999*. Liberec. Technická univerzita v Liberci 2000.
- Mencl, Vojtěch a kol.: *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha. Naše vojsko 1990.

- Molnár, Miklós: *Geschichte Ungarns. Von den Anfängen zur Gegenwart*. Hamburg. R. Krämer Verlag 1999.
- Peroutka, Ferdinand: *Budování státu I. – IV. d.* Praha. Lidové noviny 1991.
- Pešek, Jan, ed.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vaška 2003.
- Pešek, Jan a Letz, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vaška 2004.
- Pithart, Petr: *Osmädesiaty*. Praha. Nakladatelství Rozmluvy 1990.
- Podrimavský, Milan: *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava, Veda 1983.
- Renner, Hans a Samson, Ivo: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava. SAP 1993.
- Romsics, Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest. Corvina – Osiris 1999.
- Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*. Praha. Academia 2002.
- Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava. Academic Electronic press 1997.
- Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava. Academic Electronic Press 1998.
- Rychlík, Jan: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*. Bratislava. Academic Electronic press 2002.
- Salner, Peter a Beňušková, Zuzana, eds.: *Diiferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Bratislava. Ústav etnológie SAV 1999.
- Sidor, Karol: *Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918 – 1938*. Bratislava 1943.
- Statistická ročenka Republiky Československé*: Praha. Nakladatelství Orbis 1935.
- Šolc, Jaroslav: *Slovensko v českej politike*. Banská Bystrica. M. O. Enterprise 1993.
- Šrobár, Vavro: *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Sv. I*. Praha. Čin 1928.
- Šutaj, Štefan: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava. Veda 1999.
- Šútovec, Milan: *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*. Bratislava. Kalligram 1999.
- Švorc, Peter a Harbulová, Ľubica, eds.: *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov. Universum 1999.
- Urban, Otto: *Česká společnost 1848 – 1918*. Praha. Nakladatelství Svoboda 1982.
- Urban, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha. Nakladatelství Svoboda 1991.
- Zemko, Milan: *Slovensko – krajina v medzichase*. Bratislava. Kalligram 2002.
- Zemko, Milan a Bystrický, Valér, eds.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava, Veda 2004.
- Zprávy Štátného úradu štatistického Republiky Československej*. Roč. XIV., č. 195. 1933.

5. KAPITOLA

VOJNOVÝ SLOVENSKÝ ŠTÁT V KONTINUITĚ A DISKONTINUITĚ SLOVENSKÝCH DEJÍN

Termín slovenský štát, a nie od júla 1939 oficiálny názov Slovenská republika používam vo svojom texte zámerne. Pojmom štát sa totiž v novodobých dejinách – predovšetkým v Európe, ale čoraz viac aj celosvetovo – vyjadruje nezávislosť, suverenita národa, resp. určitého presne vymedzeného územia s viacnárrodným alebo mnohoetnickým obyvateľstvom. Republika je len jednou z foriem štátu, navyše ako republika sa v európskych moderných dejinách označovali aj nesuverénne územné entity s istou mierou štátnych či verejných kompetencií, napr. súčasti tzv. socialistických federácií zaniknutých začiatkom 90. rokov 20. storočia.¹

Slovenský štát v rokoch 1939 – 1945 sa stal doslova križovatkou kontinuít a diskontinuitných procesov v moderných slovenských dejinách. V zásade však možno povedať, že toto preplietanie sa kontinuity a diskontinuity je charakteristické pre celé 20. storočie, ktoré má mnoho epitet, ja ho však v súvislosti so slovenským národom označujem aj ako „slovenské storočie“, pretože nikdy predtým Slováci nezaznamenali taký vzostup a rozvoj ako v uplynulom storočí.² A jednou zo vzostupných etáp slovenského národa, akokoľvek rozporuplná a tragická, bola aj etapa relatívne krátkeho trvania slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945.

* * *

Najprv krátko o jestvovaní slovenského štátu v kontinuite dejín. Ani veľké dejinné ruptúry nemôžu totiž úplne prerušiť kontinuitu jestvovania určitej kolektívnej entity, predovšetkým národa, pokiaľ ho úplne nezničia, čo, našťastie, nie je prípad nás Slovákov. A Slováci od vzniku Uhorského kráľovstva jestvovali a rozvíjali sa, ale aj stagnovali a upadali, v jeho územnom a politickom rámci vyše 900 rokov. Tento stáročný čas Uhorska určoval životy desiatok generácií Slovákov, pričom žiadny z viacerých zlomov v histórii tohto kráľovstva nebol taký významný, aby zásadným spôsobom prerušil, či potlačil jeho kontinuitný vývoj, nebolo ním ani obdobie tureckých vojen a stavovských povstaní.³ Aj tieto pomerne dlho trvajúce udalosti oslabujúce integritu Uhorského krá-

1 V niektorých západných federatívnych, či spolkových krajinách sa namiesto pojmu „republika“ používa termín „spolková krajina“ (Nemecko, Rakúsko), alebo „provincia“ (Kanada), ale aj „štát“ (USA a takéto označenie súčasti federatívneho štátu nesú aj niektoré krajiny na americkom a ázijskom kontinente ako Mexiko, Brazília, India), pričom tieto štátoprávne subjekty majú a majú spravidla širšie samosprávne kompetencie než bývalé socialistické „republiky“.

2 Ani najväčší rozmach baníctva a obchodu, a tým aj miest v stredoveku na území dnešného Slovenska nebol v pravom zmysle slova slovenským rozmachom, ale predovšetkým neslovenských etnicky žijúcich na tomto území v urbanizovanom prostredí.

3 Protiľhabsburské stavovské povstania sa niesli v znamení boja o celé Uhorsko a Uhorsko ako štátoprávna entita bolo prítomné aj v zmluvách uzavretých medzi uhorskými stavmi a habsburskou dynastiou. Porov. *Dejiny Slovenska* zv. II., časť II., kapit. 1., Bratislava, VEDA 1987, s. 151 – 190.

lovstva sa stali následne súčasťami jeho dejinnej kontinuity a boli takto vnímané nasledujúcimi generáciami.

Prvou zásadnou a aj s odstupom deväťdesiatich rokov zdá sa, že nemennou diskontinuitou v našich dejinách po vyše 900 rokoch je zánik historického Uhorska spolu so zánikom habsburskej monarchie a vznik niekoľkých nástupníckych štátov. Medzi ne patrilo aj Československo, ktorého súčasťou sa stalo dnešné Slovensko a slovenský národ.⁴ Stalo sa tak v dôsledku porážky ústredných mocností, ale aj z vôle víťazných mocností, ktoré mali zasiahnuť do osudov československého štátu aj v celkom odlišnom smere a dosahu. Kontinuitou v tejto diskontinuite bolo to, že súčasťou celkom nového, do tých čias nikdy nejestvujúceho štátu sa stali generácie Slovákov so svojou uhorskou osobnou aj národno-historickou minulosťou. To sa nevyhnutne muselo prejavíť na osobných aj kolektívnych „príbehoch“ Slovákov integrujúcich sa do nového štátu a postupne sa zžívajúcich s ním.⁵ A kontinuitným je ešte jeden podstatný moment: Slováci sa síce vymanili zo stáročného, dvojnásobne nadnárodného štátneho organizmu – Uhorského kráľovstva a rakúsko-uhorskej reálnej únie spojenej habsburskou dynastiou, no súčasne sa integrovali do ďalšieho nadnárodného štátneho organizmu – Československej republiky s nepochybnou českou dominanciou. Slováci a ich krajina sa teda opäť stali súčasťou väčšieho štátneho celku, ktorého rozhodujúci aktéri a rozhodujúce mocenské mechanizmy sa nachádzali v centre štátu mimo územia Slovenska a Slováci participovali na spravovaní nového štátu len v tej miere, v akej akceptovali zámery a vôľu silnejších neslovenských partnerov.⁶

Toto konštatovanie však nehovorí nič o celkovom postavení a možnostiach Slovákov v novom štáte v porovnaní s ich postavením a možnosťami ako Slovákov v Uhorsku. A v tomto ohľade nezaujatý pozorovateľ a analytik nemôže poprieť zásadne pozitívnu zmenu situácie aj z perspektívy Slovákov v novom československom štáte, ktorej dôsledky mali mať významný dosah na osudy slovenského národa po druhej veľ-

4 Faktický rozpad rakúsko-uhorského dvojštátia roku 1918 bol sankcionovaný medzinárodnými mierovými zmluvami v rokoch 1919 – 1920 a nové štátoprávne a medzinárodné pomery boli – sčasti v modifikovanej podobe – opäť potvrdené po druhej sv. vojne mierovou zmluvou z roku 1947, ako aj ďalšími medzinárodnými zmluvami po roku 1989.

5 Politici podieľajúci sa na organizovaní nového štátneho aj národného života po roku 1918 (napr. V. Šrobár alebo Št. Janšák) priniesli vo svojich publikáciách dosť dokladov o tom, s akou neistotou a nerozhodnosťou vstupovali do nových pomerov aj niektorí zaslúžilí slovenskí národníari, o bežných slovenských občanoch ani nehovoriac.

6 Zmena v rámci väčšieho štátneho celku než bolo samotné Slovensko zodpovedala slovenskej politickej tradícii od roku 1848, keď Slováci, resp. ich politickí reprezentanti prvýkrát vo svojich novodobých dejinách explicitne formulovali svoje predstavy a požiadavky, týkajúce sa štátoprávneho postavenia Slovenska, v tom čase územia, na ktorom mali početnú etnickú prevahu Slováci. V rokoch 1848 – 1849 išlo o dva varianty: najprv v Žiadostiach národa slovenského o samosprávne postavenie Slovenska v rámci Uhorska a následne, po povstaní proti uhorskej vláde v pôvodnom texte pripravovaného prosbopisu cisárovi, o autonómne postavenie Slovenska v rámci Habsburskej monarchie vydelením jeho územia z Uhorského kráľovstva. Memorandum národa slovenského z roku 1861 sa opäť vrátilo k autonómnemu postaveniu Slovenska („Slovenského okolia“) v Uhorsku, čo zostalo ambíciou slovenských politikov až do rozpadu Uhorského kráľovstva. (Porov. *Dejiny Slovenska* zv. III., (od roku 1848 do konca 19. storočia), Bratislava, VEDA 1992, osobitne I. časť, kapit. 1. a 3., II. časť, kapit. 5. a 6., III. časť, kapit. 3., 5., 6.

kej diskontinuite v 20. storočí koncom 30. rokov. V medzivojnovej ČSR išlo totiž o síce obmedzenú, ale priamu účasť Slovákov na riadení štátu, akú Slováci v novodobých dejinách do roku 1918 nepoznali a do tých čias nemohli o nej ani seriózne uvažovať.⁷ A čo je nemenej dôležité – nový štát umožnil Slovákom dovtedy nepoznaný rast vzdelanosti vytvárajúci predpoklady pre nástup slovensky vzdelaných a po slovensky mysliacich generácií, umožnil v demokratickom režime pestovanie občianskeho obcovania a povedomia bez rôznych kastových zábran charakteristických pre bývalé Uhorské kráľovstvo. Nový demokratický štát umožnil Slovákom naučiť sa pôsobiť v štátnych a verejných inštitúciách a postupne aj riadiť tieto inštitúcie.

Iste, nič z toho nebolo „zadarmo“: Slovensko zažilo najmä v 20. rokoch minulého storočia podstatne slabší rast hospodárstva než bol zaznamenaný v českej časti štátu, pokračovalo vysťahovalectvo a vo viacerých regiónoch pretrvávala veľká bieda. Navyše, s rastom slovenskej vzdelaneckej vrstvy sa čoraz nástojčivejšie pociťovalo prílišné tútorstvo väčšieho, silnejšieho a nepochybne aj vyspelejšieho brata v česko-slovenskom „štátnom záprahu“. Zápas Slovenskej ľudovej aj Slovenskej národnej strany o nové usporiadanie česko-slovenských vzťahov v znamení posilnenia správy vecí slovenských v slovenských rukách mal teda svoje dobré dôvody, no tieto požiadavky ostávali až do konca prvej ČSR nevy počuté z českej strany, ale aj zo strany tých „vládných“ Slovákov, pre ktorých bolo české tútorstvo sociálno-politicky výhodné, a preto aj nespochybniteľné.⁸

Je však pravdou, že významnú rolu v českej neochote vypočítať slovenské volanie po väčšej samostatnosti v rozhodovaní a konaní, teda po autonómii hrala popri anachronickom čechoslovakizme a „prirodzenom“ tútorstve toho silnejšieho a vyspelejšieho nemecká otázka, ktorá vyúsťovala do otázky, aká by mala byť celková štátoprávna reorganizácia celej republiky, obrazne vyjadrenej slovami o ČSR ako novom Švajciarsku v srdci Európy.⁹ Ak sa však na nemeckú otázku nenašla odpoveď do nástupu Hitlera v susednom Nemecku, o to ťažšie, ak vôbec, sa mohla nájsť od polovice 30. rokov, keď československí Nemci (resp. ich veľká väčšina) definitívne stratili záujem o Československo a svoju budúcnosť videli v Nemeckej ríši, prirodzene, aj s územím, na ktorom žili. Len pre úplnosť dodávam, že v zásade podobne uvažovali aj Maďari na Slovensku

7 Členmi každej československej vlády za prvej ČSR boli 2-3 slovenskí ministri a do oboch komôr Národného zhromaždenia bolo pravidelne volených vyše 40 poslancov a vyše 20 senátorov slovenskej národnosti. Prevažujúci podiel Slovákov bol prvýkrát v novodobých dejinách aj na nižších úrovniach štátnej správy. (Porov. ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II, in: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu 1918 – 1939*, Bratislava, VEDA 2004, s. 545-616.)

8 Išlo predovšetkým o slovenskú časť čs. republikánskej (agrárnej) strany, ktorá mala medzi čechoslovakisticky orientovanými stranami na Slovensku zďaleka najsilnejšie postavenie, no nie také silné, aby mohla vládnuť Slovensku bez záštity „Prahy“, teda unitárneho usporiadania štátnych pomerov v ČSR.

9 O švajciarskom vzore pre republiku hovoril už po jej vzniku prezident Masaryk, napr. v rozhovore pre maďarský denník *Déli Hírlap* v januári 1919, ktorý publikovali aj české noviny. Takisto rozhovor pre švajciarske noviny *Der Bund* z 13. 4. 1919 a vo *Frankfurter Zeitung* z 13. 5. 1919. (Porov. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*, Projevy, články, rozhovory 1918 – 1920, Praha, Masarykův ústav AV ČR 2003, s. 71-72, 100 a 121.)

(a Podkarpatskej Rusi), ktorí boli pod vplyvom horthyovskej revizionistickej propagandy prakticky od uzavretia Trianonskej zmluvy.¹⁰

* * *

Jedným z dôsledkov mníchovského riešenia nemeckej otázky za účasti pôvodných veľmocenských garantov československej štátnosti – Veľkej Británie a Francúzska bolo aj riešenie slovenskej otázky politickou dohodou zjednotenej reprezentácie slovenských občianskych strán s oslabenou ústrednou vládou o autonómii Slovenskej krajiny. Ešte v rámci Česko-Slovenskej republiky, označenej ako druhá, došlo bezprostredne k dvom diskontinuitám – české krajiny stratili značnú časť svojho historického územia obývaného prevažne nemeckým obyvateľstvom, a republika sa zmenila z unitárneho štátu na federáciu *sui generis*, keď sa federalizovali len dve menšie časti štátu (Slovensko a Podkarpatská Rus), kým väčšia časť zostala spravovaná ústrednou vládou s ústredným parlamentom.¹¹

Samotné Slovensko súčasne zažilo ďalšie dve diskontinuity ako dozvuky Mníchova: muselo prijať územné straty v prospech Nemecka, Maďarska a Poľska, čo predstavovalo stratu pätiny územia a štvrtiny obyvateľstva. Vo vnútornej politike sa vedúca garnitúra ľudovej strany smerujúca k autoritatívnemu vládnutiu postarala o diskontinuitu s československou parlamentnou demokraciou pohľtením – a v prípade autonomistickej SNS násilným pohľtením – všetkých občianskych strán a zákazom ľavicových a židovských strán. Autoritatívny režim HSLS, formálne zavŕšený voľbami do Snemu Slovenskej krajiny v decembri 1938, ktoré pripomínali tragikomickú paródiu na voľby, sa teda na Slovensku presadil ešte za druhej Č-SR.¹² A vonkoncom sa to nestalo pod tlakom zo zahraničia, ale predovšetkým v dôsledku vôle a rozhodnutia vedenia HSLS, ale aj v dôsledku doslova lokajskej slabosti a poddajnosti ostatných občianskych strán, na prvom mieste tej najdlhšie vládnucej – agrárnej strany.

Vývin na medzinárodnej stredoeurópskej scéne v marci 1939 v znamení expanzívnej nacistickej politiky trpenej západnými mocnosťami mal priviesť Slovensko k zásadnému, hlbokému diskontinuitnému kroku, ktorý Slováci vo svojej histórii dovtedy nikdy neurobili – k vyhláseniu samostatného slovenského štátu. Roku 1918, teda pred vyše 20 rokmi, Slováci len vďaka bezprostrednej vonkajšej pomoci vymenili jeden väčší, nadnárodný štátny celok za iný. V marci 1939 Snem Slovenskej krajiny vyhlásil samostatný Slovenský štát, ako znel v tej chvíli aj jeho oficiálny názov a Slováci pre-

10 V 20. rokoch 20. st. revizionistická propaganda vyvrcholila tzv. Rothermereovou akciou zameranou na revíziu československých hraníc podľa etnického rozhrania, aj keď samotní maďarskí revizionisti sa netajili tým, že ich skutočným cieľom je inkorporovanie všetkých „stratených“ území. (Porov. *Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy*, Bratislava, Slovenská pobočka Národnej rady ČSR 1929 (passim). K 30. rokom pozri DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*, Bratislava, VEDA 1990 a *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*, Bratislava, VEDA 1991.

11 K presadeniu autonómie v októbri 1938 porov. ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938*, Bratislava, VEDA, Bratislava 1993, tiež BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L.: *Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska*, in: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.), c. d., s. 213-217.

12 K voľbám do snemu pozri NIŽŇANSKÝ, E.: *Volby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. Studia historica Nitriensia 7*, 1998, s. 163-203.

vzali ihneď spravovanie krajiny do vlastných rúk.¹³ Vznikol bezpochyby štát, ktorý bol vo vazalskom postavení voči Nemeckej ríši a jej nacistickému führerovi a ktorého osud od vzniku až po zánik aj závisel od osudu nacistického Nemecka. Najmä okolnosti jeho vzniku a jeho zahraničná politika ešte zdôraznili jeho vazalské postavenie a s postupom času čoraz väčšmi aj jeho blednúcu a skracujúcu sa budúcnosť. Predsa však bol to na svojom území samostatne fungujúci, značným počtom nezávislých štátov uznaný štátny subjekt medzinárodného práva, ktorý sa prostredníctvom svojich štátnych predstaviteľov, štátnych a verejných inštitúcií predstavil svetu aj svojmu obyvateľstvu v dobrom aj v zlom.

Súčasne s konštatovaním prvej diskontinuity tohto druhu a váhy v slovenských dejinách, je nevyhnutné poukázať na silné kontinuitné faktory, ktoré túto diskontinuitu vôbec umožnili.

Nech to znie akokoľvek paradoxne, možno hovoriť o zásadnom, neodmysliteľnom príspevku československého štátu k možnosti vzniku a fungovania slovenského štátu, nech už bol jeho vznik akokoľvek náhly a v danej chvíli neočakávaný. Tú kontinuitu predstavovali dve generácie Slovákov vzdelaných v Československu a oslobodených od ťaživej uhorskej, či uhorsko-maďarizačnej tradície, ktoré spolu so staršími generáciami mohli okamžite pôsobiť na všetkých úrovniach štátu a spoločnosti.¹⁴ Kontinuitu predstavovali aj najrôznejšie inštitúcie predchádzajúceho štátu, ktoré – premenované, či zreorganizované – mohli takisto pokračovať v činnosti pod vedením najvyšších štátnych orgánov. Aj tie však mohli prevažne viesť ľudia, ktorých „pretavila“ ČSR. Slovenský štát mohol priamo nadviazať aj na činnosť verejných inštitúcií v oblasti vzdelávania, osvety a kultúry a na základe už jestvujúceho „podložia“ budovať nové zdroje vzdelanosti a kultúry na Slovensku, napr. rozvinúť činnosť Slovenskej vysokej školy technickej, zriadiť Vysokú školu obchodnú, Vysokú školu vojenskú a Slovenskú akadémiu vied a umení a mnohé ďalšie inštitúcie, ktoré založili a v nich pôsobili Slováci vzdelaní v československých školách. Osobne si myslím, že tieto faktory slovenskej kontinuity vo veľkej diskontinuite vzniku samostatného štátu si zaslúžia podrobnejší výskum, odhaľujúci širšie súvislosti a predpoklady vzniku štátu vo všeobecnosti a slovenského osobitne.¹⁵

Historická diskontinuita vzniku slovenského štátu má však aj svoju odvrátenú, temnú tvár.

13 K vzniku Slovenského štátu pozri ČARNOGURSKÝ, P.: *14. marec 1939*, Bratislava, VEDA 1991, tiež BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L., c. d., s.230-239.

14 Zoznamy funkcionárov v SR uvádzalo v rokoch 1940/42 napr. periodikum *Index*, vydávané Slovenským informačným klubom a to tak štátnych úradníkov, ako aj univerzitných učiteľov a akademických funkcionárov, ktorí budovali svoje profesionálne kariéry za medzivojnového Československa.

15 Bolo charakteristické aj pochopiteľné, že slovenské dejepisectvo sa v minulej politickej ére koncentrovalo predovšetkým na výskum a kritiku charakteru a fungovania politického režimu slovenského štátu a len okrajovo skúmalo ostatné sféry vtedajšieho života krajiny v jej každodennej komplexnosti. (Pozri napr. *Dejiny Slovenska zv. V. (1918 – 1945)*, Bratislava, VEDA 1985, s. 349-452). Tento príliš úzko vymedzený výskumný priestor pretrváva však aj po roku 1989, keď i naďalej vo výskume dominujú vnútropolitické, resp. zahraničnopolitické otázky.

Nielen zahraničnopolitická závislosť od Nemeckej ríše, ale aj usporiadanie vnútorných pomerov v štáte v jednoznačnej rézii HSLS ako štátostrany budúcej a upevňujúcej svoj autoritatívny a v rovine politickej totalitný režim vyznačovalo pre prítomnosť a cez ňu do budúcnosti limity existencie slovenského štátu. Osobitnú ťarchu a zodpovednosť nesú predstavitelia štátu na prakticky všetkých úrovniach za tzv. riešenie židovskej otázky s jeho tragickými, neludskými dôsledkami. Hlavná zodpovednosť slovenského štátu a jeho predstaviteľov zrejme nespočíva v samotnom a priamom fyzickom zničení slovenských občanov najprv židovskej viery a národnosti, po prijatí príslušných zákonov židovskej rasy, ale vo vytvorení vnútorných predpokladov pre hanebné rozhodnutia, ktoré viedli najprv k zneprávneniu týchto ľudí, zbaveniu prostriedkov na živobytie a následne k problému vyprodukovanému samotným štátom, čo urobiť s násilne spauperizovanou a zneprávnenuou časťou slovenského obyvateľstva. Slovenský štát pristúpil na nemeckú ponuku deportovať Židov mimo Slovenska a tu opäť nie je podstatné, či najvyšší štátni činitelia poznali už vopred, čo tieto deportácie znamenajú. Podstatné je, že ochotne akceptovali ponúknutý spôsob, ako sa zbaviť tejto „osobitnej“ časti slovenských občanov navždy, teda v očakávaní, že sa už nikdy na Slovensko nevrátia.¹⁶ Charakter režimu vojnového slovenského štátu, a najmä jeho postup voči židovským spoluobčanom vrhli na vznik a existenciu nového štátu, teda na hlbokú historickú diskontinuitu, ktorá v prípadoch iných európskych štátov znamenala hlbokú a v zásade pozitívnu zmenu v živote národov, hodnú pochvaly a rešpektu, temný tieň – a ten rozdeľuje v postojoch k vojnovjej Slovenskej republike aj dnešnú slovenskú spoločnosť.

Ak sa na deportácie židovských občanov a ich vyústenie nedá hľadieť s indiferentným odstupom, povahu a fungovanie politického režimu slovenského štátu možno skúmať po šiestich desaťročiach s pokojným, naozaj vecným a kritickým nadhľadom. A čo je nemenej dôležité, pokojným, vecným, kritickým spôsobom treba bádať každodenný život v slovenskom štáte, teda všetko to, čo prispelo k vzostupu civilizačnej a kultúrnej úrovne Slovenska v neľahkej vojnovjej dobe, čo teda nebolo až také samozrejme a jednoduché. A v tomto ohľade je aj v záujme našej historickej pamäti potrebné rozpoznať a oceniť prínos všetkých tých, ktorí sa – bez previnenia voči životom a ľudským právam svojich spoluobčanov – zaslúžili o civilizačno-kultúrny rast Slovenska.

* * *

Koniec slovenského štátu sa opäť niesol v znamení veľkej politickej diskontinuity, v záujme obnovenia kontinuity predchádzajúcej – s predvojnovou prvou Československou republikou. Nepodarilo sa však ani jedno ani druhé. Obnovené Československo vstúpilo do povojnovjej éry na strane víťazných mocností, k čomu Slovensko prispelo predovšetkým prvým vnútorným aktom diskontinuity so slovenským štátom – Sloven-

¹⁶ V súvislosti s diskrimináciou, perzekúciou a zničením židovskej komunity na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 vyšlo po roku 1989 na Slovensku predovšetkým niekoľko publikácií dokumentov, ako prvá *Vatikán a Slovenská republika 1939 – 1945* (Bratislava, SAP 1992) a od začiatku tohto storočia vychádzajú postupne zväzky dokumentov Dokumentačného strediska holokaustu v edícii *Holokaust na Slovensku*, ktoré všestranne skúmajú túto tragickú otázku našich dejín. Sem patrí aj monografia I. Kamenca *Po stopách tragédie*, Bratislava, Archa 1991 a dielo K. Hradskej *Prípad Wisliceny. Nemeckí poradcovia na Slovensku v rokoch 1940 – 1945*, Bratislava, AEP 1999 a ďalšie publikácie.

ským národným povstaním, a teda aj prvým vyhlásením obnovenia ČSR na domácej pôde, ako aj tým, že ozbrojené zložky povstania boli uznané ako súčasť spojeneckých ozbrojených síl. Povstaním a obnovením ČSR sa Slovensko vyhlo osudu porazených spojencov nacistického Nemecka, čo malo svoj význam aj pri vzniku druhej Slovenskej republiky v roku 1993 a má svoj význam až do dnešných dní.

Povojnová ČSR však predstavovala len sčasti kontinuitu s medzivojnovým obdobím, nebola obnovenou medzivojnovou republikou, pretože bola iná územím, no najmä politickým systémom a medzinárodným postavením. Bolo to Československo v ére tzv. ľudovej demokracie, smerujúce v dôsledku medzinárodnej situácie, sily komunistov, budúcich absolútnych vládcov krajiny, ale aj v dôsledku slabosti a nešikovnosti demokratov k novému totalitnému režimu a novému vazalstvu.¹⁷ Pritom mnohé počiny komunistického totalitného režimu a sovietskeho vazalstva mali svojimi represívnymi excesmi ďaleko presiahnuť represívne činy vo vojnovom slovenskom štáte (samozrejme, s výnimkou protizidovských opatrení).¹⁸

Súčasťou povojnových, a najmä pofebruárových pomerov bola aj dôsledná diskreditácia slovenského štátu, a to ako celku, vo všetkých jeho aspektoch, so všetkým, čo tento štát šesť rokov tak povediac „rámcovoval“, teda aj s dosiahnutými civilizačno-kultúrnymi výsledkami. Výnimku, samozrejme, predstavoval protinacistický a protirežimistický odboj, no aj ten komunisti ideologicko-politicky aj personálne selektovali, podľa toho ako im to politicky a ideologicky vyhovovalo. Nemožno pri tom obísť ani to, že v ťažení proti samotnej myšlienke slovenskej štátnosti sa uplatnil aj starý čechoslovakizmus „natretý“ načerveno, ako aj starý český sklon k tútorstvu toho väčšieho a silnejšieho k menšiemu a slabšiemu. Spomienky na slovenský štát mali teda skončiť buď v prepadlisku nepamäti, alebo na pranieri hanby. Malo ísť o dôkladnú, ba definitívnu diskontinuitu s obdobím vojnového slovenského štátu ako samostatného štátu a subjektu medzinárodného práva. Sama myšlienka slovenskej štátnosti sa mala naplňať len v onej tradičnej historickej kontinuite podriadenosti Slovenska pod väčší štátny celok, a to napriek oháňaniu sa zásadou „ako rovný s rovným“, mimochodom prevzatou od ľudákov z medzivojnového obdobia. Reálnym výsledkom bolo tzv. asymetrické usporiadanie československého štátu v rokoch 1945 – 1968 s čoraz väčšími slabnúcimi kompetenciami údajne slovenských národných orgánov a od roku 1969 opäť len asymetrická federácia v komunistickom režime, pretože asymetricky bola organizovaná totalitná vládkyňa krajiny – Komunistická strana Československa, ktorej bola podriadená „územná organizácia“ zvaná Komunistickou stranou Slovenska.

Ukázalo sa však, že napriek akokoľvek krátkemu jestvovaniu vojnového slovenského štátu, so všetkými jeho chybami aj zámernými rozhodnutiami v samých základoch jeho stavby a činmi hodnými zásadnej kritiky a odmietnutia, nemožno už myšlienku

17 Obdobie rokov 1945 – 1948 v obmedzenej demokracii a s obmedzovaním právomocí slovenských národných orgánov osvetľujú publikácie M. Barnovského, R. Letza, K. Kaplana, Št. Šutaja vydané po roku 1989 a už aj práce mladšej generácie slovenských historikov. Dobu osvetľujú aj memoárové publikácie vydané v zahraničí a po roku 1989 vo vlasti.

18 Najkomplexnejšie sú tieto aspekty komunistickej éry podané v monografii PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*, Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška 2004 a v dvojdielnej publikácii *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*, Prešov, Vydavateľstvo M. Vaška 2001.

slovenskej štátnej samostatnosti vymazať z pamäti slovenskej spoločnosti a nemožno ju ani definitívne suplovať nejakou limitovanou samostatnosťou vo forme delby štátnych kompetencií medzi štátnym centrom a centrom nadnárodného štátu. Povedané inak, idea federalizmu nahrádzajúca predchádzajúci autonomizmus sa mohla udržiavať v povojnovom Československu už len v rámci neslobodného, totalitného režimu, do roku 1968 len v skrytej, po tomto roku v redukovanej podobe. V každej štátoprávnej forme prednovembrového československého štátu sa totiž celá moc aj tak koncentrovala v rukách komunistickej strany, ktorá sama bola kolektívnym satrapom sovietskej veľmoci.¹⁹

Po páde komunistického režimu a sovietskeho bloku sa obnova samostatného slovenského štátu – prirodzene na iných ideových, politických aj medzinárodných základoch a predpokladoch než v roku 1939 – dostala na program dňa tempom zodpovedajúcim globálnym zmenám v celej východnej časti Európy, teda veľmi prudkým tempom. A založením Slovenskej republiky v roku 1993 sa spätne potvrdil aj význam nového slovenského štátu pre moderné slovenské dejiny – nie ako vzoru, či paradigmy pre štátny, politický a spoločenský život v prítomnosti a budúcnosti, ale ako dôležitého skúšobného medzistupňa (aj keď neúspešného) na ceste Slovenska a Slovákov k rovnocennému postaveniu medzi slobodnými národmi a štátmi Európy a sveta.

(2009)

19 Z povahy komunistického režimu po roku 1948, ale aj prežívajúcej unitaristickej tradície v českom prostredí vyplynulo, že v nasledujúcich 20 rokoch dochádzalo k rôznym „experimentom“ so slovenskými národnými orgánmi, spravidla smerom k redukcii ich kompetencií. A opäť z povahy režimu v ČSSR a mocenskej závislosti štátu od okupantského ZSSR po roku 1968, ale aj z ešte vždy prežívajúcej neblahéj tradície československého centralizmu vyplynulo napr. aj to, že ústavný zákon č. 143/1968 Zb. z 27. 10. 1968 o československej federácii mohol sa po dvoch rokoch tak rýchlo a ľahko novelizovať ústavným zákonom č. 125/1970 Zb. z 22. 12. 1970, ktorým sa podstatne obmedzili právomoci republík v prospech ústredných celoštátnych orgánov. K tejto tradícii patrí samozrejme aj vysoká prispôbivosť slovenských politikov k „pražským“ politickým a štátovým predstavám, dlhodobo pestovaná pradávno vyskúšanou praxou „cukru a biča“.

6. KAPITOLA

PAMÄTNÍKY SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO POVSTANIA A PERIPETIE SLOVENSKEJ HISTORICKEJ PAMÄTI

Slovensko je od konca druhej svetovej vojny posiate pamätníkmi venovanými bojovníkom Slovenského národného povstania, ozbrojeného vystúpenia Slovákov proti nacistickému Nemecku a jeho vazalskému režimu na Slovensku z jesene roku 1944, ako aj obetiam represálií nemeckej okupačnej armády a POHG. Prvé pamätníky boli vybudované na miestach povstaleckých bojov a masových hrobov už v prvých rokoch po vojne, no prevažná väčšina z nich v období komunistického režimu od 50. do 70. rokov minulého storočia.

Nebudem sa vo svojom texte venovať umeleckej úrovni týchto monumentov zasadených uprostred prírody alebo v centrách slovenských miest. Väčšina z monumentálnych pamätníkov sú súsošia, ktoré sa vyznačujú akousi chladnou oficiálnou meravosťou, v ktorej sa majú – bohvie prečo – stelesňovať mravné a ideové hodnoty povstania a jeho bojovníkov, ale vyskytujú sa aj súsošia s doslova barokovou expresívnosťou. Akoľvek, takmer všetky sochy a reliéfy povstaleckých pamätníkov sú vo svojej všeobecnosti dokonale anonymné, ide o povstaleckých bojovníkov, alebo civilov „ako takých“, do ktorých sú „vpísané“ vyabstrahované hrdinské činy a obeť rovnako anonymných desiatícov reálnych mužov a žien z pamätnej jesene roku 1944 a mesiacov, ktoré nasledovali až do konca vojny.¹

Pri tomto type pamätníkov, ak nejde o pamätník venovaný konkrétnej známej či menej známej osobnosti, je to tak spravidla všade vo svete. A predsa kamenná meravosť anonymných sôch pripomína človeku aspoň trochu zorientovanému vo viac ako polstoročných povojnových dejinách Slovenska do konca 20. storočia aj peripetie slovenskej historickej pamäti týkajúcej sa takej dôležitej udalosti moderných slovenských dejín, akou bolo Slovenské národné povstanie. Podstatnou príčinou týchto peripetií bolo vedomé a zámerné „upravovanie“ histórie podľa aktuálnych politických potrieb, intenzívne a mnohostranné narábanie predovšetkým s polopravdami, ale aj vyslovenými nepravdami o odboji a povstaní podľa predstáv a v záujme aktuálnych držiteľov moci v komunistickom režime. Ale aj po páde tohto režimu koncom 80. rokov pretrváva istý sklon k voluntaristickému upravovaniu povstaleckej histórie a tým aj historickej pamäti súvisiacej s touto udalosťou.

1 Z kníh, ktoré v obrazových prílohách dokumentujú povstalecké pamätníky aj s pamätníkmi venovanými Červenej armáde uvádzam : HRAŠKO, J.: *Pochodne slobody*, Martin, Vydavateľstvo Osveta 1964, BENICKÝ, K.: *Po stopách slávy*, Martin, Vydavateľstvo Osveta 1974. Súsošiu SNP v hlavom meste Bratislave od oficiálneho sochára Jána Kulicha z roku 1974, ktoré pre jeho sochársko-architektonické riešenie a celkový dojem nazvala verejnosť „rozvadenou rodinou“, je venovaná publikácia DEKAN, J.: *Poéma o hrdinstve*, Bratislava, Vydavateľstvo Pallas 1974.

V texte chcem stručne načrtnúť základné etapy politickej aj vyslovene mocensky podmieňovaných peripetií našej historickej pamäti, ako sa zachovali v historickej spisbe o povstaní od konca druhej svetovej vojny do konca 20. storočia.

Zásadné delenie názorov na povstanie nastalo vlastne okamžite po jeho vypuknutí 29. augusta 1944. Ľudia sa delili na tých, ktorí súhlasili s povstaním a jeho cieľmi a podporovali ich a na tých, ktorí povstanie zásadne odmietali, pretože ho považovali za vystúpenie proti vlastnému štátu, ktorý povýšili na najvyššiu národnú hodnotu.² Tento základný rozpor a konflikt trval na území Slovenska verejne len do konca vojny, pretože odporcovia povstania buď opustili Slovensko, alebo boli doma umlčaní, nemohli sa verejne vyjadrovať prakticky až do pádu komunistického režimu v roku 1989. Odporcom povstania ostal verejný priestor na vyjadrovanie názorov len v exile. Situácia vo verejne vyjadrených názoroch na povstanie v politickom exile sa však skomplikovala po komunistickom prevrate vo februári 1948, keď odišla do exilu aj časť nekomunistických, demokratických prívržencov povstania a ostatní demokrati boli doma umlčaní. Demokratickí exulanti nenašli v zahraničí spoločnú reč s prívržencami vojnovej Slovenskej republiky, čo sa odrazilo aj v publikáciách oboch exulantských skupín na tému povstania uverejnených v zahraničí.

Vo svojom texte sa sústredím na peripetie názorov na povstanie len v historickej spisbe publikovanej na Slovensku, pretože exilové publikácie neboli celé desaťročia na Slovensku dostupné, a teda nemohli mať širší dosah na formovanie historickej pamäti Slovákov o povstaní a odboji. K exilovej spisbe sa vrátim v záverečnej časti textu, ktorá bude venovaná prvému desaťročiu po páde komunistického režimu, keď sa na domácej pôde začala prvýkrát v dejinách slobodne prezentovať celá škála názorov na povstanie v roku 1944, na jeho ciele, priebeh a význam v dejinách Slovenska a v reedíciách sa stala dostupnou aj časť exilových publikácií.

* * *

Prvé tri povojnové roky od mája 1945 do februára 1948, teda v krátkej ére parlamentnej demokracie neboli publikované diela profesionálnej historiografie. Historikov nahrádzali politici, aktéri udalostí a publicisti.³ Uverejnené knihy mali prevažne memoárový a dokumentačný charakter a publikovali ich prívrženci celého politického spektra (s výnimkou porazených a sčasti kriminalizovaných prívržencov bývalej Slovenskej republiky, označovaných spravidla ako klérofašisti).⁴ V dielach dominovala spo-

2 Bezprostredne po vypuknutí povstania formulovala jeho ciele Deklarácia Slovenskej národnej rady z 1. 9. 1944 (pozri zborník dokumentov *Bojující Československo 1938 – 1945*, Praha – Košice, Nakladateľ Vladimír Žikeš 1945). Proti povstaníu a za slovenský štát vystúpil už 30. 8. 1944 prezident J. Tiso a následne najmä skupina tzv. mladoludákov (pozri VNUK, F.: *Neuveriteľné sprisahanie*, 2. vyd., Trenčín, Vydavateľstvo Ivana Štelcera 1993, s. 66-67 a 121-124).

3 JABLONICKÝ, J.: *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*, druhé, doplnené vydanie, Bratislava, NVK International 1994, s. 10.

4 Úvádzam tituly, ktorých obsah presahoval úzko regionálny rámec: ŠUJAN, J.: *Slovenské národné povstanie*, Banská Bystrica 1945, OKTAVEC, F. (ed.) *Nad Tatrou sa blýska... Slovenské národné povstanie*. Praha 1946, BRTÁŇ, R. (ed.): *Vojenské akcie v národnom povstaní*, Bratislava 1945, LETTRICH, J.: *O Slovenskej národnej rade*, Bratislava 1945, zborník *Nad Tatrou sa blýska*, Praha – Bratislava 1946, NOSKO, J.: *Vojaci v Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1947, DULOVÁ, V. – JERŠOV, V.: *Francúz-*

mienková faktografia bez explicitných hodnotení povstania, tie boli v publikáciách prítomné implicitne, tak povediac ako niečo samozrejmé, čo je všetkým názorovo spoločné: Odboj a povstanie sa viedli za obnovu československého štátu a demokracie, za mravnú obrodu po rokoch vazalskej kolaborácie Slovenskej republiky s nacistickým Nemeckom, za novú medzinárodnú orientáciu obnoveného štátu na slovanské štáty a najmä na Sovietsky zväz (aj v dôsledku zlých skúseností so západnými demokraciami koncom 30. rokov a s Nemeckom za vojny), ale aj za nové politické usporiadanie pomerov v obnovenej ČSR bez rozbušteného straníctva charakteristického pre medzivojnovú republiku a za sociálne spravodlivejšiu spoločnosť než bola predvojnová.⁵

K tomuto povstaleckému dedičstvu sa hlásili všetky legálne pôsobiace politické sily na ľavom aj pravom politickom spektre, rozdiely boli spočiatku v akcentovaní jednotlivostí. So silnejúcim politickým zápasom v rámci povojnového života, ktorý v roku 1946 na Slovensku vyvrcholil porážkou komunistov a víťazstvom Demokratickej strany (DS) s absolútnou väčšinou v parlamentných voľbách (v českých krajinách získali relatívnu väčšinu komunisti), sa však začali ostrejšie črtáť aj rozdiely v interpretácii povstaleckého odkazu. Prejavovalo sa to najmä vo verejných vystúpeniach politikov a osobitne komunistických politikov. Predseda DS Jozef Lettrich pri treťom výročí SNP, teda len niekoľko mesiacov pred záverečným stretom medzi komunistami a nekomunistickými stranami a v čase, keď DS bola už dlhšie atakovaná komunistami, zdôrazňuje pôvodné spoločné ciele povstania: „...národný charakter štátu a národnú rovnoprávnosť Čechov a Slovákov, sociálnu spravodlivosť a pre zahraničnú politiku – novú orientáciu smerom k slovanským štátom a národom, najmä k Sovietskemu sväzu“.⁶ V tom istom čase, pri tej istej príležitosti hovorí vedúci predstaviteľ komunistov na Slovensku Gustáv Husák, že „sa rozchádzajú záujmy a snaženia pracujúcich vrstiev so záujmami majetných meštiackych vrstiev“ a tie vrstvy sa rozchádzajú aj vo výklade „smyslu Povstania, jeho 'výdobytkov' či odkazu“. Kapitalistické a statkárske vrstvy konajú tak, že zrádzajú povstaleckú koncepciu „v jej slovanskej a sociálnej časti“.⁷ A v jeseni 1947, keď sa na Slovensku naplno rozhorel politický zápas medzi komunistami a Demokratickou stranou ako akási predohra k záverečnému zápasu v rámci celej republiky vo februári 1948, obviňuje G. Husák svo-

ski bojovníci v Slovenskom národnom povstaní, Bratislava 1947, RAŠLA, A.: *Tiso a povstanie*, Bratislava 1947, PŘÍKRYL, V.: *Pokračujte v horách*, Praha 1947.

5 Aj Jozef Lettrich, predseda Demokratickej strany, ktorá združila väčšinu členov predvojnových občianskych strán pri prvom výročí SNP zdôraznil v straníckom denníku Čas, že DS „prijala za svoje ideály a ciele slovenskej revolúcie... Nijako nelutuje, že nemá predrevolučné tradície ani jednej z koalícií, ale ani jednej z niekdajších opozičných strán. Naopak, tradície, programy a metódy politických strán predmníchovskej Republiky sú dnes dobou od základu prekonané...“ (Čas, 2. roč., č. 104 z 26. 8. 1945, s. 1) Zo strany komunistov ohlasoval už počas povstania „hlboké zásahy do sociálnej a hospodárskej štruktúry liberálneho kapitalizmu, v ktorom ľud nám bude jediným nositeľom politickej vôle a ľudové požiadavky jediným vodidlom štátnej politiky“ člen vedenia KSS Gustáv Husák v týždenníku Nové slovo č. 4 z 15. 10. 1944 pod v tom čase veľmi povzbudivým názvom Politický úspech Slovenského povstania. (HUSÁK, G.: *Zápas o zajtrajšok*, Bratislava, Nakladateľstvo Obroda 1948, s. 22.)

6 (Čas, 4. roč., č. 197 z 29. 8. 1947, s. 1.)

7 HUSÁK, G.: c. d., 244-245.

jich povstaleckých spojencov, že zakladajú „*sprisahanecký pokus o zmenu štátoprávnú, zmenu režimu, pokus o stratu našej slobody*“.⁸

Slová komunistického politika Husáka, podobne ako slová iných komunistických politikov sa mali stať o niekoľko mesiacov, v nastolenom totalitnom režime všeobecne záväznými pokynmi aj pre interpretáciu zmyslu a odkazu Slovenského národného povstania, vylučujúcimi iné verejne vyjadrené názory o povstaní.

* * *

S nástupom komunistického režimu sa spája na Slovensku aj profesionálny historio- grafický výskum odboja a Slovenského národného povstania. Už spomenutá dominan- cia politických rozhodnutí funkcionárov, orgánov komunistickej strany v každej sfére verejného života, aj vo sfére vedeckého bádania, no predovšetkým v sociálnych a huma- nitných vedách však zásadne bránila slobodnému výskumu odbojovej problematiky a verejnému prezentovaniu jeho výsledkov. Mocensky manipulovaná historická spisba a z nej čerpajúca publicistika pôsobili aj na historické povedomie obyvateľstva o SNP, predovšetkým v jeho prejavoch na verejnosti. Aj v režimom spútaných pomeroch žilo totiž veľmi veľa ľudí – priamych účastníkov a pamätníkov odboja a povstania, ktorí si pamätali tieto udalosti inak, než ako sa oficiálne prezentovali, no nemohli svoje názory verejne vysloviť.

Znalec slovenskej odbornej literatúry o odboji Jozef Jablonický hovorí v súvislosti s historiografiou od konca 40. do začiatku 60. rokov ako o deformácii a tmárstve.⁹ Táto charakteristika historickej spisby a jej dopadu na ponímanie odboja a povstania verej- nosťou sa prejavuje v dvojakom zmysle. Po prvé, vo výlučne komunistickom interpre- tovaní cieľov a zmyslu odboja a povstania doslova podľa uznesení najvyšších orgánov komunistickej strany, ako je to charakteristické pre totalitné režimy. Po druhé, v mocen- skej selekcii aktérov historických udalostí, v diktovaní toho, ako sa o činoch účastníkov odboja má či smie písať a či sa vôbec určiť aktéri udalostí majú v dielach uvádzať v pozi- tívnej alebo negatívnej interpretácii, alebo sa majú tieto osoby celkom zamlčať, „vyma- zať“ z histórie. Táto selekcia patrí k tradícii historickej spisby v komunistickom režime od čias medzivojnového Sovietskeho zväzu a „úspešne“ sa uplatnila aj v slovenskej (čes- koslovenskej) historiografii. K samozrejmostiam tohto typu dejepisectva patrí „reinter- pretácia“ udalostí a činov ľudí pomocou poloprávď a vyslovených lží alebo zamlčo- vania. J. Jablonický charakterizuje situáciu historiografie povstania v kontexte spolo- čenských pomerov v uvedenom období takto: „*Tragickým pozadím historiografie SNP bol postih a perzekúcia účastníkov odboja a SNP koncom štyridsiatych a v päťdesiatych rokoch. V rámci prokurátorsko-policajného výkladu dejín sa vykonštruovali tie najohavnej- šie obvinenia, vynútené doznania, krivé svedectvá atď.*“¹⁰ Represálie sa totiž rozbehli naj- prv voči príslušníkom občianskeho odboja a dôstojníkom povstaleckej armády, no od začiatku 50. rokov v rámci „odhalovania nepriateľov socializmu“ v samotnej komunis- tickej strane prišli na rad aj komunistickí funkcionári, medzi nimi vedúce osobnosti domáceho odboja a povstania. J. Jablonický hovorí o „*prokurátorsko-policajnom výklade*

8 Tamže, s. 249.

9 Porov. JABLONICKÝ, J.: c. d., s. 15-43.

10 Tamže, s. 15.

dejín“, treba mať však na pamäti, že základné pokyny na postup voči obvineným komunistom aj nekomunistom prichádzali z najvyšších politických miest a policajti, prokurátori a následne aj historici boli poslušnými nástrojmi ich zámerov a pokynov.

Predstaviť SNP ako „dielo Komunistickej strany Slovenska“ ktorá bola „na Slovensku jedinou organizovanou silou národnooslobodzovacieho boja“ a „stala sa naozaj dušou povstania“, sa ako prvý podujal mladý a doslova stráničky historik Miloš Gosiorovský v nevelkej brožúre, vydanéj pri príležitosti piateho výročia povstania.¹¹ Autor v publikácii pozitívne hodnotí činnosť prakticky všetkých komunistických funkcionárov, ktorí sa zúčastnili odboja, no velenie povstaleckej armády je už „reakčnou vojenskou klikou“, ktorá sa spolu s buržoáziou, demokratickou len v úvodzovkách, dopúšťa „úkladov“ na povstanie. O zradcoch SNP sa definitívne rozhodlo vo februári 1948, keď ich pracujúci ľud pod vedením „svojej slávnej a osvedčenej komunistickej strany nemilosrdne odstránil z politického života... Pred našimi národmi sa definitívne otvorila perspektíva radostnej budovateľskej práce,“¹² dodajme, že v totalitnom komunistickom režime.

No začiatkom 50. rokov rozpútalo Gottwaldovo vedenie Komunistickej strany Československa kampaň proti slovenskému „buržoáznemu nacionalizmu“ v rámci komunistickej strany. Jeho predstavitelia – G. Husák, L. Novomeský, K. Šmidke a ďalší – mali sa sprisahať s reakčnou slovenskou buržoáziou už v časoch protinacistického odboja proti pokrokovému vývoju v budúcom obnovenom Československu a aj po jeho obnovení presadzovať separovanie Slovenska od českých krajín. Pre niekoľkých slovenských komunistov táto kampaň skončila zatknutím a odsúdením na dlhoročné väzenie, v lepšom prípade vylúčením z politického života.

A ten istý historik M. Gosiorovský, ktorý koncom 40. rokov vydal hagiografu komunistických vodcov povstania a súčasne hanopis o občianskom odboji, opäť prepisuje dejiny pri desiatom výročí povstania. K sprisahaneckej buržoázii a vojenskému veleniu povstania priraduje „buržoázných nacionalistov“ Husáka a Novomeského, v tom čase už odsúdených vlastnými súdruhmi za zradu na povstanie a iné „zločiny“.¹³ Až kuriózne znie historikova výčitka na adresu vojenského i politického vedenia povstania, že sa neriadilo revolučnou stratégiou, ako ju roku 1852 sformuloval Karol Marx.¹⁴ Ak skutočné vedúce osobnosti povstania – na občianskej aj komunistickej strane – podľa historika zlyhali, alebo ho vedome sabotovali, no aktuálni vládcovia krajiny sa na povstanie nezúčastnili, alebo v ňom hrali len okrajovú rolu, kto mal viesť povstanie? Odpoveď bola poruke – „komunistická strana“ ako taká, ktorá viedla „slovenský ľud“ ako taký. Takáto personifikácia kolektívnych entít umožnila prekonať ťažko pochopiteľnú a prijateľnú absenciu konkrétnych reálnych individuí, ktoré viedli povstanie.

Takéto „vyludnenie“ dejín slovenského odboja a povstania trvalo prakticky až do roku 1963 (azda s výnimkami publikácií o regionálnych dejinách povstania), a to napriek 20.

11 GOSIOROVSKÝ, M.: *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*, Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1949.

12 Tamže, s. 44-45.

13 Pozri GOSIOROVSKÝ, M.: *Slovenské národné povstanie*, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1954, s. 49, 61-63.

14 Tamže, s. 56-57.

zjazdu KSSZ, odhaľujúcemu kult osobnosti J. V. Stalina a jeho dôsledky na život krajiny a celého sovietskeho bloku. Vedenie Komunistickej strany Československa na čele s Antonínom Novotným, v ktorom sedeli ľudia zodpovední za zločiny režimu z konca 40. a prvej polovice 50. rokov, sa bránilo všetkými mocenskými a politickými prostriedkami pristúpiť k zásadnému prehodnoteniu politických procesov vrátane justičných vražd a tým aj historických udalostí, s ktorými boli politicky a súdne postihnutí ľudia spojení. V daných politických pomeroch to muselo nevyhnutne dopadnúť aj na historickú spisbu, ktorá na (pseudo)historický materiál aplikovala stanoviská politickej vrchnosti.¹⁵

* * *

Základný impulz k prehodnoteniu dejín odboja a povstania, a v rámci nich aspoň účasti komunistických funkcionárov, prišiel opäť zvonka, z Moskvy, keď sa 22. zjazd KSSZ v roku 1961 vrátil k ére Stalinovho kultu osobnosti a kriminálnym činom režimu tej doby. V Československu sa s rastúcimi ťažkosťami v hospodárstve krajiny prejavila aj rastúca nespokojnosť predovšetkým intelektuálnych kruhov s politickou nehybnosťou a neriešením problémov, ktoré sa pociťovali ako „prezreté“. K nim patrila aj otázka interpretácie protifašistického odboja a činnosti jeho hlavných protagonistov. Vedenie KSČ už nemohlo ďalej vyčkávať, vymenovalo komisiu, ktorá sa zaoberala otázkou porušovania zákonnosti v 50. rokoch. Výsledkom práce tejto komisie bol odchod najkompromitovanejších funkcionárov (napr. V. Širokého a K. Bacílka) a predbežne občianska rehabilitácia komunistov, odsúdených v politických procesoch za vykonštruované „zločiny“.

V rehabilitačných komisiách pracovali aj profesionálni historici, ktorí v rámci základného historického výskumu dospeli k podstatne odlišným poznatkom, než aké do tých čias predkladala verejnosti oficiálna historiografia, no dovtedy ich nemohli publikovať. Názorový pohyb v intelektuálnych kruhoch od roku 1963 sa prejavil aj niekoľkými konferenciami historikov a účastníkov udalostí, na ktorých sa otvorene diskutovalo o odboji a povstaní. Publikovaných bolo, najmä k 20. výročiu povstania, množstvo článkov, ktoré prinášali (staro)nové, no predovšetkým hlbšie pohľady na povstalecké udalosti a ich aktérov spred dvadsiatich rokov.¹⁶

Mimoriadnu pozornosť vyvolali tri knihy publikované v polovici 60. rokov: Kniha proskribovaného, väzneného a medzičasom občiansky rehabilitovaného komunistického politika Gustáva Husáka, monografia kolektívu slovenských a českých historikov o odboji a povstaní a rozsiahly súbor dokumentov o SNP spracovaný českým historikom Vilémom Prečanom.¹⁷

15 Medzi také publikácie patrí zborník *Slovenské národné povstanie*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, *Dejiny Slovenska (Tézy)*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, 15. výročie *Slovenského národného povstania*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 a ďalšie publikácie vydané k 15. výročiu SNP. Deformovanie histórie odboja a povstania podľa aktuálnej politickej línie sa uplatňovala, pravdaže, aj v publikáciách českých autorov, napr.: KOPECKÝ, V.: *ČSR a KSČ*, Praha 1960, LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, Praha 1960, KRÁL, V.: *Pravda o okupaci*, Praha 1962.

16 Porov. JABLONICKÝ, J.: c. d., s. 48-53.

17 HUSAČ, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1964, BEER, F. a kol.: *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a vý-*

Prečanov súbor dokumentov o SNP spolu s jeho ďalším zväzkom dokumentov pod názvom *SNP – Nemci a Slovensko* (Bratislava 1971) predstavujú dodnes dôležité pramenné publikácie o SNP. Dve vyššie uvedené knihy – jedna od prominentného politika, druhá od profesionálnych historikov – však formovali nový, resp. sčasti obnovený pohľad na dejiny odboja a SNP, predovšetkým na pôsobenie vedúcich komunistických predstaviteľov. Menej objavné boli ich pohľady na pôsobenie vojenského velenia a ešte menej na pôsobenie predstaviteľov občianskeho odboja, aj keď sa povstanie opäť „zaľudnilo“ jeho skutočnými aktérmi namiesto prázdnych rečí o „strane“ a „ľude“. Prakticky nedotknutá zostala otázka zmyslu povstania, to sa naďalej chápalo ako začiatok povojnového vývinu ku „konečnému víťazstvu pracujúceho ľudu“, čiže k nastoleniu komunistického režimu. Za daných politických okolností už aj to však predstavovalo značný pokrok oproti 50. rokom.

Predovšetkým Husákovu knihu, v danom čase – a z pochopiteľných dôvodov – mimoriadne populárnu, poznačila pozícia odstaveného politika, ktorý sa usiloval predstaviť svoju vlastnú interpretáciu odboja a povstania. V tomto ohľade bola Husáková kniha viac než len memoáre, „svedectvo“, kniha bola koncipovaná ako odborná monografia, nárokuje si všeobecnejšiu platnosť, čo sa definitívne stalo po roku 1969, keď sa tento politik stal ako prvý a následne generálny tajomník KSCĽ prvým politikom v štáte. Husáková kniha sa stala akousi paradigmou, pre interpretáciu udalostí a aktérov odboja a povstania prakticky až do konca komunistického režimu. O situácii medzi slovenskými historikmi odboja ešte pred rokom 1969 píše Jablonický: „*Fatálnym omylom mnohých historikov bolo, že od roku 1964 obrodu a vedeckosť historiografie SNP neoddeliteľne spájali s Husákovou knihou. Vytriezvenie prichádzalo postupne, pomaly a nie v rovnakej miere.*“¹⁸

Diela profesionálnych historikov v druhej polovici 60. rokov posúvali poznanie o odboji a povstaní v dôležitých jednotlivostiach, napr. výskum dokumentov potvrdil, že sa zveličovala úloha moskovského vedenia KSCĽ v riadení domáceho odboja. Ešte vždy však základný rámec výskumu bol vymedzený politickými pomermi definovanými „vedúcou úlohou“ komunistickej strany, zakotvenou v ústave „socialistickej“ republiky. Pre túto, ale aj nasledujúcu dobu tzv. normalizácie po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 je príznačné, že vôbec prvú monografiu venovanú občianskemu odboju na Slovensku publikoval J. Jablonický celé štvrtstoročie od povstania, v roku 1969. Boli to akési dozvuky tých lepších časov pre historiografiu v 60. rokoch.¹⁹ V Jablonického publikácii sa prvýkrát od roku 1948 vskutku všestranne a vecne skúma činnosť občianskych odbojových skupín bez ich glorifikovania, ako aj zatracovania a obviňovania s politickým, „triednym“ podtextom. Kniha sa stala v období Husákovho režimu v 70. rokoch jedným z dôvodov autorovho vylúčenia z obce historikov. Autor sa následne zaradil medzi československých disidentských a samizdatových historikov.

sledky, Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1964, PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1965.

18 JABLONICKÝ, J.: c. d., s. 55.

19 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, Bratislava, Nakladateľstvo EPOCHA 1969.

* * *

Po okupácii Československa a s nástupom tzv. normalizácie nasledovali osobné postihy kritických a politicky angažovaných historikov, ktorí boli zbavení možnosti venovať sa profesionálnemu historickému výskumu. No normalizačné pomery dopadli aj na tých historikov, ktorí naďalej pôsobili v historických ústavoch a na historických katedrách vysokých škôl a orientovali sa na výskum moderných dejín, v rámci nich na odboj a povstanie. J. Jablonický charakterizuje pomery v historickom výskume a publikovaní jeho výsledkov takto: „*Tvorivé plány historikov, ich študijné možnosti, výber tém, recenzné pokračovanie, vyhadzovanie štúdií z tlače, zákazy, príkazy, inštrukcie a vôbec celá spleť tzv. edičnej politiky, to sa nedá vyčítať z publikovaných diel o SNP. Finálne výrobky prešli takou sieťou kontroly, že sa prakticky nemohlo objaviť dielo, ktoré by vybočovalo z oficiálnej línie.*“²⁰ Dôsledkom takej situácie bol pokles úrovne publikovaných historických diel a vedeckých konferencií, rešpektujúcich paradigmu danú Husákovým *Svedectvom o Slovenskom národnom povstaní*. Historici ustúpili aj z tej úrovne poznania, ktorá sa dosiahla do konca 60. rokov, predovšetkým v hodnotení povstaleckej armády, ktorá bola rozhodujúcou ozbrojenou silou povstania. Na jej úkor sa opäť začali vyzdvihovať partizánske oddiely vedené väčšinou sovietskymi dôstojníkmi, v ktorých mali rozhodujúci politický vplyv komunisti. Takisto sa nepostúpilo vo výskume občianskych skupín v odboji, už aj preto, že ich pôsobenie v odboji, a najmä v povstaní muselo v duchu platnej ideológie vždy vyznieť ako subalterné voči komunistickému odboju. A kriticky nedotknuteľný musel ostať aj vzťah sovietskeho politického a vojenského vedenia k odboju a SNP, hoci už výskum v 60. rokoch ukazoval vysokú mieru ambivaletnosti v postoji politického a vojenského vedenia ZSSR k prípravám povstania.

Záverečnú bilanciu historiografie odboja a povstania v ére komunistického režimu priniesla päťzväzková publikácia *Dejiny Slovenského národného povstania 1944* a piaty zväzok *Dejín Slovenska (1918 – 1945)*.²¹ Editormi oboch publikácií boli historici, ktorí sa dlhodobo venovali odboju a povstaniu, no po roku 1969, teda od začiatku „normalizácie a konsolidácie“ okupovaného Československa patrili medzi „garantov“ tej interpretačnej línie udalostí druhej svetovej vojny, ktoré súzneli s Husákovým *Svedectvom*. Získané poznatky o aktéroch povstania, najmä zo 60. rokov, sa nedali celkom ignorovať, no bolo možné dať ich do „správnych“, teda politicky želatelných pomerov a vzťahov a predovšetkým uplatniť „zovšeobecňujúce“ súdy o pôsobení komunistov napr. tohto typu: „*Charakteristickým prvkom činnosti KSS počas Slovenského národného povstania bolo jej všestranné pôsobenie na najrozmanitejších úsekoch, na pôde SNR a v iných významných politických orgánoch, práve tak aj na ľudových zhromaždeniach, v závodoch, v národných výboroch, medzi vojakmi a partizánmi. KSS rozširovala revolučné idey a uplatňovala ich v každodennom živote.*“²² Takéto zovšeobecnenie zodpovedalo notorickému preceňovaniu úlohy komunistov v odboji a v povstaní počas celej éry ich vlády, teda vyše štyridsať rokov.

20 JABLONICKÝ, J.: *Glosy o historiografii SNP...*, s. 84-85.

21 PLEVZA, V. (ed.): *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, 1.-5. zv., Bratislava, Pravda 1984, KROPILÁK, M. (ed.): *Dejiny Slovenska V (1918 – 1945)*, Bratislava, Vydavateľstvo VEDA 1985.

22 KROPILÁK, M.: c. d., s. 467.

Čas nehybnosti – aj v historiografii a formovaní širšieho historického povedomia a odboji a povstaní – mal však pominúť. Stalo sa to veľkou politickou zmenou znamenajúcou pád komunistického režimu v roku 1989.

* * *

Obnovenie pluralitnej demokracie po roku 1989 prinieslo v oblasti výskumu odboja a povstania a ich verejnej prezentácie niekoľko zásadných zmien. Predovšetkým historici mohli opäť slobodne bádať a publikovať výsledky výskumu, pretože padla mocensky dominujúca ideológia a politika jednej vládnucej strany. Súčasne sa otvorili možnosti slobodnej verejnej prezentácie všetkých názorov na vojnovú Slovenskú republiku, jej režim a jej medzinárodné postavenie práve tak ako na antifašistický odboj a jeho vyvrcholenie na Slovensku v Slovenskom národnom povstaní a v následných partizánskych bojoch.

Ako názory celkom nové sa po takmer polstoročí museli javiť publikácie či už v reedícii alebo prvýkrát publikované od exilových historikov a politikov, pričom výrazne prevažovali publikácie kritické k Slovenskému národnému povstaniu a v tej či onej miere sympatizujúce s vojnovou Slovenskou republikou.²³ Základnou výhradou prívržencov Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 na adresu povstania bolo to, že povstanie sa postavilo proti slovenskej štátnej nezávislosti, ktorú považovali za vrcholnú formu národnej existencie bez ohľadu na to, za akých okolností sa štátna nezávislosť (akokoľvek formálna) dosiahla a ako sa reálne v mocenskej sfére nacistického Nemecka uplatňovala. Navyše, povstanie podľa jeho kritikov pritiaхло na územie Slovenska vojnu, ktorá spôsobila krajine veľké straty na životoch a obrovské materiálne škody. Títo exiloví autori, ale ani domáci prívrženci týchto názorov²⁴ však nemajú poruke žiadnu odpoveď na otázku, ako sa mal udržať ako subjekt medzinárodného práva štát, ktorý vznikol ako prejav vôle vodcu nacistického Nemecka, bol voči nemu vo vazalskom postavení a už počas vojny ho neuznávala žiadna spojenecká veľmoc. Naopak, medzinárodnoprávne uznali spojenecké mocnosti Československú republiku a jej reprezentáciu v exile. Kritici povstania nemajú odpoveď ani na otázku, ako sa Slovensko malo a mohlo vyhnúť vojnovým operáciám a ich následkom, keď sa nachádzalo v operačnom poli Červenej armády a Nemci vonkoncom neboli pripravení vydať toto územie bez boja. Prívržencov vojnového slovenského štátu nezaujímajú ani politická, mravná, ako aj trestná zodpovednosť vedúcich predstaviteľov tohto štátu za kolaboráciu s nacistami a jej dôsledky (deportácie Židov, drancovanie slovenského hospodárstva na prospech Nemecka, represálie voči „nelojálnym“ občanom atď).

23 Uvádzam len tie diela, ktoré na Slovensku vyvolali najväčšiu kontroverznú ozvenu: VNUK, F.: *Dedičstvo otcov. Eseje na historické témy*, Bratislava, Alfa Omega vydavateľstvo, 2. vyd. 1991, ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život Dr. Jozefa Tisu*, 2. vyd., Partizánske, Vydavateľstvo Garmond 1992, VNUK, F.: *Neuveriteľné sprisahanie*, 2. vyd., Trenčín, Vydavateľstvo Ivana Štelcera 1993, ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, 2., doplnené vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995.

24 Pozri BIELIK, P. – MULÍK, P. (eds.): *Dies ater – nešťastný deň 29. august 1944*, 2., upravené vyd., Bratislava, Vydavateľstvo LÚČ 1994, BOBÁK, J. (ed.): *Slovenská republika (1939 – 1945)*, Martin, Vydavateľstvo Maticе slovenskej 2000.

Očividná neschopnosť formulovať alternatívu voči odboju a povstaniu na strane spojencov ako jedine možnému a perspektívnemu východisku pre Slovensko do povojnovej Európy spôsobuje, že podpora slovenskej verejnosti prívržencom vojnovej Slovenskej republiky ďaleko zaostáva za podporou odbojovej a povstaleckej alternatívy, ktorá pôvodne stelesňovala alternatívu demokratickú a v tom čase pročeskoslovenskú, alternatívu morálnej očisty od vazalskej kolaborácie s nacistami a až po prevrate v roku 1948 si ju „privlastnili“ komunisti. Historický výskum vojnového odboja a povstania po roku 1989 prináša fakty a argumenty v prospech takejto demokratickej, spojeneckej alternatívy prevládajúcej vo vtedajšej slovenskej spoločnosti, čo dokumentujú aj nové publikácie.²⁵ K týmto publikáciám možno priradiť aj práce autorov proskribovaných po roku 1968, ktoré v ére okupačnej „normalizácie“ nemohli vôbec vyjsť, alebo len v samizdate a ktoré sa stali dostupnými širokej verejnosti až po roku 1989.²⁶

Obdobie historickej spisby a novo sa formujúcej historickej pamäti po roku 1989 akoby nadväzovalo (aj napriek „vrpádu“ prívržencov vojnovej Slovenskej republiky) na krátky čas medzi koncom vojny a komunistickým prevratom vo februári 1948, ale s dvoma výnimkami: Na rozdiel od prvých troch povojnových rokov sa v súčasnosti, po vzniku novej, demokratickej Slovenskej republiky v roku 1993 menej akcentuje zápas za obnovu Československej republiky a neuvádza sa ako najdôležitejší, rozhodujúci faktor v čase vojny aj po nej spojenectvo so Sovietskym zväzom, ktorý medzičasom zanikol, ani so slovanskými krajinami pre ich „slovanstvo“. Zato väčšmi sa zdôrazňuje perspektívny význam odboja a povstania pre Slovensko ako súčasť slobodnej, demokratickej Európy.

Prevažujúce sympatie slovenskej verejnosti pre protinacistický a protiludácky odboj a pre Slovenské národné povstanie oproti sympatiám voči vojnovej Slovenskej republike pri skúmaní postojov občanov k dôležitým udalostiam slovenských dejín potvrdzujú po roku 1989 aj publikované výsledky prieskumov verejnej mienky. Treba poznamenať, že za komunistického režimu sa výsledky takýchto prieskumov nepublikovali, ak sa vôbec prieskumy verejnej mienky konali. Uvádzam výsledky prieskumov od roku 1990 do roku 2004. Ide o prieskumy uskutočnené niekoľkými agentúrami a rôznymi metodikami, takže ich nemožno mechanicky porovnávať, no základný trend vývoja verejnej mienky o odboji a povstaní, ako aj o vojnovej Slovenskej republike je vo výsledkoch prieskumov v zásade zhodný.

Už z prieskumu verejnej mienky v roku 1990, ktorý sa pýtal na vzťah občanov voči významným medzníkom v našej histórii, vyplynulo, že 21,5 % občanov, teda najviac z tých respondentov, ktorí vedeli zaujať postoj, vyjadrili hrdosť na protifašistický odboj,

25 BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (eds.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Stav východiská, perspektívy*, Bratislava, Historický ústav SAV 1994, LIPTÁK, J. (ed.): *SNP v pamäti národa. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP Donovaly 26.-28. 4. 1994*, Bratislava, NVK International – Banská bystrica, Múzeum SNP 1994, TÓTH, D. – KOVÁČIKOVÁ, K. (eds.): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*, Banská Bystrica, Adade – Múzeum SNP 1999.

26 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend. Dvadsať kapitol o príprave a začiatku SNP*, Bratislava, Vydavateľstvo Obzor 1990, ŠOLC, J.: *Slovensko v českej politike*, Banská Bystrica, M.O. Enterprise 1993, JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, Bratislava, Vydavateľstvo Kalligram, 1 zv. 2004, 2. zv. 2006.

kým hrdých na Slovenský štát, resp. Slovenskú republiku bolo len 5 % respondentov.²⁷ Išlo, pravdaže o prieskum s pomerne širokou paletou historických udalostí, a teda aj širokým rozptylom odpovedí. Navyše sa uskutočnil krátko po zmene režimu, dalo sa teda predpokladať, že značná časť verejnosti je o pomeroch na Slovensku za vojny informovaná najmä podľa oficiálnej, komunistickej propagandy, ktorá odmietala všetko z čias vojnovnej Slovenskej republiky, pravdaže, s výnimkou komunistického odboja. V knihe, ktorá vyšla v roku 1994 a zverejnila prieskum z roku 1993, teda už po rozdelení Česko-Slovenska, súhlasilo s výrokom, že „*SNP je výraz odmietnutia fašizmu, a preto by sme naň mali byť hrdí,*“ 80 % respondentov, kým názor, že povstanie bolo povstaním proti vlastnému štátu, a preto ho treba hodnotiť negatívne, sa priklonilo len 10 % respondentov. Súčasne však až 20 % respondentov pripustilo, že nová Slovenská republika môže nadväzovať na dedičstvo tej vojnovnej. Autori publikácie videli príčinu istého rozporu v týchto postojoch v tom, že respondenti boli kritickejší k nemeckému nacizmu a režimu než k režimu vojnovnej Slovenskej republiky.²⁸ V ďalšej publikácii, v ktorej sa uverejnili výsledky dlhodobšieho hodnotenia niekoľkých významných politických osobností v československých dejinách 20. storočia, prevažovalo vo všetkých odpovediach medzi rokmi 1991 – 1999 negatívne hodnotenie najvýznamnejšieho predstaviteľa vojnovnej republiky Jozefa Tisa, aj keď sa rozdiely znižovali. Negatívne hodnotenia klesli zo 47 % (1991) na 32,4 % (1999), pozitívne klesli z 28,1 % (1991) na 20,7 % (1999). Súčasne rástol počet nerozhodných.²⁹ Aj v knihe o politických názoroch a hodnotách na Slovensku na prahu 21. storočia sa v podkapitole o vnímaní historických osobností slovenskou verejnosťou v 90. rokoch uplynulého storočia konštatuje porovnaním rokov 1993, 1997 a 1999 prevažujúci negatívny postoj k J. Tisovi (42 – 40 – 32 %) voči pozitívnemu (25 – 18 – 21 %), pričom mierne vzrástol počet tých, ktorí ho hodnotia vyvážene (18 – 17 – 19 %) a podstatne narástol počet neschopných mať názor na túto historickú osobnosť (15 – 25 – 28 %).³⁰ V knihe sa uvádza aj hodnotenie niektorých historických období a udalostí v 20. storočí podľa prieskumu uskutočneného v októbri 1997. SNP v ňom respondenti hodnotili takto: veľmi a prevažne kladne 59 %, rovnako kladne i záporne 17 %, veľmi a prevažne záporne 5 % a nevedelo sa vyjadriť 19 %. Hodnotenie vojnovnej Slovenskej republiky dopadlo takto: veľmi a prevažne kladne 27 %, rovnako kladne i záporne 18 %, veľmi a prevažne záporne 24 % a nevedelo sa vyjadriť 31 %.³¹

V roku 2004 bol publikovaný rozsiahly reprezentatívny sociologický prieskum v dospeljej populácii o kolektívnych identitách na súčasnom Slovensku z novembra 2003. Do prieskumu boli zaradené aj historické udalosti a ich najznámejší aktéri. Res-

27 *Aktuálne problémy Česko-Slovenska. Správa zo sociologického prieskumu. Centrum pre výskum spoločenských problémov.* Bratislava, november 1990, s. 18.

28 Porov. BŮTORA, M. – BŮTOROVÁ, Z. (eds.): *Slovensko rok po. Cesty a križovatky nového štátu očami jeho obyvateľov.* Praha, Nakladateľství SLON 1994.

29 KRIVÝ, V.: *Politické orientácie na Slovensku a skupinové profily.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2000, s. 73.

30 GYARFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V. – VELŠIC, M. (eds.): *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku,* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2001, s. 255.

31 Tamže, s. 260.

pondenti si mohli z predloženého zoznamu 25 udalostí vybrať tri historické udalosti, ktoré považujú za najpozitívnejšie a tiež tri udalosti, ktoré považujú za najnegatívnejšie. Medzi najpozitívnejšími udalosťami skončilo Slovenské národné povstanie s 28 % na treťom mieste (za vznikom Československa v roku 1918 a Slovenskej republiky v roku 1993), kým vyhlásenie Slovenskej republiky v roku 1939 sa s 10,3 % ocitlo na siedmom mieste. Medzi udalosťami najnegatívnejšie hodnotenými bolo SNP hodnotené s 0,6 % na predposlednom mieste (pred vznikom Československa v roku 1918), kým vznik vojnovnej Slovenskej republiky negatívne hodnotilo 2,7 %, ale arizácie v tomto štáte 12,7 % a deportácie Židov zo Slovenska 47,8 % respondentov, hoci obidve posledné udalosti úzko súvisia s existenciou vojnovnej Slovenskej republiky.³² V tom istom výskume bol hlavný predstaviteľ vojnovnej Slovenskej republiky J. Tiso najviac oceňovaný 2,3 % respondentov, no najviac výhrad voči nemu malo 14,2 % respondentov.³³

Uvedené výsledky prieskumov verejnej mienky v poslednom desaťročí 20. storočia a začiatkom 21. storočia, aj keď sú rôzneho charakteru, ukazujú teda isté znižovanie rozdielu medzi pozitívnym hodnotením historického významu vojnovnej Slovenskej republiky a Slovenského národného povstania, ktoré tento štát poprelo. Pozitívne hodnotenie významu SNP zostáva však zreteľne dominujúce napriek úsiliu zahraničných aj domácich prívržencov vojnovnej Slovenskej republiky zmeniť názor verejnosti na tieto dve udalosti moderných slovenských dejín.

A pamätníky Slovenského národného povstania? Zostávajú predovšetkým svedectvom o dobe, v ktorej vznikli. A tá sa, ako som sa pokúsil stručne načrtnúť, od odboja a povstania často vzdialila nielen neúprosne plynúcim časom.

(2009)

32 KRIVÝ, V.: *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu*, Bratislava, Centrum excelentnosti „Kolektívne identity“ Slovenská akadémia vied 2004, s. 24-25.

33 Tamže, s. 21-22.

7. KAPITOLA

**OBČIANSKY VERZUS NÁRODNÝ PRINCÍP
– SKUTOČNÝ PROTIKLAD?**

Konflikt, resp. údajný konflikt medzi občianskym a národoveckým postojom patrí k tým sociálno-politickým javom, ktoré sa opäť vynorili a sústavne sa pestujú v povedomí spoločnosti prakticky všetkých bývalých krajín sovietskeho bloku po páde komunistického režimu. Najmä zo strany prívržencov občianskeho postoja zaznieva rázne dištancovanie sa od všetkého národoveckého a ešte väčšmi nacionalistického. Občiansky princíp – mimochodom, podobne ako svojho času a pôvodne socialistický, komunistický princíp – akoby súvisel priamo a predovšetkým s univerzalizmom moderného sveta, nezaťaženým úzkoprými parcializmami a obmedzenosťami niečoho národného, súvisiaceho s možno až atavistickými etnickými (vlastne zastarano folklórnymi) koreňmi modernej spoločnosti, ktoré sú vari už aj „odhnuté“ a mŕtve, prípadne by takými v našom modernom, otvorenom svete mali byť.

Ak sa predsa len treba nejako stotožniť s istým väčším či menším kúskom nášho sveta, s nejakou krajinou, v ktorej sme sa dajme tomu narodili, vyrástli a žijeme v nej, potom len výlučne a veľmi opatrne na základe vlastenectva, patriotizmu, ktorý vraj má – na rozdiel od národovectva, či nacionalizmu – pozitívny predikát. Veď aj pápež Ján Pavol II. pri prvej návšteve už samostatného Slovenska niekoľkokrát prízvukoval: „*patriotizmus áno, nacionalizmus nie*“. Otázka znie, ako ďaleko alebo ako blízko má vlastenectvo k národovectvu, či vykričanému nacionalizmu, keďže – ako vždy pri hodnotení postojov tohto druhu – závisí od hodnotiaceho, aký názor, a najmä čin považuje za ešte vlastenecký alebo už nacionalistický, či dokonca šovinistický.

Je svojím spôsobom charakteristické, že príslušníci, či predstavitelia veľkých, alebo aspoň väčších národov zvykli si označovať svoje postoje, rozhodnutia a činy za vlastenecké a samozrejme aj občianske, kým podobné postoje, názory a činy tých menších, a najmä podriadených národov a etník označujú za neprípustný, anachronický nacionalizmus, popierajúci nielen vlastenectvo, ale aj univerzalistický občiansky princíp. Práve pri hodnotení väčších a menších národov v tejto veci sa opakovane potvrdzuje staré príslovie, že keď dvaja robia (myslia na) to isté, nie je to isté... A nemožno sa tomu ani veľmi čudovať, pretože tradícia spojenia občianstva s národovectvom, nacionalizmom je pri najmenšom taká dlhá, aké dlhé sú dejiny modernej Európy, teda už vyše dvesto rokov a za ten pomerne dlhý (alebo krátky?) čas spravidla tí väčší a silnejší tahali v presadzovaní svojich postojov, a najmä záujmov za dlhší koniec povrazu.

Spojenie občianskeho princípu s národným nebolo náhodné. Po páde starých režimov založených na stavovskom a dynastickom princípe s korunou požehnanou priamo Pánom Bohom sa zoči-voči (ešte vždy sociálne diferencovanej) slobode a rovnosti indivíduí (o bratstve radšej pomlčme) začal čoraz nástojčivejšie uplatňovať ako integru-

júci princíp celej spoločnosti nacionalizmus, viac-menej úspešne zjednocujúci tradíciu slávnej historickej minulosti a aj z nej plynúceho historického štátneho práva s aktuálnym a čoraz silnejším faktorom jazykovo-etnickej, či jazykovo-kultúrnej jednoty. A ak taká chýbala, alebo nebola dostatočne rozvinutá, dostávala výraznú podporu od vedúcich vrstiev spoločnosti, resp. samotného štátu.

Samozrejme, pre etnikum formujúce sa do moderného národa, ktorého príslušníci dominovali v určitom štáte ešte pred nástupom modernej občianskej éry a pôsobili ako určujúci element stavovského „národa“, bolo jednoduchšie „privlastniť“ si celé dejiny štátu aj z neho plynúce historické právo a tradície, než pre ostatné, menšie etniká v danej krajine. Tie, resp. ich vedúce (nie vždy dominujúce, či (spolu)vládnuce) vrstvy boli nútené viesť zápas o „miesto pod slnkom“ pre seba a svoje etnikum, prebúdajúce sa do moderného národa. Veľké, či väčšie feudálne etniká sa integrovaním, postupným pohltitím iných etník už vo feudálnom, predobčianskom štáte menili na „štátne národy“, tie druhé národy mali od nástupu moderných nacionalizmov po francúzskej revolúcii ambíciu vytvoriť si oddelením sa svoje vlastné štáty, alebo sa usilovali získať (a niekedy ho aj získali, napr. Chorváti v Uhorsku, Nóri v únii so Švédskom) vo väčšom štáte aspoň autonómne štátoprávne postavenie.

Nie je náhodné, že liberálne strany, stelesňujúce vo vysokej miere občiansky princíp, boli súčasne (a najmä v krajinách, ktoré nedosiahli úplnú štátnu zvrchovanosť – počnúc hoci Uhorskom, cez rozdelené Poľsko, české krajiny až po Nórsko) národne, ba nacionalisticky orientované a že viacerým z týchto strán ostal nacionalizmus (v niektorých prípadoch koexistujúci s parlamentnou demokraciou) vlastný aj po národnom oslobodení po prvej svetovej vojne.

Do tohto historického procesu patrí aj naša slovenská historická skúsenosť z obdobia spoločných uhorských dejín v 19. storočí, najmä pred rakúsko-uhorským vyrovnaním (roky 1848 – 1849 a 1861, po vyrovnaní išlo už len o uplatňovanie jazykového zákona a ani to sa nedarilo presadiť) a po zániku habsburskej monarchie, za prvej Československej republiky. Samozrejme bez väčšieho priameho vplyvu liberalizmu, ktorý sa v slovenských podmienkach „pridružoval“ k iným politickým orientáciám a po vzniku ČSR „zakotvil“ najmä v agrárnej strane ako istý názorový prúd.

Uhorsko sa „nacionalizovalo“ v tej miere, v akej sa stávala sociálne aj politicky anachronickou stavovská „*natio hungarica*“ a v akej sa pocitovalo v Uhorsku ako nedostačujúce a neprimerané postavenie starého kráľovstva voči západnej časti habsburskej monarchie a voči moci samotnej habsburskej dynastie. Etnicky prebudené maďarské politické elity prakticky ovládajúce krajinu prostredníctvom starého stavovského systému aspoň po úroveň stoličných zastupiteľstiev, prejavovali čoraz výraznejšie ambíciu konštituovať maďarské etnikum, ešte vždy predstavujúce len relatívnu väčšinu v krajine, ako „štátny národ“ oprávnený považovať sa za taký voči iným domácim etnikám, ako aj voči „Viedni“, teda dynastii a Uhorské kráľovstvo vnímať ako výlučne maďarskú krajinu. V dôsledku revolúcie a následného boja za nezávislosť v meru ôsmich rokoch, ako aj v duchu nastupujúceho liberalizmu mala to byť krajina občanov, no občanov

maďarského politického národa, v ktorom je odlišná etnicita síce tolerovaná, no v princípe súkromná vec príslušníkov iných etník a len etník, nie národov. Aj v Uhorsku došlo teda, podobne ako v iných mnohoetnických krajinách Európy, k akémusi hybridnému spojeniu starého feudálneho historického štátneho práva s moderným občianskym princípom v znamení moderného nacionalizmu, nech sa už akokoľvek (ne) šikovne schovával za pekne vymalovaný záves krajinského vlastenectva. Tento pokus o etnicko-národnú homogenizáciu Uhorska (s istou výnimkou autonómneho Chorvátska) vyvrcholil a – priznajme si – do veľkej miery úspešne v polstoročí po rakúsko-uhorskom vyrovaní. V uhorsko-maďarskej politike sa mala dokonale spojiť idea národa, nacionalizmu a vlastenectva v uhorskom občanovi, ktorý mal byť bez ohľadu na materský jazyk (lebo národnosť sa nezistovala) súčasťou maďarského politického národa a vo vlastnom záujme ktorého malo byť čo najskôr sa stať Maďarom aj jazykovo-kultúrne. Tento proces bol navyše spojený s ideou modernizácie spoločnej vlasti – Uhorska a tá sa zasa uplatňovala najmä vo väčších a sčasti i menších mestách, pravdaže, aj hornouhorských mestách. Platila pritom akási priama úmera: s rastom modernosti, s ktorou súvisela aj rastúca vzdelanosť, pokračovala asimilácia predovšetkým mestského nemaďarského obyvateľstva, a to prakticky všetkých jeho vrstiev. Vidiecke nemaďarské obyvateľstvo bolo z hľadiska asimilácie (najprv mentálnej a postupne aj jazykovej) predbežne „nezaujímavé“, resp. nestálo v prvom pláne do tej miery, v akej sa ho darilo udržiavať v národne indiferentnom povedomí, v úzko regionálno-lokálnom rámci, bez trvalého kontaktu s aj tak slabou vzdelaneckou vrstvou, o nejakej širšej strednej či dokonca vyššej strednej vrstve sa dalo totiž len ťažko hovoriť.

Slovákom pred prvou svetovou vojnou nechýbala tak povediac „kvantita“ (v Európe boli v tom čase aj menej početné národy, no v lepšej „kondícii“ a postavení než aké mali Slováci), chýbala „kvalita“, ktorá by sa bola prejavovala vo vyspelej, sociálne diferencovanej slovenskej spoločnosti s politickou elitou rešpektovanou na celokrajinskej úrovni, pretože nachádzajúcou vo svojom národnom spoločenstve dostatočne silnú oporu.

Za týchto okolností kataklizma prvej svetovej vojny, prinášajúca do tých čias nepoznané obete na ľuďoch i statkoch, znamenala – paradoxne – pre Slovákov ešte väčšiu šancu pre zásadnú zmenu ich osudu než pre iné, vyspelejšie národy strednej a východnej Európy žijúce dovtedy v podriadenom postavení v rámci väčších štátnych celkov. Iné národy využili príležitosť, ktorú im poskytol pád veľkých ríš, aby sa oslobodili a budovali si vlastné štáty. Slováci na využitie tejto príležitosti vlastné sily nemali a zmenu svojho postavenia dosiahli len vďaka vonkajšej (českej) pomoci. V retrospektívnom pohľade možno povedať, že boli oslobodení, pričom otvorenou otázkou dodnes ostáva, koľkí zo Slovákov v poprevratových rokoch 1918 – 1920 (od faktického konca monarchie po podpísanie mierovej zmluvy) o také oslobodenie vôbec stáli.

Éra Československej republiky, éra emancipovaného občianstva, ktoré v českých krajinách intenzívne zrelo už v čase monarchie a v novej republike sa malo završiť, táto éra bola súčasne aj časom vypätého nacionalizmu, „organicky“ prítomného i v ostentatívne demonštrovanom republikánstve. Nebolo to, prirodzene, charakteristické len pre

našu mladú republiku. V súdobej tlači a ďalších publikáciách nájdeme dosť príkladov na nacionalizmus rôznych, aj tých najvyspelejších demokratických národov s podstatne dlhšou tradíciou občianskej spoločnosti. Poukazoval na ne – a v pozitívnom zmysle slova – aj taký reprezentant slovenského republikánstva a demokracie, akým bol Milan Hodža. V celej medzivojnovej ére nebol totiž protikladom občianskosti (aj v zmysle meštianstva) nacionalizmus, ale socializmus bez ohľadu na to, či išlo o socializmus reformistický alebo bolševický, či dokonca národnosocialistický. Preto napr. koaličná vláda nesocialistických, občianskych strán v rokoch 1926 – 1929, z ktorých taká slovenská ľudová či československá národnodemokratická strana boli vyhranene nacionalistické, sama seba označovala za občiansku koalíciu a ako občiansku stranu v protiklade k socialistom vnímali sami seba aj ľudáci.

Druhá svetová vojna bola po tej prvej druhým a ešte väčším vyvrcholením nacionalizmu v moderných dejinách Európy a sveta, a to nielen v mocnostiach a pridružených krajinách Osi, v ktorých sa o uplatňovaní občianskeho princípu a občianskych práv skutočne nedalo hovoriť, ale aj v tradičných demokratických krajinách západnej Európy, a vlastne aj v sovietskom Rusku s monopolom univerzalistickej, „nadsnárodnej“ ideológie marxizmu-leninizmu. Staré demokratické krajiny bojovali, samozrejme, vo vojne s nacisticko-fašistickými diktatúrami za víťazstvo slobody a demokracie, no v hre nebola len sloboda individua, hodnoty a prax demokratickej vlády, ale v nemejšej miere sloboda vlastného národa, či dokonca zápas o holé prežitie národa. Trúfam si povedať, že tento zápas (bez ohľadu na jeho rôznu intenzitu počas celej vojny) sa dotýkal – pochopiteľne a bezprostredne – českého národa v okupovanom protektoráte, ale i slovenského národa v satelitnej Slovenskej republike, už aj preto, že sa jej satelitná závislosť od nacistického Nemecka pomerne rýchlo prestala vnímať ako akákoľvek záruka pre budúcnosť národa.

Za druhej svetovej vojny bol na území protektorátu, ale aj formálne samostatnej Slovenskej republiky zdegradovaný občan a s ním aj sama myšlienka slobodného, suverénneho občianstva. Po vojne však neprišla skutočná renesancia občianskeho a demokratického povedomia a obnova ozajstnej demokratickej politiky. Naopak, po krátkej medzihre rokov 1945 – 1948, počas ktorej sa v istom zmysle ešte väčšmi rozprúdili temné stránky moderného nacionalizmu (v postoji a krokoch najmä voči Nemcom a Maďarom, ale aj Židom) a v nemalej časti obyvateľstva narástli ilúzie o východisku z ťažkej minulosti a prítomnosti v novej, údajne socialistickej ceste, nastúpili štyri desaťročia komunistického režimu.

V tých desaťročiach sme zažili celý rad tragických i tragikomických paradoxov, medzi ktoré patrí aj mnohostranná manipulácia komunistických ideológov a politikov s pojmom „občan“. Tento pojem sa v novom totalitnom režime nestratil, veď patril k základným pojmom socialistickej tradície, tradície pokrokového myslenia, stratil „iba“ svoj reálny obsah: „skutočným občanom“ podľa ideologických kritérií komunistickej moci bol totiž jej „uvedomelý“ poddaný. A keďže v samej podstate poddanstva je zakódovaná nemožnosť konať samostatne, slobodne sa združovať a spolupracovať, aj vtedajšia „občianska spoločnosť“ nemohla byť ničím iným než podľa mocnen-

skej potreby kaširovanou Potemkinovou dedinou. Komunistická moc však nemala ani zásadný problém s využívaním a zneužívaním národných až nacionalistických resentimentov, samozrejme len potiaľ, pokiaľ jej to vyhovovalo, čiže dalo sa to využiť v záujme vlastných zámerov. Naopak, akékoľvek prejavy spontánneho, nekontrolovaného národovectva boli neprípustné a tí, ktorí chceli konať nepovoleným spôsobom pre svoje národné spoločenstvo, bývali ihneď a neraz i nemilosrdne trestaní.

Stav totalitne ovládanej spoločnosti bez slobodného občianstva, ale aj slobodného prejavu národného povedomia a národného postoja – aj v strete s národnými postojmi príslušníkov iných susedných národov – sa stal jedným zo základných zdrojov krízy komunistického režimu (pre podaktorých absolventov VUML-u nasýtených ideologickými poučkami bývalého režimu: mám na mysli politický režim nastolený a ovládaný komunistickou stranou, nie komunistické spoločenské zriadenie, ktoré zostalo v sfére ideologických snov a rozprávok). Režim padol, no jeho dedičstvo, namiešané do zvláštneho stredo- a východoeurópskeho koktajlu s dedičstvom predkomunistických režimov a spoločností, úspešne prežíva do dnešných dní. Je to taktiež jeden z dôvodov, prečo sa západné, dnes už „staré“ krajiny Európskej únie dívajú na svojich nových spoločníkov východne od Odry a Šumavy s viac či menej skrývanou nedôverou a neistotou. Nie som si však istý, že vždy celkom oprávnene.

Je iste pravdou, že na rozdiel od východnej Európy sa v jej západnej časti krajiny a národy nielen poučili z príčin dvoch svetových vojen, ale sa aj slobodne rozhodli pre nový model vnútornej a zahraničnej politiky, ktorý pomerne dlho dokázal eliminovať, alebo aspoň podstatne redukovať vplyv a praktický dosah nacionalistických, ba šovinistických resentimentov a ideológií na spoločnosť. Aj v dôsledku takejto orientácie mohla sa postupne vytvoriť Európska únia, ktorá v procese svojho formovania sa (od EHS cez ES až po EÚ) súčasne sama prispievala k medzinárodnej konsolidácii a spolupráci na pôde starého kontinentu. No budovanie – koľký krát už? – novej Európy nemohlo znamenať začiatok od nuly, a teda nemohlo ani vylúčiť národné faktory, ktoré spoluformovali modernú Európu už druhé storočie. Tieto faktory pôsobili a pôsobia jednak na medzinárodnej úrovni, keď stimulujú – či už modifikovaním alebo brzdením – integračné procesy, ale aj na pozície či záujmové ciele jednotlivých štátov v rámci zjednocujúceho sa spoločenstva národov. Súčasnne pôsobia na vnútroštátnej úrovni v krajinách s viacnárodným, viacetníckym obyvateľstvom. Na medzinárodnej úrovni si pripomeňme napr. odlišné národno-štátne záujmy Francúzska a Veľkej Británie v 60. rokoch, čo viedlo k zabráneniu vstupu Britov do EHS, ale aj ostenatívne obraňovanie si svojich národných prerogatív niektorými členskými štátmi. Na vnútroštátnej úrovni to bol a aj je pomerne dlhý rad rozporov, z nich plynúcich konfliktov a ich následných riešení/neriešení spravidla medzi dominujúcim „štátnym národom“ a menšími národmi (Španieli kontra Katalánčania a dodnes Baskovia, alebo Angličania verzus Škóti, Walesania a hlavne katolícki Íri, či Taliani kontra tirolskí Nemci), ale aj viac či menej zjavný a stále akútnejší konflikt medzi dvomi jazykovo-kultúrnymi spoločenstvami v Belgicku, ohrozujúci samu existenciu krajiny.

V týchto a iných prípadoch išlo a ide o konflikt národný (národnostný, jazykovo-kultúrny) na pôde a pôdoryse občianskej demokratickej spoločnosti. Príčiny týchto konfliktov zrejme nie sú iba anachronickým „nedopatrením“ v rámci občianskych spoločností, ale korenia v reálnej, aktuálnej situácii jednotlivých národov a etník a vyžadujú si rovnako reálne, obojstranne uspokojivé riešenie (čo nemusí vždy znamenať celkom vyvážené riešenie).

Práve tieto konflikty v inak stabilizovaných demokratických krajinách západnej Európy ukazujú, že údajná „nezmieriteľnosť“ protikladu medzi občianskym a národným princípom je aj na prahu 21. storočia a vo vysokom štádiu integrovania väčšiny európskych národov umelo živený a neadekvátny názor a postoj k vzťahu občianskych a národných hodnôt a aspirácií. Tento vzťah a z neho prameniace konflikty si očividne vyžadujú riešenie, ktoré bude rešpektovať slobodu a suverenitu občana, ako aj identitu, slobodu a rovnoprávne postavenie každého národného spoločenstva v rodine európskych národov. Bez úsilia o súlad týchto princípov len ťažko udržíme „mier pod olivami“, ale aj pod dubmi či jedľami, čo by mohlo v dlhšej perspektíve ohroziť aj napredujúce integračné procesy, ba samu existenciu Európskej únie.

(2009)

II. POLITIKA A JEJ TVÁRE V MEDZIVOJNOVEJ STRANÍCKEJ ARÉNE

8. KAPITOLA

PRAVIDLÁ PARLAMENTNEJ DEMOKRACIE A OBMEDZENIA V ICH UPLATŇOVANÍ V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI 20. ROKOV 20. STOROČIA

Politická kultúra vo všeobecnosti spája formovanie, resp. deklarovanie hodnôt, noriem a pravidiel konania v istom politickom systéme a režime s ich praktickým uplatňovaním v každodennej praxi, teda s „politickou kultúrnosťou“. Znamená to, že politickú kultúru nemôže tvoriť len abstraktný systém politických hodnôt a pravidiel, ale aj ich reálne uplatňovanie v politickom živote, a teda aj výsledky tejto politickej praxe, ktoré spätne ovplyvňujú onen abstraktný, či vzorový svet noriem a hodnôt.¹

Historická skúsenosť ukazuje, že osobitne prežitie demokratických režimov, resp. parlamentnej demokracie do vysokej miery závisí od praktického rešpektovania ústavných, zákonných, ale aj nepísaných demokratických pravidiel, teda od toho, či a nakoľko sa v politickej kultúre, v uplatňovaní jej „ducha“ spájajú formálne aj neformálne pravidlá a spoločenské normy, na ktorých spočívajú, s ich účinným každodenným uplatňovaním v politickom živote. Čím viditeľnejší je nesúlad medzi verejne deklarovanými hodnotami, normami a prostriedkami, ktoré sa vnímajú ako súznejúce s demokratickým režimom, a reálnym výkonom politickej moci na všetkých úrovniach spoločenskopolitického života, tým väčšmi prepadá spoločnosť, resp. jej významná časť dezilúziám, nevôli z pomerov a je náchylná akceptovať údajne „jasné“, „jednoznačné“, a preto vraj „ozdravujúce“ koncepcie a prax autoritatívnych či totalitných hnutí a strán. Odmietanie demokratického spôsobu politiky býva ešte väčšmi podnecované celkovou nepriaznivou sociálnou situáciou širokých vrstiev obyvateľstva v dôsledku hospodárskych kríz.²

Nazdávam sa, že v Európe sa to veľmi názorne ukázalo v medzivojnovom období, teda v 20. a 30. rokoch minulého storočia. Prvá svetová vojna sa síce podľa niektorých významných politických mysliteľov a politikov – v prvej Československej republike (ČSR) napr. podľa obidvoch prezidentov Tomáša Garrigua Masaryka a Edvarda Beneša – niesla v znamení boja medzi demokratickými mocnosťami a mocnosťami s „teokratic-

1 Pozri VAJDOVÁ, Zdenka. *Politická kultúra – teoretický koncept a výzkum. Sociologický časopis*, 1996, roč. 32, č. 3, s. 339-351. Autorka odkazuje na široko uplatňovanú definíciu G. A. Almonda a S. Verbu, podľa ktorej sa politická kultúra spoločnosti vzťahuje k politickému systému, ako je internalizovaný v poznaní, čítaní a hodnotení členov tejto spoločnosti. (Porov. Almond, G. A., Verba, S. 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press, s. 14-17).

2 Tak sa to vyvinulo v dvoch mocnostiach medzivojnovnej Európy. Najprv v Taliansku viedla povojnová hospodárska kríza spojená s krízou demokratického režimu k uchopeniu moci fašistami roku 1922 a uprostred veľkej hospodárskej krízy a opäť aj krízy režimu prevzali legálne moc roku 1933 v Nemecku nacisti. (Pozri PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 333-338; MANN, Golo. *Dějiny Německa 1919 – 1945*. Praha: Český spisovatel, 1993, s. 76-140). Spojenie hospodárskej a politickej krízy vyústilo roku 1933 do diktatúry aj v podstate zredukovanom, a teda malom štáte, akým bolo Rakúsko. (Pozri VEBER, Václav a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 507-525.)

kými“ (nedemokratickými) režimami a vyústila do víťazstva demokracie.³ Nedemokratické tendencie sa však mali už krátko po vojne a potom v priebehu 20. rokov nielen prejať, ale postupne aj presadiť a zvíťaziť vo viacerých východoeurópskych a juhoeurópskych štátoch.⁴ Tento protidemokratický vývin pokračoval aj v nasledujúcom desaťročí a koncom 30. rokov bola už väčšina európskych krajín, pôvodne s demokratickým politickým zriadením, ovládaná autoritatívnymi alebo vyslovene totalitnými režimami. Po mníchovskom verdikte v septembri 1938 a rýchlom páde demokracie v pomníchovskej ČSR sa demokratické režimy udržali len v západnej Európe (v užšom zmysle slova), v severnej Európe a stredoeurópskom Švajčiarsku. Len jedenásť samostatných európskych štátov malo v tom čase funkčný demokratický režim.⁵ Uvádžam tieto číselné údaje o celoeurópskom politickom vývine preto, aby boli zrejmejšie aj zahraničnopolitické súvislosti, a najmä trendy, v akých sa formovala a uplatňovala politická kultúra československej parlamentnej demokracie v medzivojnovom období a osobitne v 20. rokoch, o ktorých budem hovoriť.

* * *

Vnútropolitické pomery ČSR formovala jednak politická minulosť predovšetkým českých krajín v rámci Predlitavska, ale aj Slovenska, resp. Podkarpatskej Rusi v rámci Zalitavska, čiže Uhorského kráľovstva, jednak nové politické a právne pomery formálne zakotvené v dočasnej a následne definitívnej ústavnej listine republiky a v zákonoch, ktoré na ňu nadväzovali.

Pre Slovensko bola charakteristická uhorská tradícia politických strán honorácií a volebný systém významne limitujúci počet voličov, takže v uhorskom parlamentarizme hrali postupne sa formujúce masové strany (predovšetkým sociálnodemokratická strana) okrajovú rolu.⁶ O to väčšmi vynikala politická hra panských vrstiev a ich strán, prejavujúca sa rôznym straníckym preskupovaním, zlučovaním a trieštením podľa záujmových cieľov aj osobných ambícií vedúcich predstaviteľov strán. Do tejto politickej hry nemali zástupcovia nižších vrstiev prakticky žiadnu možnosť vstupu a aj preto sa bežnému uhorskému smrteľníkovi musela táto hra javiť ako „panské huncútstvo“, ktoré nemôže prakticky nijako ovplyvniť. Táto tradícia sa na Slovensku mentálne, sociálnopsychologicky preniesla do istej miery aj do éry medzivojnovnej republiky, napriek značnému nárastu členstva niektorých strán v nových politických pomeroch.⁷

3 Pozri MASARYK, Tomáš G. *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914 – 1918*. Praha: Orbis a Čin, 1928, X. kapit. Demokracie a humanita, passim; BĚNEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. Praha: Čin a Orbis, 1927, II. sv., XX. kapit. Smysl světové války a náš boj o osobození, passim.

4 V 20. rokoch 20. storočia sa v stredovýchodnej a južnej Európe presadili diktátorské či autoritatívne režimy v Taliansku, Poľsku, Litve, Maďarsku, Portugalsku, Španielsku, dočasne v Bulharsku, ale aj v malodohodovej, spojeneckej Juhoslávii.

5 Na prelome rokov 1938 a 1939 patrili medzi európske demokratické štáty už len tieto krajiny: Švajčiarsko, Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Luxembursko, Veľká Británia, Írsko, Dánsko, Nórsko, Švédsko a Fínsko. V Španielsku sa viedli záverečné boje medzi republikou a Francovým režimom smerujúce k porážke republiky.

6 V uhorskom parlamente neboli zastúpení v dôsledku volebného zákona ani sociálni demokrati, ani predstavitelia maloroľníckych vrstiev.

7 Súvisí s tým aj rola politických vodcov najväčších strán, síce často spochybňovaných, ale pevne ovlá-

V českých krajinách sa už od konca 19. storočia postupne formovali moderné politické strany, väčšina z nich masové, ktoré sa zásadným rozšírením volebného práva stali súčasťou rakúskeho parlamentarizmu.⁸ Išlo bezpochyby o demokratizáciu politického a verejného života brzdenú zákonne sankcionovanou silou štátnej exekutívy a samotného mocnára. Silná exekutíva však brzdila aj hrozbu partokracie, keďže politické strany nemali v tom čase rozhodujúci vplyv na exekutívu. To sa malo podstatne zmeniť po páde habsburskej monarchie a vzniku československého štátu.⁹

V novej ČSR sa právnym základom demokratického parlamentarizmu stala dočasná ústava z novembra 1918 a po nej vôbec prvý volebný zákon o voľbách do obecných zastupiteľstiev z roku 1919. Parlamentná demokracia ako politický systém nového štátu bola potvrdená v definitívnom znení ústavy a volebnými zákonmi do poslaneckej snemovne a do senátu z februára 1920.¹⁰ Pravidlá československého parlamentarizmu boli určené a otázka znela, nakoľko budú rešpektované tak, aby sa neotriasol – ako v nových i starších európskych štátoch – sám demokratický politický systém. História potvrdila, že systém vydržal až do prijatia Mníchovskej dohody československou vládou a prezidentom, no bez súhlasu parlamentu, čo znamenalo vážne porušenie ústavného poriadku republiky vo veci územnej integrity štátu.

* * *

V texte chcem poukázať na niektoré faktory v uplatňovaní demokratickej ústavnosti a zákonnosti, ktoré mohli evokovať a aj evokovali vo verejnosti otázky, či politické strany a ich činitelia skutočne a ak áno, do akej miery rešpektujú princípy a pravidlá, ktoré si sami reprezentanti ľudu uložili pre svoj vlastný výkon politiky, či skutočne ide o transparentnú demokratickú politiku, alebo sa za formálnym rešpektovaním pravidiel opäť skrýva politika ako „panské huncútstvo“.

Pochybnosti o princípoch formovania politiky vzbudzovalo najmä ambivalentné postavenie politických strán. Ústava nehovorila nič o politických stranách ani v súvislosti so zastupiteľskými zbormi – poslaneckou snemovňou a senátom. Členovia Národného zhromaždenia (NZ), poslanci a senátori, mali podľa jednoznačného príkazu ústavy vykonávať svoj mandát osobne a nesmeli od nikoho prijímať príkazy,¹¹ prax však bola podstatne odlišná. Napr. vedenia vládnych strán záväzne určovali na základe politických dohôd v tzv. Päťke, resp. v nasledujúcich neformálnych orgánoch koalíčných

---

dajúcich svoje strany – predovšetkým Andreja Hlinku v Slovenskej ľudovej strane a Milana Hodžu v slovenskej časti agrárnej strany, ale aj Ivana Dérera v slovenskej časti sociálnodemokratickej strany.

8 Pozri URBAN, Otto. *Česká společnost 1848 – 1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 451-452, 524-531, tiež URBAN, Otto. *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991, s. 214, 219-221.

9 Veľký význam strán a straníctva v novej republike sa prejavil už pri prijímaní dočasnej ústavy a v ďalšom formovaní politického režimu, pretože „stranícky klíč je jednou z politických tradic, jež se nejpevněji ujaly v této zemi, pevněji, než v kterémkoliv státě jiném“. PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu, I. sv. 1918 – 1919*. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 160.

10 Zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. 2. 1920, ktorým sa uvádzala ústavná listina Československej republiky a súčasne zákon č. 122/1920 z toho istého dňa, tvoriaci súčasť ústavnej listiny, ktorým sa určili zásady jazykového práva v ČSR. Toho istého dňa boli prijaté aj volebné poriadky do Poslaneckej snemovne NZ a Senátu NZ.

11 Pozri čl. 22 (1) ústavy: „Členové Národního shromáždění vykonávají svůj mandát osobně, nesmějí od nikoho přijímatí příkazů.“

strán, ako majú koalíční poslanci hlasovať o predlohách zákonov. Prostredníctvom volebného súdu ovládaného opäť politickými stranami a vopred podpísaných rezignácií na poslanecký mandát mali vedenia strán aj represívne mechanizmy voči „neposlušným“ poslancom. Viazané volebné listiny navyše bránili voličom, ktorých mali poslanci zastupovať, akýmkoľvek spôsobom prejavit' svoje personálne preferencie voči kandidátom na poslanecký mandát.¹² Takéto faktické, ale právne nedostatočne upravené postavenie politických strán v mocensko-politickom systéme republiky vzbudzovalo už od 20. rokov nevôľu časti spoločnosti spochybňujúcej vskutku demokratický charakter štátu a na krajnej pravici politického spektra vyvolalo aj praktické politické kroky, napr. v založení Ligy proti viazaným kandidátkam.¹³

K neodmysliteľným predpokladom zastupiteľskej demokracie patria pravidelne sa konajúce slobodné voľby na všetkých úrovniach volených orgánov. V štandardných demokraciách platí, že – až na mimoriadne situácie, napr. vojnu – sa rešpektujú ústavou alebo zákonom určené volebné obdobia. Za ich porušenie sa nepovažujú predčasné voľby, predovšetkým do celoštátneho zákonodarného orgánu, teda skrátenie volebného obdobia parlamentu.

Za prvej ČSR sa voľby do NZ konali štyrikrát, z nich všetky tri po prvých voľbách boli predčasné.¹⁴ To z hľadiska demokratických politických štandardov nebol problém, aj keď signalizoval istú politicko-stranícku labilitu vnútropolitických pomerov v republike. Ako politicky problematický možno však považovať fakt, že s voľbami do poslaneckej snemovne sa vždy konali aj voľby do senátu, hoci volebné obdobia obidvoch komôr sa podľa ústavy odlišovali – v poslaneckej snemovni bolo volebné obdobie šesťročné, v senáte osemročné, teda už autori ústavy predpokladali, že voľby do obidvoch komôr sa nebudú konať v rovnakom čase. Ak vezmeme do úvahy, že do obidvoch komôr sa volilo rovnakým, teda pomerným volebným systémom, znamenalo to, že obidve komory NZ mali v podstate rovnaké stranícke zloženie, čo podstatne znižovalo možnosť vzájomnej kontroly týchto zákonodarných telies v ich legislatívnej činnosti a odsúvalo senát na fakticky vedľajšiu kolaj.

Za ešte vážnejšie zásahy do zastupiteľskej demokracie možno považovať legislatívne a politické rozhodnutia o voľbách do regionálnych a miestnych zastupiteľských orgánov a o formovaní zastupiteľských grémií týchto orgánov.

12 V zákone č. 123/1920 Zb. z. a n. o poriadku volenia do poslaneckej snemovne a aj v jeho novelizáciách sa v čl. 40 uvádzalo, že škrty, výhrady a iné zmeny nemajú účinok, čo platilo v zmysle zákona č. 124/1920, čl. 2 aj pre voľby do senátu. Paradoxne a proti duchu ústavy, volebný súd zbavoval poslancov mandátu aj za to, že vôbec prestali byť členmi strany, resp. že konali proti záväzkom v podpísaných straníckych reverzoch, a nie iba za to, že prestali byť členmi strany z dôvodov nízkeho a nečestného konania. Takže s odstupom času F. Peroutka konštatoval: „Československé politické strany ve věci mandátů už ani nepolemizují s ústavou, kterou si kdysi samy dali: nedbají jí prostě.“ PEROUTKA, F.: ref. 9, sv. IV, s. 1758.

13 Zápasu proti viazaným kandidátkam sa však ujali politicky nedôveryhodní či pred verejnosťou kompromitovaní politici, takže Liga v parlamentných voľbách roku 1929 získala celoštátne necelé jedno percento hlasov a 3 mandáty v poslaneckej snemovni.

14 Parlamentné voľby sa konali v apríli 1920, v novembri 1925, v októbri 1929 a v máji 1935.

Ako vôbec prvý zákon o voľbách do zastupiteľských orgánov nového štátu bol 31. januára 1919 prijatý zákon č. 75/1919 Zb. z. a n. o voľbách do obecných zastupiteľstiev, podľa ktorého sa v českých krajinách uskutočnili voľby v júni 1919. V tom čase sa na Slovensku viedla vojna proti maďarskej boľševickej armáde, preto voľby do obecných zastupiteľstiev nebolo možné uskutočniť. Prvé voľby do obecných zastupiteľstiev na Slovensku sa však uskutočnili až v roku 1923 spolu so župnými voľbami, hoci do parlamentu sa volilo, ako v celej republike, už v apríli 1920. Do obecných volieb rozhodovali v obciach na Slovensku len úradníci bez volených zástupcov občanov, čo bola iste nezvyklá situácia v demokratickom štáte. Vážnym porušením právneho poriadku v štáte bolo odmietnutie českej politickej elity zaviesť župné zriadenie v českých krajinách napriek riadne prijatému zákonu č. 126/1920 Zb. z. a n. o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej, pričom vytvorenie žúp v celom štáte malo posilniť integráciu Slovenska do novej republiky, a síce cestou jeho „rozpuštenia v župách“.¹⁵ Politická svojvôľa vplyvnej časti českej politickej elity zaviedla tak v rokoch 1923 až 1927 protiprávny, zvláštny druh administratívneho dualizmu. Ten sa odstránil až zrušením žúp na Slovensku a zavedením krajinského zriadenia roku 1928 v celom štáte.¹⁶

Za nedemokratické prvky v demokratickom režime treba považovať aj oficiálne nepublikovanie volebných výsledkov vo voľbách do obcí a menovanie nevolených členov do župných zastupiteľstiev a po zrušení žúp do krajinských a okresných zastupiteľstiev. Menovaní členovia zastupiteľstiev sa mali vyberať spomedzi odborníkov, no títo museli deklarovvať, s ktorou politickou stranou budú v zastupiteľstvách hlasovať. Väčšina menovaných členov zastupiteľstiev pripadla vládnym stranám, čím sa značne menil výsledok volieb, teda vyjadrená vôľa voličov. Išlo tak o obnovenie svojho druhu systému virilistov, uplatňovaného (samozrejme podľa iných zásad) v bývalých uhorských obecných a župných zastupiteľstvách. Navyše funkčné obdobie členov zastupiteľských okresných a krajinských zborov zvolených roku 1928 sa predĺžilo až do roku 1935. Na všetky tieto opatrenia, nezvyklé v demokratickom politickom režime, našla výkonná moc „dobré dôvody“¹⁷, to však nemohlo odstrániť podozrenie, že vládna väčšina manipuluje s orgánmi verejnej správy.

Ďalším vážnym faktorom na úrovni celého štátu spochybňujúcim fungovanie politických strán v záujme spoločnosti a voličstva bolo mnohostranné prepojenie politických strán s ich záujmovými organizáciami, čo najmä v prípade agrárnej strany, ale aj ďal-

15 „Rozložení zemí na župy, odstranění zemských hranic mělo pěstovat ve všech pocit sounáležitosti. Župy nemohou být separatistické, avšak celé země mohou. Hlavně záleželo na tom, aby zmizelo Slovensko jako zvláštní individualita.“ PEROUTKA, F. ref. 9, sv. III, s. 1009.

16 Túto administratívnu reformu privítala po prijatí zákona roku 1927 aj HSLS, v tom čase koaličná strana, ako prvý krok k politickej autonómii Slovenska. Tejto ilúzie sa však musela rýchlo zbaviť, keď sa krajinský systém začal v nasledujúcom roku uplatňovať v praxi.

17 O dôvodoch posunu termínu krajinských a okresných volieb, ako aj o prehĺbení rozdielu medzi voličskými hlasmi a získanými mandátmi pozri ŠUCHOVÁ, Xénia. *Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike*. In: ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava: VEDA, 2004, s. 116-117.

ších strán znamenalo priame väzby s finančnými a hospodárskymi subjektmi.¹⁸ Takéto prepojenia predovšetkým väčších vládnych strán a súčasne podmieňovanie kariérnych možností občanov viac-menej priamou straníckou podporou viedli k rastu a posilňovaniu partokracie, čo vo svojej protidemokratickej a protisystémovej propagande využívali aj zneužívali radikálne orientované strany na oboch krajoch politického spektra.

Od roku 1923 sa ako dôvod na spochybňovanie skutočne demokratického charakteru republiky využívalo najmä uplatňovanie zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Umožňoval trestne stíhať činy, ktoré do tých čias neboli zahrnuté pod pojem trestných činov. Na základe tohto zákona mohlo byť napr. zastavené vydávanie periodík, alebo trestne stíhaní zodpovední redaktori novín a časopisov, pričom išlo predovšetkým o opozičné periodiká. Tieto periodiká bývali často postihované cenzúrou, zanechávajúcou v tlači „vybielené“ miesta v článkoch alebo aj celé články.

* * *

Na Slovensku sa ako dôvod spochybňovania demokratickosti režimu a demokratickej politickej praxe využívalo v politickom boji a ideologickom ovplyvňovaní verejnosti aj postavenie politických strán dané unitárnym charakterom štátu. Po rozštiepení sa sociálnodemokratickej strany, po voľbách roku 1920 jednoznačne najsilnejšej politickej strany, sa v roku 1923, po voľbách do obecných zastupiteľstiev a župných zastupiteľstiev na Slovensku stala voličsky najsilnejšou Slovenská ľudová strana. Dominujúce postavenie v správe Slovenska zostalo však v rukách centralistických strán s ústredným vedením v Prahe, a predovšetkým agrárnej strany, ktorá bola na Slovensku voličsky podstatne slabšia ako ľudová strana.¹⁹ Takáto situácia, trvajúca až do konca prvej republiky, podnecovala politický boj, ktorého intenzita a často neférové spôsoby z každej strany patrili podľa môjho názoru medzi tie faktory, ktoré ohrozovali nielen štátnu jednotu ČSR, ale aj budúcnosť demokracie na Slovensku.

Paradoxne, tento trend sa zreteľne prejavil v druhej polovici 20. rokov, za vlády tzv. panskej, resp. kongruovej či občianskej koalície. Koalícia dvoch agrárnych strán, troch ľudových, resp. kresťansko-sociálnych strán, národných demokratov a živnostníkov mala predstavovať alternatívu k tzv. celonárodným vládam občianskych strán so socialistickými stranami, no jej inovačná politická sila sa vyčerpala už v druhom roku vlády, po prijatí niekoľkých zákonov, nepriechodných za predchádzajúcich vlád.²⁰ Navyše

18 O prepojení politických strán s hospodárskymi organizáciami za prvej ČSR pozri MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: období 1861–1938*, s. 553–987, podkapitoly o satelitných organizáciách veľkých politických strán.

19 Volebný rozdiel sa dramaticky a najväčším prejavil v parlamentných voľbách roku 1925, keď HSLŠ získala na Slovensku 34,31 % hlasov, kým vládni agrárci 17,40 % a sociálni demokrati, ďalšia opora dovtedajších koalícií, skromných 4,25 %, čo ľudákov viedlo k pasovaniu seba samých za jediných oprávnených reprezentantov Slovákov.

20 Parlamentná koalícia občianskych strán, ktorá vznikla ešte počas druhej úradníckej vlády, prijala kongruový zákon a colný zákon. Už počas vládnej koalície občianskych strán bolo prijaté nové územné usporiadanie štátu (krajinské zriadenie) a niekoľko zákonov týkajúcich sa ozbrojených síl vrátane nedemokratickej novely volebného zákona, ktorá zbavila príslušníkov ozbrojených síl aktívneho aj pasívneho volebného práva do všetkých zastupiteľských orgánov v republike. Opozičné lavicové strany síce hlasovali proti tejto novele, ale keď sa opäť stali členmi koalície, nepresadili jej zrušenie.

aj vnútrokoalíčné konflikty založené na ťažko zlučiteľných predstavách o štátoprávnom usporiadaní republiky medzi Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSLŠ) a česko-slovakistickými stranami, za ktorými sa skrývali zreteľné mocensko-politické záujmy, nasmerovali koalíciu k predčasnému ukončeniu experimentu s vládou koalíciou bez socialistov už na jeseň roku 1929, po sotva troch rokoch existencie.

O politickej kultúre tých čias svedčia politické hry okolo organizovania vlády panskej koalície a získavania HSLŠ pre túto koalíciu, keď sa za tvrdými, takmer nezmieriteľne znejúcimi vzájomnými útokmi ľudákov a agrárnikov spriadali koalíčné nitky, čo opäť muselo vo verejnosti vzbudzovať pocit, že ide o staré známe „panské huncútstvo“.²¹ A tento pocit pretrvával aj počas koalície najmä z pôsobenia ľudovej strany, ktorá vo svojej neskúsenosti a neobratnosti sľubovala svojim prívržencom a slovenskej verejnosti pred vstupom do koalície oveľa viac než mohla splniť.²² Potom, už ako súčasť koalície, propagačne preceňovala svoje koalíčné úspechy a súčasne na verejnosti neraz postupovala ako fakticky opozičná strana, kritizujúc aj to, za čo ako člen koalície niesla spoluzodpovednosť.

Takúto dvojtvárnu politickú hru HSLŠ v koalícii však nedokázali prežrieť ani mnohí jej prívrženci, čo dali strane najavo najprv vo voľbách do obecných a okresných zastupiteľstiev v roku 1927, potom do prvého krajiniského zastupiteľstva roku 1928 a nakoniec v predčasných parlamentných voľbách roku 1929. Vo všetkých týchto voľbách HSLŠ značne stratila oproti parlamentným voľbám v roku 1925, v ktorých bola vôbec najúspešnejšia v celej ére prvej republiky.²³ Pre ľudákov to bola tvrdá lekcia z politických a volebných dôsledkov, ktoré prináša čo len čiastková vládna zodpovednosť, navyše vo voličskom prostredí nabađenom veľkými očakávaniami. Keď sa k tejto politickej situácii pridružila aj aféra okolo významného, no rozporného predstaviteľa HSLŠ Vojtecha Tuku, strana upadla do ďalšej vnútrostraníckej krízy, znamenajúcej odchod ďalších dôležitých členov strany (medzi nimi odchod takej známej osobnosti, akou bol poslanec už v uhorskom sneme Ferdiš Juriga) a faktické oslabenie HSLŠ, čo sa najvýraznejšie prejavilo v parlamentných voľbách v októbri 1929.²⁴

21 Už v čase pôsobenia občianskej koalície a intenzívnych rokovaní o vstupe HSLŠ v jesenných mesiacoch 1926 sa na stranách ľudáckeho Slováka a agrárnického Slovenského denníka a ďalších straníckych novín viedol propagačný boj, ktorý napriek svojej ostrosti dosť nečakane skončil vstupom ľudákov do koalíckej vlády 15. 1. 1927.

22 Základným príslubom voličom bolo dosiahnutie samosprávy Slovenska ako náhrada za zrušenie župy, pričom za vzor sa kládla autonómia Chorvátska v Uhorsku (*Slovák* 1. 1. 1927, č. 1, 8. 1. 1927, č. 5). Po vstupe do vlády sa ľudáci zaprisahávali, že autonómie sa nikdy nezrieknu (*Slovák* 19. 1. 1927, č. 23, 5. 2. 1927, č. 28), no skutočnosť krajiniského usporiadania štátu musela svojou „bezzubosťou“ rozladiť aj najpevnějších prívržencov ľudáckej politiky.

23 Vo voľbách do krajiniského zastupiteľstva v decembri 1928, ktoré sa konali na celom Slovensku, stratili ľudáci oproti parlamentným voľbám roku 1925 vyše 160-tisíc hlasov, aj keď si s 24,64 % udržali prvé miesto pred agrárnikmi s 20,54 %.

24 K odchodu, resp. vylúčeniu poslancov Ferdiša Jurigu a Floriána Tománka z ľudovej strany pozri *Slovák* 29. 1. 1929, č. 24; 30. 1. 1929, č. 25; 13. 2. 1929, č. 36; 16. 2. 1929, č. 39. F. Juriga si založil vlastnú stranu, no tá v októbriových parlamentných voľbách 1929 celkom prepadla. HSLŠ stratila v týchto voľbách oproti voľbám roku 1925 vyše 85-tis. hlasov, zostala však stranou s najsilnejšou voličskou podporou na Slovensku.

* * *

Politický kolorit 20. rokov v ČSR vytvárali však aj veľké aféry vplyvných osobností na celoštátnej úrovni, z nich napr. Jiří Stříbrný patril medzi päťicu politikov, ktorá vyhlásila vznik československého štátu, a Radola Gajda bol veľkým legionárskym hrdinom a krátky čas viedol generálny štáb československej armády. V oboch prípadoch bol zaangažovaný aj tzv. Hrad, pričom dodnes trvajú oprávnené pochybnosti, či sa voči obidvom politikom postupovalo aj zo strany prezidenta skutočne korektne.²⁵ Akokoľvek, tieto dve politické osobnosti, podobne ako agrárnický predseda senátu Karel Prášek, kompromitovaný v tzv. liehovej afére, skončili na periférii (Stříbrný a Gajda medzi extrémnou praviciou), resp. mimo československej politiky (Prášek).²⁶ Politický príbeh „stálice“ československej politickej scény – Milana Hodžu, spájaný s mnohými politickými aférami, ako aj s nevôľou samotného prezidenta k jeho osobe, mal celkom odlišné, totiž premiérske smerovanie. Hodža sa síce od februára 1929 do októbra 1932 musel uspokojiť len s poslaneckým kreslom, no v prvej Malypetrovej vláde opäť prevzal ministerský post a po ďalších troch rokoch už sám predsedal československej vláde. Jeho kariéra zaznamenala opäť vzostupný vývin aj z toho dôvodu, že bez ohľadu na postoj Hradu k jeho osobe, dokázal spoľahlivo kontrolovať slovenskú časť agrárnej strany, ktorá bola nezastupiteľná v budovaní a upevňovaní dominujúcej celoštátnej pozície agrárnikov.

* * *

Nespočetné aféry politikov a ľudí okolo politiky v medzivojnovom Československu, ale aj pôsobenie straníckej tlače, ktorá konflikty skôr vyhrocovala, než aby ponúkala všeobecne zrozumiteľné riešenia, vyvolávali vo verejnosti nielen nevôľu, ale aj rastúce pochybnosti o možnostiach a budúcnosti demokratického režimu v medzivojnovom období, keď zo všetkých stredoeurópskych strán vôkol ČSR sa ponúkali rôzne, no vždy nedemokratické, ba vyslovene diktátorské politické „riešenia“ krízy demokracie.

Československá politická elita, resp. jej prevažná časť, však dokázala (hoci aj nedôsledne) rešpektovať základné pravidlá demokratickej vlády a nachádzať politické východiská zásadne nepopierajúce princípy a fungovanie parlamentnej demokracie. V tomto politickom smerovaní slúžil československej demokracii – trochu paradoxne – aj na štandardný demokratický režim nezvykle intenzívne a všestranne podporovaný kult živého, úradujúceho prezidenta T. G. Masaryka, ktorý sa stal (aj vo svojom kulte) doslova stelesnením československého demokratického režimu.²⁷

25 K afére J. Stříbrného a R. Gajdu pozri KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918 - 1938), díl první Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 - 1929)*. Praha: Nakladatelství Libri 2000, s. 392-396; KLÍMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české, sv. XIII. (1918 - 1929)*. Praha – Litomyšl: Paseka 2000, s. 534-575; LIŠKA, Vladimír. *Causa Edvard Beneš*. Praha: Fontána 2005, s. 49-68.

26 K afére Karla Práška pozri KLÍMEK, Antonín. Ref. 25, s. 404-409.

27 O systematicky budovanom kulte prezidenta Masaryka, ktorý vrcholil v roku 1930, pri prezidentových 80. narodeninách a potom po jeho smrti roku 1937, pozri ZEMKO, Milan. *Obraz prezidenta T. G. Masaryka v knižných publikáciách vydaných pri jeho významných životných jubileách a v roku jeho smrti*. In: LEIKERT, Jozef (ed.). *Politik s dušou filozofa. Miesto T. G. Masaryka v česko-slovenských dejinách*. Bratislava: Spoločnosť Pro historia a HÚ SAV 2007, s. 204-214.

Na výzvu vyvolanú krízou a rozpadom tzv. panskej či občianskej koalície odpovedala „štátotvorná“ politická elita ešte v závere 20. rokov vytvorením tzv. širokej alebo koncentračnej koalície, ktorá opäť spojila československé a nemecké strany ľavého a pravého stredu a previedla krajinu búrkou svetovej hospodárskej krízy. Niektorým vládnym stranám (predovšetkým nemeckým) to však prinieslo značné volebné a vôbec politické straty, čo sa ukázalo v posledných parlamentných voľbách roku 1935.²⁸

Ani takáto vláda, resp. vládna koalícia však už nedokázala previesť krajinu búrkou medzinárodnej krízy vyvolanej nacistickým Nemeckom v závere 30. rokov. Československo tak nedostalo príležitosť, aby mohlo na poli vnútornej politiky vskutku dôkladne testovať platnosť myšlienky prvého zo zakladateľov štátu, prezidenta Masaryka, vyjadrenej v jeho abdikáčnom liste, podľa ktorej sa štáty udržujú tými ideálmi, z ktorých sa zrodili,²⁹ ani jeho názor, že republika potrebuje päťdesiat rokov, aby spoločnosť demokraticky dozrela.

(2009)

---

28 V májových parlamentných voľbách roku 1935 výrazne stratili predovšetkým nemecké koaličné, resp. aktivistické strany (agrári, kresťanskí sociáli a sociálni demokrati) v prospech opozičnej Sudetonemeckej strany.

29 MASARYK, T. G. *Cesta demokracie, sv. IV*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1997, s. 451.

9. KAPITOLA

**ZAČIATOK A KONIEC JEDNÉHO
KOALIČNÉHO PARTNERSTVA**

K vzťahu medzi Milanom Hodžom a jeho agrárnou stranou
a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou
v rokoch občianskej koalície

Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu a osobitne jej dlhoročný vedúci reprezentant na Slovensku Milan Hodža mali so Slovenskou ľudovou stranou vedenou Andrejom Hlinkom vážne konfliktné vzťahy prakticky od založenia obidvoch politických subjektov po vzniku ČSR. Korene, predovšetkým ideologické, takého vzťahu boli však hlbšie a siahali do predvojnového obdobia, keď sa prívrženci ľudáckeho hnutia dívali so značnou nedôverou na pokrokárske postoje budúcich vedúcich politikov agrárnej strany na Slovensku, čerpané do veľkej miery z pražského prostredia okolo profesora a poslanca T. G. Masaryka. Táto ideová nedôvera slovenských prepreatových ľudovcov sa po prevrate ešte zosilnila pocitom ohrozenia katolíckej viery a cirkvi spoza rieky Moravy a koaličnou spoluprácou agrárnikov, zastúpených prevažne politikmi evanjelického vierovyznania, so socialistickými stranami.

Navyše sa rozšírila o dva ďalšie závažné dôvody pre ľudácky ideový a politický antagonizmus voči agrárnikom. Prvým dôvodom bola výrazná kumulácia politickej moci v rukách agrárnických politikov, reprezentovaných najprv Vavrom Šrobárom a následne M. Hodžom, ktorá sa na strane ľudákov vnímala ako neprimeraná, ba čo viac – ako miestodržiteľstvo pražskej či českej moci na Slovensku.¹ Druhým dôvodom bol zrejmý čechoslovakizmus agrárnikov, ktorý mal – osobitne v 20. rokoch 20. storočia – nepochybný etnický charakter v zmysle uznávania jedného, československého národa s dvoma jazykmi. Ten sa na ľudáckej strane vnímal ako popretie slovenskej svojskosti a národnej svojbytnosti. Čechoslovakistické postoje agrárnikov sa spájali aj s odmietaním politickej autonómie, ktorá bola zase dôležitou súčasťou politického programu Slovenskej ľudovej strany. Nemožno však zabúdať ani na súťaž o v zásade zhodných sympatizantov, ktorí sa pre obidve strany prevažne regrutovali zo slovenského roľníckeho vidieka.

A predsa tieto dva protikladné politické subjekty a ideové prúdy na medzivojnovom Slovensku sa napriek svojej obojstranne pestovanej antagonickosti, ba averzii ocitli aspoň jedenkrát v spoločnej vládnej koalícii, ak nepočítame účasť ľudáckych poslancov vo vládnej koalícii prostredníctvom Slovenského klubu v rokoch 1918 – 1920. Spoločnou pre obe strany sa stala československo-nemecká občianska, resp. pre ľavicu panská

¹ Spravovanie Slovenska agrárnikami (evanjelikmi či pokrokármi) kriticky komentoval predseda SĽS A. Hlinka vo svojich textoch z mírovského väzenia v jeseni 1919, publikovaných pod názvom *Zápisky z Mírova* (1. vyd. 1941, 2. vyd. 1991) a táto téma zaznievala v ľudáckej tlači, v parlamente a na verejných zhromaždeniach v rôznej forme a intenzite bez ohľadu na to, či boli ľudáci v opozícii, alebo v koalícii.

koalícia, zvaná aj colno-kongruová v rokoch 1926 – 1929, najprv pod predsedníctvom Antonína Švehlu a následne Františka Udržala. Jej členom bola HSLS od 15. 1. 1927 do 8. 10. 1929, teda nie celé obdobie vlády občianskej koalície, no súčasťou (akokoľvek problematickou) občianskej parlamentnej väčšiny, presadzujúcej zákony proti vôli ľavicových strán, bola už za Černého úradníckej vlády od konca jari 1926.

* * *

Účast' Slovenskej ľudovej strany v spoločnej vláde s agrárnikmi a ďalšími občianskymi stranami sa začala postupne črtáť po predčasných parlamentných voľbách v novembri 1925, ktoré priniesli jasné oslabenie predovšetkým československej, ale aj nemeckej sociálnej demokracie a naopak, posilnenie pozícií občianskych strán bývalej vlády tzv. celonárodnej koalície (s výnimkou národných demokratov), ako aj nemeckých občianskych strán.² Krátko po voľbách sa síce Švehlovi podarilo zostaviť ďalšiu vládu celonárodnej koalície, no veľmi rýchlo sa ukázalo, že staronová koalícia rozšírená o živnostníkov, a teda opäť s väčšinovou podporou v parlamente, nevie riadne fungovať, pretože oslabení sociálni demokrati blokujú legislatívne zámery posilnenej občianskej zložky koalície. Nárast hlasov pre občianske strany sa tak nemohol nevnímať ako výzva na odchod od politiky vlády celonárodnej koalície a na hľadanie novej vládnej politiky bez socialistických strán, zato aj so stranami národnostných, či národných menšín, čiže s nemeckými, prípadne maďarskými občianskymi stranami. Druhá Švehlova vláda, prakticky neschopná dohodnúť sa na efektívnom výkone vládnej politiky, po troch mesiacoch zaľakovala.³ Po nej nastúpila druhá úradnícka vláda Jana Černého, ktorá mala umožniť stranám a ich lídrom, „oslobodeným“ od vládnej zodpovednosti, najšt' nové politické východiská po niekoľkoročnej vláde tzv. celonárodnej koalície.

V čase, keď sa predseda agrárnej strany A. Švehla dlhší čas liečil v zahraničí, vzal koalíčnú iniciatívu na pôde parlamentu do rúk jeden z jej podpredsedov a vedúca osobnosť slovenských agrárnikov M. Hodža.⁴ Hodža si dal za cieľ vytvoriť ešte za úradníckej vlády parlamentnú väčšinu na prijatie niekoľkých zákonov, ktoré v dôsledku odporu socialistických strán nebolo možné v predchádzajúcich vládoch presadiť. V tom čase išlo najmä o zákon o poľnohospodárskych clách, platoch štátnych zamestnancov a o kongruie. Po nich mali nasledovať ďalšie, napr. vojenské zákony, novela zákona o politickej správe (nové územnosprávne usporiadanie) atď. Takáto koalíčná orientácia na občianske strany v zásade konvenovala aj ľudovej strane a jej predseda A. Hlinka, ohlasujúci už po prehratých voľbách roku 1920 svoj cieľ zmeniť Slovensko červené na Slovensko biele, čiže nesocialistické, nemohol neprivítať koalíciu a vládu bez socialistov, o komunistoch ani nehovoriac. Občianska, nesocialistická koalícia bola teda pre ľudákov vítaná, a predseda sa účast' HSLS dарило presadiť – na rozdiel od iných občianskych

2 Pred parlamentnými voľbami v novembri 1925 mala vtedajšia vláda všenárodnej koalície v Poslaneckej snemovni NZ RČS väčšinu 167 mandátov, po voľbách sa táto koalícia ocitla so 147 mandátmi v menšine.

3 Kritikou sa s touto vládou lúčili tak vládni agrárnici, ako aj opoziční ľudáci. Pozri *Slovenský denník* č. 67a, roč. 9. z 20. 3. 1926, s. 1 a *Slovák* č. 57, roč. 8. z 19. 3. 1926, s. 1.

4 Porov. KLÍMEK, A. *Velké dějiny země koruny české*, zv. III, 1918 – 1929, Praha - Litomyšl: Paseka 2000, s. 516-524.

strán, medzi nimi aj dvoch nemeckých a istý čas a nepriamo aj jednej maďarskej – len pomaly a ťažko.

Ťažkosti spočívali v už spomínanom celkovom bremene ideových, politických aj psychologických zábran, ktoré zaťažovali agrárnicko-ludácke spolunažívanie od samého vzniku československého štátu. (Problémy mali ľudáci aj s inou konkurenčnou stranou – Československou stranou ľudovou, nazývanou podľa jej slovenského reprezentanta Martina Mičuru „mičuráci“, táto otázka však nie je témou tohto textu.) Ľudácky pocit neoprávneného odstrkovania od spravovania slovenských vecí jednoznačne našiel satisfakciu vo volebnom výsledku parlamentných volieb roku 1925, ktoré ľudáci na Slovensku jasne vyhrali.⁵ Zreteľne to vyjadril na prvej schôdzi novozvolenej Poslaneckej snemovne NZ A. Hlinka, keď vyhlásil, že hovorí „ako jediný reprezentant Slovenského národa,“ pretože SLS má spolu s inými slovenskými autonomistami absolútnu väčšinu slovenských hlasov a je preto povolaná hovoriť za celý svojbytný slovenský národ a v jeho mene klásť požiadavku autonómie Slovenska.⁶ Na Hlinkovo vyhlásenie a vindikovanie si výlučného práva na zastupovanie Slovákov reagoval agrárnický *Slovenský denník*, ktorý perom (anonymného) „starého národovca slovenského“ argumentoval v prvý deň roku 1926, prečo s ľudákmi nemožno vyjednávať, a teda prečo títo nemôžu vstúpiť do novej československej vlády. Podľa tohto národovca ľudáci vyhrali len vďaka „svorke poháňáčov-kňazov“, nešlo teda na Slovensku o vskutku slobodné voľby, a preto vraj ľudácke mandáty veľa nezaväzlia. Po druhé, popieranie jednotného československého národa je v rozpore s ústavou, a teda so základným stĺpom štátneho a národného života, potvrdeným aj Martinskou deklaráciou. A po tretie, potrebná je celoštátna, celonárodná politika jedného, československého národa. Ľudová strana musí preto najprv prehodnotiť v tomto zmysle svoje zásady a až potom sa môže stať vážnym a vyhľadávaným partnerom.⁷

Po takejto ostrej ideovej a politickej prestrelke sa však od jari 1926 až do marca 1927 rozohrala medzi agrárnou stranou ako najsilnejšou predstaviteľkou starej aj budúcej novej koalície a HSLS akási dvojité hra, z ktorej bola zrejme vzájomná nedôvera a dlhoročné súperenie, no súčasne aj záujem o dlhodobejšiu parlamentnú a vládnu spoluprácu. Tá konfliktná časť tejto dvojitej hry sa viedla predovšetkým v tlači a na verejných zhromaždeniach. Konštruktívne rokovania o spolupráci mali zasa miesto – ako to už v politike býva – v parlamentnom závetrí. O nich sa verejnosť spravidla dozvedala len prostredníctvom stručných a raz nádejných, inokedy zasa skeptických komuniké.

* * *

Zameriam sa predovšetkým na tú konfliktnejšiu tvár agrárnicko-ludáckych vzťahov vedenú najmä v stránickej tlači, ktorá nielenže bola väčšia na očiach verejnosti, ale po istom dočasnom upokojení vo vzájomných vzťahoch začala sa postupne ešte v spoloč-

5 Na Slovensku HSLS získala 34,31 % hlasov a 23 mandátov, agrárici 17,40 % hlasov a 12 mandátov, na treťom mieste sa umiestnili komunisti s 13,90 % a 7 mandátmi. Počet hlasov ostatných strán nepresiahol jednotlivo 8 % a víťaz predchádzajúcich volieb v roku 1920 – sociálna demokracia získala len 4,25 % hlasov a 2 mandáty. Porov. ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém, in ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda 2004, s. 560.

6 Pozri *Slovák* č. 1 z 1. 1. 1926, s. 9.

7 Pozri *Slovenský denník* č. 1a z 1. 1. 1926, s. 2.

nej koalícii opäť stupňovať, takže koniec koncov predstavovala dominujúci obraz agrárnicko-ľudáckych vzťahov počas prvej Československej republiky. A ako to už v politike, aj v demokratických pomeroch, býva, stranické konfrontácie sa koncentrujú predovšetkým na vedúce osobnosti strán, cez ne sa protivníci vzájomne usilujú zasiahnuť, oslabiť, ba až znemožniť a poraziť súperiacu stranu. V prípade republikánskej strany na Slovensku to bol od roku 1922 jednoznačne M. Hodža, na strane ľudáckej ešte dlhšie, od obnovenia strany v decembri 1918, Andrej Hlinka. K nim sa, samozrejme, pridružovali aj ďalší významnejší politici. Na agrárnickej strane napr. Vavro Šrobár, Anton Štefánek či Juraj Slávik, u ľudákov Jozef Buday, Ferdiš Juriga, Pavel Macháček, Jozef Tiso a v závere spoločnej koalície sa objektom ostrej polemiky stal Vojtech Tuka. Vodcovia strán však celkom prirodzene dominovali a osobitne ľudácka tlač sa koncentrovala na M. Hodžu.

V súvislosti s obdobím po voľbách roku 1925 udal tón voči Hodžovi sám Hlinka v už spomenutom parlamentnom prejave, keď o ňom povedal, že je „*náš najväčší politický odporca, najväčší hlasateľ čechoslovakizmu*“ ako aj „*najväčší stĺp agrárov na Slovensku*“.⁸ V tom istom čísle *Slováka* sa Hodža s jeho presadzovaním župného zväzu namiesto skutočnej autonómie označuje za prekážku pre vyjednávanie ľudovej strany o vstupe do vlády.⁹ Aj v nasledujúcich dňoch a mesiacoch ľudácky *Slovák* charakterizuje Hodžu ako čechoslovakistu brániaceho naplneniu autonomistických aspirácií ľudovej strany, ktoré boli v centre jej politického programu.¹⁰

V štýle vtedajších politických a žurnalistických zvyklostí sa v pokusoch o oslabenie politického protivníka využívali aj najrôznejšie formy osobného diskreditovania. A tak ľudáci raz hovoria o Hodžovom rozdeľovaní štátnych subvencií agrárnikom na „*ministerstve orby*“, ako sa dobovo nazývalo ministerstvo pôdohospodárstva, pripomenú aj údajné čierne fondy agrárnických županov Juraja Slávika a Jána Hallu, alebo z maďarského časopisu preberú správu o pridelení zbytkového veľkostatku na juhu Slovenska Hodžovi.¹¹ Ide vždy o zámer kompromitovať vedúceho predstaviteľa aj s jeho stranou, ktorá vraj myslí predovšetkým na vlastné záujmy, nehľadiac na záujmy krajiny.¹² Hodža mal navyše vnášať do československej politiky staré maďarské maniere. Od peštianskych politikov „*odkukal neludskú metódu potlačovania a zabíjania svojich protivníkov a od nich sa naučil i hovoriť rečou, akú čaká jeho voličstvo práve v tú chvíľu*“. Hodžovi sa vraj takto podarilo vo voľbách získať pre agrárnikov aj hlasy maďarských voličov, no

8 *Slovák* č. 1 z 1. 1. 1926, s. 10.

9 Pozri *Slovák* č. 1. z 1. 1. 1926, s. 5.

10 „*Českí republikáni klonia sa silno k názoru, že pred požiadavkami Slovenska nemožno sa ďalej uzavierať a že do koalície pribrať treba i ľudákov. Proti tomuto náhľadu stavajú sa meravo a trucovite republikáni slovenskí. Títo sú...proti každej podstatnejšej zmene dnešného vládneho režimu na Slovensku. Odboj proti ľudákom vedú dnes v Prahe a na Slovensku najmä Hodža, Štefánek a Šrobár. Hodžove gestá a protiludácke invectívy predvolebné i povolebné sú predaš známe. Hlavne Hodžovou zásluhou zmaril sa úmysel českých vládnych kruhov vyjednávať po voľbách s ľudákmi.*“ J. Sivák v *Slováku* č. 5 z 8. 1. 1926, s. 1.

11 Porov. *Slovák* č. 8 z 12. 1. 1926, s. 1, č. 37a zo 16. 2. 1926, s. 2, č. 108 z 15. 5. 1926, s. 1.

12 [...] „*strana republikánska – známa stará hriešnica, záujmy celoštátne jednoducho nepozná, sama seba deklaruje za štát*“. *Slovák* č. 93 z 25. 4. 1926, s. 1.

keď ich agrárnici sklamali a nedali im očakávané pozemky, prechádzali títo rovno ku komunistom.¹³

Agrárnici nezostávali ľudákom nič dlžní, aj keď kompromitovanie opozičnej strany nejakými finančnými či podobnými aférami nebolo jednoduché. *Slovenský denník* a iné agrárnicke časopisy mierili predovšetkým na kompetentnosť a dôveryhodnosť ľudákov ako koaličných partnerov, prípadne sa usilovali znížiť ich význam pre funkčnú koalíciu.¹⁴ Súčasne pracovali na očistení M. Hodžu ako vedúcej osobnosti slovenských agrárikov od rôznych difamácií, ktoré vonkoncom neprichádzali len z ľudáckej strany, ale aj zo strany bývalých či aktuálnych koaličných partnerov. V roku 1926 bola azda najvykričanejšou aférou tzv. koburgovská, v ktorej malo ísť o údajnú korupciu v súvislosti s pokusom o reštitúciu časti majetku bulharskej dynastie Coburgovcov, no tá sa na súde nepotvrdila.¹⁵ Na ľudovú stranu mierila agrárnicke kritika za tzv. Novoslovákov, osobitne Vojtecha Tuku, ale aj iných, ktorí nie sú dôveryhodnými osobami v československej politike.¹⁶ *Slovenský denník* upozorňoval aj na „dvojstoličkovú“ politiku ľudákov, keď už po voľbách 1925 chceli rokovať o vstupe do druhej Švehlovej koaličnej vlády a súčasne boli pripravení podporovať a aj podporovali parlamentné kroky opozície zloženej aj z protičeskoslovenských strán.¹⁷ Vďačným objektom agrárnickej kritiky sa stali výroky A. Hlinku počas jeho dlhšej cesty po krajanských komunitách v Spojených štátoch Amerických.¹⁸

Veľká pozornosť sa však v agrárnej tlači venovala aj obrane československej jednoty a súčasne očakávaným zmenám v územnosprávnom usporiadaní celého štátu, k čomu sa vyjadrovali vedúci predstavitelia agrárikov, predovšetkým M. Hodža. V názore na československú jednotu (bez spojovníka!) stáli Hodža, Štefánek i Šrobár, aby som spomenul najvplyvnejších slovenských agrárikov, na pozíciách, resp. „*programe jednoty kultúrne a národne-československej. Budeme túto jednotu ducha, pokroku, bratstva a lásky budovať jazykmi dvoma alebo jedným... Budeme sa vynasnažovať, aby na území nášho štátu vytvoril sa národ pokrokový...*“¹⁹ V územnosprávnom usporiadaní agrárnici zastá-

13 Porov. *Slovák* č. 102 zo 7. 5. 1926, s. 1.

14 Porov. *Slovenský denník* č. 4a zo 6. 1. 1926, s. 3, č. 45a z 24. 2. 1926, s. 1. K téme ľudáckej nerozhodnosti a nespoľahlivosti sa *Slovenský denník* vrátil aj v čase rozbehnutých rokovaní s ľudovou stranou o jej vstupe do vlády, porov. č. 264a z 19. 11. 1926, s. 1., č. 270a z 25. 11. 1926, s. 1.

15 V tejto veci hlavný útok proti donedávna koaličnému spojencovi Hodžovi viedol denník blízky národnosocialistickej strane, ktorý vlastnil J. Stránský. Porov. *Slovenský denník* č. 260a z 13. 11. 1926, s. 1, č. 261a zo 14. 11. 1926, s. 5, č. 268a z 23. 11. 1926, s. 1, č. 269a z 24. 11. 1926, s. 1. Tiež KLÍMEK, A. c. d., s. 590-591. Iným Hodžovým sporom s národnými socialistami, resp. s ich predstaviteľom E. Benešom mal byť Hodžov záujem o kreslo ministra zahraničia, čo v Slovenskom denníku dementovali rázne agrárnicke poslanci S. Zoch a A. Štefánek s tým, že Hodža sa sústreďuje na otázky Slovenska vo vnútroštátnej politike (porov. *Slovenský denník* č. 221a z 25. 9. 1926, s. 1 a č. 223a z 28. 9. 1926, s. 1).

16 Porov. *Slovenský denník* č. 6a z 9. 1. 1926, s. 3, č. 22a z 28. 1. 1926, s. 4., č. 25a z 31. 1. 1926, s. 3.

17 Pozri *Slovenský denník* č. 26a z 2. 2. 1926, s. 1, č. 28a zo 4. 2. 1926, s. 1.

18 Pozri *Slovenský denník* s príznačnými titulkami Zauškovaná pravda (č. 160a zo 16. 7. 1926, s. 1), Až chorobné vyrábanie nepráv (č. 165a z 22. 7. 1926, s. 4), S kým sa bratříkuje Hlinka v Amerike (č. 188a z 18. 8. 1926, s. 2).

19 Tieto Šrobárove slová odzneli na prednáške v pražskej Plodinovej burze 29. 3. 1926 usporiadanej Sdružením pokrokových organizácií. (*Slovenský denník* č. 76a z 31. 3. 1926, s. 1). V zásade zhodný

vali koncepciu zavedenia župného zriadenia v celom štáte, pričom v jednotlivých krajinách (zemiach) by mali získať širšie kompetencie zákonom predpokladané župné zväzy.²⁰ Takéto riešenie slovenskej (a vlastne celoštátnej) územnosprávnej otázky považovali ľudáci za nedostatočné, odvádzajúce od ozajstnej slovenskej samosprávy v rámci republiky. Žiadali politickú autonómiu s vlastným snemom a s výrazným kompetenčným posilnením Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré by malo získať podstatnú časť výkonnej moci. Autonómia Slovenska, alebo aspoň reálne vykročenie smerom k nej malo byť aj základnou podmienkou vstupu HSLS do vlády.²¹

A predsa napriek neprestajným verejným potýčkam medzi agrárnikmi a ľudákmi dochádzalo postupne práve vďaka toľko kritizovanému M. Hodžovi k politickým dohodám vytvárajúcim najprv (ešte za úradníckej vlády) občiansku parlamentnú väčšinu, ktorá mala prejsť do novej vládnej koalície občianskych strán. Parlament prijal v júni 1926 aj s podporou HSLS, zato proti vôli socialistických strán a komunistov zákon a poľnohospodárskych clách, platový zákon pre štátnych zamestnancov a kongruu, čím sa potvrdila funkčnosť novej parlamentnej väčšiny.²² Začiatkom jesene 1926 sa vrátil z liečenia vodca československých agrárnikov A. Švehla a ujal sa politických rokovaní – za prispenia Hodžu, ale aj s podporou Hradu – o sformovaní novej koalíčnej vlády. A tá sa aj v polovici októbra 1926 ustanovila, síce s ľudáckou parlamentnou podporou, no bez ľudáckych ministrov. Vďaka ľudákovi bol prijatý štátny rozpočet na rok 1927²³, ale rokovania o ich vstupe do vlády sa predĺžili o celé tri mesiace, až do polovice januára 1927.

---

pohľad na československú jednotu a jej budúcnosť vyjadril v tom čase M. Hodža, hovoriaci o československom národe a nacionalizme (porov. *Slovenský denník* č. 16a z 21. 1. 1926, s. 1). Ako skúsený, rozhladený politik pripomínal však aj nutnosť správneho hodnotenia jestvujúcich psychologických a iných podmienok, lebo inak „budeme sami hrobármi svojej jednoty a prehlbíme priepať cudzími vládami medzi nami vykopaní“ (*Slovenský denník* č. 257a z 10. 11. 1926, s. 1). A. Štefánek zas zdôraznil, že pre ľudákov je otázka „štúrovského nacionalizmu otázkou len druhoradou, otázkou hlavnou je pre nich otázka cirkevnej. Otázka československého nacionalizmu a nacionalizmu martinického sa rozhodne v školách. Preto kladieme taký dôraz na postavenie školstva...“ (*Slovenský denník* č. 22a z 28. 1. 1926, s. 2).

- 20 Bol to M. Hodža, ktorý presadzoval rozšírenie župného zriadenia (čo inak vyplývalo z platného zákona o župnom zriadení) na celú ČSR, keďže na Slovensku sa podľa neho osvedčilo, a súčasne reformovať, posilniť župné právomoci. (porov. *Slovenský denník* č. 17a z 22. 1. 1926, s. 3) Župné zriadenie podporili aj slovenskí župani, hodnotiaci jeho dovedajšiu existenciu, ako úspech župnej reformy (porov. *Slovenský denník* č. 52a zo 4. 3. 1926, s.1) a *Slovenský denník* zaznamenal (ako sa ukázalo nenaplnené) očakávania, že úradnícka vláda J. Černého pohne aj so župnou reformou v českých krajinách (č. 67a z 20. 3. 1926, s. 1). V čase úradníckej vlády aj celoštátne vedenie agrárnej strany podporilo zavedenie župného zriadenia v „historických zemiach“ (*Slovenský denník* č. 91a z 18. 4. 1926, s. 1).
- 21 Pozri *Prívet k Národu Slovenskému*, prijatý klubom poslancov a senátorov HSLS dňa 27. 11. 1925 v Trnave (*Slovák* č. 272 z 1. 12. 1925, s. 1), tiež *Slovák* č. 1 z 1. 1. 1926, s. 5.
- 22 Išlo o zákon č. 109/1926 Zb. z. a n. z 22. 6. 1926, zákon č. 103/1926 Zb. z. a n. z 24. 6. 1926 a zákon č. 122/1926 Zb. z. a n. z 25. 6. 1926.
- 23 Vo vyhlásení poslancov a senátorov HSLS v Prahe dňa 27. 11. 1926 sa podpora štátnemu rozpočtu zdôvodnila existenciou colno-kongruovej väčšiny v parlamente, ktorá má v programe napraviť to, čo spôsobil dovtedajší radikálnosocialistický smer. Keďže program ľudovej strany sa nedá presadiť naraz, stojí za pokus dosiahnuť práva Slovákov postupne, podporou vlády, ktorá je naklonená ľudovej strane. Cieľom ľudovej strany zostáva autonómia Slovenska, ktorého sa strana nikdy ne-

Hlavným a prakticky jediným vážnym problémom vstupu HSLS do koalície občianskych strán bola otázka štátoprávneho usporiadania republiky. Pokým ľudáckou ambíciou bola nejaká forma autonómie a slovenskí agráристи presadzovali celoštátne župné zriadenie so župnými zväzmi a posilnenými kompetenciami pre každú krajinu, česká politická elita ostávala na pozíciách unitárneho štátu a bola pripravená len na administratívnu reformu v tradícii historického krajinského zriadenia, no s podstatne menšími kompetenciami, než aké mali ríšske krajiny za čias monarchie.²⁴

Počas rokovaní označovala agrárnická tlač ľudákov za váhavých, nerozhodných, nevediacich čo vlastne chcú,²⁵ kým ľudácka tlač vinila nielen agráristov, ale aj ostatné české koalíčné strany z neschopnosti zaujať jasné jednotné stanovisko, ktoré by zohľadnilo aj požiadavky HSLS. Sami ľudáci pritom tlačili očakávania svojich prívržencov vysoko.²⁶ Konečný kompromis – krajinské zriadenie so štyrmi krajinami – Čechami, Moravou a Sliezsokom, Slovenskom a Podkarpatskou Rusou – prijatý pred vstupom ľudákov do vlády a schválený v parlamente 14. júla 1927 ako Zákon o organizácii politickej správy č. 125/1926 Zb. z. a. n., neuspokojil časť slovenských agráristov, kým ľudáci sa usilovali prezentovať dohodu o krajinskom zriadení ako významný krok smerom k politickej

---

zdá. (Porov. *Slovák* č. 267 z 28. 11. 1926, s. 1)

- 24 Na neschopnosť ministerstva vnútra pripraviť zavedenie župného zriadenia v českých krajinách upozornil ešte koncom trvania úradníckej vlády *Slovenský denník* v č. 227a z 3. 10. 1926, s. 1 pod veľavravným názvom Pražské prekážky župnej reformy. V programovom vyhlásení novej Švehlovej vlády sa o územnosprávnom usporiadaní štátu nehovorilo (*Slovenský denník* č. 237a z 15. 10. 1926, s. 1), ale ľudáci ho podporili s tým, že budú bojovať za slovenské sväté právo na autonómiu. (porov. *Slovenský denník* č. 244a z 23. 10. 1926, s. 1) Už minister vnútra novej vlády J. Černý v rozpočtovom výbore poslaneckej snemovne dňa 4. 11. 1926 síce povedal, že je potrebná unifikácia v štátnej správe, súčasne však dodal, že župný zákon z roku 1920 sa v českých krajinách nemôže zaviesť do života. (Porov. *Slovenský denník* č. 254a zo 6. 11. 1926, s. 5)
- 25 *Slovenský denník* síce v č. 256a z 9. 11. 1926, s. 1 oznámil, že ľudáci sa rozhodli vstúpiť do vlády, no krátko nato nasledovali titully Vyjednávania s ľudákmi na mŕtvom bode (č. 263a z 18. 11. 1926), Nerozhodnosť ľudákov (č. 264a z 19. 11. 1926), Strach pred slnkom? (č. 270a z 25. 11. 1926), a takto to pokračovalo až do marca 1927.
- 26 Prvého januára ohlasoval *Slovák* (č. 1. z 1. 1. 1927, s. 1), že HSLS sa stane vládnu stranou len vtedy, ak sa uspokojivo vyrieši slovenský problém, pričom nezabudla pripomenúť, že prekazenie vstupu ľudovej strany do vlády by znamenalo zrútenie občianskeho bloku s dopadom aj na prezidentské voľby. V inom článku v tom istom čísle (s. 3) bol vyslovený názor, že takú autonómiu, akú dali Maďari roku 1868 chorvátskemu národu, by mohli dať Česi svojim najbližším bratom Slovákom. V súvislosti s možnosťou župnej reformy *Slovák* (č. 5 z 8. 1. 1927, s. 1) kritizoval župné usporiadanie platné od roku 1923 ako nerešpektujúce slovenské podmienky konštatujúc: „Ak za bývalého Uhorska Slovensko naše bolo vlastou poroby, dnes za republiky Č. S. je ono krajinou nepretržitých experimentov pražských držiteľov moci.“ Náhradou za župy môže byť podľa *Slováka* iba autonómia Slovenska, ktorú však Kramář odmieta a jeho návrh je len reformou verejnej správy, nie autonómiou. A noviny upozorňujú, že sa nesmie ohroziť občianska väčšina, ale ani české občianske strany nesmú ohrozovať HSLS. Hneď v nasledujúcom čísle 6 z 9. 1. 1927 *Slovák* polemizuje s tvrdením, že HSLS nemá ustálený názor na reformu verejnej správy. Naopak, vláda nemá pripravený definitívny návrh a ten, ktorý je k dispozícii HSLS nemôže považovať za návrh na krajinskú samosprávu. A v č. 9 z 13. 1. 1927 *Slovák* vyhlasuje, že ľudáci pri rokovaní o vstupe do vlády vystupujú ako „zástupcovia Slovenska a povereníci národa,“ a nedajú sa kúpiť za ministerské kreslá. Budú pôjsť do vlády so zásadnými výdobytkami, alebo pôjsť do opozície a budú „aj naďalej vydobývať Slovensko pre Slovákov“. Slovensko sa nesmie sklamať v dôvere, ktorú vložilo do ľudovej strany.

autonómii.²⁷ Túto predstavu mali pomerne rýchlo stratiť po 1. júli 1928, teda po uvedení krajinského zriadenia do života.

* * *

Účasť HSLS vo vláde s dvomi ministrami – Jozefom Tisom a Markom Gažíkom – pritlmila načas, aj keď nikdy úplne, ostré ľudácko-agrárnické polemiky, respektíve držala ich takpovediac na úrovni tzv. večných tém ako bol čechoslovakizmus, prípadne úloha katolíckej a evanjelickej konfesie v živote Slovenska.²⁸ Ľudákom, prirodzene, prekážalo aj to, že napriek najsilnejšiemu postaveniu na Slovensku, hrajú v dôsledku celoštátneho dominujúceho postavenia agrárnej strany v slovenskej politike ešte vždy len „druhé husle“.²⁹

Príslušnosť ku koalícnej vláde, ktorá predsa len obmedzila možnosti agresívnej propagandy, charakteristickej pre opozičnú stranu, ako aj nesplnené predvolebné sľuby pripravili však ľudovú stranu o časť radikálnych prívržencov, strana sa cítila oslabená. Po voľbách do prvého krajinského zastupiteľstva 2. decembra 1928 sa tak nanovo pritvrdili politické polemiky medzi dvomi najsilnejšími politickými stranami na Slovensku a do ohniska polemík sa opäť dostal vodca slovenských agrárnikov M. Hodža. Už voľby do obecných zastupiteľstiev v jeseni 1927 znamenali oslabenie vládnej HSLS, zato výsledky volieb do krajinského zastupiteľstva sa ľudácka tlač aj sám A. Hlinka usilovali

27 Niektorí agrármici (napr. župan J. Slávik) aj po Hodžovom oznámení, že územnosprávna reforma smeruje k zavedeniu krajinského zriadenia, zdôrazňovali potrebu zachovať „osvedčené“ župné zriadenie. v tomto zmysle písal aj *Slovenský denník* č. 296a z 28. 12. 1926, s. 1, č. 297a z 29. 12. 1926, s. 1, č. 1 z 1. 1. 1927, s. 3, č. 6 z 9. 1. 1927, s. 1. Súčasne *Slovenský denník* pripomenul ľudákom, že sami hlasovali za župy a keď sa vytvorili, boli proti. Teraz chcú opustiť toto slovenské špecifikum a sú za starorakúsky systém - zeme (č. 7 z 11. 1. 1927, s. 4). Naopak, denník *Slovák* ešte aj pri uvedení krajinského zákona na Slovensku do života 1. 7. 1928 charakterizoval novú verejnú správu ako najvýznamnejšiu udalosť od prevratu tvrdiac: „*Krajinské zriadenie najviac prináša nám Slovákom. Slovensko stáva sa osobitnou krajinou, ktorá mnohé veci bude si sama riadiť a veríme, že časom prejde do jej rúk riadenie osudu Slovákov celkom.*“ (č. 147 z 1. 7. 1928, s. 1).

28 V článku Čechoslovakizmus je najväčšou prekážkou (*Slovák* č. 173 z 3. 8. 1928, s. 1) sa polemizuje s názorom v *Slovenskom denníku*, že bez čechoslovakizmu by nebolo oslobodenie spod maďarského jarma a zdôrazňuje sa, že Slováci „*žiť chcú v tejto republike ako svojrázny a samostatný národ*“. Nemá ísť teda ani o čechoslovakizmus ani o maďarizmus ale o statočnú prácu za slovenský národ a jeho budúcnosť. V článku publikovanom v dvoch číslach *Slováka* (č. 178 a 179 z 9. a 10. 8. 1928) sa autor kriticky zaoberal slovenským protestantizmom a jeho vzťahom k slovenčine, ale aj k pokroárskej ideológii, pričom poukázal na ministra školstva M. Hodžu, ktorý v Bratislave 9. 4. 1928 „*verejne priznal, že sa i teraz pridrižiava bývalého programu pokrokového hlasistov a ich tradícií a že i doteraz ho usilovne uskutočňoval a čo sa vraj urobilo na Slovensku v politickom ohľade, robilo sa to pod záštitou republikánskej strany, v ktorej, ako vieme, sú sorskupení skoro všetci hlasisti...A M. Hodža je nielen vodca slovenského krídla republikánskej strany, ale i najväčšej čiastky slovenských evanjelikov, v ňom je teda vyjadrené smýšľanie väčšiny evanjelickej!*“

29 *Slovák* v č. 162 z 21. 7. 1928 vycíta agrárnikom, že sú odporcami princípu väčšiny, pokiaľ im neprináša moc a silu a opäť poukazuje na to, že to bol Hodža, ktorý bránil po voľbách 1925 vstupu ľudákov do vlády, kým Česi uznávali, že 65 (sic!) percent slovenských hlasov musí mať zastúpenie vo vláde republiky, ktorá nesie meno Čechov a Slovákov. V č. 170 *Slováka* z 31. 7. 1928 sa uvádzajú slová A. Hlinku z prejavu v Marientáli (dnes Mariánka) 29. 7. 1928, že pri očakávanej jesennej rekonštrukcii vlády bude ľudová strana žiadať dôležitejšie rezorty, než ktoré má v správe. Témou úvodníka v *Slovákovi* č. 172 z 2. 8. 1928 je dominantné politické postavenie slovenskej menšiny – evanjelikov, ktorí sa stali nástrojom „*čechisticko-ateistických kruhov*“. A sumarizuje, že evanjelická menšina „*duchu demokracie a ducha spravodlivosti málokedy rozumela a nerozumie mu ani teraz.*“

predstaviť ako ľudácky úspech.³⁰ V porovnaní s parlamentnými voľbami – a v krajin-
ských voľbách sa volilo do akéhosi menšieho, slovenského, aj keď málo kompetentného
parlamentu – však HSLS značne stratila, čo nebolo dobrou predzvesťou pre budúce
voľby do Národného zhromaždenia.³¹

Ľudácki politici a ich tlač si túto situáciu rýchlo uvedomili a rovnako rýchlo našli aj
najdôležitejší faktor zodpovedný za ňu – agrárnu stranu, od ktorej sa nedal odmyslieť
jej šéf na Slovensku M. Hodža.³² Po voľbách do Krajinského zastupiteľstva sa teda opäť
rozohreli ostré politické polemiky medzi ľudákmi a agrárnikmi, pričom tieto mediálne
spory sa diali v čase značných vnútrostraníckych problémov tak ľudákov, ako aj sloven-
ských agrárnikov, čo sa obidve strany a ich tlačové orgány usilovali využiť v obnovenom
vzájomnom zápase.

V decembri 1928, po prakticky celoročnej polemike okolo článku Vojtecha Tuku
V desiatom roku Martinskej deklarácie, ohlasujúceho po desiatom výročí vzniku ČSR
štátoprávne *vacuum iuris*, bol jeho autor zbavený poslaneckej imunity a začiatkom
januára 1929 ho uväznili.³³ V tom istom mesiaci došlo práve pre tukovskú aféru k roz-
tržke medzi predsedom HSLS A. Hlinkom a dvomi poprednými predstaviteľmi strany,
poslancami Ferdišom Jurigom a Františkom Tománkom, ktorý vyústil do vylúčenia
obidvoch politikov-kňazov z ľudovej strany.³⁴ Do určitého, menej otvoreného konfliktu

30 Úspech HSLS mal ohlasovať už titulok na prvej strane *Slováka* č. 274 zo 4. 12. 1928 Od víťazstva
k víťazstvu! a v nasledujúcom č. 275 z 5. 12. 1928 titulok Sme najsilnejšou a najhomogénnejšou
stranou na Slovensku. A. Hlinka v *Slovákovi* č. 276 zo 6. 12. 1928 sa už v titulku pochválil – Dobrý
boj sme dobojovali a dodal: „Všetky strany išly nazad, len ľudová ukázala taký skok o akom pred týž-
dňom ani len nesnívala.“ Hlinka mal zrejme na mysli porovnanie s obecnými voľbami v predchá-
dzajúcom roku, aj keď sa voľby do obcí a do krajinského snemu dajú politologicky len ťažko po-
rovnávať.

31 Kým v parlamentných voľbách roku 1925 získala HSLS na Slovensku 34,31 % platných hlasov,
v krajiných voľbách 1928 len 24,64 %, zatiaľ čo agrárci sa posilnili zo 17,40 % na 20,54 %. Po-
rov. ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém, in ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V., c. d., s. 560
a 580.

32 *Slovák* už niekoľko dní po krajiných voľbách (v č. 277 zo 7. 12. 1928) v úvodníku Čo ďalej? uvie-
dol, že ľudová strana musí bilancovať svoju dvojročnú účasť v občianskej koalícii, lebo jej obeta-
vosť nie je v nijakom pomere so ziskom, ktorý dostala za „úprimné koalíčné súručenstvo“. Strana pre-
to „ide zrevidovať svoje postavenie v dnešnej vládnej väčšine“, čo neznamena, že sa chce vzdáť moci
a vlády, svojho postavenia na Slovensku. Pôjde o to, s kým sa má deliť o vládu a moc, s kým má ísť
po jednej ceste. A nasleduje útok na dve strany, s ktorými ľudáci sedeli v jednej vládnej koalícii, no
ktoré im predovšetkým spôsobovali problémy: „Nám prichodí žalovať predovšetkým na hrabivosť,
na nenásytnosť, na spupnosť a absolútnu nelojálnosť strany agrárnej a ľudovej. Agrárna strana trpí na
chronickú cezaromaniu, megalomaniu a na tzv. elefantstvo. Spôsoby tejto strany sú na Slovensku nadá-
lej nestrpiteľné...Agrárna strana roztáhuje sa po Slovensku viac, ako jej plachta stačí. Česká ľudová stra-
na zas svojim bezohľadným postupovaním proti slovenskému katolicizmu vyúdila ešte aj posledné is-
kierky spolupatričnosti v katolíckoch slovenských.“

33 Pozri *Slovák* č. 288 a 289 z 21. a 22. 12. 1928 a č. 5 a 6 z 5. a 8. 1. 1929. Komentár k Tukovmu
zatknutiu v *Slovenskom denníku* (č. 4a z 5. 1. 1929, s. 1) popieral akúkoľvek súvislosť medzi inkrimi-
novaným článkom a jeho uväznením. Príčinou malo byť len obvinenie z úkladov voči štátu a z vo-
jenskej zrady. V č. 7a z 9. 1. 1929 SD sa hovorí, že podstatou Tukovho zločinu je založenie a vede-
nie podzemnej organizácie v ľudovej strane. Na jej činnosť prijímal peniaze z Maďarska a pre túto
krajinu robil špionáž.

34 Pozri *Slovák* č. 24 a 25 z 29. a 30. 1. 1929, *Slovák* č. 36 a 39 z 13. a 16. 2. 1929.

s vedením HSLS sa dostal aj jeden z ľudáckych ministrov M. Gažík, ktorého strana po zmene predsedu vlády vo februári 1929 vymenila za Ľudovíta Labaja.³⁵

Za tejto situácie padla ľudákom vhod prekérna situácia M. Hodžu, do ktorej sa dostal po uverejnení prvého zväzku pamäti V. Šrobára *Osvobodené Slovensko*, ktorý vyšiel krátko po krajiniských voľbách, s niekoľkými útokmi na Hodžovu činnosť pred vznikom a v prvých mesiacoch existencie Československa. Hodžovo postavenie ešte sťažila Benešova kritika za jeho zasahovanie do zahraničnej politiky, ako aj ďalšie „zaručene nezaručené“ osobné aféry. Hrad, čiže prezident Masaryk sa postavil jednoznačne za Beneša, a tak bolo len otázkou času, kedy Hodža odstúpi z ministerského postu.³⁶

Ľudáci videli v Hodžových problémoch nielen dobrú príležitosť na odpútanie pozornosti od vlastných ťažkostí, ale aj mimoriadnu šancu na možno definitívne zbavenie sa ich najväčšieho politického protivníka na Slovensku. A preto bohato využívali všetky útoky publikované v opozičnej (sociálnodemokratickej), resp. prohradnej tlači.³⁷ Keď 20. februára 1929 Hodža odstúpil z funkcie ministra, *Slovák* uverejnil väčší komentár znejúci ako politický nekrológ za obávaným protivníkom, ktorý mal definitívne zmiznúť z politickej scény a tým rozšíriť priestor pre samotnú ľudovú stranu. Noviny ľudovej strany uznali, že Hodža urobil najviac pre zjednotenie občianskych strán a jeho zásluhou vstúpila ľudová strana do občianskej koalície. Ľudová strana však údajne nespoznala, že pod pláštikom koalície sa pracuje skryto, „avšak tým intenzívnejšie na jej podlomení... Hodža poznal len jeden cieľ: čím lepšie pokoriť a znevážiť ľudovú stranu, čím viac ubrať jej na prestýži, na moci, na autorite pred voličmi, aby takto čím väčšieho kurzu nadobudol si on sám, Hodža, po dvoroch pražských pánov.“ Hodža vraj opúšťa svoj rezort školstva bez toho, aby v ňom čo i len krížom slamy preložil. Pre politiku, ktorú vraj miloval nadovšetko, sa nestaral o nič iné. A záverom sa v komentári ironicky poznamenáva, že ak by sa mal Hodža opäť vrátiť ako minister, malo by sa mu zriadiť osobitné ministerstvo – ministerstvo politických záležitostí.³⁸

* * *

Nasledujúci politický vývin v koalícii a vôbec v republike však nenaplnil ľudácke očakávania. Už krátko po Hodžovom odchode odráža *Slovák* útoky *Českého Slova*, orgánu opozičnej národnosocialistickej strany, že Slováci sú fanatickí maďaróni, klerikáli a špióni, ktorých jedinou túžbou je rozhodiť republiku a pridať sa k Maďarom. Súčasne v súvislosti s obviňovaním Hodžovej politiky v *Českom Slove* poukazuje *Slovák* ostrým tónom na politiku Prahy voči Slovensku: „... v Prahe chceli byť klamaní, lebo

35 Pozri *Slovák* č. 41 z 19. 2. 1929 a č. 50 a 51 z 1. a 2. 3. 1929

36 Pozri KLIMEK, A.: c. d., s. 661-666.

37 Kampaň proti Hodžovi otvoril *Slovák* v č. 283 z 18. 12. 1928 článkom pod názvom *Nová kríza v agrárnej strane pre Šrobárova pamäti*, ktoré v podtitule charakterizuje ako „*Demaskovanie Hodžovho veľikášstva*“. O deň neskôr komentoval v *Slovákovi* Šrobárov útok poslanec Pavel Macháček, ktorý uzavrel: „*Z celého diela očividne vysvitá tendencia: povaliť Hodžu, alebo aspoň oslabiť Hodžov politický vliv. My konštatujeme jedno: obidvaja sú zarytými čechoslovákmi a nepriateľmi pravého autonomizmu slovenského. Majú jedon jediný cieľ: zabezpečiť sa pred pražskými kruhmi. Šrobár sa opiera o Hrad – Hodža údajne o Slovensko...*“ V ďalších článkoch o Hodžovi vychádzal *Slovák* často z opozičnej tlače, či už z *Lidových novín*, blízkych Hradu a národnosocialistickej strane alebo zo sociálnodemokratických *Robotníckych novín*, ale využil aj tlač z Maďarska.

38 Porov. *Slovák* č. 45 z 23. 2. 1929, s. 1.

neboli by mohli ináče pod pekným kepienkou demokracie vládnuť tými najšpinavejšími metodami absolutizmu nad Slovenskom. Robili z predajných ľudí modly, dali im palcáty, „plnú moc“, z Prahy ich vyfutrovali dôverou Slovenska...“ Praha teda nemá právo obviňovať nikoho zo Slovákov. „Slováci jej boli iba vtedy dobrí a len tí boli dobrí Slováci, ktorí sa dali Prahe zneužívať a používať.“³⁹ Po Hodžovom odchode nemohol ani Slováčik aspoň nepriamo nepriznať, že Slovensko je v celoštátnej politike oslabené. Spájal to s „hradnou politikou“ a jej „lokajmi“ na Slovensku, medzi ktorých počítal aj slovenských agrárnikov, súčasne im však ponúkal spojenectvo aj s takouto víziou: „Predstavte si teraz, aké zdesenie by vyvolalo v Prahe, keby tak 35 slovenských ľudových a agrárnych poslancov prišlo do parlamentu s pevným programom slovenským!“ A dodal rečnícku otázku: „Či sa teraz najde človek, ktorý by vedel urovnať cestu dohody, ktorý by vyrval agrárnu stranu z objatia, ktoré je smrteľné a či sa vo vážnej chvíli sjednotia Slováci, nechajúc bokom všetky stranické rozdiely?“⁴⁰

Takému politickému vábeniu však slovenskí agrárnici nemohli podľahnúť, na to ich od ľudákov až priveľmi odlišovali názory na česko-slovenské vzťahy, štátoprávne usporiadanie ČSR, konfesijné problémy, ale aj konkrétne politické a hospodárske záujmy. A tak pokračoval z hľadiska dvoch ešte vždy koalíčných partnerov dosť nezvyklý politický boj, ktorého „objekty“ sa v tom čase personifikovali v osobách agrárnického M. Hodžu a ľudáckeho V. Tuku.⁴¹

Tukova kauza však nezadržateľne smerovala k súdному procesu a odsúdeniu dovtedy prominentného ľudáckeho politika, blízkeho predsedovi strany Hlinkovi. Vzhľadom na blížiacu sa a opäť predčasné parlamentné voľby, ktoré ľudovej strane neohlasovali nič povzbudzujúce, rozhodlo sa vedenie strany pre tzv. útek dopredu a vystúpilo z vládnej koalície, aby strana mohla ísť do volieb z osvedčenej pozície opozičnej strany.⁴² Voliči však nezabudli na málo presvedčivé výsledky HSLŠ vo vládnej koalícii, najmä z hľadiska jej predvolebných sľubov, ani na jej vnútrostranícke problémy a predložili jej neprijemný volebný účet. Strana si síce udržala prvú pozíciu medzi politickými stranami na Slovensku, no zaznamenala značné straty.⁴³ A čo bolo pre HSLŠ ešte vážnejšie – výsledky volieb a nová koalíčná stratégia najväčších strán aj Hradu vylúčili ľudákov na dlhé roky z vládnej politiky. Tak sa skončila spoločná koalíčná skúsenosť ľudákov a agrárnikov.

Naopak, Hodža ostal síce bez ministerského kresla, ale s bezpečnou pozíciou a podporou v agrárnej strane, ktorú mu vedenie strany vyslovilo po odchode z ministerskej funkcie a o ktorú ho nebolo možné pripraviť, hoci sa o to usiloval najmä Šrobár, ale aj ďalší politici blízki Hradu.⁴⁴ Po troch rokoch, v októbri 1932 sa vrátil aj do vládnej poli-

39 Slováčik č. 47 z 26. 2. 1929, s. 1.

40 Skováčik č. 57 z 9. 3. 1929, s. 1.

41 Pozri Slováčik č. 62 z 15. 3. 1929 s. 1, Slováčik č. 56a z 9. 3. 1929 s. 1, č. 75a z 29. 3. 1929, s. 1, č. 80a z 5. 4. 1929, s. 3.

42 Dvaja ľudácki ministri L. Labaj a J. Tiso odstúpili 8. 10. 1929, necelé tri týždne pred parlamentnými voľbami.

43 Na Slovensku HSLŠ klesla v októbrových voľbách 1929 na 28,27 % platných hlasov a 18 mandátov, agrárnici sa posilnili na 19,33 % hlasov a udržali si 12 mandátov.

44 Predsedníctvo strany vyslovilo Hodžovi podporu bezprostredne po odstúpení z funkcie minis-

tiky v prvej vláde Jana Malypetra, opäť na post ministra pôdohospodárstva. A vrchol politickej kariéry ako predsedu československej vlády ho ešte len čakal.

Ludáci a agrárnici sa však predsa len mali ešte raz stretnúť v spoločnej vláde. Stalo sa tak za celkom iných politických pomerov, v odlišnej mocenskej pozícii obidvoch strán a už definitívne bez M. Hodžu, aj keď s jeho odporúčaním⁴⁵ po 6. októbri 1938, na začiatku krátko trvajúcej druhej republiky.

(2008)

---

tra a naopak, Šrobárovi bolo za polemiku v orgáne cudzej strany vyslovené pokarhanie s výstrahou. (*Slovenský denník* č. 45a z 22. 2. 1929, s. 1 a 5). K postojom prohradných slovenských politikov k Hodžovi pozri KLIMEK, A.: c. d. 665-666.

⁴⁵ Porov. ČARNOGURSKÝ, P.: *6. október 1938*, Bratislava: VEDA 1993, s. 125, 177, tiež URSÍNÝ, J.: *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš: Transcius 1994, s. 18.

10. KAPITOLA

SPOR MILANA HODŽU A VAVRA ŠROBÁRA PRI DESIATOM VÝROČÍ VZNIKU ČSR ALEBO HISTÓRIA V SLUŽBE POLITIKY

Československá republika si až do Mníchovskej dohody v septembri 1938 ako jediný štát v strednej Európe udržala demokratický režim. No pravdou je aj to, že vnútri parlamentných strán sa takmer neustále viedli tvrdé politické zápasy, ktoré vo viacerých prípadoch ťažko dopadli na porazených protivníkov.

Ani najsilnejšej politickej strane v Československu po rozdelení sociálnej demokracie v roku 1920, Republikánskej strane zemedelského a maloroľníckeho ľudu, resp. agrárnej strane sa nevyhýbali ostré vnútrostranícke konflikty. Ich zdrojmi boli rôznorodé záujmy jednotlivých hospodárskych a mocenských skupín v tomto vskutku straníckom konglomeráte, ale aj osobné záujmy a ambície mocných mužov tejto strany. A významným faktorom súvisiacim s prvými dvoma zdrojmi napätia bol fenomén a faktor „Hradu“, t. j. postoj jednotlivých agrárnych politikov k prezidentovi Masarykovi a jeho hlavnému politickému chránencovi, ministrovi zahraničných vecí Edvardovi Benešovi.¹ V tejto komplikovanej sieti politických partnerstiev, spolupráce, závislostí, ale aj konkurencie, konfliktov, averzií a vyslovených nepriateľstiev treba vidieť aj konfliktný vzťah dvoch najvýznamnejších slovenských agrárnych politikov – Milana Hodžu a Vavra Šrobára.

Pri skúmaní ich dlhodobého sporu je nevyhnutné vziať do úvahy širšie politické súvislosti týkajúce postavenia obidvoch protagonistov v československom štáte i v rámci agrárnej strany, ale aj ich politickú genézu ešte za monarchie, teda pred rokom 1918. Je známe, že starší z nich, V. Šrobár, bol takpovediac politickým odchovancom Prahy a profesora T. G. Masaryka. Táto myšlienková a politická škola ho viedla ku kritike slovenskej predrevratovej politiky z pozícií masarykovského realizmu v časopise *Hlas*. Podobne ako Masaryk mal záujem aj o sociálnodemokratickú politiku, čo sa najvýraznejšie prejavilo v tom, že ho sociálnodemokratickí predáci oslovili, aby vystúpil s prejavom na liptovskomikuláškejskej prvomájovej manifestácii roku 1918 a významne sa podieľal na koncipovaní známej rezolúcie.²

M. Hodža sa politicky profiloval odlišne. Sám pochádzajúc zo stredostavovskej, vzdelaneckej rodiny evanjelického farára orientoval sa predovšetkým na slovenský roľnícky ľud a v tejto práci dosahoval pred prvou svetovou vojnou často väčšie úspechy ako martinští konzervatívni politici. Súčasne mu neboli cudzie ani vyššie poschodia predrevratovej politiky, a to či už pôsobenie v uhorskom parlamente, alebo pred vojnou v bel-

1 Tento problém vrcholil v roku 1935, keď sa v agrárnej strane rozhodovalo o nominácii, resp. podpore nástupcu prezidenta Masaryka.

2 KROPILÁK, M.: Vavro Šrobár, in: KOVÁČ, D. a kol.: c. d., s. 91-92. Tiež SIKORA, St. a kol.: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*, Bratislava 1996, s. 61-62.

vedérskom kruhu následníka trónu Františka Ferdinanda.³ Práve toto Hodžovo dedičstvo, ako aj spoločenské maniéry z éry habsburského mocnárstva mali voči nemu najmä v 20. rokoch vzbudzovať istú nedôveru, ba až nechť v pražských politických kruhoch blízkych Hradu.⁴

Od vzniku československého štátu a formovania sa agrárnej strany na Slovensku (so všetkými peripetiami vznikania, spájania sa i rozlučovania strán v rokoch 1919 až 1922) viedli obidvaja politici zápas o vedúce postavenie v slovenskom agrárnom hnutí. Spočiatku mal silnejšie politické postavenie V. Šrobár, člen všetkých československých vlád (s výnimkou prvej úradníckej) od novembra 1918 do októbra 1922. Svoje postavenie mohol oprieť jednak o fakt, že bol v pravý čas na pravom mieste, a síce 28. októbra 1918 v Prahe, kde práve vznikol nový štát, a tak sa ocitol medzi „otcami zakladateľmi“, a súčasne sa opieral o ešte predprevratovú dôveru českých politických kruhov, ktorá však nebola neobmedzená. V prvých rokoch štátu bol M. Hodža len niekoľko mesiacov členom prvej Tusarovej vlády, zato o to väčšmi sa podieľal na budovaní agrárnej strany a ďalších roľníckych organizácií na Slovensku, ktoré sa následne stali spoľahlivou oporou jeho politickej činnosti. Tento proces sa zavŕšil v júni 1922 spojením českých a slovenských agrárnikov do jednotnej Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu, v ktorej sa stal Hodža podpredsedom a súčasne vedúcim predstaviteľom jej slovenskej časti. V októbri získal Hodža aj kreslo ministra poľnohospodárstva v prvej Švehlovej vláde.⁵

Šrobár, naopak, v tom istom čase definitívne opustil vládny post a ďalej pôsobil za agrárnu stranu ako poslanec a po voľbách roku 1925 ako senátor, teda v tej komore parlamentu, ktorá sa považovala za odkladací priestor pre starších zaslúžilých politikov. Túto prehru niesol ťažko a nevzdával sa súperenia o vodcovstvo v agrárnej strane na Slovensku už aj preto, že medzi obidvoma politikmi boli aj zreteľné rozdiely v názore na politické smerovanie agrárnej strany. Šrobár ostával aj naďalej a jednoznačne „mužom Hradu“, aj keď „Hrad“, teda prezident Masaryk zrejme mal pochybnosti o jeho politických schopnostiach.⁶ Navyše sa orientoval na širokú vládnu koalíciu zahrňujúcu aj ľavú časť politického spektra, čo bolo blízke aj hlave štátu. Naopak Hodža z viacerých politických aj čisto personálnych dôvodov zostával kritizovaným objektom prívržencom „Hradu“ aj samotného Masaryka.⁷ Vystupňovalo sa to v druhej polovici 20. rokov, vlastne s prehlbujúcou sa krízou pomerne krátko trvajúcej občianskej, resp. panskej koalície, o ktorú sa Hodža vo významnej miere zaslúžil. Čoraz zložitejšia situácia vládnej koalície, ako aj zneisťované postavenie ministra Hodžu vo vláde (na rozdiel od jeho

3 ZUBEREC, V.: Milan Hodža, in: KOVÁČ, D. c. d., s. 169, 173-175.

4 Táto nevôľa bola podnecovaná nielen Hodžovým životným štýlom, ale aj rôznymi aférami, z ktorých mal minister finančne ťažiť. Aféry Hodžovi vyčítal v anonymnom článku sám prezident. (Porov. MASARYK, T. G.: *Cesta demokracie III*, Praha 1994, s. 379.)

5 Porov. ZUBEREC, V.: c. d., s. 178-181.

6 Prezident ho súkromne charakterizoval, že je „slušný, ale slabý“ (Pozri GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T.G. Masaryka*, Bratislava 1995, s. 14).

7 Veľmi kriticky sa prezident o Hodžovi vyjadroval najmä po jeho odvolaní z funkcie ministra aj súkromne (Porov. GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: c. d. s. 14, 18, 25, 33, 43, 81.)

pevnej pozície v agrárnej strane) vytvárali predpoklady na cielené útoky na tohto silného muža slovenskej i československej politiky z viacerých strán.

* * *

Jedným z takých útokov, ako aj výrazom súperenia Šrobára a Hodžu, ktorého súčasťou bola aj vzájomná osobná animozita, sa mali stať kritické pasáže o Hodžovom pôsobení pri vzniku československého štátu v prvom zväzku Šrobárových pamätí o zrode republiky a prvých mesiacoch pôsobenia Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska pod jeho vedením. Nedávna história, ktorej väčšina aktérov ešte žila a pôsobila v politike, či vo verejnom živote, sa tak ocitla v službe aktuálnej politiky.

Desiate výročie vzniku Československej republiky bolo totiž vhodnou príležitosťou pre najrôznejšie spomienky a úvahy aktívnych účastníkov oných dejinných udalostí a V. Šrobár patril bezpochyby medzi spolutvorcov nového štátu a predovšetkým medzi tých politikov, ktorí sa bezprostredne zaslúžili o inkorporovanie Slovenska do mladej republiky. Jeho prvý zväzok pamätí z rokov 1918 – 1920 pod názvom *Osvobodené Slovensko*⁸, v ktorom sa vynímal typický „československý“ jazykový kalk „*osvobodené*“, teda slovo ani slovenské ani české, ale z akéhosi fiktívneho „československého jazyka“ – tento zväzok sa mohol stať knižnou i politickou udalosťou, tým skôr, že na rozdiel od českých krajín na Slovensku do tých čias nevyšlo väčšie spomienkové dielo o vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov. A kniha sa aj stala udalosťou, nie však celkovým pohľadom autora na predpoklady vzniku nového štátu a proces jeho formovania sa v prvých dvoch rokoch existencie a už vôbec nie literárnou úrovňou diela, ale nezakrytým, ostrým útokom autora na svojho straníckeho kolegu M. Hodžu. Šrobárov útok na Hodžu vyvolal niekoľkomesačnú polemiku, na ktorej konci nasledoval Hodžov odchod z vládnej funkcie, čo znamenalo istú satisfakciu pre autora *Osvobodeného Slovenska*, aj keď Hodžov dočasný odchod z vládnej pozície s touto polemikou užšie a bezprostredne nesúvisel.

Pokúsím sa stručne charakterizovať prvý zväzok Šrobárových pamätí, ktorý na rozdiel od druhého zväzku zachovaného v rukopise a uverejneného až po siedmich desaťročiach,⁹ zapôsobil v reálnom historickom čase. Jeho prvé dve časti, resp. šesť kapitol sa týka obdobia pred vznikom republiky, ako to naznačujú už názvy obidvoch častí – Rozklad rakúsko-uhorskej monarchie a Slováci vo svetle maďarskej vlády, ako aj názvy jednotlivých kapitol – Príčiny rozkladu, Politika Franca Ferdinanda, Záchrancovia monarchie, Boje o československý štát doma a v zahraničí, Maďarské úradné štúdie o československej otázke a Úradný súpis predprevratových Slovákov, ktorý sa následne dosť často využíval v argumentácii o málopočetnosti a slabosti príslušníkov slovenského národného hnutia.

V. Šrobár pôsobil pred rokom 1918 v slovenskom národnom hnutí niekoľko desaťročí a dôverne poznal pomery v predvojnovom Rakúsko-Uhorsku, o to väčšmi mohlo

⁸ *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920 napísal dr. Vavro Šrobár. Sväzok prvý.* Vydal Čin v Praze 1928.

⁹ ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Druhý zväzok.* Academic Electronic Press, s.r.o., Bratislava 2004.

prekvapí, že sa pri kritickom účtovaní so starým Uhorskom opieral prakticky výlučne o knihu predprevratového maďarského politika Józsefa Kristóffyho *Magyarország Kálváriája*. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že Šrobár chcel využiť veľmi kritické slová Kristóffyho na adresu maďarskej predprevratovej politiky a tým ešte zvýrazniť nevyhnutnosť rozpadu historického Uhorska. Povestné šidlo z vreca sa však vyklúlo v tretej kapitole Záchrancovia monarchie, kde Šrobár prostredníctvom Kristóffyho tvrdení zaútočil na Hodžu. Ani v ďalších kapitolách nepriniesol Šrobár vlastné pohľady a hodnotenia na základe autopsie, ale uprednostnil variovanie diel iných autorov, napr. Benešovho diela *Světová válka a naše revoluce* a ešte častejšie využíval, ale bez náležitého kritického prístupu aj odstup, získané dokumenty, napr. už spomenutý úradný zoznam predprevratových Slovákov¹⁰ z archívu uhorského ministerstva vnútra. V súvislosti s týmto zoznamom veľmi zjednodušene až zavádzajúco konštatoval: „*Tu vidíme, ktoré rodiny a osoby zostaly verné svojmu národu, keď bolo na Slovensku veľmi zle, keď sa slovenskosť neodmeňovala, ale trestala. Župný súpis obsahuje 526 mien. To značí, že z 20.000 Slovákov bolo asi päť uvedomelých Slovákov.*“¹¹

Udalosti na Slovensku v novembri 1918, a to veľmi dramatické udalosti, opisuje a či skôr sprostredkúva Šrobár dokumentmi zo svojho osobného archívu, ktoré však kriticky neskúma, takže popri potvrdených údajoch sa v knihe objavujú aj neoverené správy a dohady.¹² Navyše tento typ dokumentov sa aj v pamätiach zvykne uvádzať v dokumentárnych prílohách alebo v poznámkach pod čiarou. V Šrobárových memoároch však správy a záznamy iných účastníkov historických udalosti supľujú osobnosť autora, jeho osobný „spomienkový príbeh“, robia z pamäti zbierku len sčasti systematickejšie usporiadaných dokumentov, resp. nedostatočne zredigovaný dokumentačný kompilát. Sám autor v závere prvého zväzku, ktorý končí cestou ministra na východné Slovensko v dňoch 11. a 12. januára 1919, pripomína čitateľovi, že sa mu poväčšine prihovárajú osoby cez dokumenty z jeho osobného archívu, kým autor sa úmyselne utiahol do pozadia. Má to podľa neho niekoľko výhod: „*Líčenie udalostí je rozmanitejšie a rôznorodý sloh znázorňuje pestrý tok udalostí v tej revolučnej dobe; očitý /sic!/ svedkovia a popisovatelia udalostí sú hodnovernejší, ako pisateľ, ktorý referuje, reprodukuje zprávy z druhej ruky.*“ A hneď, vari aj ako nechcenú sebakritiku, uvádza i nevýhody takejto metódy: „*Pokojný tok udalostí je často prerušovaný a tu i tam deje sa opakujú.*“¹³ V Šrobárovej knihe sa to stáva až príčasto a chaoticky. Navyše vytrácajú sa autorove osobné spomienky, analýzy a hodnotenia, čo je vlastným zmyslom pamäti.

Zvolený prístup k matérii však autor očividne nerešpektuje v ôsmej kapitole svojej knihy, v ktorej sa zaoberá rokovaniami M. Hodžu a členov Slovenskej národnej rady s predstaviteľmi maďarskej vlády v novembri a decembri 1918, hoci osobne sa na nich nezúčastnil, a teda mal o nich len sprostredkované a nie vždy spoľahlivé informácie. Pre-

10 ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko...*, I. zv., s. 161-181.

11 Tamže, s. 183.

12 Napr. ŠROBÁR, V.: c. d., s. 201: správa o 40 mŕtvych pri útoku prešporskej Maďarskej národnej rady na Zohor a Stupavu alebo s. 247: správa o zmasakrovaní oddielu českého vojska v sile 900 mužov v Žiline, z ktorého malo zostať 60 mužov.

13 Tamže, s. 469.

dovšetkým táto kapitola, popri už spomenutej údajnej spolupráci Hodžu s Kristóffym na záchrane monarchie, urobila zo Šrobárovej knihy niekoľkomesačnú udalosť, koncom roku 1928 a v prvých mesiacoch roku 1929, naplnenú ostrou polemikou o tom, ako to vlastne bolo pred desiatimi rokmi a kto bol za čo zodpovedný v tých časoch.

* * *

Šrobár vyčítal Hodžovi v zásade tri chybné kroky, ktoré mohli podľa neho ohroziť v pohnutých časoch na konci vojny a pri vzniku republiky budúcnosť Slovenska a slovenského národa, resp. „slovenskej vetvy československého národa“.

Po prvé, v podkapitole s príznačným názvom *Dr. Milan Hodža medzi poslednými záchrancami monarchie* tvrdí na základe uvedenej Kristóffyhovej knihy, že Hodža sa ešte v septembri 1918 podieľal na koncipovaní pasáže o novom postavení národnosti v Uhorsku v memorande adresovanom cisárovi Karolovi, ktorého cieľom bola záchrana monarchie. Súčasne pripúšťa, že Hodža pracoval aj v opačnom tábore, s českými poslancami, ktorí búrali monarchiu, čiže ešte krátko pred 28. októbrom hral na dve strany.¹⁴

Po druhé, Hodža už ako zástupca československej vlády v Budapešti rokoval spolu s niekoľkými členmi Slovenskej národnej rady s maďarskou vládou zastúpenou Oszkárom Jászim o nevýhodnej dohode, týkajúcej sa Slovenska, čo vyvolalo nevoľu a znepokojenie tak v Prahe, ako aj u spojencov v Paríži.¹⁵ Hodža mal navyše ako prvý otvoriť otázku autonómie Slovenska, hoci „do 30. novembra 1918 žiadnemu Slovákoviu na Slovensku ani sa nesnívalo o nejakej politickej autonomii v rámci československého štátu a tým menej v rámci bývalého Uhorska.(...)je otcom... autonomizmu hungaristického, proti ktorému i on sám nútený bol často vystupovať a ktorého cesty vedú do Pešte.“¹⁶

Po tretie, Hodža uzavrel s maďarským ministrom obrany Albertom Barthom dňa 6. decembra 1918 dočasnú demarkačnú čiaru nevýhodnú pre Slovensko, resp. Československo, hoci na takú dohodu nedostal od československej vlády súhlas, pričom Spojenci vďaka Edvardovi Benešovi schválili už koncom novembra južnú hranicu Slovenska podľa československých predstáv.¹⁷

Na Šrobárove útoky v *Osvobodenom Slovensku* odpovedal Hodža v prednáške, ktorá odznela v Republikánskom klube v dvorane bratislavského Zemedelského múzea 22. decembra 1928. V zimných mesiacoch 1929 boli v *Slovenskom denníku*, *Slovenskej politike* a iných časopisoch, blízkych agrárnej strane, publikované ďalšie materiály a polemiky, týkajúce sa Šrobárovho protihodžovského útoku.¹⁸ Treba v tejto súvislosti uviesť,

14 Tamže, s. 95-96.

15 Pozri tamže, s. 299-318.

16 Tamže, s. 325, 326.

17 Porov ibidem, s. 348-350, 322-325. Aby čitateľovi bolo dostatočne zrejmé čo Slovensku Hodžovou dohodou s Barthom hrozilo, pripojil Šrobár k textu farebnú mapu Československej republiky, v ktorej je demarkačná čiara vyznačená rovnako ako štátne hranice.

18 Hodžova prednáška a články zo *Slovenského denníka* boli uverejnené v knihe *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918. Dokumentárny výklad o jednaniach dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústupe maďarských vojsk zo Slovenska. (Odtisky zo „Slovenského denníka“)*. Nákladom redakcie Slovenského denníka, Bratislava 1929. *Slovenská politika* (porov. roč. 10., č. 11, 13, 15 z 13., 16., 18. 1. 1929 a č. 37, 38, 42, 45 z 13., 14., 19., 22. 2. 1929) preberala spravidla materiály zo *Slovenského denníka*, resp. komentovala články z iných denníkov. Kritický komentár voči Šrobárovi vyšiel od A. S. Ambroseho, tlačového tajomníka vlá-

že slovenská agrárnická tlač stála za Hodžom, ktorý ju fakticky kontroloval, takže Šrobárovým tlačovým orgánom v tejto polemike sa stali české *Lidové noviny*,¹⁹ blízke národným socialistom a Hradu, ktorým asistovali sociálnodemokratické *Robotnícké noviny*,²⁰ teda v tom čase opozičná tlač. Polemiku medzi Šrobárom a Hodžom (hodžovcami) využila však aj tlač v tom čase koalícnej HSLŠ, ktorá mala už od začiatku roku 1928 problém s aférou Vojtecha Tuku. Ten bol v januári 1929 vzatý do vyšetrovacej väzby. Ľudácka tlač citovaním Šrobárových útokov na Hodžu, ale aj otvaraním čerstvých Hodžových káuz, chcela okrem zúčtovania s Hodžom oslabiť význam a vážnosť Tukovej aféry.²¹

Hodža a jemu blízke noviny odmietli všetky Šrobárove výčitky ako bezpredmetné. Predprevratová spolupráca s Kristóffym sa podľa nich nekonala, pretože tento kedysi významný maďarský politik bol už pred vojnou aj počas nej politickou mŕtvolou, nezáujímavou tak pre Budapešť, ako aj pre cisársko-kráľovský dvor. Text rukopisu memoranda mal navyše dokazovať, že údajné vsuvky od M. Hodžu a predstaviteľa uhorských Nemcov Edmunda Steinackera sú síce z roku 1918, ale z úplne iných textov a časových súvislostí, a teda informácia Kristóffyho je nedôveryhodná.²²

Rokovania s Jászim nemali byť ničím iným než nezáväzným predĺžovaním času, pokiaľ nebude mať československá vláda dostatočný počet vojska na obsadenie Slovenska. Tomuto cieľu mala slúžiť aj dohoda s Barthom o dočasnej demarkačnej čiare, keďže 3. decembra 1918 zástupca Dohody pri maďarskej vláde podplukovník Vix síce doručil nótu najvyššieho velenia Dohody s príkazom maďarskej vláde vyprázdniť úze-

---

dy a agrárnika, pod názvom *Šrobárov prípad v Slovenskom týždenníku* č. 7 z 15. 2. 1929 a v mesačníku *Prúdy* č. 1 z januára 1929, kde autor K. H. (zrejme vedúci redaktor *Slov. denníka* Karol Hušek) pod názvom *Dve slovenské aféry* spája prípad už obžalovaného a uväzneného Vojtecha Tuku s prípadom Vavra Šrobára tým, že obidva rozvírili hladinu politického života v republike a vyvolali veľkú pozornosť aj v zahraničí, odmieta však Šrobárov útok na Hodžu.

19 Porov. *Lidové noviny* roč. 37., č. 19, 30 a 34 z 11., 17. a 19. 1. 1929, ranjšie vydania.

20 Porov. *Robotnícké noviny* roč. 26, č. 4, 14, 15, 17, 22, 25, 26, 27, 32, 36, 38 a 44 z 5., 14., 18., 20., 26., 30. a 31. 1. 1929 a 1., 7., 12., 14. a 21. 2. 1929.

21 Porov. *Slovák* roč. 11., č. 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 26 z 9., 10., 11., 12., 18., 19., 20., 22., 23., 25., 26., 31. 1. 1929 a č. 43, 45 z 21. a 23. *Slovák* už 7. 1. 1929 na základe interview bývalého maďarského ministra Barthu v 8 *órai Ujság* zaútočil na Hodžu v článku pod názvom *Zastaralá vlastizrada?*, opierajúc sa o Barthove tvrdenie, vychádzajúce však z informácií z druhej ruky, že Hodža by bol ostal na pozíciách Uhorska za 2-3 župy pod slovenskou správou, 2-3 regimenty so slovenskou veliacou rečou a ministerstvo pre seba. Súčasne *Slovák* žiadal spoločnú koalíčnú interpeláciu v parlamente o Hodžovi, podobne ako vo veci Tuku. V priebehu januára a februára *Slovák* publikoval prevzatú polemiku Šrobára z *Lidových novín* a prichádzal s vlastnými výpadmi voči Hodžovi vo veci nekonsolidovaných cirkevných majetkov, za čo mal byť zodpovedný osobne Hodža. A v článku Na okraj demisie ministra Hodžu z 23. 2. 1929 síce ocenil jeho zásluhy o vzník občianskej koalície, aj to, že získal pre ňu ľudovú stranu, ale súčasne v ňom videl politika, ktorý skryte, „avšak tým intenzívnejšie pracuje na jej podlomení“. Ani jeden český politik sa vraj nezachoval voči ľudovej strane tak nečestne ako Hodža. Navyše ako minister školstva opustil svoj rezort bez toho, aby v ňom čo i len krížom slamy preložil. Kvôli politike, ktorú miloval nadovšetko, sa nestaral o nič iné a ak by sa mal raz vrátiť ako minister, malo by sa preňho zriadiť osobitné ministerstvo – ministerstvo politických záležitostí. Nečudo, že ešte v priebehu polemiky *Robotnícké noviny* konštatovali (7. 2. 1929), že ľudácka tlač hovorí o agrárnikoch tak, ako o nich nehovorila, keď bola „na vrchole opozičnej demagógie“ pred voľbami roku 1925.

22 *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918...*, s. 175-188.

mie Slovenska, no južné hranice tohto územia neboli určené, a teda nebolo jasné, ktoré územie má maďarské vojsko vyprázdniť. Upresnenie spojeneckej demarkačnej línie prišlo až ďalšou nótou doručenou 24. decembra 1918, Hodža preto považoval za veľmi dôležité oslobodiť čo najskôr územie obývané Slovákmi od maďarského vojska.²³

Na Hodžove protiargumenty odpovedal Šrobár v prohradných *Lidových novinách* opakovaním svojich tvrdení, ktoré podľa neho Hodža nevyvrátil, a štipľavou iróniou, no tá sama o sebe takisto nie je dôkazom ani argumentom. V závere tretej časti svojej odpovede sa však zamerl na charakteristiku aktuálnej Hodžovej politickej činnosti a jeho ambícií: „V Hodžovi vyrastá typický príklad diktátora. Pražské socialistické kruhy sú vraj spokojné s Hodžou, lebo <majú aspoň možnosť s kým sa shovárať>. Bude-li mať Hodža dost' času a voľnosti zariadovať sa i finančne na túto úlohu, vodcovia socializmu nebudú sa môcť s Hodžom shovárať, lebo on im bude diktovať a oni budú mlčať a poslúchať. [...] Hodža neprestajne zasahuje do všetkých oborov štátneho života, bez ohľadu, či je tam jeho činnosť žiadúca alebo zbytočná, či má úspechy alebo blamáže. Zasahuje do vnútorného života politických strán a všade si získava prívržencov. Zabezpečuje si verejnú mienku cestou mnohých časopisov, ktoré mu slepo slúžia.[...] Nemyslite si, že Hodžova trpezlivosť nemá hraníc: čo je pre neho jedno ministerstvo, keď nemá všetky? A tak v záujme blaha republiky musíme sa zaoberať s problémom Hodžovým.“²⁴ V tomto duchu, i keď inými slovami, sa niesla kritika Hodžu zo strany opozície a – paradoxne – aj niektorých koalíčných partnerov (resp. diskkrétne zo strany Hradu) zaoberajúcich sa „problémom Hodžovým“.

Verejnú polemiku postupne utlmila viac-menej očakávaná demisia Milana Hodžu z postu ministra školstva a národnej osvety 20. februára 1929 a jeho dočasné stiahnutie sa z predných politických pozícií. No nestalo sa tak pre Šrobárovo „odhalenie“ o Hodžovej činnosti pred desiatimi rokmi, aj keď Šrobárovými spomienkami poslúžila selektovaná história aktuálnej protihodžovskej politike. Oveľa dôležitejším dôvodom Hodžovho odchodu do dočasného politického ústrania bol jeho konflikt s Benešom, a teda aj s Hradom vo veci zahraničnej politiky, do ktorej sa Hodža nie vždy kompetentne pokúšal zasahovať, a pretrvávajúce chýry o viacerých Hodžových korupčných aférach.²⁵

23 Tamže, s. 30-67, 91-101.

24 *Lidové noviny*, roč. 37, č. 34 z 19. 1. 1929.

25 Novinár Hubert Ripka písal ešte 22. 1. 1929 v dôvernej správe Benešovi, že Šrobár vedie boj proti Hodžovi neobratne. No konflikty s Benešom v takých zahraničnopolitických veciach ako bolo Hodžovo sprostredkovanie kontaktov juhoslovanskej opozície s bývalým britským premiérom R. MacDonaldom, údajné kontakty s maďarskými politikmi vo Viedni a vôbec údajný Hodžov zápas o post ministra zahraničných vecí, ako aj nevýhodný predaj nadačného domu na Příkopoch, ktorý spadal pod ministerstvo školstva a iné údajné korupčné aféry, ale aj prezidentov názor, že Hodža je „Absolutista. Jednal jako milostpán.“, viedli Hrad k názoru, že Hodža musí opustiť vládny post, čo Hodža volens nolens „pochopil“ a sám podal demisiu. Porov. KLIMEK, A.: *Velké dějiny země Koruny české, sv. XIII. 1918 – 1929*. Praha – Litomyšl: Paseka 2000, s. 644-652 a 661-666. Inak než Hrad, ľudácka tlač a pravdaže opozičná tlač hodnotila Hodžu a celú polemiku *Ľudová politika*, slovenský (Mičurov) denník takisto koalíciej Československej strany ľudovej (21. 2. 1929), čo iste rada odcitovala Hodžova *Slovenská politika* (22. 2. 1929): „My chodíme inou cestou, nepatríme do jeho tábora. Ale kvôli pravde a vecnosti musíme konštatovať nevkusnosť a odpornosť počínania niektorých kruhov, ktorým veľmi záleží na tom, aby talentovaných slovenských politikov rad-radom odstránili a dľa možnosti popravili. Prvé pokusy robily sa vystúpením dra Šrobára. Posledný utrpel porážku a Ho-

Tak či onak, senátor Šrobár pocítoval bezpochyby značnú satisfakciu z pádu ministra Hodžu, už aj preto, že napriek istým výčitkám, ktoré mu pre vyvolanie tejto aféry adresovalo vedenie agrárnej strany,²⁶ v októbri 1929 opäť kandidoval – aj so súhlasom a podporou M. Hodžu²⁷ – za túto stranu v parlamentných voľbách a bol aj druhýkrát zvolený za senátora. Nenaplnili sa však jeho očakávania, že znovu získa niektorý vládny post a stane sa prvým mužom na Slovensku. Jeho uspokojenie s vývinom Hodžovho postavenia vidno však s odstupom času aj v závere druhého zväzku *Osvobodeneho Slovenska*, dokončeného v apríli 1931. Šrobár nič nezmenil na svojich pôvodných stanoviskách, naopak – bol presvedčený, že vývin dal zapravdu jemu, a nie Hodžovi a jeho priateľom. Takže „dnes je už pokoj a nie jeden ľutuje svoju prenáhlenosť. Zostaly len predajné individuá a tí nebudú spolahlivými svedkami pre históriu.“²⁸

Akokoľvek, Šrobár v tom čase nemohol tušiť, že Hodžu čaká nový politický vzostup zavŕšený premiérskym kreslom, kým on po parlamentných voľbách roku 1935 a vylúčení z agrárnej strany²⁹ definitívne skončí svoju politickú kariéru v medzivojnovom Československu. Súčasne však nemohol nevidieť, že pozícia Hodžu nebola ani na začiatku 30. rokov otrášená natoľko, aby Hodža stratil pozíciu najsilnejšieho slovenského politika v agrárnej strane.³⁰ Agrárna strana sa bez Hodžu nedokázala zaobiť, pretože silní muži tejto strany ho napriek výhradám k niektorým jeho osobným vlastnostiam a politickým krokom považovali za najvplyvnejšieho politika tých čias na Slovensku, ktorého bolo potrebné rešpektovať aj na celoštátnej úrovni.

(2008)

---

džove zásluhy v oslobodení Slovenska ostaly nedotknuté.“

26 Podľa *Slovenskej politiky* č. 45 z 22. 2. 1929 malo vedenie republikánskej strany vysloviť „pokarhanie a zazlenie senátorovi dr. Šrobárovi pre hrubé osobné útoky proti dr. Hodžovi, ktoré dr. Šrobár zavliekol i do cudzej tlače“.

27 JURÍČEK, J.: *Milan Hodža. Kapitola z dejín slovenskej, československej a európskej politiky*. Stimul, Bratislava 1994, s.134.

28 ŠROBÁR, V., *Osvobodene Slovensko*, 2. zv., s. 218.

29 KROPILÁK, M.: c. d., s. 99.

30 Pozri KLIMEK, A. : c. d., s. 665-666, KOVTUN, J.: *Republika v nebezpečném světě*, s. 659-662, 773.

11. KAPITOLA

OBRAZ PREZIDENTA MASARYKA V KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH VYDANÝCH PRI JEHO VÝZNAMNÝCH ŽIVOTNÝCH JUBILEÁCH A V ROKU JEHO SMRTI

Prezident Tomáš Garrigue Masaryk má v dejinách Čechov a Slovákov v 20. storočí mimoriadny význam nielen preto, že bol vedúcou osobnosťou zápasu o vznik spoločného štátu obidvoch národov, ale aj preto, že ako prvá a dlhoročná hlava republiky predstavoval svojou osobnou aj úradnou autoritou dôležitý stabilizujúci a súčasne mobilizujúci faktor mladého štátu budovaného v zložitých vnútro- aj zahraničnopolitických medzivojnových pomeroch. S tým súvisela aj sústavná a všestranná pozornosť, ktorú prezidentovi venovali jeho politickí prívrženci a obdivovatelia a ktorá sa do veľkej miery stala súčasťou štátnej politiky predmníchovskej republiky. Táto pozornosť sa pravidelne ešte vystupňovala pri príležitosti prezidentových zaokrúhlených životných jubileí, čo sa prejavovalo v publikovaní nespočetného množstva článkov a knižných publikácií, ale aj v iných verejných prejavoch, napr. v odhaľovaní sóch ešte živému štátnikovi a v pomenovaní jeho menom prírodných útvarov, stavebných diel či vedeckých inštitúcií.¹

Sústredím sa tu na knižné publikácie vydané pri príležitosti zaokrúhlených Masarykových narodenín a po jeho skone v septembri 1937 a pokúsím sa načrtnúť obraz prezidenta, ako sa formoval v týchto publikáciách. Akousi záverečnou bodkou a či výkričníkom pred dlhoročným mlčaním alebo veľmi redukovaným pripomínaním nášho prvého prezidenta je niekoľko publikácií vydaných pri príležitosti desiateho výročia jeho smrti v roku 1947, resp. aj v roku 1948.

Môj text sa teda zaoberá knižnými publikáciami na počesť prezidenta Masaryka, no veľkú knižnú publikáciu mu venovali ako univerzitnému profesorovi a verejnému činiteľovi, poslancovi Ríšskej rady ešte pred prvou svetovou vojnou, k šesťdesiatym narodeninám jeho žiaci a inak blízki ľudia.² Išlo o typickú publikáciu, aká sa zvykne vydať na

1 Napríklad pri príležitosti Masarykových osemdesiatych narodenín bolo podľa neho pomenovaných 12 údolí a poľesí na území Štátnych lesov a statkov, Masarykova hruška pod hradom Hrušov pri Topolčiankach, cestana hrad Hrušov a ďalšie cesty, Masarykova štátna vyššia škola v Opave. Ministerstvo pôdohospodárstva odporučilo pôdohospodárskym školám, aby založili Masarykove háje, sady, aleje, vinice atď. a pri každej správe štátnych lesov mala byť vysadená lipa s označením „Masarykova lipa“. Porov. *Věstník ministerstvazemědělství. Osmdesáté narozeniny presidenta Československé republiky T. G. Masaryka*, Praha 1930. Súčasne bolo po Masarykovi pomenovaných deväť mostov, Solivar v Prešove, baňa v Břešťanoch, tunel pri Handlovej, domovy pre chudobných a chorých v Krči, projektovaný univerzitný areál v Brne a dva štátne výskumné ústavy. Porov. *Zprávy veřejné služby technické. Úřední věstník vydávaný ministerstvem veřejných prací za součinnosti ministerstva železnic a technických odborů ministerstev Československé republiky. K osmdesátým narozeninám presidenta Československé republiky T.G. Masaryka 7. března 1930.*

2 BENEŠ, E., DRTINA, Fr., KREJČÍ, Fr., HERBEN, J. (eds.): *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, Praha, Grosman a Svoboda, bez vročenia.

počet zaslúžilého univerzitného profesora a navyše aj verejne známeho a rešpektovaného činiteľa, s príspevkami hodnotiacimi jeho vedecké a odborné dielo, ako aj verejnú činnosť. Medzi šesťdesiatkou prispievateľov bol vari tucet zahraničných autorov, z nich len Ernest Denis zo západných krajín, ostatní z krajín slovanských. Za Slovákov prispel do zborníka Vavro Šrobár. Nebyť vojny s jej vskutku nedoziernymi, prevratnými následkami a pri dobrom Masarykovom zdraví by sa bola podobná publikácia od jeho verných prívržencov s veľkou pravdepodobnosťou zopakovala aj pri jubilentovej sedemdesiatke a odchode do zaslúženého dôchodku.³ Osud či dejiny však chceli celkom inak.

* * *

V decembri 1918 sa T. G. Masaryk vracia do vlasti, do novovytvoreného štátu už ako jeho prezident a v tejto funkcii sa v marci 1920 dožíva aj svojich sedemdesiatych narodenín. V republike a okolo nej sa za poldruha roka od jej vzniku udialo veľa dramatických chvíľ, no našiel sa čas aj na prípravu a vydanie niekoľkých publikácií venovaných jubiliujúcemu sedemdesiatnikovi. Najrozsiahlejšia z nich je vyše päťstostranová kniha *Návrat presidenta Masaryka do vlasti*⁴, ktorá je akýmsi zborníkom článkov a úryvkov z českých, ale aj nemeckých novín z dní návratu prezidenta do republiky. Novinové články boli – až na nemecké – napísané spravidla v akejsi eufórii a súčasne v naprostom obdive a oddanosti voči prichádzajúcemu prezidentovi, no možno v nich rozpoznať takmer všetky základné, takpovediac archetypové hodnotenia prezidenta Masaryka, ktoré sa budú opakovať a variovať nasledujúce dvadsaťročie.

Je to predovšetkým vysoká miera personifikácie založenia nového štátu s osobou Masaryka. „*Tvůrce tohoto nesmírného díla je největší vítěz v českých dějinách... V osudné chvíli...dal nám osud pravého muže,*“ píše v dňoch návratu prezidenta *Lidové noviny* a *Právo lidu* akoby pečatilo túto personifikáciu: „*Výsledek války dal mu za pravdu. Masaryk vyhrál skvěle svůj proces o českou svobodu. Vrací se nám dnes domů vznešený hlasatel pravdy... ozářen gloriolou národního hrdiny.*“

Nemenej charakteristické je zdôrazňovanie jeho sociálneho pôvodu a vzostupu na najvyšší post štátu. *Právo lidu* načrtne ten rast: „... *syn chudého prostého čeledína... profesor a filosof, politik a posléze největší syn svého národa.*“ Časopis *Mladá republika* pripomína chudobným mladého štátu: „...*myslete na deputátníkova syna, myslete na to, čím se stal.*“

A ďalším, možno rozhodujúcim rozmerom zakladateľa štátu sú predovšetkým jeho osobné kvality. *Národní politika* pripomína, že od Masaryka sa treba učiť „*politickému myšlení a osvojit si jeho občanské cnosti: pravdivost, soudnost a mužnost.*“ *Rudé právo*, aj v duchu svojej ideologickej orientácie pripomína, že Masaryk „*vyzbrojen vzděláním světového rozsahu a nadán pronikavým úsudkem kritickým, brzy rozpoznal malost českého života politického... lež a nemravnost klerikalismu neměla v nikom nepříteli tak zásadního*

3 Francúzsky historik Alain Soubigou charakterizuje Masarykovo postavenie pred svetovou vojnou slovami: „*V izolaci se tedy ocitl Masaryk v akademické rovině... Zůstalo mu však množství příznivců zapřutíle hájících jeho myšlenky nebo dokonce i jeho osobu, takže tvořili téměř jakousi sektu.*“ SOUBIGOU, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha-Litomyšl, Paseka 2004, s. 152.

4 Vyšlo jako IV. svazek *Československé revoluce, kterou řídí a vydává Stanislav Minařík, Smíchov Tichá 9. Titulní list a obálka V. H. Brunnera. Vytiskl O. Janáček v Praze v březnu 1920.*

jako v Masarykovi, jenž je při tom člověk hluboce nábožensky cítící.“ A katolícky časopis *Čech síce* pripomenul, že katolíci nesúhlasia s náboženskými a filozofickými názormi profesora Masaryka, ale dodal, že nemôžu „přece zneuznati jeho politických zásluh“. Aj agrárnický *Večer* pripája charakteristiky nového prezidenta: „Masaryk je skutečně prorokem českým“, je to muž, „který je vzorem ve velké politické práci i v každé maličkosti opravdového demokratického, vzorné občanského života.“ A pre národnosociálne *České slovo* je prezident „učitel a vůdce svého národa, ukazatel nových cest a method v životě politickém, budovatel a průkopník programu pravdy a karakteru...“.

V zborníku sa stretne s ďalšími epitetami prezidenta: Poslanci hlasovali zaňho „pro čistotu ducha, mravní bezúhonnost, politickou počestnost,“ pretože je „duševní šlechtic“ a nemecký *Prager Abendblatt* zhrnul prezidentovu charakteristiku do dvoch slov: „geniální muž“. Hodno si pripomenúť aj niektoré charakteristiky z básní zaradených do zborníka: Masaryk je „apoštol světla... bojovník boží... těšitel v strasti...(který) zahubil vraha“, je to „prorok“.

Aj taký kritický mysliteľ ako F. X. Šalda v agrárnickom *Venkově* pomerne jednoznačným spôsobom sumarizoval osobnosť prvého muža nového štátu: Masarykovo životné dielo dovršuje české národné obrozenie štátnym obrozením, je tvorcom českej slobody a českej štátnej samostatnosti. Od začiatku bol mužom syntézy, celá jeho činnosť smerovala k rozmnožovaniu a stupňovaniu života. Zmysel jeho náboženskosti spočíva v tom, že vierou organizuje do kozmu to, čo by inak zostalo chaosom. Šalda síce pripúšťa istý Masarykov eklekticizmus a príliš zjednodušujúce skratky, no Masarykovo dielo je vo svojej podstate organizačné, bol ozajstný revolucionár ducha, zrevolucionoval českú dušu, povahu, myseľ, srdce a nakoniec aj vôľu – „Celý národ dnešní, jeden víc, jiný méně, jsme jeho dílem.“⁵

V duchu citovaného zborníka sa píše aj v ďalších, spravidla rozsahom menších publikáciách k prezidentovmu jubileu. V publikácii tlačového odboru vlády⁶ nepodpísaný autor konštatuje, že „Masaryk jest již dnes českému lidu legendou. Stal se národním světcem, když byl tak dlouho národním kacířem“. A to, čo ho vždy charakterizuje, je boj za poznanú pravdu a utlačované právo. Opäť nechýba ani sociálny rozmer – Masaryk pochádza z ľudu a zostal mu verný.⁷ A v zborníku *Masaryk osvoboditel* sa hneď v prvej vete prízvukuje: „Tomáš G. Masaryk je zase jednou Čech, jenž pohnul Evropou. A víc, Masaryk roznesl slávu českého jména do tří dílů světa... Masaryk osvobodil národ, aby pokolení příští mohla bez pout kráčet po té cestě světla,“ ktorú osvetľovali veľkí českí muži od Husových čias.⁸ V zanietenosti nezaostala ani brožúra venovaná jubilantovi zo Slovenska. Ľud nikoho tak nevítal, uvádza Ján Halla, ako „tohoto velikána dejín. Vracal sa ako osloboditeľ národa zo storočného jarma, ako anjel mieru po najkrvavejšej, najsurovejšej

⁵ Tamže, passim.

⁶ *Prezident Masaryk. K jubileu sedemdesátých narozenin vydal Tiskový odbor Presidia ministerské rady.* Praha, Bursík & Kohout 1920. Súčasťou publikácie je aj obrazová časť, no ani jedna fotografia v publikácii o československom prezidentovi nie je zo Slovenska.

⁷ Tamže, s. VII.

⁸ *Masaryk osvoboditel, Sborník. Z usnesení Národního shromáždění vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty v státním školním knihoskladu v Praze za redakce Karla Veleminského s kresbami V. H. Brunera* 1920.

vojne historie, ako záruka veľkej budúcnosti národa, ako náčelník, hlava i srdce mladej Československej republiky... On bol, ktorý našiel smysel našich dejín...“ A autor nezabudol pripomenúť brnknúc na sociálnu strunu, že do pražského historického hradu vstúpil „syn slovenského voliaru, bývalý kováčsky učeň, potom professor, učenec a dnes vládca“. ⁹

* * *

Podobný oslavný tenor voči jubilantovi sa opakoval aj pri jeho 75. narodeninách. ¹⁰ Zvlášť by som sa chcel zastaviť pri zbierke básní *Našemu Osvoboditeli*¹¹, kde výchovný cieľ zameraný na pestovanie vzťahu k vlasti a jej najvyššiemu predstaviteľovi, spojený s rudimentárnym veršovaním vyúsťuje až do onoho „čara nechceného“ a čo je vážnejšie, súvisí s takým pestovaním vzťahu k autorite, ktorý má už malo spoločného so vzťahom sebavedomého občana k štátnej autorite, ktorá má vládnuť v jeho mene a z jeho vôle, a nie z božej milosti. V prvej básničke *Přání nejmenších* sa Pavla Křičková obracia na prezidenta: „*Náš tatíčku Masaryku, tady na obrázku/ my děti Ti slibujeme poslušnost a lásku./ Budeme si pěkně hrát,/ nebudeme nikdy lhát,/ abys nás měl taky rád.*“ Josef Chaloupka sľubuje za najmenších: „*My Tvé čelo, Tvoje ruce / vroucně zulibem / a ta láska malých dětí / je Ti příslibem.*“ A Rudolf Těsnohlídek veršuje hrdo, štátotvorne v básni 28. řijen: *My sirotky kdys bývali, / zlé pěstouny jsme měli, / za živa chtěli pohřbíť nás, / za živa hrany zněly. // Teď z hochy roste volný muž / a z děvčat hrdé ženy, / už oči naše slzami / nebudou zamlženy.*“ A záver básne: „*Ač padá list a podzim je, / dnes letí ze srdíčka / vzpomínky, bílí holubi, / vzpomínky na tatíčka.*“ Tieto veršiky schválené Zemskou školskou radou moravskou a pripomínajúce básničky adresované v minulej ére priamo monarchovi, nemali zrejme znieť len pri zaokrúhlených výročiach hlavy štátu. V roku 1925 vydal aj Masarykov ľudovýchovní ústav príručku pre organizátorov osláv Masarykových narodenín,¹² ktorá mala slúžiť ako vzor pre slávnostné pásma poézie a iných textov venovaných prezidentovi, popretkávaných odporúčanou hudbou a piesňami.

9 KÜHN, L.(ed.): *T. G. Masaryk – otec národa!*, Prešov, Knihlačiaren sv. Mikuláša 1920, s. 3-4. Z ďalších publikácií k prezidentovej sedemdesiatke uvádzam: *K 70. narodeninám presidenta T. G. Masaryka. Zvláštní odtisk sborníku Národní rady československé „Naše zahraničí“*, Praha, NRC 1920, základnú životopisnú informáciu v nemčine pre školákov *Unser prääsident T. G. Masaryk. Zu seinem 70. Geburtstag*, Prag, Staatlicher Schulbücher-Verlag 1920. Za akúsi publikačnú bodku za prezidentovým jubileom možno pokladať publikáciu OBRÁTIL, K. J. (ed.): *Masaryk na Moravě a na Slovensku. Popis první cesty prezidentovy, jeho řečí, jeho slávnostní uvítání a hlasy časopisů*, Brno, Otakar Sobek 1921.

10 Z roku 1925 mám na Slovensku zaznamenané dve masarykovské publikácie: *Na pamät 75. narodenín brata Dr. T. G. Masaryka, prvého prezidenta Československej republiky vydala Sokolská župa Masarykova v Bratislave 1925* a *K 75. narodeninám prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka*, Košice, Župný sväz osvetový 1925. Pri tejto príležitosti vyšla aj publikácia *Náš tatíček Masaryk. 28 obrázků ze života našeho presidenta. Vydáno ve prospěch Dětské uzdravovny v Černovicích u Tábora*, Praha 1925. Z obrázkov je len jeden pravdepodobne z jubilantovej dovolenky na Slovensku.

11 *Našemu Osvoboditeli. Sbíрка básní Josefa Chaloupky, Pavly Křičkové, Rudolfa Těsnohlídka a Marie Trkanové. Obrázky kreslil E. Milén*, Brno, Česká zemská péče o mládež na Moravě 1926.

12 *T. G. Masaryk. Rukověť pořadatelům oslav jeho narozenin*. Praha, Nákladem Masarykova lidovýchovní ústavu 1925, 2., zmenené a doplnené vydanie 1926. K vydaniu v roku 1930 bol pripojený dodatok s textom A. Rambouska Za vyšší osvětou v duchu Masarykově (K prohlášení 7. března Dnem osvěty) s interpretáciou masarykovho chápania vzdelania a osvety.

* * *

Osemdesiate narodeniny prezidenta Masaryka priniesli doslova explóziu knižných publikácií venovaných prezidentovi. Josef Navrátil uviedol v zvláštnom čísle časopisu *Světovzor*, že ich napočítal asi päťdesiat, a to podľa neho nemali byť všetky.¹³ Medzi knihami boli reedície Masarykových diel a ďalšie knihy s veľmi širokou paletou tém, dotýkajúcich sa Masarykovej vedeckej, odbornej a spoločenskej činnosti, resp. jeho názorového sveta. Často išlo o zborníky, v ktorých sa prepájali príspevky početných autorov s úryvkami, či celými staťami z Masaryka. Opäť sa opakujú témy, ktoré zneli už pri prezidentovom návrate do vlasti, ako o tom hovoria už tituly niektorých kníh. Napr. sociálna téma spojená so spoločenským vzostupom zaznieva z titulu Jana Herbena *Chlapec, ktorý se proslavil*, alebo Cahovej knihy *Povídky o chudém hochu, který osvobodil národ*, Masarykov vzťah k jednotlivým sociálnym skupinám a vice versa majú priblížiť také knihy ako zborníky *Masaryk mládeži* a *Masaryk a děti*, taktiež zborník *Masaryk a ženy*, resp. *Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi*, ale aj zborník *Boj Masaryka proti antisemitizmu*, ktorým pozdravili Masaryka predstavitelia židovskej komunity v ČSR.¹⁴ Sociálno-hospodárske myšlienky prezidenta vyzdvihla publikácia Ministerstva pre zásobovanie ľudu, osobitne prezidentov podnet na vybudovanie ústavu pre výskum ľudskej výživy ako jednu z naliehavých národných potrieb.¹⁵

Masarykovo osemdesiate životné jubileum bolo však aj príležitosťou pozrieť sa retrospektívne na tie oblasti duchovnej činnosti, v ktorých dlhé desaťročia intenzívne pôsobil.

Jeho žurnalistickú a publicistickú činnosť pred vojnou a počas nej skúma v zborníku *Masaryk žurnalista* kolektív ôsmich autorov, vysoko oceňujúcich nezastupiteľnú Masarykovu žurnalistiku v službách zahraničného odboja založenú aj na jeho všestrannej novinárskej pripravenosti. J. Herben v zborníku vyzdvihol aj Masarykov záujem o slobodu tlače: „Masaryk vyslovil jediný recept o svobode tisku. Proti svobodě tisku je jediný lék – svobody víc.“¹⁶ Základnou sférou činnosti profesora Masaryka – filozofiou, a to v súvislosti s problematikou slovanskou sa zaoberal cyklus prednášok, ktoré odzneli v jeho jubilejnom roku a následne ich vydal Slovanský ústav v Prahe. V zborníku sa

13 NAVRÁTIL, J.: Co vyšlo k osmdesátým narozeninám pana presidenta?, in: *Oslavy 80. narozenin T. G. Masaryka, prvního presidenta Československé republiky. Památník Světozora II*, Nakladatelství J. Otto v Praze a Bratislavě 1930, s.19-20. Vydavateľstvo vydalo aj prvé mimoriadne číslo *Památník Světozora. K 80. narozeninám prvního presidenta Československé republiky T. G. Masaryka* so 40 fotografiami a umeleckými dielami týkajúcimi sa života T. G. M. a s príležitostnými a spomienkovými článkami. J. Navrátil uvádza, že osobitné čísla k prezidentovmu jubileu vydali aj ďalšie časopisy ako *Naše kniha*, *Salon*, *Čin*, *Prager Presse*, *Československá republika*.

14 NAVRÁTIL, J.: c. d., s. 19-20. *Boj Masaryka proti antisemitizmu – Masaryk's Kampf gegen den Antisemitismus*, Bratislava, Jüdischer Kulturverlag, bez vročenia. Poslanec Julius Reisz pripodobňuje Masaryka k nikomu menšiemu ako biblickému Mojžišovi a pokračuje: „So wie Moses nicht nur fuer Juden, sondern auch fuer das ganze Menschtum und fuer ewige Zeiten ein allgemeiner Begriff geworden ist, so ist auch Masaryk weit ueber die gränzen des tschechoslowakischen Staates hinaus eine fuehrende Personlichkeit der ganzen welt geworden.“

15 *Zvláštní vydání Informačních zpráv Ministerstva pro zásobování lidu k osmdesátým narozeninám presidenta Československé republiky T. G. Masaryka*, Praha 1930.

16 *Masaryk žurnalista. Sborník statí k 80. narozeninám T. G. Masaryka. Zvláštní otisk 2. čísla III. ročníku Duchu Novin*, Praha 1930, s. 3.

podľa slov editora Miloša Weingarta kládol dôraz na Masarykovu predvojnovú činnosť bádateľskú, kritickú a učiteľskú, „*neboť pro Masaryka presidenta a státníka nesmíme zapomínati na Masaryka profesora, a právě z bohatých duševních statků profesora Masaryka rostla státnická moudrost presidenta Masaryka, a president zůstal i v čele státu tím velkým učitelem vznešeného osobního příkladu, kterým býval na katedře.*“¹⁷ A v tomto duchu sa nesú aj jednotlivé prednášky. Nejde v nich primárne o kritickú analýzu Masarykovej filozofie, ale o systematické, zrozumiteľné priblíženie filozofických názorov na širokú sociálno-etickú problematiku presahujúcu pôvodne zadanú tému slovanstva, aj keď sa editor cíti nútený „*nazvati Masaryka otcem moderního slovanství*“.

Pri kmetovskom veku hlavy štátu boli prirodzenou súčasťou záplavy publikácií spomienkové knihy.¹⁸ Spravidla ide o spomienky zahrnujúce celý Masarykov život a predovšetkým jeho vedeckú, publicistickú a politickú činnosť, a to v najrôznejších životných situáciách. Už zo zámeru zostavovateľov je zrejme, že svedectvá potvrdzujú celkom výnimočný charakter a zjav jubilanta, a to aj v celkom bežných, ľudských situáciách.

* * *

Po publikačnej „*explózií*“ k prezidentovým osemdesiatinám sa nasledujúce polookrúhle výročie, osemdesiate piate narodeniny prejavili v knižných publikáciách skromnejšie. V tomto príspevku uvediem dve publikácie zo Slovenska. Spolok bibliofilov na Slovensku usporiadal pri príležitosti prezidentovej päťosemdesiatky výstavu kníh a iných dokumentov v počte vyše 700 jednotiek o T. G. Masarykovi, ktoré za roky zozbieral člen spolku Jozef Kučera. Po výstave spolok uverejnil v bibliofilskej forme dva prejavy s básňou, zrejme od básnika Emila B. Lukáča a perokresbou od Mikuláša Galandu.¹⁹ Ján Halla, slovenský politik českého pôvodu je autorom a editorom spomienkovej knihy *T. G. Masaryk na Slovensku*.²⁰ Ide o panoramatický náčrt Masarykových vzťahov so Slovenskom od detských čias až do 30. rokov minulého storočia. Ťažisko rozprávania predstavuje zápas o spoločný štát za vojny, Masarykove pobyty v Topolčiankach a v Bystricike, ale predovšetkým tri veľké oficiálne prezidentove cesty po Slovensku v rokoch 1921, 1923 a 1930. Autor v knihe spája prevažne oficiálne prejavy s fotografiami prinášajúcimi bezprostredné stretnutia prezidenta s obyvateľmi Slovenska, evokujú tak ich obojstranne blízky vzťah.

17 WEINGART, M. (ed.): *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi, Přednášky Slovanského ústavu v Praze sv. I*, Praha, Nakladatelství Orbis 1931, s. VIII.

18 Napr. KRAUS, Fr. a RADNIGER, R. (eds.): *Masaryk mezi svými. Kniha krásných vzpomínek*, Plzeň, Nakladatel Jan Kobes 1930 alebo MAXA, P. a SYCHRAVA, L. (eds.): *Sborník vzpomínek na Tomáše Garrigua Masaryka*, Praha, Československá obec legionářská a Svaz národního osvobození 1930. Spomienkové príspevky sa však nachádzajú aj v niektorých vyššie uvedených publikáciách, napr v zborníku *Masaryk a ženy*. Spomienkový charakter má aj publikácia RUDINSKÝ, J. (ed.): *Slovensko Masarykovi*, vydalo pod protektorátom odbočky Československej národnej rady v Bratislave Liteárne-vedecké nakladateľstvo Vojtecha Tilkovského, Praha 1930. Kniha je obohatená množstvom fotografií a – vzhľadom na názov paradoxne – aj viacerými textami od zahraničných autorov.

19 *Spolok bibliofilov na Slovensku T. G. Masarykovi. Dva preslovy*, Bratislava 1935.

20 HALLA, J.: *T. G. Masaryk na Slovensku. Spomienky a prejavy. K 85. narodeninám*, Bratislava, Nakladateľstvo Eos 1935.

V roku 1936 vyšla väčšia publikácia prinášajúca istú rekapituláciu názorov a pozdravov pri príležitosti Masarykových 85. narodenín z celého sveta.²¹ Editor do nej zaradil oficiálne gratulácie diplomatických zástupcov, vyjadrenia politikov, novinárov, literátov plné obdivu k prezidentovi, ale nevyhol sa ani kritickým hlasom na adresu Masaryka a jeho štátu, najmä z Nemecka a Maďarska.

* * *

Štrnásť september 1937 priniesol *Dni žalu*, ako znie názov jednej publikácie s podtitulom *Pamätník o sklonku života, o nemoci, smrti a pohřbu presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka*.²² V knihe, ktorú redigoval Karel Čapek, Josef Kopta a V. K. Škrach, s poslednou fotografiou živého Masaryka sú zhromaždené doslova stovky vyjadrení o zosnulom a v prílohe je 80 fotografií dokumentujúcich udalosti okolo smrti a pohrebu Patriarchu. Takýto patriachálny tenor znie už z titulov podtitulov jednotlivých častí textu: 14. *prosince 1935, Lánské soukromí, Tragický zlom, 14. září 1937, Žal, Celou republikou jde smutek, Svět ztratil hrdinu, Putování do Lán, Hlas země, Smutek zástupů, 21. září 1937, Trvá a přetrvá*. Ministerstvo školstva a národnej osvety publikovalo zvláštne vydanie svojho vestníka so smútočnými prejavmi prezidenta, premiéra a ministra školstva a národnej osvety, ktoré sa niesli v znamení bilancie Masarykovho mimoriadneho životného diela a v znamení zachovania vernosti odkazu zosnulého exprezidenta.²³ V duchu hlbokéj piety a vrúcnych spomienok na prezidenta Osloboditeľa sa niesol aj obsah publikácie Bratislavskej sokolskej župy, ktorá vyšla v deň Masarykovho pohrebu.²⁴ Odchod prezidenta do večnosti rozozvučal aj poetickú strunu mnohých básnikov, medzi nimi majstrov českej poézie. Ich verše boli publikované v novinách a následne v rôznych zborníkoch. A práve vo veršoch zaznela niekedy až akási „česká beatifikácia“ prvého prezidenta. Karel Toman v roku 1918 vítal Masaryka veršami: „*Vítězi, který vjíždíš / do pražských bran, / žehnej Ti svatý Václav / i Mistr Jan (...)* *Náš otče, který vjíždíš / do pražských bran, / žehnej Ti svatý Václav / a Mistr Jan.*“, aby sa roku 1937 s prezidentom lúčil: „*Vítězná cesta stoupá / do věčných bran. / Už mlčí žel i sláva, / buď mír Ti přán! (...)* *Náš otče, vstup v říš boží! / Z nebeských bran / žehná Ti svatý Václav / a Mistr Jan.*“²⁵

Všetci tí, čo sa v žiali lúčili s vedúcou osobnosťou boja za nezávislú Československú republiku a jej prvým prezidentom nemohli tušiť, že Masarykova republika prežije svojho tvorca len o jeden rok. Ani pomníčkovské ani obnovené Československo v roku 1945 nebolo už Masarykovou republikou, aj keď sa o to mnohí z tých, čo v dňoch roz-

21 FISCHER, J. (ed.): *Vavřín spravedlivému. Svět o T. G. Masarykovi*, Praha, Nakladatelství Orbis 1936.

22 Praha, Čin – Orbis, Vydáno ve výroční den abdikace presidenta Osvoboditele 14. prosince 1937.

23 *Na paměť presidenta Osvoboditele Tomáše Garrigue Masaryka, který zemřel v úterý čtrnáctého září roku tisícého devítistého třicátého sedmého ve tři hodiny dvacet devět minut po půlnoci, právě když naplnil osmdesát sedm let, šest měsíců a sedm dní svého života.*, Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty v Státním nakladatelství 1937.

24 *V bolestnom pohnutí klaniame sa pamiatke prezidenta Osloboditeľa brata T. G. Masaryka, ktorý v Lánoch dňa 14. septembra 1937 život dočasný zamenil za život večný my všetci, spojení jeho menom v Sokolskej župe bratislavskej Masarykovej.*

25 KUCHYNKA, J. (ed.): *Prezident Osvoboditel. P)říručka pro oslavy dr. T. G. Masaryka*, Třebechovice, Nakladatelství Ant. Dědounek 1947, s. 87 a 102. Z veľkých českých básnikov zazneli k prezidentovmu úmrtiu verše J. Horu, Fr. Hrubína, J. Seiferta, V. Nezvala, S. K. Neumanna a ďalších.

lúčky so zosnulým prezidentom slubovali – „*verní zstaneme*“, veľmi usilovali, ba neje-
den z nich položil za obnovenie Masarykovej republiky aj život.

Ešte v exile si Masarykov program a ideály pripomenuli niekoľkí autori publikácie *S Masarykem domů*²⁶ a krátko po oslobodení sa v knihe spomienok na Masaryka pri ôsmom výročí jeho smrti hľadali slová nádeje v platnosť jeho odkazu pre obnovenú republiku: „*Věřme i dnes, po osmi letech, že nezemřel. Že žije jako řeka, která se navrácí tam, odkud vyšla, jsouc sestrou nesmírných dalek a průvodkyní poutníků... věrme, že žije Masarykův duch, jeho laskavý úsměv, že nepropadl sitem času, ale bdí nad naším těžce dobytým mírem.*“²⁷ V takto vyslovovanej nádeji do budúcnosti sa však skrývala aj neistota a oprávnená obava z prichádzajúceho neistého času.

Posledné masarykovské výročie pred komunistickým uchopením moci – desať rokov od jeho úmrtia sa v edičnej činnosti prejavilo spomienkami a príručkami pre oslavy. A čerpalo sa hlavne z už publikovaných textov.²⁸ So sebe vlastnou politickou oportúnnosťou vydali svoje pásmo pre spomienkové večery na Masaryka aj komunisti,²⁹ aby už o niekoľko rokov z prezidenta Osloboditeľa (ako ho po vojne sami nazývali) urobili „*protiľudového*“ a „*protinárodného*“ politika.³⁰

Druhé vydanie zborníka pre školy a osvetových pracovníkov *Stopou T. G. Masaryka* podobne ako vydanie spomienkovej publikácie *Prvému prezidentu ČSR, prezidentu Osloboditeli T. G. Masarykovi in memoriam* v roku 1948³¹ boli už len nostalgickými dozvukmi spomienok na činy, dielo a osobnosť muža, ktorého najprv odmietol a prekrútil a následne čo najmenej pripomínal nový režim v znamení červenej diktatúry a sovietskeho vazalstva.

* * *

Prezident T. G. Masaryk sa už krátko po vzniku Československej republiky stal personifikovaným symbolom, ikonou nového štátu a štát, jeho ústredné aj podriadené orgány a iné štátne inštitúcie sa podieľali na pestovaní tohto symbolu v jeho mnohoro-

26 Politická knižnice MOST, Sv. 2, Vydáva a řídí F. Kvapil, Londýn srpen 1944.

27 TGM 14. září 1937 – 14. září 1945, Praha, Knihovna Národního osvobození 1945, s. 6-7.

28 Porov. KUČHYNKA, J. (ed.): *Prezident Osloboditel. Příručka pro oslavy dr. T. G. Masaryka*, Třebíč, Nakladatelství Ant. Dědovce 1947. *Věrní zůstaneme. TGM 1937 – 1947*, Praha, Lidové divadlo 1947. Aj v knihe spomienok *14. září 1937 – 14. září 1947, T. G. M. jak jsme ho viděli*, Praha, Ing. Mikuta 1947, 2. vydanie 1948 sú sústredené osobné spomienky často už nežijúcich osobností, podávajúcich svedectvo o Masarykovi z jeho troch životných etáp, charakterizovaných názvami *Buditel národa*, *Vůdce k svobodě*, *Prezident republiky*. A v znamení spomienok sa nesie aj publikácia *Masaryk ve fotografii. Slovem uvádí Karel Čapek. 9. vydání, 118 obrazů*, Praha, Nakladatelství Orbis 1947.

29 KÚN, V. (ed.): *T. G. Masaryk. Pásmo pro vzpomínkové večery k uctění památky presidenta Osloboditele*, Vydalo kulturně-propagační oddělení Sekretariátu ÚV KSČ, Praha 1947.

30 Pozri NEČÁSEK, F. – PACHTA, J. – RAISOVÁ, E. (eds.): *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*, Praha, Orbis 1953. Tiež NEČÁSEK, F. – PACHTA, J. (eds.): *Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce. Z archivního materiálu o kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v letech 1917 – 1924*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954.

31 ŠTUHLÝ, H. – KOUBKOVÁ, B. (eds.): *Stopou T. G. Masaryka. Sborník pro školy a osvětové pracovníky. Druhý přepracovaný vydání*, Praha, Komenium učitelské nakladatelství 1948. ANTONÍN, J.: *Prvému prezidentovi ČSR, prezidentu osloboditeli T. G. Masarykovi in memoriam*, Bratislava – Brno – Praha, Pokrok 1948.

kých, ale aj opakujúcich sa podobách. Dôvodov na kultiváciu Masarykovho kultu bolo niekoľko. Predovšetkým sama mladosť štátu zloženého z dvoch historicky a vývinovo odlišných územných častí a s etnicky pestrým obyvateľstvom, takže z národnostného hľadiska štát pripomínal zmenšenú bývalú monarchiu. Veľmi rýchlo sa tiež ukázalo, že mladý štát sa aj zahraničnopoliticky nachádza v nestabilizovanom priestore, čo sa malo naplniť a tragicky prejavíť v druhej polovici 30. rokov 20. storočia.³² Krajina preto nástojčivo potrebovala autoritu, ktorá by nespočívala len na držbe vysokého úradu, ale v ktorej by sa akosi komplementárne spájali charakteristiky jednej výraznej osobnosti oslovujúcej široké a rôzne vrstvy obyvateľstva. T. G. Masaryk svojimi osobnými dispozíciami, kultivovanými, vlastným, vo veľkej miere fascinujúcim životným príbehom sám osebe spĺňal takéto predpoklady a očakávania, a verejná moc (štátna i samosprávna) sa usilovali tento Masarykov význam – vecný i symbolický – pre republiku čo najvšestrannejšie rozvíjať. V krátkom čase iste ťažko zjednotiteľnú rôznorodosť obyvateľstva na platforme spoločného štátu mal teda prekonávať aj onen personifikovaný symbol štátu prítomný v osobe prvého prezidenta.

Môžeme si oprávnené položiť otázku, či niekedy by v tomto integračnom úsilí prostredníctvom prezidentovej osobnosti nebolo bývalo menej viac, predovšetkým v prípade angažovania sa ústredných štátnych orgánov. Môžeme sa pýtať, či úsilie zdôrazniť veľkosť muža na čele štátu, nepoukazovalo aj na určitú malosť pomerov, v ktorých sa chtiac-nechtiac konzervovala stará monarchistická, nerepublikánska tradícia, predlžovala sa nedobrá tradícia oddanosti, ba až devótnosti voči akejkoľvek vrchnosti. Veď kult hlavy štátu, aký poznáme z medzivojnového Československa, sa v takej miere nepestoval vari v žiadnej inej vtedajšej demokratickej republike, ba ani v demokraticky spravovaných monarchiách. Ak vezmeme do úvahy celú panorámu verejného holdovania žijúcej hlave štátu – od sôch postavených živému politikovi, cez pomenovania verejných priestranstiev, najrôznejšie verejné a školské podujatia organizované s mechanickou pravidelnosťou pri osobných jubileách prezidenta až po lex Masaryk³³, potom niečo podobné nájdeme v tom čase vari len v sovietskom Rusku. Týka sa to, pravdaže, aj mnohých (nie všetkých) publikácií k masarykovským výročiam, často financovaných či spolufinancovaných z verejných zdrojov.

Najväčším paradoxom tohto prvorepublikového (a naň nadväzujúceho krátkeho povojnového) pestovania kultu prvého prezidenta je to, že T. G. Masaryk ako človek a osobnosť nebol na takýto záujem štátnych a verejných inštitúcií o fédrovanie svojej

32 Je napríklad príznačné, že monografia Jiřího Kovtuna o ére prezidenta Masaryka sa volá *Republika v nebezpečném světě* a takisto druhý zväzok syntetického diela Zd. Kárnika *České země v ére První republiky (1918 – 1938)* má názov *Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935)*, tretí zväzok *O přežití a o život (1936 – 1938)*. Tak vidia s odstupom mnohých desaťročí medzinárodné postavenie prvej Československej republiky dvaja českí historici.

33 Pri príležitosti prezidentových 80. narodenín prijalo Národné zhromaždenie 26. 2. 1930 dva zákony. Podľa zákona č. 22/1930 Zb. z. a n. sa Národné zhromaždenie uznieslo, že „Tomáš Garigue Masaryk zaslužil se o stát“ a že tento výrok má byť vytesaný do kameňa v obidvoch snemovniach. Podľa zákona č. 23/1930 Zb. z. a n. „o věnování na oslavu 80. narozenin prvního presidenta republiky Československé“ venoval štát prezidentovi Masarykovi 20 miliónov korún, aby ich použil podľa svojho slobodného uváženia, a to bez zdanenia, kolkov a poplatkov. Súčasne podľa tohto zákona boli aj príspevky na rozšírenie tohto daru oslobodené od daní, kolkov a poplatkov.

osoby vôbec odkázaný, že autorita jeho úradu spočívala od začiatku a predovšetkým na vlastnej, prirodzenej autorite jeho osobnosti.

(2007)

12. KAPITOLA

NOVÝ REŽIM PRED NOVÝM ŠTÁTOM

Odraz zániku demokratického režimu na Slovensku
na jeseň 1938 v súdobej tlači

Svedectvo súdobej tlače o prelomových okamihoch dejín je napriek možným odborným výhradám a bádateľovej opatrnosti dôležitým prameňom o historických udalostiach. Nielen pre zaznamenanie historických faktov, aj keď práve v tlači môžu byť podané skreslene, čiže selektovane, resp. s „úpravou“ aj publikovaných faktov. Nemenej dôležité je zachytenie atmosféry doby, hoci aj to podlieha istej tlačovej selekcii a úprave, podľa politickej orientácie konkrétneho periodika. Taký význam má aj štúdium súdobej tlače v prípade dramatických udalostí v roku 1938 a osobitne v jeseni toho roku.

Na Slovensku prakticky všetky celokrajinské denníky v roku 1938 boli spojené s niektorou politickou stranou, a to aj vtedy, keď sa deklarovali ako nezávislé. Pred 6. októbrom, teda pred dohodou ľudovej a agrárnej strany o autonómii Slovenska, ku ktorej sa pripojili ďalšie strany, mali svoje celokrajinské denníky všetky veľké, ale aj niektoré menšie politické strany. Išlo o 16 novín, z ktorých tri patrili, resp. inklinovali k agrárnej strane, Maďarská zjednotená strana bola podporovaná tromi denníkmi v maďarčine a dvomi v nemčine, slovenskej ľudovej strane a komunistickej strane patrili dva denníky. Ostatné strany mali po jednom denníku.¹ Väčšie strany mali okrem celokrajinských denníkov aj regionálne časopisy. Na Slovensku boli, pravda, dostupné aj noviny a časopisy v češtine, resp. v nemčine, patriace alebo blízke stranám s centrálnymi v českých krajinách.

Situácia sa začala zásadne meniť po 6. októbri, keď rozhodujúcou mocensko-politickou silou sa na Slovensku stala HSLS. Po 13. októbri 1938, keď ako prvé boli úradne zastavené komunistické denníky *Slovenské zvesti* a *Magyar nap*, prestalo do zániku Č-SR postupne vychádzať ďalších päť denníkov², jeden pôvodne agrárny denník (*Slovenská politika*) ovládla HSLS a v Prešove začal vychádzať ďalší ľudácky denník *Slovenská sloboda*. Počet denníkov sa zredukoval na desať, krátko po 14. marci 1939 na osem, z nich štyri kontrolovala priamo HSLS, dva denníky mala Maďarská strana, jeden Nemecká

1 Agrárnej strane patrili denníky *Slovenský denník* a *Slovenská politika* ako aj *Slovenský hlas*, deklarujúci sa ako nezávislý, ľudová strana mala denníky *Slovák* a *Slovenská pravda*, Maďarskej zjednenej strane patrili denníky *Prágai Magyar Hírlap*, *Esti Ujság* a *Új Hírek* a blízke jej boli aj nemecké denníky *Neue Pressburger Zeitung* a *Grenzbote*, sociálnodemokratická strana mala *Robotnícke noviny*, komunisti *Slovenské zvesti* a v maďarčine *Magyar Nap*, československým ľudovcom patrila *Ľudová politika*, československým národným socialistom *Československý A-ZET* a slovenským národniarom *Národné noviny*, ktoré vychádzali každý druhý deň. Pozri KIPSOVÁ, Mária (ed.). *Bibliografia slovenských a inojazyčných novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská v Martine, 1968, passim.

2 Po komunistických *Slovenských zvestiach* a *Magyar Nape* nasledovala *Ľudová politika* 30. 10. 1938, *Prágai Magyar Hírlap* 5. 11. 1938, *Robotnícke noviny* 18. 11. 1938, *Slovenský denník* 31. 12. 1938 a *Slovenský hlas* 8. 1. 1939. Pozri KIPSOVÁ, ref. 1, passim, tiež FEDOR, Michal (ed.). *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin: Matica slovenská v Martine, 1969, passim.

strana a *Národné noviny* vydávala súkromná spoločnosť.³ Aj likvidácia bývalých stranických novín a kontrola zostávajúcej tlače sa stali súčasťou formovania sa nového režimu ovládaného HSLŠ. A súčasne noviny – niektoré dovtedy, kým nezanikli, ostatné aj v ďalšom čase – poskytovali svedectvo o tom, ako zanikal demokratický režim a formoval sa nový režim ovládaný jednou stranou, ale aj o tom ako samotné noviny na nové pomery reagovali a samy sa v nich menili.

Sústredím sa na denníky štyroch politických strán, z ktorých HSLŠ bola od polovice 20. rokov voličsky najsilnejšou stranou na Slovensku, aj keď veľkú väčšinu medzivojnového času pôsobila v opozícii. Ďalšie dve strany – republikánska (agrárna) a sociálnodemokratická – boli, naopak, takmer celý medzivojnový čas základnými piliermi prvorepublikových vládnych koalícií. Slovenská národná strana, jedna z malých slovenských strán, stála dlhodobo na pozíciách autonomizmu, no zväčša v nesúlade s postojmi a krokmi ľudákov. Pôjde o ľudácky denník *Slovák*, agrárnický *Slovenský denník* (podľa vtedajšieho pravopisu), sociálnodemokratické *Robotnícke noviny* a národnárske *Národné noviny*. Skúmať ako uvedené denníky reflektovali situáciu po 6. októbri však nemožno bez aspoň stručnej charakteristiky ich postojov v posledných mesiacoch existencie prvej republiky, teda pred prijatím Mníchovskej dohody.

* * *

Po čiastočnej mobilizácii československej armády v poslednej dekáde mája 1938, po komunálnych voľbách v máji a júni, v ktorých bola na Slovensku najúspešnejšia koalícia Slovenská jednota, kým ľudová strana sa ocitla na druhom mieste, a po sokolskom zlete koncom júna 1938 vrátila sa do života občanov Československa letná každodennosť, narušovaná správami o politických rokovaníach vládnych predstaviteľov s predstaviteľmi Sudetonemeckej strany a odozvami týchto rokovaní v zahraničí, najmä v Nemeckej ríši.⁴

V politických článkoch vyššie uvedených denníkov tej doby udávali tón v zásade dve témy – predovšetkým ľudácky *Slovák* pripomínal, že pri rokovaníach o novom vnútroštátnom usporiadaní republiky nemôže ísť len o riešenie nemeckej, prípadne maďarskej otázky, ale aj slovenskej otázky, teda postavenia Slovenska v ČSR. Túto otázku mala vláda podľa *Slováka* riešiť predovšetkým, pretože od jej vyriešenia mala závisieť pevnosť republiky zoči-voči vnútropolitickým, a najmä zahraničnopolitickým turbulenciám. A riešenie slovenskej otázky znamenalo podľa *Slováka* politickú autonómiu Slovenska v duchu Pittsburskej dohody, s vlastným zákonodarným snemom a uznaním osobitosti

3 V prvých dvoch mesiacoch po vzniku Slovenského štátu zanikli ďalšie dva denníky – *Slovenský AZET* 4. 4. 1939 a *Neue Pressburger Zeitung* 15. 5. 1939. Vo vychádzaní pokračovali ľudácke denníky *Slovák*, *Slovenská pravda*, *Slovenská politika* a *Slovenská sloboda*, „súkromné“ *Národné noviny*, ale so zníženou periodicitou, *Grenzbote*, patriaci Nemeckej strane, *Esti Ujság* a *Új hírek*, blízke Maďarskej strane. Týždenník *Gardista*, ktorý vznikol v roku 1939, v roku 1940 vychádzal dvakrát týždenne a denníkom sa stal od novembra 1940. Naopak, obidva maďarské denníky boli zastavené koncom roka 1941 a namiesto nich začal ihneď vychádzať nový denník – *Magyar Hírlap*. Pozri FEDOR, ref. 1, *passim*.

4 O každodenných pomeroch v ČSR pred septembrovou krízou 1938 pozri KVAČEK, Robert – CHALUPA, Aleš – HEJDUK, Miloš. Československý rok 1938. Praha: Panorama, 1988, s. 144–149.

slovenského národa.⁵ Na žiadosti *Slováka* a ľudáckej tlače zaoberať sa slovenskou otázkou v intenciách ľudovej strany odpovedala tlač vládnych strán, a to veľmi polemicky. *Slovenský denník*, a najmä *Robotnícke noviny* odmietali ľudácku predstavu o štátoprávnom usporiadaní Československa podľa autonomistických návrhov HSLS a odmietali aj ľudácke popieranie československej jednoty vo forme československého politického, resp. kultúrneho národa.⁶

Z hľadiska budúceho politického vývinu na Slovensku je potrebné spomenúť osobitne polemické ostrie medzi *Slovákom* a *Robotníckymi novinami*. Sociálnodemokratický denník obvinil ústami poslanca Jána Bečku ľudovú stranu, že „využíva ťažkú situáciu štátu spôsobom poškodzujúcim štát tak vnútropoliticky ako aj zahraničnopoliticky“.⁷ Viackrát vyzýval štátne orgány, aby v duchu premiérovho prejavu na veľkom bratislavskom zhromaždení za republiku 6. júna 1938 konečne zasiahli „proti ľudáckemu rozvratníctvu“.⁸ Postoj ľudákov k republike od prevratu charakterizovali *Robotnícke noviny* v článku s hroziacim názvom *Áno, tvrdá päť!* (ktorá mala dopadnúť na ľudákov) takto: „Stránili sa akejkolvek pozitívnej práce, túto ponechali tým nenávideným Čechoslovákom a socialistom, oni zvolili si tú pohodlnejšiu cestu: kritizovať, štváť a napokon zrádzať Republiku doma i v zahraničí.“⁹ Napriek týmto a ďalším silným slovám ani rezort vnútra vedený agrárnikom Josefom Černým, ani rezort pravosúdia na čele s vedúcim predstaviteľom slovenských sociálnych demokratov Ivanom Dérerom nezasiahli proti ľudovej strane podľa očakávania a výziev *Robotníckych novín*. Samozrejme, s výnimkou cenzúrnych zásahov v ľudáckej tlači.

Slovák nezostal *Robotníckym novinám* a sociálnodemokratickej strane nič dlžný a z hľadiska prudkej a zásadnej pommichovskej zmeny vnútornej politiky mali byť jeho sudy o budúcnosti sociálnej demokracie na Slovensku prorocké. Podľa *Slováka* sa socialisti „najväčšmi boja o svoju moc a vládu v tomto štáte“ a svoju dušu „úplne zapredali dnešnému centralistickému režimu. Prilepili sa oň ako pijavice, nemožno ich z neho zoškra-

5 Pozri *Slovák* č. 152 z 8. 7. 1938, roč. 20., s. 1, č. 162 z 8. 7. 1938, roč. 20., s. 1, č. 168 z 28. 7. 1938, roč. 20., s. 3.

6 Pozri *Slovenský denník* č. 155 z 8. 7. 1938, roč. 21., s. 1, č. 168 z 23. 7. 1938, roč. 21., s. 1, č. 177 z 3. 8. 1938, roč. 21., s. 1. Predstavenstvo zemskeho výkonného výboru sociálnej demokracie rokujúcej 25. 7. v Bratislave považovalo podľa *Robotníckych novín* č. 166 z 26. 7. 1938, roč. 35., s. 1 za „najvyšší príkaz: posilniť československú jednotu“ a tie isté noviny č. 178 z 9. 8. 1938, roč. 35, s. 1-2 priniesli prejav I. Déreera na župnom zjazde v Košiciach s apelom upevňovať československú jednotu a s odmietnutím útokov proti nej. Zásadné stanovisko vo veci upevňovania československej jednoty prijali sociálnodemokratickí poslanci, senátori a členovia krajinského zastupiteľstva zo Slovenska na svojej pražskej porade 11. 8. 1938. V uznesení vyhlasujú, že považujú za samozrejmé pre všetkých Čechov a Slovákov nielen pracovať za jednotu československého štátu, ale že trvajú „čo najrozhodnejšie i na národnej jednote československej“. Pozri *Robotnícke noviny* č. 183 zo 14. 8. 1938, roč. 35., s. 1. Sociálnodemokratický denník viedli dvaja skúsení funkcionári českého pôvodu, ktorí sa v slovenskom robotníckom hnutí angažovali ešte za monarchie – František Zimák ako vedúci redaktor a Ferdinand Benda ako vydavateľ. Oboja zastávali v otázke česko-slovenských vzťahov československú politickú líniu strany, no obidvaja zostali žiť na Slovensku aj po rozpustení strany a vzniku Slovenského štátu.

7 *Robotnícke noviny* č. 147 z 1. 7. 1938, roč. 35., s. 1.

8 *Robotnícke noviny* č. 150 z 5. 7. 1938, roč. 35., s. 1.

9 *Robotnícke noviny* č. 155 z 13. 7. 1938, roč. 35., s. 1.

bať, nemožno ich odtiaľ striasť. A preto pri búraní centralistického režimu u nás v jeho troskách pochovaná bude sociálna demokracia a český národný socializmus.“¹⁰ A v reakcii na uznesenie vedenia sociálnej demokracie na Slovensku z 25. 7. 1938, v ktorom sa štáto tvorní Slováci vyzývajú, „aby nekomplikovali situáciu rozličnými požiadavkami, ale aby posilnili jednotu československú,“ označil Slovák tento postoj za „dýku od chrbta“ a dodal: „To je celý ‚program‘ sociálnej demokracie. Upevňovať československú jednotu. Im nejde o vybavenie slovenských vecí, ani o riešenie slovenskej otázky ako celku.“ Nasledoval pro rocký odkaz Slováka: „Z uznesenia predstavenstva výkonného výboru sociálnodemokratickej strany na Slovensku vidíme, že sociálna demokracia úplne si vyslúžila svoj prepúšťací list zo slovenskej politiky. Na ňu nemožno stavať a s ňou počítať.“¹¹

Agrárnický Slovenský denník bol takisto kritický k ľudáckej politike, keďže Slovákovi podľa novin škodil „exkluzívne jednostranný radikalizmus nezodpovedného šovinizmu ľudáckeho“, ktorý oprávnene vyvolával nedôveru Čechov.¹² A zo Slovenského denníka zaznievali v lete 1938 aj ďalšie upozornenia a varovania na adresu ľudákov. No už na prelome augusta a septembra začína agrárny denník pootáčať svoj postoj k autonómii, resp. samospráve. Aj v tejto veci by sa mala podľa denníka hľadať „stredná cesta v styčných bodoch podľa zásad Švehlových“¹³ a malo by sa prekonať doktrinárstvo, ktoré sme si osvojili od Nemcov, aj v otázke česko-slovenských vzťahov.¹⁴ Stretnutie Tisu a Haššíka s predstaviteľmi Sudetonemeckej strany a ďalších strán národnostných menšín však aj Slovenský denník, podobne ako Robotnícke noviny, odsúdil formulujúc sugestívne otázky aj v súvislosti s výpadmi nacistov proti katolíckej cirkvi: „...chcú páni z vedenia ľudovej strany zrádzať národ a zrádzať cirkev katolícku? Chcú pomáhať tak prebudovať našu republiku, aby v nej prestalo právo nášho národa na vedenie a aby v nej katolíci boli prenasledovaní?“¹⁵

V poslednej dekáde septembra, po odstúpení Hodžovej vlády a vyhlásení mobilizácie aj Slovák v článku *Chceme a budeme žiť v slobode* vyzval na obranu národa a vlasti. Mobilizácia sa podľa ľudáckeho denníka týka rovnako Čechov a Slovákov, „lebo nepriateľ číha na územia oboch častok nášho štátu a chce urvať čo najväčšiu korisť z nášho národného tela“.¹⁶

Vývin, ktorý dramaticky kulminoval v súvislosti so sudetonemeckou otázkou, a teda aj osudom celej republiky, zaznamenal však radikálnu zmenu 30. septembra, po podpise Mníchovskej dohody štyrmi veľmocami a jej prijatí československou vládou a prezidentom republiky.

* * *

Bezprostredne po oznámení verdiktu z Mníchova sa zrútila viera v mocných spojencov, aj v osvedčených vodcov, „že neurobia nič, čo by sa neshodovalo s vôľou národa, ktorý chce radšej bojovať, než by mal prijať nové jarmo známych ničiteľov akejkoľvek slobody,“ ako

10 Slovák č. 162 z 20. 7. 1938, roč. 20., s. 1.

11 Slovák č. 165 z 27. 7. 1938, roč. 20., s. 1.

12 Slovenský denník č. 168 z 23. 7. 1938, roč. 21., s. 1.

13 Slovenský denník č. 198 z 26. 8. 1938, roč. 21., s. 1.

14 Slovenský denník č. 204 zo 4. 9. 1938, roč. 21., s. 1.

15 Slovenský denník č. 209 z 10. 9. 1938, roč. 21., s. 3.

16 Slovák č. 219 z 25. 9. 1938, roč. 20., s. 1.

to vyjadril *Slovenský deník* v čase všeobecnej mobilizácie, pričom v tejto súvislosti zdôraznil: „Česi a Slováci musia teraz pevne súvisieť, ak nechcú visieť!“¹⁷ A skutočne po mníchovskej konferencii a prvom oklieštení územia zostala republika visieť nad priepasťou svojho zániku, pretože prepustenie tohto geopolitického priestoru jednoznačnému vplyvu Nemeckej ríše neohlasovalo nijaké veľké nádeje, aj keď politické strany začali ihneď hovoriť – a ako inak? – o novej budúcnosti v nových, iste sťažených podmienkach. Náhle sa v ich politike začali meniť dovtedy nespochybniteľné základné súvislosti a vzťahy, čo platilo predovšetkým o dlhoročných vládných stranách na čele s agrárnou stranou.

Aj v *Slovenskom deníku* v článku *Teraz ide o Slovensko* zaznel síce opäť dôrazne, no v zmenenej politickej paradigme ešte nedávno nemysliteľný apel: „Situácia, pred ktorou dnes tvárou v tvár nárokom Poľska a Maďarska Slovensko stojí, vyžaduje si kategoricky, aby sa celý komplex slovenských otázok vyriešil naraz a bezodkladne v plnom rozsahu.“ A ešte inak: „Neváhame prehlásiť, že kto ešte dnes sa stavia proti širokej samospráve na Slovensku, je škodcom česko-slovenskej štátnosti.“¹⁸ Boli to slová hodné aj ľudáckeho Slováka, ktorý sa podobne vyjadroval dlhé roky. Nebol to však len názor slovenských agrárnikov, *Slovenský deník* citoval v tom istom čísle predsedu republikánskej strany Rudolfa Berana na porade stranického vedenia 3. októbra: „Vo vnútornej politike čo najrýchlejšie treba skončiť otázku slovenskú, aby sme tu mohli stáť pevní a jednotní.“ V nasledujúcom čísle zopakoval *Slovenský deník* Beranove slová o nevyhnutnosti vyriešenia slovenskej otázky, ktoré predseda strany „opieral o najhlbšie presvedčenie, že v časoch, keď sa uspokojuje menšina nemecká, poľská a maďarská, nemožno nerešpektovať oprávnené požiadavky slovenského národa, ktorý je spolutvorcom a zakladateľom tohto štátu!“ Naliehavosť tohto riešenia akcentoval aj pražský agrárnický Večer, keď (podľa citácií *Slovenského deníka*) napísal, že „za každú cenu treba rýchle sa dohodnúť so Slovákmí. Čo sa nestalo za 20 rokov, musí sa splniť za 24 hodín... Nesmieme byť v týchto časoch malichernými, musíme prejavíť ochotu dohodnúť sa... Poznáme v tejto chvíli najvážnejšiu úlohu: dohodnúť sa za každú cenu so Slovákmí, totiž so slovenskou stranou ľudovou a skoncovať problémy, ktoré sme z prestížnych osobných záujmov nevedeli doteraz vybaviť...“¹⁹

Nešlo však len o otázku česko-slovenských vzťahov, ale aj o politický režim okypťeného štátu. Po Mníchove upadla československá parlamentná demokracia a jej stranický systém do hlbokej krízy, ktorú chceli prekonať predstavitelia tých istých strán, ktoré dovtedy vládli. A tak v *Slovenskom deníku* zo 4. októbra naznačil Jozef Lettrich v článku *Nezúfajme!* vnútropolitickú perspektívu takto: „Kde sa ukázalo, že demokracia nestačí, že je slabá a poddajná, tam ju nahradíme účinnejšími zariadeniami. Ak budú prekážať strany a jedinci, bude sa musieť prejsť ponad nich.“ Tento postoj vyjadroval zrýchlený vývin názorov na vnútropolitické perspektívy aj v slovenskej časti republikánskej strany, ktorá sa ešte vždy cítila byť určujúcou silou v celej republike. V tých chvíľach tento mladší agrárnický politik, zvyknutý na čelné postavenie svojej strany v republike,

17 *Slovenský deník* č. 223 z 27. 9. 1938, roč. 21., s. 1.

18 *Slovenský deník* č. 229 zo 4. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

19 *Slovenský deník* č. 230 z 5. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

ešte netušil, že „prekážkou“ ďalšieho vývoja na Slovensku sa stane aj jeho vlastná strana spolu s inými stranami ako samostatnými politickými organizáciami.

Keď sa ukázalo, že v dôsledku Mníchova je ústredná moc – ešte vždy úradnícka vláda a centrály najväčších politických strán – zahltená praktickými následkami straty pohraničného územia, mocensko-politicky paralyzovaná, a teda pripravená akceptovať širokú autonómiu Slovenska podľa predstáv ľudákov, začali predstavitelia predovšetkým občianskych politických strán na Slovensku „útek dopredu“ a chtiac-nehtiac prejavili veľké úsilie dohodnúť sa s ľudovou stranou za každú cenu.²⁰ Aj preto sa preniesli ponad ľudácke ignorovanie pripravovaného rokovania o autonómii v Trenčíne dňa 5. októbra a prišli do Žiliny, kam bolo zvolané zasadanie vedenia HSLS na ten istý deň, aby sa s ľudákmi dohodli. Agráристи boli v tomto zámere podporovaní, ba podnecovaní ešte vždy najväčšou autoritou v slovenskej časti strany – Milanom Hodžom.²¹

Situáciu, či stav ducha medzi zástupcami donedávna vládnych strán zaznamenal účastník žilinských rokovaní Peter Zaťko: „*Postavenie zástupcov politických strán – agrárnej, sociálno-demokratickej, živnostenskej, československej národno-socialistickej – nebolo závideniahodné. O niekoľko hodín sa z vládnucich politikov stali prosebníci. Tí ktorí doteraz Hlinkovej slovenskej ľudovej strane kládli podmienky, museli naraz prijímať jej jednostranný diktát. Smutné to bolo zhromaždenie, bezradné, zastrašené, bezvýhodiskové.. Bolo jasné, že vláda za danej situácie vidí len jednu cestu, a to dohodu za každú cenu, len aby zostala Československá republika zachránená.*“ A dodáva, že zástupcovia politických strán, keď zvažili kritickú situáciu a neústupčivosť ľudákov, „*rozhodli sa prijať návrh HSLS na autonómiu Slovenska v znení uverejnenom v Slovákú v júni r. 1938.*“²² Stalo sa tak v situácii, keď ľudáci nedisponovali žiadnymi mocenskými nástrojmi, teda len v dôsledku spomínanej bezradnosti a vnútornej slabosti reprezentantov všetkých tých strán, ktoré do Mníchova opierali svoje mocensko-politické postavenie na Slovensku o politickú silu a rozhodnosť „Prahy“.²³

20 V tomto ohľade sa situácia na Slovensku výrazne odlišovala od politických pomerov v českých krajinách. V českých krajinách žiadna strana tak výrazne nedominovala ako na Slovensku ľudová strana, navyše všetky väčšie české politické strany boli členmi koalíčných vlád, zodpovedali teda za politický vývin posledných rokov, kým ľudáci celé desaťročie neniesli vládnú zodpovednosť, a teda ani zodpovednosť za vyústenie politického vývinu do mníchovskej drámy. Súčasne boli nositeľmi takého riešenia slovenskej otázky, aké boli v náhle zmenenej situácii pripravení akceptovať aj predstavitelia českej politickej elity, čo ich politicky aj morálne zvýhodňovalo voči slovenským politikom z filiálok československých strán, do poslednej chvíle stojacich na platforme centralistického českoslovakizmu. (K stranícko-politickej situácii v českých krajinách po Mníchove pozri GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickému, spoločenskému a kultúrnemu živote*. Praha: nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka 2004, s. 36-50.)

21 Agrárnický poslanec Ján Ursíny vo svojich spomienkach uvádza, že pri rokovaníach s ľudákmi 5. 10. 1938 ho niekoľko krát z Prahy volal M. Hodža „*a naliehal na mňa, aby sme sa dohodli, lebo situácia je kritická*“. (URSÍNÝ, Ján. *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus 1994, s. 18.) Národohospodár Peter Zaťko spomína, že ešte naliehavejšie žiadal dohodu s ľudákmi predseda úradníckej vlády gen. J. Syrový. (Pozri TEREN, Štefan (editor). *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš. Tranoscus 1994, s. 62.)

22 TEREN, ref. 21, s. 63. K situácii po Mníchove a rokovaniam v Žiline pozri BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava: Prodama 2008, s. 177-183 a 271-301.

23 Slovák až 14. 10. 1938 (č. 234., r. 21) oznámil v správe pod názvom Krajinský úrad, polícia a čet-

Rozhodujúce slovo na Slovensku začalo teda mať už krátko po Mníchove vedenie HSLS na čele s Jozefom Tisom, a to so súhlasom prakticky všetkých relevantných prerozpuškových strán, aj tých, s ktorými ľudáci hneď na začiatku odmietli rokovať, čiže sociálnych demokratov. Výnimkou boli komunisti, no v ich prípade bolo zrejmé, že pre ľudákov akákoľvek spolupráca s nimi neprichádzala do úvahy a 9. októbra, teda krátko po vymenovaní autonómnej vlády bola legálna činnosť komunistickej strany zastavená.²⁴

* * *

So sociálnymi demokratmi to išlo o niečo pomalšie, ale rovnakým smerom. V *Robotníckych novinách* zo 4. októbra sa ešte pripúšťala dohoda s ľudákmi za podmienky, že prejavia skutočnú dobrú vôľu a nebudú „*nadužívať terajšie ťažkosti štátu*“, ²⁵ ako keby postavenie slovenských sociálnych demokratov ešte niečo zavážilo v politických rokovaniach. V deň uzavretia Žilinskej dohody o autonómii poslanec Ján Bečko v stranických novinách po rezignovanom konštatovaní „*Ale dobre, Slováci sú samostatným národom*“, pridal ponuku: „*Hlásime sa k spolupráci a k neseniu zodpovednosti i v týchto nových pomeroch*,“ ²⁶ o ktorú však neprejavili záujem nielen dominujúci ľudáci, ale ani dlhoroční koalíční partneri sociálnych demokratov – agrárci a predstavitelia ďalších strán. A o ďalšie dva dni, keď už bola dohoda medzi ľudákmi a niektorými občianskymi stranami uzatvorená, člen slovenského vedenia strany a Krajinského výboru Michal Korman opäť zopakoval, že sociálni demokrati by podporili návrh na ústavné zmeny za predpokladu, že nebudú vylúčení „*zo spoluúčasti a rozhodovania*“, musel však súčasne konštatovať, že sa s nimi „*v novej konštelácii nepočíta, čiže boli sme pozbavení zodpovednosti za žilinské dohovory*“. A pražským politikom adresoval Korman kritickú poznámku: „*K vytvoreniu tejto situácie dopomohla aj Praha, ktorá, zdá sa, stratila úplne orientáciu v slovenských veciach*.“ ²⁷

Sociálnodemokratickí poslanci a senátori dostali od ľudákov už len jednu príležitosť – v Národnom zhromaždení zahlasovať za ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny. To bol posledný relevantný legálny čin sociálnej demokracie na Slovensku až do vypuknutia SNP, lebo 22. novembra 1938 krajinský prezident na základe rozhodnutia ministerstva vnútra zastavil jej činnosť na území Slovenskej krajiny.²⁸ No pokým strana nebola na Slovensku zakázaná a vychádzali *Robotnícke noviny* (od 1. novembra už len ako týždenník), viedli sociálni demokrati – voľky-nevoľky – niečo ako „ústupové boje“ aspoň komentovaním (a neraz ostrým) ľudáckych krokov smerujúcich k likvidácii parlamentnej demokracie.

---

níctvo v službách nového režimu personálne zmeny vo vedení týchto inštitúcií, keď na uvedené posty boli vymenovaní nominanti HSLS – krajinský prezident Július (správne Julián) Šimko, krajinský četnícky veliteľ major (Timotej) Ištók a šéf policajného riaditeľstva Ján Jusko.

24 O krokoch komunistov okolo 6. októbra a zastavení ich činnosti pozri BYŠTRICKÝ, ref. 1, s. 201-211.

25 *Robotnícke noviny* č. 224 zo 4. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

26 *Robotnícke noviny* č. 226 zo 6. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

27 *Robotnícke noviny* č. 228 z 8. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

28 *Slovenský deník* č. 271 z 23. 11. 1938, roč. 21., s. 1.

V súvislosti s riešením slovenskej otázky v ľudáckej rézii *Robotnícke noviny* pripomínali a varovali: „U ľudákov je tu snaha nadobudnúť výlučného postavenia. Majú tu cudzie vzory. Varujeme ich však, aby neupadli do otroctva týchto smerov, ktoré vôbec nie sú šité na telo slovenského kultúrneho života.“²⁹ A v ďalšom čísle novín prinášajú kritickú reakciu na denno-denne prebiehajúce zmeny o verejnom živote: „Chápeme mnohé veci, ktoré sa za nového režimu na Slovensku dejú a najmä mnohé osobné zmeny, i keď ich vždy neschvaľujeme, vieme si ich vysvetliť a pochopiť. Musíme však dôrazne vyhlásiť, že nevedeli by sme pochopiť a nevedeli by sme sa prispôbiť tomu, keby nový režim mal znamenať stratu občianskych a spoločvacích slobôd.“ No noviny prejavili slabý odhad aktuálneho slovenského vývinu, keď pokračovali varovaním: „Pokus o zničenie týchto slobôd musel by vyvolať odpor..., ktorý by nikto nemohol zadržat' a odvrátiť a ktorý by mohol byť osudným pre samo Slovensko.“³⁰ Na autonomistickom Slovensku obrana občianskych slobôd nebola v euforicky naladenej verejnosti z faktickej štátoprávnej zmeny, ale aj plnej obáv z akútneho maďarského revizionizmu na programe dňa.

Sociálni demokrati sa pokúsili reagovať na novú situáciu aj niektorými organizačnými zmenami. Výkonný výbor, ktorý zasadal 19. októbra v Bratislave, síce neprijal rezignáciu I. Déra na funkciu predsedu strany na Slovensku, „ale uznal jeho vážne dôvody“ a riadením strany poveril M. Kormanu ako úradujúceho podpredsedu a J. Bečku s Ivanom Frličkom ako podpredsedov. Prijal tiež rezignáciu Františka Zimáka na funkciu zodpovedného redaktora *Robotníckych novín* a poveril touto funkciou Jána Čaploviča, pričom dozor nad tlačou a sekretariátom mal vykonávať M. Korman.³¹

Tieto personálne zmeny sa však v očiach ľudákov nemohli javiť ani ako polovičaté, pretože všetci funkcionári boli známi ako presvedčení čechoslovakisti, dlho pôsobiaci v politických štruktúrach prvej republiky. A Slováč aj okamžite reagoval v dvoch článkoch z 22. októbra. Sociálnodemokratickú stranu označil za „skrachovanú oporu predošlého režimu“ a jej funkcionárov za „chameleónskych nenasýtencov“. A súčasne jej členov a verejnosť varovne „ubezpečil“: „Sociálna demokracia, ktorá žila a žije na Slovensku z českých a židovských peňazí, nebude mať príležitosť pripraviť sa k žiadnym zápasom.“ Budúcnosť na Slovensku má totiž jasnú perspektívu: „Slovenský národ je len jeden. Slovensko je len jediné, slovenská vláda je len jedna – nuž jedna bude aj politická vôľa všetkých Slovákov.“³²

M. Korman v odpovedi na tieto útoky sa pokúsil zmenšiť ich význam názorom, že „nejde o mienku oficiálnu, ale o mienku samozvaných a nezodpovedných ľudí“, ale ihneď pritrval pripisujúc svojej strane väčšiu silu, než akou disponovala: „A proti týmto ľuďom, proti niektorým nezdravým sprievodným zjavom, proti všetkým nedemokratickým a nesociálnym a totalitne diktátorským zjavom a snahám sa slovenský pracujúci ľud bude brániť, či už na jeho čele bude stáť Déra, Korman, Bečko, alebo niekto iný!“³³

29 *Robotnícke noviny* č. 236 z 18. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

30 *Robotnícke noviny* č. 237 z 19. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

31 *Robotnícke noviny* č. 239 z 21. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

32 *Slovák* č. 241 z 22. 10. 1938, roč. 20., s. 1.

33 *Robotnícke noviny* č. 241 z 23. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

No v tom istom dni, keď vyšiel Kormanov komentár, sa na verejnom zhromaždení v Banskej Bystrici vyjadril k vnútropolitickému situácii na Slovensku a k jej perspektíve sám predseda autonómnej vlády J. Tiso a jeho slová zazneli jasne: Za Slovákov má právo hovoriť len ten, kto bojoval za ideu samobytnosti slovenského národa. Doteraz sa v spoločnosti uplatňoval falošný liberalizmus. Ľudáci rešpektujú zásadu demokracie, ale demokracie kresťanskej, ktorú nedovolia infikovať „*marxistickými a socialistickými príveskami*“. K budúcnosti politických strán sa J. Tiso vyjadril nemenej jednoznačne: „...budúci náš život nebude sa zakladať na politických stranách, ale na pracovných, tvorivých stavoch. Politické strany svoju úlohu dohrali, daromné sú pokusy zachrániť ich rozličným preskupovaním. Zvítazila idea národa a národ v budúcnosti nebude potrebovať stranícke legítimácie a farby...“ – pravdaže, okrem jednej a jedinej (slovenskej) strany – Tisovej HSLS.³⁴

Robotnícke noviny komentovali Tisov prejav pod príznačným názvom „*Összetiporni!*“. Toto maďarské slovo, znamenajúce zničiť, rozbiť použil v 19. storočí uhorský predseda vlády Kálmán Tisza voči politickým odporcom, osobitne medzi národnými menšinami. Podľa sociálnodemokratických novín v októbri 1938 „*hrozba predsedu vlády platila všetkým politickým stranám a smerom... Ohlásené zámery... presahujú rámec a jednostranne pozmeňujú i obsah žilinskej dohody...*“. Kým návrh zákona na autonómii Slovenska vychádzal z demokratického princípu, čo požadovala aj Pittsburská dohoda, podľa bansko-bystrického prejavu sa vzor pre Slovensko hľadá „*v zriadení, ktoré by na míle bolo vzdialené demokracii, v zriadení totalitnom, stavovskom či korporatívnom*“. A v závere článku noviny vyjadrujú počudovanie aj (márne) varovanie: „*Hrozby všetkým Slovákom – neludákom vynímajú sa pritom veľmi podivne, keď súčasne Neslováci, Maďari a Nemci, môžu si na Slovensku dovoliť dnes už skoro všetko. Nám sa upiera láska k slovenskému rodu a jeho vlasti, u tých sa trpí zjavná práca proti slovenskej slobode. Aby len z ničenia neludáckych Slovákov nebolo zničenie Slovenska!*“³⁵ Do protikladu k politickému vývinu smerom k totalitným pomeroch na Slovensku postavili *Robotnícke noviny* (prostredníctvom spravodajstva) už po Mníchove ohlasované zjednodušovanie straníckych pomerov v českých krajinách zoskupovaním politických strán do dvoch táborov okolo agrárnej a sociálnodemokratickej strany s nejasným postojom strany ľudovej, teda so zachovaním istej politickej plurality. To malo podľa novín znamenať, že politický život v troch častiach štátu sa bude vyvíjať odlišným spôsobom.³⁶

Po tom, ako 28. októbra boli do slovenských novín dosadení vládni komisári (vláda si zvolila vskutku „trefný“ dátum) a tlač na Slovensku sa ocitla pod priamou vládnu kontrolou, zhasla aj polemika *Robotníckych novín* s vládnu, čiže ľudáckou politikou. V poslednom čísle z 11. novembra, po Viedenskej arbitráži a zlúčení sa občianskych strán aj čs. národných socialistov s ľudovou stranou vyjadril M. Korman v článku s dvomi väčšími cenzúrnymi zásahmi „*úprimné potešenie*“ z tohto zoskupenia a s mierou ironiou poznamenal: „*To je naozaj prenikavé zjednodušenie politických pomerov na*

34 Pozri Slováč č. 243 z 25. 10. 1938, roč. 20., s. 1-2., tiež TISO, Jozef. *Prejavy a články zv. II. (1938 – 1944)*. Editori Miroslav Fabricius a Katarína Hradská, Bratislava: Historický ústav SAV – AEP 2007, s. 14-17.

35 *Robotnícke noviny* č. 242 z 25. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

36 Porov. *Robotnícke noviny* č. 243 z 26. 10. 1938 a č. 244 z 27. 10. 1938, roč. 35., s. 1.

Slovensku. Len aby to bolo úprimné a čo hlavné – aby to pochopily široké masy členstva týchto sjednotených strán, od českých socialistov, teda od lava po najkrajnejšiu pravicu strany fašistickej.“ Potom dodal, že sociálni demokrati nie sú za takéto mechanické zlučovanie, aj keď pripustil, že zánik malých filiálok českých politických strán bol prirodzený, pretože v novom štátovom postavení Slovenska stratili tieto strany zmysel. Pokiaľ ide o sociálnodemokratickú stranu, nenašla sa podľa Kormana ešte forma jej spolupráce „na národnom diele slovenského národného života“.³⁷ A najbližší vývoj ukázal, že sa ani nemala nájsť, lebo zo strany vládnucej garnitúry sa vôbec nehladala. Sociálna demokracia, jedna z historických, predprevratových slovenských politických strán, aj keď po roku 1918 ako územná organizácia Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, prestala od 22. novembra verejne pôsobiť.³⁸

* * *

HSLŠ začala po Mníchovskej dohode rázne uskutočňovať politický cieľ, ktorý opakovane deklarovala už po svojom volebnom víťazstve na Slovensku roku 1925 – stať sa jedinou politickou zástupkyňou Slovákov a Slovenska. Bezprostredne po žilinských rokovaníach realizovala však tento zámer diferencovane: ľavicu na Slovensku, predovšetkým tú, ktorá mala na Slovensku vlastné korene, okamžite odsunula na perifériu politického života, ba do ilegality. S občianskymi stranami, najmä s agrárnou stranou pracovala opatrnejšie, ústretovejšie, akoby s istým rešpektovaním politickej rôznosti, no vskutku len veľmi krátky čas. Tento prístup si mohla dovoliť aj vďaka takým tendenciám v občianskych stranách, ktoré očividne podporovali politické smerovanie ľudovej strany.

Už v prvej polovici októbra ohlásili zlúčenie sa s HSLŠ československí ľudovci na Slovensku vedení Martinom Mičúrom (v politickom slangu ironicky nazývaní „mičuráci“), ktorí neboli signatármi Žilinskej dohody. A pripravovalo sa podobné zlúčenie ostatných občianskych strán. V tom istom čísle *Slováka*, v ktorom bolo ohlásené pripojenie sa ľudovcov k HSLŠ, sa informuje o zmenách v radoch slovenských agrárnikov. Pád centralistického režimu stratili, podľa novín, agrárni vodcovia legitimitu stáť na čele slovenského ľudu a mladí agrárnici, ktorí mali byť v rozpore s vedením, nahradia starú gardu. Súčasne *Slovák* naznačil taktiku ľudovej strany voči dovtedajším politickým protivníkom: „...I my musíme odpúšťať. Odpúšťať v záujme vyššom, v záujme celoslovenskom. Odpúšťame našim, ale nie cudzím. Tí, ktorí sa ťažko prehrešili oproti Slovensku, odstránili sa sami, alebo ich odstraňuje nový režim, ktorí sa však dobrovoľne prihlásili k budovateľskej práci, prijímeme ich...“³⁹

37 *Robotnícke noviny* č. 250 z 11. 11. 1938, roč. 35., s. 1.

38 *Slovák* oznámil zastavenie činnosti soc.-dem. strany v č. 267 z 23. 11. na 3. s. pod zhadzujúcim titulom *V záplave morálneho bahna a korupcií zaniká Dérerova strana. Strana „zrodila sa v dnešnej forme zo židovsko-slobodomurársko-marxistického bahna a aj tak zaniká. Nebolo korupčnejšej strany od sociálnej demokracie“*. Funkcionári strany vraj mali kšeftovať s pasmi a za „ohromné odmeny“ preväzať Židov z Rakúska do Bratislavy.

39 *Slovák* oznámil záujem Mičurových ľudovcov o pripojenie sa k HSLŠ v č. 234 zo 14. 10. 1938 v článku pod názvom *Jednota!* dodávajúc: Mičurova sekcia Československej ľudovej strany boľe len pobočkou pražskej centrály a realizátorkou jej zámerov, likvidáciou Mičurovej sekcie nastáva úplná jednota v slovenskom katolíckom tábore. V tejto súvislosti treba uviesť, že ústretovosť slo-

Prakticky súčasne uplatňuje ľudová strana taktiku „cukru a biča“, napríklad prostredníctvom varovania, ktoré Karol Sidor adresoval „ľuďom starého režimu“ preberajúcim sa „z omráčenia“. Tým spolu s Čechmi na Slovensku, schovanými v pobočkách českých strán Sidor odkázal: „*Tu musíme povedať jasné slovo Štúrovo: Nazpäť cesta nemožná! »Pohádka mláďí«, akú prežívali Česi a s nimi niekoľko slovenských rodín dvadsať rokov, sa už nevráti...*“ Koniec československých politických strán a ich pobočiek na Slovensku bude znamenať „*začiatok politickej konsolidácie slovenskej, ktorú čím skôr realizovať musíme*“.⁴⁰

Tomuto zámeru išla po ruke najväčšia občianska strana na Slovensku – republikánska, resp. agrárna, ktorá síce sama bola územnou organizáciou celoštátnej strany, no bezpochyby mala vlastné korene v slovenskej spoločnosti a politike a podstatne silnejšie postavenie, než iné občianske strany, „importované“ spoza Moravy. Triedenie duchov medzi agrárnikmi sa zreteľne prejavilo výzvou Vladimíra Moravčíka, príslušníka mladej agrárnej generácie a regionalistu z okruhu časopisu *Zem* („zemistu“), v *Slovenskom deníku*. Najprv Moravčík charakterizoval súčasný stav v krajine: „*Vývoj politických pomerov na Slovensku a v celej Česko-Slovenskej republike dal za pravdu politickej koncepcii, ktorá aj v rámci republikánsko-roľníckej strany uplatňovala práva slovenského nacionalizmu... Bol to ťažký boj proti všetkému, čo bolo nakazené internacionalizmom, anarchizmom a rozkladom.*“ Žilinskú dohodu zo 6. októbra označil za víťazstvo „*koncepcie mladých i v roľníckej strane. Je preto prirodzeným dôsledkom vývoja politických pomerov, že týmto dňom mladá generácia prejíma do svojich rúk opraty celého aparátu a všetkých inštitúcií, ktoré sme na Slovensku budovali od roku 1918.*“⁴¹ Na tento ohlas reprezentanta mladých agrárnikov ihneď reagovali zástupcovia strednej generácie, poslanci NZ Ján Ursíny a Karol Rybárik ďalšou výzvou adresovanou „*Slovákovi – Republikánovi*“, v ktorej zdôraznili, že s ľudovou stranou sa agrárnici dohodli „*so súhlasom nášho vodcu dr. Milana Hodžu*“ na základe vzájomného porozumenia a kresťanskej znášanlivosti. A mladým agrárnickým aktivistom a vari aj ľudáckym partnerom odkázali: „*Nedovoľíme siahať na presvedčenie našich príslušníkov a morálne alebo hmotne ich poškodzovať. Sme spolutvorcami autonómie Slovenska, budeme preto spolurozhodovať o všetkom. Každý verný Slovák a republikán...stojí pevne na svojom doterajšom mieste vo svojej organizácii.*“⁴²

Bezprostredne pred schôdzkou klubu agrárnych poslancov, senátorov, členov krajského výboru a zástupcov mladých dňa 15. 10. 1938 v Bratislave uverejnil V. Moravčík v *Slovenskom deníku* ďalšiu filipiku proti starým vo vedení strany, ktorým pripomenul, že staré časy sa nenávratne minuli. „*Nie sme vôbec ochotní sjednávať kompromisy, ktoré nás dvacať rokov gniavily, ktoré brzdily nástup myšlienky majúcej korene hlboko v celom slo-*

---

venských ľudovcov bola napriek dlhoročným politickým animozitám ocenená a M. Mičura sa stal v slovenskom štáte predsedom navyššieho súdu a roku 1943 aj členom Štátnej rady SR.

40 *Slovák* č. 138 z 19. 10. 1938, roč. 20., s. 1. V č. 240 z 21. 10. 1938 sa v článku pod názvom *Nielen strany, i ľudia!* ohlasuje, že sa začne účtovanie so stranami, ako aj s ľuďmi, ktorí zneužívali stranícku politiku proti Slovákovi a prejavovali sa lokajsky v slúžbách protislovenskej politiky. Aj v č. 241 z 22. 10. 1938 zaznelo varovanie potenciálnym odporcom pod výstražným titulom *Nestrpíme rozvartníkov*.

41 *Slovenský deník* č. 237 z 13. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

42 *Slovenský deník* č. 238 zo 14. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

venskom národe, menovite však medzi roľníctvom...Slovenská mládež, ktorá preberá opraty hnutia do rúk, nechce zachraňovať staré osobné pozície. To znamená, že žiada všetko od základov zmeniť.“⁴³

Schôdza predstaviteľov republikánskej strany, ktorá sa začala nazývať roľníckou stranou, však skončila predsa len kompromisom. Poslala „pozdravný telegram vodcovi dr. Milanovi Hodžovi“,⁴⁴ zdržujúcemu sa v Prahe a uistila členstvo a verejnosť, že roľnícka strana „bude neochvejne podporovať slovenskú vládu, v ktorej má svojich zástupcov“. Riadenie strany na Slovensku zverila predstaviteľom staršej aj mladšej generácie.⁴⁵

V nasledujúcich dňoch sa *Slovenský deník* pokúsil prispieť k udržaniu agrárnických pozícií na „požilinskom“ Slovensku oceňovaním politiky ľudovej strany, vrátane pripravovanej likvidácie straníckej plurality (najmä v článkoch V. Moravčíka) alebo pripomínaním agrárnických zásluh o Slovensko (J. Ursíny), pričom súčasne sa v novinách poukazovalo na predsa len odlišné miesto agrárnikov na Slovensku od ostatných strán smerujúcich k zániku.

S. Kresák to formuloval s opatrným varovaním: „*Roľnícka strana slovenská je živá politická skutočnosť, cenná složka v politickom organizme Slovenska. Rovnocenná spolupráca*

43 *Slovenský deník* č. 239 z 15. 10. 1938, roč. 21., s. 1. V tom istom čísle na s. 2. sa autor S. K. (zrejme Svetozár Kresák, ktorý zodpovedal za redakciu, hlavným redaktorom bol Karol Hušek) v článku *Revolúcia idey* zamýšľa nad „dvomi revolúciami v jeseni 1938, ktoré prežíva český a slovenský národ. Revolúciu v otázke“ vzájomného pomeru česko-slovenského a revolúciu v zahranično-politickom postavení svojho novo formovaného štátu.“ A (seba)kriticky bilancuje predchádzajúce obdobie ČSR: „Hlavná štátna idea Česko-Slovenskej republiky – priznajme si to chlapsky – spočívala do 6. októbra na nereálnych a neprirodzených základoch. Nazvime si túto ideu česko-slovenskou jednotou, ideou jednotného národa československého alebo čechoslovakizmom, akokoľvek, jej obsah nebol nikdy reálne a vecne vyjadrený, vždy sa touto ideou iba frázovalo. Idea národnej jednoty československej už v légiách na Sibíri a v Itálii niesla v sebe zárodok choroby... Neomylnosť katedrových ideológov nedovoľovala takmer kritiku a ich papierové a pracne skompilované konštrukcie naprotie československej jednoty, ktoré takmer úplne zabudly na vetu martinskej deklarácie hovoriacu o d v o c h vetvách, boli prijímané a autorizované najvyššími štátnymi deťatelmi. Masarykovi žiaci, ktorí sami seba pokladali za realistov, stali sa snílkami a rytiermi česko-slovenského romantizmu. Idylu im nebolo možno takmer do poslednej chvíle porušiť, nechceli vidieť a vedieť.“ A autor zodpovedný za tieto čechoslovakisticky orientované noviny uzatvára, že je len národ slovenský a národ český, obidva so všetkými atribútmi samostatnej národnej jednoty, ktoré by mali žiť v spoločnom štáte, každý samobytným životom.

44 Tomu vodcovi slovenských agrárnikov, o ktorom *Slovák* už 1. 10. 1938 (č. 223, s. 1) v titule článku napísal, že dohral svoju rolu. „*Neurobil jediného kroku, ktorý by nasvedčoval, že sa vôbec vážne zaoberal vybavením otázky slovenskej. Takto smutne odohral dr. Hodža svoju rolu na poli politickom, nezanechajúc nijakej pamiatky, na ktorú by sme my, Slováci, mohli spomínať v spojitosti s jeho menom.... Keď sa predsa s poslancom dr. Hodžom ešte i dnes zaoberáme, robíme to preto, aby sme poukázali na katastrofálnu taktiku slovenských centralistov na čele s dr. Hodžom, ktorá taktika nebola osožná republike, škodila Slovensku a v každom smere sledovala jediný cieľ: vyhovieť straníckej pažravosti centralistov... Dnes už i rozumní agrárnici musia ľutovať, že sa dali viesť toľké roky dr. Hodžom, ktorý síce vie veľmi krásne sľubovať, ale svoje sľuby nikdy nespĺňoval...“ A na adresu „Prahy“ *Slovák* uviedol: „Možno, že Praha sa čiastočne už vzpomätala a vymanila sa z objatia nesvedomitých egoistov. Musí však urobiť i ďalšiu vec: vyhovieť ihneď Slovensku a Slovákom, a to úplne. Toto je odkaz celého Slovenska do Prahy...“*

45 Riadenie generálneho sekretariátu bolo zverené do rúk poslancu K. Rybárika a zástupcu mladej generácie Františka Lednára, vedením tlače bol poverený V. Moravčík. Na vedenie agendy strany bol vytvorený šesťčlenný výbor, v ktorom boli za parlament J. Petrovič, J. Rybárik a J. Ursíny a „za mládež“ Miro Lapár, Fero Lednár a Vlado Moravčík. *Pozri Slovenský deník* č. 240 zo 16. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

s ňou alebo boj s ňou môže sa stať osudom slovenského národa...“⁴⁶ Na všetky agrárnické a iné nadviehania či varovania v tých dňoch odpovedal J. Tiso v už spomenutom bansko-bystrickom prejave 23. októbra, v ktorom jasne ohlásil koniec pôsobenia dovtedajších politických strán.

Slovenský deník v prvej reakcii na Tisov prejav ubezpečil perom Štefana Mikláša ľudákov a verejnosť o úplnej lojalite „slovenského roľníctva“, čiže agrárnikov: „Bez ohľadu na to, aký režim na Slovensku v budúcnosti bude, slovenské roľníctvo nikdy nepôjde do opozície. Bude podporovať a rešpektovať každú slovenskú vládu...“ A ako negatívny príklad uviedol postoj poľského roľníctva k vláde, v dôsledku čoho poľské roľníctvo veľa stráca.⁴⁷ Aj prorežimistický V. Moravčík v polemike s M. Kormanom pritakal, že agrárici sú „rozhodne proti takému systému, ktorý nás rozviedol a skoro doviedol do záhuby,“ teda proti prvorepublikovému systému, aj preto, že „demokrati sme boli, demokraticky sme sa hádali a demokracie nás nechali. Prečo máme teraz držať zbytky toho, čo nás doviedlo k takým smutným koncom?“ No opatrne dodal, iste aj s myšlienkou na vlastnú stranu: „O budúcnosti sme však už nie tak jednotní... Záleží veľmi na tom, aby sme si nezavedli nedomyšlený a nevyhovujúci politický systém...“⁴⁸ Politické rokovania s ľudákmi však nevedli inde než k úplnému zlúčeniu nesocialistických strán s HSLŠ, čo Slováč oznámil Slovenku pod príznačným titulom-heslom „Jeden Boh, jeden národ, jedna strana“.⁴⁹ A opäť je to agilný V. Moravčík, ktorý ohlasuje v novinách z 8. novembra, teda v deň, keď zástupcovia neľudáckych strán podpísali svoje splynutie s HSLŠ, že sa treba spojiť do jednej strany, ktorá bude „dostatočnou spojkou medzi vládou a národom“. Stranu však treba prebudovať a zdokonaľiť aj preto, že „máme v národe dve konfesie, nemôže ona slúžiť len jedným, čiže musí byť všenárodná...“ Nezostať teda na polceste, „to radšej zostať tam, kde sme teraz,“⁵⁰ pridal Moravčík opatrné upozornenie, ktoré – ako ukázal vývoj – zostalo zo strany ľudákov ignorované. Ten istý autor napísal po zániku vlastnej strany a samostatného slovenského agrarizmu obetovaného „na oltár národnej jednoty“ sebakritický nekrológ spojený s ohlásením novej etapy: „My, bývalí príslušníci agrarizmu, ideme k svojim bratom Slovákom, ktorí tvrdo bojovali za svoje národné ideály, lebo im veríme... Padly priehrad, niet medzi nami sporov...“⁵¹

Po zániku republikánskej strany stratil aj *Slovenský deník* svoj politický *raison d'être* a až do svojho zániku koncom toho istého roku písal konformne, často preberajúc informácie z STK. Ešte pred vlastným zlúčením strany s HSLŠ, bezprostredne po Viedenskej arbitráži sa zapojil aj do protižidovskej agitácie.⁵² Samozrejme ocenil prijatie

46 *Slovenský deník* č. 245 z 22. 10. 1938, roč. 21., s. 1. Pozri tiež články V. Moravčíka v č. 240 a 244 a informáciu o rozhlasovom prejave J. Ursínyho v č. 244.

47 *Slovenský deník* č. 247 z 25. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

48 *Slovenský deník* č. 248 z 26. 10. 1938, roč. 21., s. 1.

49 Slováč č. 256. z 10. 11. 1938, roč. 20., s. 1.

50 *Slovenský deník* č. 258 z 8. 11. 1938, roč. 21., s. 1.

51 *Slovenský deník* č. 260 z 10. 11. 1938, roč. 21., s. 1.

52 „...Židia vždy boli nepriateľmi slovenského ľudu. Len veľmi málo bolo výnimiek. V posledných týždňoch, keď slovenský národ prežíval svoje najkritickejšie chvíle, v Slovenskej krajine židia najčulejšie počali agitovať za pripojenie k Maďarsku. Státisíce vyhádzali na propagandu za Maďarsko, aby slovenský národ dostal sa pod maďarskú čizmu a aby spolu s maďarskými veľkopámmi potom židia nanovo ničili a otravovali slovenský národ...“ Dnes podľa *Slovenského deníka* má celé Slovensko volať „spravedlnosť a po-

ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny⁵³ a zaregistroval následnú likvidáciu sociálnodemokratickej strany a o niečo neskoršie aj Slovenskej národnej strany.⁵⁴ Konformne informoval a komentoval aj dianie okolo volieb do Snemu Slovenskej krajiny, vrátane obrázku s titulom „*Všetci volíme áno*“ v deň volieb 18. 12. 1938 a o dva dni s titulom „*Velké vítězstvo slovenské*“.⁵⁵ Jestvovanie *Slovenského deníka* uzavrel S. Kresák apologetikou jeho pôsobenia za prvej republiky. „*Československost Slovenského deníka vyplývala z najhlbších starostí o samé bytie slovenského národa. Bol v tom idealizmus dobre myslený, nie renegátstvo...*“ Vinný bol podľa autora politický systém prvej republiky, naopak – agrarizmus ako starosť o roľníka zostáva živý.⁵⁶ Tejto starosti bola však agrárna strana aj s jej tlačou definitívne zbavená – vari aj v dôsledku spôsobu, akým sa nechala ľudákmi zlikvidovať.

* * *

Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu ako politického hegemóna na pomníčovskom Slovensku nezabrzdil v likvidácii demokratického zriadenia ani faktický neúspech v rokovaní s Maďarskom o odstúpení južnoslovenského územia, ktoré sa uskutočnili pod vedením predsedu autonómnej vlády a výkonného podpredsedu HSLS J. Tisa. Straty, ktoré priniesla Viedenská arbitráž z 2. novembra, boli oveľa väčšie než sa očakávalo a až šokujúco zasakovali všetkých, vrátane ľudákov.⁵⁷ Vnútropolitická situácia sa však vyvíjala nastúpenou cestou k 8. novembru, k podstatnej likvidácii predmníchovského stranického systému a s ním aj parlamentnej demokracie na Slovensku. V druhej polovici novembra sa v prospech tohto zámeru využil aj parlamentný zápas o prijatie ústavného zákona o slovenskej autonómii. Jeho prijatie takisto slúžilo ako dôkaz, že vládna moc na Slovensku, stelesnená predovšetkým v ľudovej strane, dbá o záujmy Slovenska, aj keď ťažko zasiahnutého stratou južného územia. A súčasne jeho prijatie dokumentovalo jednotu Slovenska, pretože za zákon nehlasovali len komunistickí poslanci a senátori, ktorí v tom čase ešte neboli zbavení mandátov.⁵⁸

Po 8. novembri ostala už pre ľudákov ako istý politický problém – okrem sociálnej demokracie, ktorá bola v druhej polovici novembra zlikvidovaná krátkou cestou, čiže zastavením činnosti – len najstaršia a navyše autonomistická strana, Slovenská národná strana. SNS a HSLS, bývalí spojenci v duchu Zvolenského manifestu z roku 1932, sa po parlamentných voľbách roku 1935, keď sa národnári cítili ukrivdení, ba oklamaní

---

riadok vo všetkom, poriadok aj so židmi!“ Štatistika jasne ukazuje, „že židovstvo má veľkú prevahu v obchode, peňažníctve, dopravníctve a vo voľných povolaniach. Tento stav je neudržateľný. Žid sa vyhýba telesnej práci a naopak obsadzuje povolania, ktoré donášajú veľké zisky bez veľkej námahy...Treba teda regulovať príliv židov do rozličných povolání. Je nutný numerus clausus, aby utlačení slovenský živel mohol sa ľahšie rozvinúť a aby židovstvo bolo odkázané do spravедlivých medzí...“ Slovenský deník č. 255 zo 4. 11. 1938, roč. 21., s. 2.

53 Pozri Slovenský deník č. 267 a 268 z 18. a 19. 11. 1938, roč. 21., s. 1.

54 Pozri Slovenský deník č. 271 a 274 z 23. a 26. 11. 1938, roč. 21., s. 1.

55 Pozri Slovenský deník č. 292 a 293 z 18. a 20. 12. 1938, roč. 21., s. 1.

56 Slovenský deník č. 302 z 31. 12. 1938, roč. 21, s. 1.

57 K rokovaniam s Maďarmi a Viedenskej arbitráži pozri DEÁK, Ladislav. *Viedenská arbitráž, 2. november 1938. Dokumenty I.* (20. september- 2. november 1938). Martin: Vydavateľstvo Maticе slovenskej, 2002, s. 8-25, Dokumenty passim.

58 Porov. Slováč č. 262 až 267 z o 17. až 23. 11. 1938, roč. 20, s. 1.

pri pridelovaní mandátov, napriek zhodnému cieľu – autonómii rozišli. Do komunálnych volieb v máji a júni 1938 išla SNS v širokej koalícii Slovenská jednota, čo jej ľudáci vyčítali. Na tieto výčitky odpovedal príslušník starej národnárskej rodiny, ktorý ašpiroval na post predsedu po dávnejšie zosnulom Martinovi Rázusovi, právnik Ján Paulíny-Tóth.

V rázne formulovanej odpovedi predovšetkým odmietol tvrdenie, že účasť vo volebnej koalícii je zradou autonomistickej myšlienky. SNS nie je za program „všetko alebo nič“, ale za postupné riešenie slovensko-českých vzťahov, pričom otázka autonómie je výlučne vecou Čechov a Slovákov. SNS nepovažuje za správne, ak sa rokuje s hocikým, len s Čechmi nie a nepestuje ani klerikalizmus, ktorý sa živí a mohutnie nenávisťou. A Paulíny-Tóth naznačil aj národnársku víziu: „Zdravý s l o v e n s k ý vývoj by bol, aby sa ľudová strana odklerikalizovala, agrárna strana poslovenčila a národná strana zľudovala, zpopularizovala, aby všetky tieto tri strany mohli vybudovať i dobudovať autonomiu Slovenska.“ A nakoniec priklincoval, že strana „zotrvá pri svojom autonomistickom ale všenárodnom i všeslovenskom programe na pevnom fundamente spoločného štátu Čechov a Slovákov a svoju taktiku si od ľudovej strany nadiktovať nedá.“⁵⁹ Vzťahy medzi národnármi a ľudákmi sa ani v nasledujúcich mesiacoch nedali označiť ako priateľské či partnerské.

Pomníčovské zmeny v česko-slovenských vzťahoch však SNS a jej noviny privítali z oduševnením, ako ohlasovali aj jednotlivé tituly v novinách: *Rezolútny hlas celého Slovenska, Slovensko – Slovákom*, resp. článok Gaba Rapoša *Do novej éry štátneho a národného života*. Rapoš najprv kriticky zhodnotil politiku, ktorá viedla k Mníchovu a potom vyzdvihol veľkú rolu Slovenska v novej republike aj s predstavou, aké by Slovensko malo byť: „...Nové Slovensko v novej Republike musí byť slovenské a musí patriť Slovákom!... Pôjdeme do nového štátneho života, ale musí prísť nový národný život pre slovenský národ v smysle požiadavôk autonomistov, Slovensko musí byť len naše – slovenské!“⁶⁰ Tón článku bezpochyby súznel s hlasom ľudáckych novín, otázkou, ktorá sa mala pomerne rýchlo vyjasniť, bol chápanie slov „naše Slovensko“, a národnári mali spoznať, že podľa predstáv ľudákov Slovensko rozhodne nemá byť a nebude národnárske.

V prvých dňoch po Žiline zaznela z národnárskeho časopisu aj ostrá kritika centralistických strán ako rozbíjačov slovenskej jednoty. „Aby svoju rozkladnú funkciu dobre konaly, rozdelily si úlohy. Agrármici si vyvlastnili politickú správu a veci poľnohospodárske, českí národní socialisti pošty a školstvo, a na železnice sa vrhla strana českých sociálnych demokratov. Lidovci pomocou svojho slovenského exponenta uplatňovali svoj vplyv v súdnicťve.“ Tí, čo sa ozývali proti takejto politike, boli protištátni a šikanovaní. V nových pomeroch bolo však jasné aj východisko: „Ak chceme Slovensko očistiť od politickej plevele, musia zmiznúť zo Slovenska všetky politické strany, ktoré nám Slovensko iba poškodzovaly...“⁶¹ Politicky pôsobiť mali podľa takejto predstavy len ľudáci a národnári. A *Národné noviny* videli budúcnosť SNS v svetlej perspektíve, ako sa uvádzalo aj v správe o rokovaní predsedu strany s ďalšími funkcionármi: „Slovenská národná strana stavovská, vše-

59 *Národné noviny* č. 66 zo 4. 6. 1938, roč. 69., s. 1. J. Paulíny-Tóth sa na zjazde SNS v Banskej bystrici 14. 8. 1938 stal posledným predsedom strany. Pozri NN č. 96 zo 17. 8. 1938, roč. 69., s. 3.

60 *Národné noviny* č. 116 zo 6. 10. 1938, roč. 69., s. 1.

61 *Národné noviny* č. 122 z 13. 10. 1938, roč. 69., s. 1.

národná, nekonfesijná, má veľké úlohy v budúcnosti...Radi prijíme do svojho kruhu tú časť nášho ľudu, čo dosiaľ chodila, mamonármi a hrobármi slovenského slobodného života zavedená, po myšlných cestách..."⁶² K očisteniu verejného a politického života malo patriť ako prvoradá úloha slovenskej vlády aj „vybavenie židovskej otázky“, ako to rázne žiadal Vladimír Rolko.⁶³

Na očisťovanie aj zjednocovanie slovenského politického života mali však ľudáci vlastné názory a zámery, ako to vyplynulo zo spomenutého Tisovho prejavu 23. októbra v Banskej Bystrici. A občianske strany sa o dva týždne po Tisovom prejave aj skutočne zlúčili s ľudovou stranou, no bez národnárov. Deň po splnutí niekoľkých strán s HSLŠ, 9. novembra prijal Výkonný výbor SNS rezolúciu, ktorá privítala likvidáciu centralistických strán na Slovensku a hneď dodala: „Slovenská národná strana však nemá prečo likvidovať, naopak Slovenská národná strana povinná je ďalej pracovať na realizovaní tých ideálov, ktoré doteraz propagovala. A preto teraz po prielome chceme verne a oddane spolupracovať s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou na budovaní nového Slovenska. Prosíme o podiel na tejto práci a chceme si za to niešť aj zodpovednosť.“ Výkonný výbor poveril J. Paulínyho-Tótha, Miloša Vanču a Vladimíra Černáka, aby rokovali s HSLŠ o spolupráci alebo prípadnom zlúčení za istých podmienok.⁶⁴ V nasledujúcich dvoch týždňoch sa uskutočnili dve také rokovania, no nepriniesli výsledky prijateľné pre SNS, a tak sa na zasadnutí Výkonného výboru SNS 23. novembra v Žiline hlasovanim rozhodlo, že strana si zachová samostatnosť.⁶⁵

Odpoveď autonómnej vlády, čiže HSLŠ bola briskná: 25. novembra krajský prezident Julián Šimko z rozhodnutia ministerstva vnútra, ktoré viedol J. Tiso, zastavil činnosť SNS,⁶⁶ a to súčasne aj so zastavením činnosti – aký trpký paradox pre národnárov! – Židovskej strany, teda strany reprezentujúcej to etnikum či náboženské spoločenstvo, na ktoré *Národné noviny* ešte nedávno tak ostro útočili... Súčasne sa uskutočnili policajné prehliadky v bytoch vedúcich predstaviteľov strany. V článku z 26. novembra sa

62 *Národné noviny* č. 127 z 19. 10. 1938, roč. 69., s. 1.

63 „Nemáme prečo brať ohľad na Židov, ktorí sú na Slovensku. Majú príliš mnoho na rováši. Je nám v živej pamäti, čo vyčínali za bývalého Maďarska a je na dosah ruky to, čo stvárali za republiky... Korumpovali a humplovali vedome, znemravňovali a okrádali plánovite, odnárodňovali a internacionalizovali sústavne, vydierali a zbýjali hrde a povedome. Boli intelektuálnou avantgardou boľševizmu, šíritelmi voľnej myšlienky, útočníkmi na kresťanstvo...“ A pridal aj radu: „Chcete, aby Slovensko bolo hospodársky reštaurované a bohaté? S i a h n i t e n a m a j e t k y Ž i d o v ! ... nejde o žiadne rabovačky. Siahnite na majetky Židov ideologickým a mocenským ustrojením štátnej svrchovanosti. Na tento spôsob 80 % celého národného majetku a kapitálu vrátite národu a len potom sa vráti vláda vecí našich do vlastných rúk stopercentne.“ *Národné noviny* č. 130 z 22. 10. 1938, roč. 69., s. 1. Ostrý protizidovský tón, veľmi súznejúci s národnárskym, zaznel v *Slováku* č. 247 z 29. 10. 1938 aj s výzvou prijať „árijský paragraf“.

64 *Národné noviny* č. 145 z 10. 11. 1938, roč. 69., s. 1.

65 *Národné noviny* č. 158 z 25. 11. 1938, roč. 69., s. 1.

66 *Slovák* oznámil zastavenie činnosti SNS dva dni po zastavení činnosti sociálnodemokratickej strany, teda 25. 11. v č. 269 pod denunciatckým titulom *V cudzích službách* argumentujúc finančnou závislosťou národnárov od Prahy, čo malo byť príčinou toho, že SNS si nenašla „úprimný pomer k slovenskému národu“, za daných okolností zrejme pomer konformný s ľudáckym.

predseda SNS pokúsil bilancovať udalosti posledných týždňov, no článok bol z troch päťn scenzurovaný.⁶⁷

Národnári sa však len tak ľahko nepoddali. Vo svojich novinách 27. novembra oznámili, že *Národné noviny* budú naďalej vychádzať a súčasne sa v novinách oznamovalo, že niekoľkí predstavitelia SNS podajú žalobu na redakciu *Slováka* za nepravdivé informácie o financovaní strany a jej novín uverejnené v článku *V cudzích službách* z 25. 11. 1938.⁶⁸

Rokovania medzi predstaviteľmi SNS a HSLŠ-SSNJ však pokračovali a na ich základe bol M. Vančo zaradený na kandidátnu listinu do Snemu Slovenskej krajiny a stal sa členom autonómnej vlády.⁶⁹ Činnosť SNS bolo opäť povolená, no len na to, aby jej výkonný výbor na zasadnutí 15. decembra v Žiline, teda ešte pred voľbami do snemu, schválil zlúčenie SNS s HSLŠ-SSNJ, čo bolo na druhý deň oznámené J. Tisovi.⁷⁰

Po tomto likvidačnom akte uverejnil už bývalý predseda bývalej strany J. Paulíny-Tóth v deň volieb do snemu výzvu *Slováci, Slovenky!*, v ktorej v mene výkonného výboru apeloval na členov strany „aby sa všetci zúčastnili volieb dňa 18. decembra a aby všetci odpovedali kladne na otázku: či chcú nové slobodné Slovensko...“ Súčasne ubezpečil svojich (už bývalých) členov: „I v spoločnej sjednotenej strane budeme sa všetci my národnári zasaďovať za to, aby smernicou pri ďalšom budovaní Slovenska bol vždy len tento rýdzy slovenský nacionalizmus.“⁷¹

* * *

Cesta HSLŠ za naplnením politického cieľa „jedno Slovensko, jedna vláda, jedna politická vôľa“ sa formálne zavŕšila voľbami do Snemu Slovenskej krajiny. Boli to voľby, ktoré ničím nezaostávali za „voľbami“ v rôznych totalitných či autoritatívnych režimoch, a to počnúc vyhlásením volieb, cez pseudokampaň až po odiózne vyhlásenie ich výsledkov.

Vláda Slovenskej krajiny vypísala vyhláškou č. 884/1938 zo soboty dňa 26. 11. 1938 voľby do snemu na 18. 12. 1938 s tým, že kandidátne listiny museli byť predložené do 12. hodiny v nedeľu 27. 11. 1938 predsedovi krajskej volebnej komisii pri Krajskom úrade. Túto podmienku boli schopní splniť len zástupcovia jedinej povolenej strany, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty, ktorí odovzdali kandidátnu listinu so 100 kandidátmi. Kandidovať teda mohla len jedna slovenská politická strana a zástupcovia troch národnostných menšín (nemeckej, maďar-

67 *Národné noviny* č. 159 z 26. 11. 1938, roč. 69., s. 1. *Slovák* vo vydaní z toho istého dňa č. 270, zopakoval v článku *Bilagovaní!* dôvod zastavenia činnosti SNS veľmi ostro: strana robila „samostatnú“ politiku za cudzie peniaze. Súčasne oznámil, že SNS opustil jej podpredseda Gustáv Bežo. Útok na SNS začal *Slovák* už 5. 11. článkom *Slovenské národné noviny na bludných cestách*, v ktorom takisto naznačil, že noviny žijú „z pražských groší“.

68 *Národné noviny* č. 160 z 27. 11. 1938, roč. 69., s. 1.

69 *Národné noviny* č. 169 z 8. 12. 1938, roč. 69., s. 1.

70 *Národné noviny* č. 176 zo 17. 12. 1938, roč. 69., s. 1. Ešte 15. 12. odvolal *Slovák* insinuácie z 25. 11. o financovaní SNS a NN cudzími peniazmi.

71 *Národné noviny* č. 177 z 18. 12. 1938, roč. 69., s. 1.

skej a rusínskej, nie však kandidáti Čechov a Židov) na jednotnej, resp. spoločnej volebnej listine.⁷²

Fakticky plebiscitný charakter volieb, typický pre totalitné či autoritatívne režimy, mali ešte zdôrazniť ďalšie úradné pokyny. Vo voľbách sa nemalo hlasovať za alebo proti kandidátke, ale bolo treba odpovedať na otázku nesúvisiacu priamo s volebným aktom: „*Chceš nové, slobodné Slovensko? – Áno – Nie.*“ Navyše, v dôverných pokynoch Krajinského úradu sa malo hlasovať tak, že hlasujúci „za“ mal vložiť kandidátnu listinu do obálky a tú vhodiť do urny. Ten volič, čo chcel hlasovať proti, nemal vložiť označenú kandidátku do obálky, ale vhodiť do urny prázdnu obálku. Prakticky to znamenalo, že volebný akt mohol byť kontrolovaný volebnou komisiou, pričom už nešlo o hlasovanie za či proti jedinej kandidátke, ale o platné alebo neplatné hlasovanie a takto boli aj výsledky volieb publikované. Navyše, opäť podľa dôverného pokynu, mali sa v obvodoch, v ktorých žilo najmenej 50 voličov patriacich k niektorej národnostnej menšine, zriadiť osobitné volebné miestnosti pre národnosti (českú, nemeckú, maďarskú a židovskú), no malo sa to zariadiť tak, aby to nebolo očividné. Takto sa malo zistiť ako sa menšinoví voliči vo voľbách správali. Pôvodný volebný zákon pre voľby do krajinského zastupiteľstva z roku 1927 tak dopĺňujúcimi vyhláškami a pokynmi autonómnej vlády a krajinského úradu úplne stratil svoj demokratický charakter.⁷³

Slovensko zažilo v decembri 1938 aj prvú volebnú kampaň v totalitnom štýle. *Slovák* už dva dni po uverejnení jednotnej kandidátky v článku *Ideme voliť!* ohlasoval a vlastne dopredu oznamoval: „*Budú to chvíle historické, keď Slováci odovzdávať budú svoje hlasy, vyslovujúce dôveru vláde dr. Tisu.*“⁷⁴ A v tomto duchu nasledovali ďalšie predvolebné články, napr. článok pod názvom *Chceme!*, v ktorom sa oznamovacím spôsobom uvádzalo, že občania pôjdu k volebným urnám a vložia do nich kandidátnu listinu HSLS-SSNJ.⁷⁵ V rovnakom duchu zneli články v ďalších vydaniach *Slováka* pod názvami *Generálna prehliadka slovenskej sily a jednoty, Dôvera ľudu na základe činov, Tisícročný sen staň sa skutkom!*⁷⁶ V rámci kampane bola uverejnená aj informácia, že 9000 českých úradníkov a zamestnancov opustí Slovensko, čím sa naplní – vďaka úsiliu autonómnej vlády – heslo Slovensko Slovákom.⁷⁷

Prvé a prakticky aj posledné publikované výsledky volieb vyšli v denníku *Slovák* a v ďalších novinách 20. decembra 1938, neboli však úplné. V novinách sa síce oznamovalo, že v ten istý deň zasadne ústredná volebná komisia, ktorá uverejní definitívne volebné výsledky, no k zverejneniu nikdy nedošlo. *Slovák* triumfálne oznámil, že platných hlasov, teda „áno“ bolo 1 263 678, čo pri počte 20-tisíc hlasov na jeden mandát znamenalo, že zvolených bolo 63 poslancov (ostatní kandidáti sa stali náhradníkmi). Noviny však neuviedli celkový počet oprávnených voličov a zo 14 okresov uviedli len platné hlasy, takže nebolo známe koľko voličov sa celkovo zúčastnilo na voľbách

72 *Slovák* č. 277 zo 4. 12. 1938, roč. 20., s. 1

73 Porov. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Volby do Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: *Studia Historica Nitriensia*, 1998, roč. VII., s. 163-203.

74 *Slovák* č. 278 zo 6. 12. 1938, roč. 20., s. 1.

75 *Slovák* č. 282 z 11. 12. 1938, roč. 20., s. 1.

76 Pozri *Slovák* č. 283, 285, 288 z 13., 15. a 18. 12. 1938, roč. 20., s. 1

77 *Slovák* č. 284 zo 14. 12. 1938, roč. 20., s. 1.

a koľko hlasov bolo neplatných. V podtitulku správy znelo „98 percent voličov za slovenskú vládu“, kým v komentári novín sa uvádzalo, že platných, teda „za“ bolo „vyššie 97 percent“.⁷⁸

Slovensko vstúpilo do roku 1939 ako krajina spravovaná v rámci druhej Č-SR autoritatívnym režimom so zreteľnými totalitnými prvkami. Po 14. marci 1939 sa politický režim už len dobudoval v súlade z potrebami nového štátu, osobitne v súvislosti s vytváraním nových inštitúcií nevyhnutných pre samostatný štát. Nový politický režim tak predišiel zrod štátu, pre ktorý bol až do konca jeho existencie charakteristický. Otázka, či tento konkrétny politický režim bolo možné oddeliť od štátu, v ktorom jestvoval a s ktorým bol stotožnený, a nahradiť ho iným režimom v tom istom štáte, zostáva v dôsledku známeho medzinárodného aj vnútropolitického vývoja za druhej svetovej vojny len v polohe špekulácií, prípadne retrospektívnych hypotéz.

(2009)

---

78 *Slovák* č. 289 z 20. 12. 1938, roč. 20., s. 1-2.

13. KAPITOLA

NÁDEJ – PASCA NA INTELEKTUÁLOV?

K tragickému príbehu verného komunistu Vladimíra Clementisa

Moderné legendy sa najľahšie tvoria o ľuďoch, ktorí v živote niečo dosiahli a znamenali a potom nasledoval ich prudký a spravidla tragický pád. Práve tragický osud, ktorý aspoň časť verejnosti pociťuje ako skrz-naskrz nespravodlivý a nezaslúžený, zvykne pozdvihnúť v jej očiach človeka patriaceho už minulosti na piedestál hrdinstva a najmä vzoru ukazujúceho do budúcnosti.

Do slovenského pantheónu legendárnych postáv a hrdinov (aspoň pre časť našej verejnosti) patrí od posmrtnej rehabilitácie v 60. rokoch minulého storočia aj ľavicovo orientovaný vzdelanec a komunistický politik Vladimír Clementis (1902 – 1952), ktorý všetkými svojimi silami prispel k víťazstvu komunistickej strany a nastoleniu stalinského totalitného režimu v roku 1948. Jeho vlastní súdruhovia, víťazi vnútrostranických bojov a intríg, sa mu za to odmenili sebevlastným spôsobom: odstavením z politického života, zatknutím, inscenovanou súdnou fraškou a na záver ozajstnou popravou (v Prahe 3. 12. 1952). Post scriptum tohto predčasne a nemilosrdne zmareného života – ale koľko životov bolo v tých časoch takto zmarených? – tvorí práve posmrtná súdna rehabilitácia úzko spojená s rehabilitáciou politickou a pre komunistov najmä morálnou, v znamení súzvučiaceho tenoru: vždy to bol náš verný a statočný súdruh-komunista a ľala, čo mu urobili... Kto? No predsa tí zlí súdruhovia-komunisti, ktorí sa medzitým sami dostali do nemilosti, aj keď sa im namiesto šibeníc ušli celkom slušné penzie...

V. Clementis dostal od budovateľov modernej legendy širokú paletu epitet. Básnik a jeho spolupracovník T. H. Florin ho označil s poetickým rozmachom za „jedinečný zjav v slovenskom živote“, kým jeho spolubojovník z medzivojnového DAVu Ladislav Szántó bol menej vzletný, zato vari presnejší, keď napísal, že Clementisova činnosť „na každom kroku prinášala prospech pre stranu a pre marxisticko-leninskú ideológiu. S Komunistickou stranou Sovietskeho zväzu i s našou stranou bol zrastený myšlienkami, citmi, skutkami. Žil, pracoval a prinášal za stranu obeť, bol pripravený kedykoľvek dať za ňu aj život.“ Bola to zrejme pravda, aj keď vo chvíli, keď si strana (alebo Strana?) tú najvyššiu obeť od neho vypýtala (jeden z „argumentov“ vyšetrovateľov predsa znel: žiada to od vás strana), bol nepochybné zaskočený a vari aj bezradný.

Začiatok a väčšia časť životného príbehu V. Clementisa neboli ničím výnimočné ani na malom Slovensku. V závere prvej svetovej vojny a v prvých povojnových rokoch sa aj na Slovensku zdvihla mocná vlna nespokojnosti so sociálno-politickými pomermi, ktoré dovedli svet k najväčšej vojne dejín so strašnými následkami pre desiatky miliónov ľudí a súčasne sa aspoň v časti ľudstva vzbudila vďaka ruským revolúciám a bolševickým víziám či koncepciám nádej, prerastajúca do viery, že svet možno podľa ruského

receptu usporiadať tak, aby sa raz navždy odstránili všetky príčiny vojen, nespravlivosti a ľudského utrpenia.

Táto nádej učarovala aj časti vzdelancov, u ktorých sa pestovala a upevňovala súčasne na dvoch rovinách: Išlo pravdaže o vieru v zmenu onoho reálneho, každodenného života „prostých, pracujúcich ľudí“, ktorí si zaslúžili lepšiu prítomnosť a budúcnosť, no pre ľavicových, presnejšie: komunistických vzdelancov, ktorí na svoju slušnú i nadštandardnú existenciu osobne nepotrebovali nijakú revolúciu, bola nemenej dôležitá, alebo ešte dôležitejšia nádej, že sa uskutoční intelektuálny projekt sveta nazývaný marxizmus, resp. marxizmus-leninizmus, a to pre jeho „logickú nevyhnutnosť“, v ktorú do hĺbky duše uverili, ktorej sa oddali a ktorej bolo treba len pomôcť „*revolučnou stranou*“ a v nej „*revolučnou prácou*“.

Aj študent práv, chlapec „*z dobrej evanjelickej a vlasteneckej rodiny*“ V. Clementis sa v duchu vtedajšej revolučnej doby a pod vplyvom ľavicovo-komunisticky orientovaných priateľov rozhodol pre životnú cestu komunistu a zotrval na nej napriek všetkým peripetiám a zvratom, ktorými toto hnutie prešlo, venujúc mu svoje intelektuálne, no hlavne svoje rétorické, polemické schopnosti. Po tom totiž, ako si vnútorne osvojil sumu vedomostí a postojov, s ktorou „pracovala“ komunistická strana, neprichádzal s ničím novým, čo by nezodpovedalo dominujúcim stranickým intenciam a direktívam. Podobne ako jeho davistickí druhovia, ostával verný vedeniu KSČ, resp. Kominterne „za každého počasia“ - aj vtedy, keď prítvrdzovala svoju „*revolučnú*“ rétoriku a prax, keď v prvej krajine socializmu začal bolševický pohon najprv proti „reakčným“ vrstvám spoločnosti a potom aj proti vlastným ľuďom, keď v stalinských gulagoch a na popraviskách končili ľudia, ktorých si predtým spolu so svojimi druhmi vážil a rešpektoval.

Clementis mal iste sto a tisíc dôvodov na kritické výhrady voči pomerom, ktoré vládli na medzivojnovom Slovensku a v celom medzivojnovom kapitalistickom svete, ostatne, táto kritickosť nebola vyhradená len jemu a jeho komunistickému hnutiu. Východisko z problémov videl však až príliš jednooko: výlučne v spoločenskom usporiadaní a režime sovietskeho typu, a to bez ohľadu na to, čo sa v sovietskom Rusku reálne dialo. Ak mu pomery vo vlastnej krajine stelesňovali pandémiu „*prehnitej*“ buržoáznej spoločnosti, potom sovietsky režim mu predstavoval – napriek priznaným, ale (ako veril) parciálnym a prekonateľným problémom – spoločenskú *panaceu*, ktorá jediná by mohla účinne pomôcť aj Slovensku, resp. Československu, ba celému nekomunistickému svetu.

Obrození komunisti po „*odhalení kultu osobnosti*“ zvykli tvrdiť, že o stalinských a vlastne už leninských „*deformáciách*“, jednoducho – zločinoch – „*sa nevedelo*“, že správy o nich vnímali len ako „*zlomyselné ohováranie*“ prvej krajiny socializmu. Tento lacný argument o „*neznalosti*“ a „*ohováraní*“ však neplatil ani v medzivojnových rokoch. Kto totiž chcel počuť a dozvedieť sa trpkú, bolestnú pravdu, mohol sa ju dozvedieť a mohol sa s ňou dôsledne vyrovnáť. Aj preto viacerí prominentní vzdelanci, ktorí spočiatku podľahli mámvivému kúzlu leninského i stalinského marxizmu, dokázali prezrieť a pochopiť skrytú povahu sovietskej skutočnosti a celého hnutia ovládaného Moskvou

a rozísť sa s nimi už v čase, keď Clementis a ostatní davisti, ostávali vzorne zaradení v bolševickom zástupe.

Jediný raz V. Clementis vyjadril pochybnosti o správnosti aktuálnej sovietskej politiky, aj to vo veľmi uzavretom kruhu súdruhov žijúcich vo francúzskom exile: keď Stalin v auguste 1939 uzavrel pakt s Hitlerom a o niečo neskôršie rozpútal vojnu proti malému Fínsku. Vyjadril ich z pozície verného komunistu, no zaplatil za to vylúčením zo strany. Tento rázny zákrok vlastných súdruhov voči nemu ho však podnietil len k jedinému: dokázať im, že si taký trest nezaslúžil. A súdruhovia mu to po vojne (a na istý, dosť krátky čas) uznali a vzali ho späť medzi seba. Táto prvá rehabilitácia Clementisa bola z hľadiska komunistickej strany určite správna, pretože navrátiť sa syn robil čo bolo v jeho silách pre víťazstvo komunistickej strany v Československu, pre čo najužšie pripútanie ČSR k Sovietskemu zväzu.

Dielo sa, ako vieme, vydarilo. Jedným z dôkazov tohto úspešného víťazného ťaženia bola fotografia s Gottwaldom s Clemenisovou baranicou na hlave a s Clementisom neďaleko neho vo víťazných februárových dňoch 1948. Po niekoľkých rokoch zostal na vyretušovanej oficiálnej fotografii len Gottwald s baranicou... No ešte pred tým, pred Clemenisovým „odstavením“ a nakoniec smrťou získal post ministra zahraničných vecí po zabitom Masarykovi a viedol rozhodný zápas za medzinárodné etablovanie pofebruárového režimu. V New Yorku už na zasadnutí OSN v jeseni 1949 boli však opakované vážne varovania (akože inak – od „nepriateľov ľudovodemokratického zriadenia“) pred návratom do vlasti. Nadarmo! Komunistický vzdelanec, statočný komunist predsa napriek všetkým skúsenostiam s vlastným politickým hnutím (alebo vďaka nim?) nestratí len tak vieru a dôveru vo svojich bojových druhov! To ostatné už ovládala iná „železná logika vývinu“ – až po tú šibenicu. Ale po otrasoch režimu musel ďalší variant tejto železnej logiky smerovať – opäť v záujme samého režimu – k posmrtnej rehabilitácii, ktorá už síce skántrenému súdruhovi život nevrátila, ale pomohla vytvoriť a pestovať legendu nielen o človeku, ale aj a vari hlavne o údajne lepšej podobe a povahe samotného režimu.

Režim medzičasom padol, zrútil sa vlastnou vyprázdnenosťou a bezmocnosťou, no legenda o jednom mužovi, ktorý za jeho bývalé víťazstvo bojoval zo všetkých síl a hlásil sa k nemu až do trpkkej smrti, zostáva a kultivuje sa v tábore zdecimovanej ľavice.

Kam, k čomu, k akej budúcnosti ukazuje zo svojho piedestálu táto smutná legenda?

(2002)

III. POLITICKÉ OZVENY ETNICKEJ PESTROSTI REPUBLIKY V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

14. KAPITOLA

SLOVAKIZÁCIA BRATISLAVY V 20. STOROČÍ PODĽA ŠTATISTÍK

Rozvoj hlavného mesta každého štátu, vývin jeho sociálnej, ale aj národnostnej štruktúry prezrádza veľa o pomeroch a vývine celej krajiny. Platí to aj o Bratislave v 20. storočí, hoci formálne bola hlavným mestom samostatného štátu len v rokoch 1939 – 1945 a tento štatút má opäť od roku 1993. V roku 1919 sa však stala neformálnym administratívno-politickým, hospodárskym a postupne aj kultúrnym centrom trojmiliónovej krajiny – Slovenska, súčasťou nového československého štátu. Práve táto skutočnosť bola spolu s ďalšími zahraničnopolitickými a s nimi súvisiacimi vnútropolitickými faktormi hybným činiteľom veľkých zmien „mesta na Dunaji“, v tom čase vlastne mesta pri Dunaji, medzi nimi aj zmien v jeho etnickom zložení. Predmetom textu sú premeny multietnického prostredia Bratislavy, ako ich zaznamenali súdobé štatistiky predovšetkým z prvej polovice 20. storočia. Mesto získalo tento názov v marci 1919,¹ dovtedy malo úradný maďarský názov Pozsony a zaužívaný bol aj nemecký názov Pressburg, resp. od neho odvodená slovenská podoba Prešporok.

Proces etnickej premeny mesta v priebehu celého 20. storočia možno názorne charakterizovať výsledkami dvoch sčítaní ľudu – roku 1900 a roku 2001. Uhorské municipálne a župné mesto Pozsony-Pressburg-Prešporok sa dalo na prahu 20. storočia charakterizovať ako jazykovo nemecko-maďarské s relatívne malou slovenskou populáciou, čo ukazujú aj údaje zo sčítania ľudu roku 1900, v ktorom sa zisťoval materinský jazyk obyvateľov. Podľa sčítania zo 65 867 obyvateľov mesta predstavovali Nemci 50,41 %, Maďari 30,52 %, Slováci 16,27 % a iní 2,80 %.² Po uplynutí storočia, roku 2001, mala Bratislava, hlavné mesto Slovenskej republiky, 428 672 obyvateľov, teda šesť a polnásobok obyvateľov ako pred stojedem rokmi, z nich bolo 91,39 % Slovákov, 3,84 % Maďarov, 0,28 % Nemcov a 4,50 % inej národnosti, z čoho 2,01 % predstavovali Česi a Moravia.³ Táto zásadná a azda aj závažná zmena národnostnej štruktúry Bratislavy sa však neuskutočňovala plynule v priebehu storočia, ale rapsodicky a dramaticky, presne tak, aká dramatická bola v tom storočí sama história mesta, krajiny a celého kontinentu.

1 HANÁK, J.: *Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920. Kronika dní a udalostí*, Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, Bratislava 2004, s. 148.

2 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 159.

3 Prepočítané podľa: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*, Trvale bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti v krajoch a okresoch. <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab/tab3a.htm> Veľké etnické zmeny v zložení miest v 20. storočí nie sú však špecifikom Bratislavy. Napr. historické centrum Litvy Vilnius mal ešte roku 1916 zo 140 840 obyvateľov 50,15 % Poliakov a 43,5 % Židov, kým Litovcov v ňom žilo len 2,6 %. (Porov. ŠVEC, L. a kol.: *Dějiny pobaltských zemí*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996, s. 169.) Aj preto ho v októbri 1920 pomerne ľahko anektovalo Poľsko a provizórnym hlavným mestom sa stal Kaunas. Dnešné hlavné mesto Litvy malo roku 2001 z 542 287 obyvateľov 57,8 % Litovcov, 18,7 % Poliakov, 14 % Rusov, 4 % Bielorusov, no Židov len 0,5 % a 5 % patrilo k iným národnostiam. (porov. <http://www.vilnius.lt/new/en/gidas.php>)

* * *

Na začiatku 20. storočia nikto nemohol ani len tušiť, že takýto vývin, či dramatické premeny môžu vôbec nastať. Uhorské štatistiky totiž od druhej polovice 19. storočia ukazovali postupné, ale zreteľne napredujúce pomadařčovanie Prešporka. Ešte roku 1851 sa zo 42 238 obyvateľov mesta hlásilo 31 509 (74,60 %) k Nemcom, čo iba odzrkadľovalo jeho prevládajúci nemecký charakter. Okrem Nemcov žilo v ňom 7584 (17,96 %) Slovákov a 3145 (7,45 %) Maďarov.⁴ Aj podľa prvého odborne spracovaného sčítania ľudu z roku 1880 Nemci mali z celkového počtu 48 006 obyvateľstva takmer dvojtretinovú väčšinu – 63,4 %, hoci oproti roku 1851 zaznamenali absolútny aj relatívny pokles. Podiel maďarských a slovenských obyvateľov bol v tom roku úplne rovnaký – 15,15 % a počet inojazyčných obyvateľov tiež mierne vzrástol na 6,3 %.⁵ Ako som už uviedol, na prelome storočí, roku 1900 malo nemecké obyvateľstvo síce tesnú, ale absolútnu väčšinu v meste – 50,4 %, ktorú však stratilo v priebehu nasledujúceho desaťročia. Podľa posledného uhorského sčítania ľudu roku 1910 v Prešporoku nemalo absolútnu väčšinu ani jedno etnikum. Z celkového počtu 78 223 obyvateľov predstavovalo nemecké obyvateľstvo 32 790 (41,9 %), teda tesnú relatívnu väčšinu, podiel maďarského, silno expandujúceho etnika bol 31 705 (40,5 %), slovenského 11 673 (14,9 %) a inojazyčného 2055 (2,6 %).⁶

Tento vývin pred prvou svetovou vojnou možno ilustrovať aj na prírastkoch počtu jednotlivých jazykových skupín v rokoch 1880 – 1910. Ak celkový počet obyvateľov Prešporka vzrástol za 30 rokov o 63 % a počet Slovákov o 60,5 %, potom počet Nemcov zaznamenal prírastok iba 7,7 %, ale prírastok Maďarov predstavoval až 436 %, teda viac ako štvornásobok. Počet inojazyčných obyvateľov sa, naopak, znížil o 32 %. Ešte väčší sa táto tendencia prejaví porovnaním národnostného (jazykového) zloženia obyvateľstva mesta v rokoch 1851 a 1910. Celkový počet obyvateľstva vzrástol za takmer 60 rokov o 85,20 %, ale Nemcov len o 4,07 %, Slovákov o 41,28 %, zato Maďarov o 1008,11 %.⁷ Mesto sa maďarizovalo iste aj v dôsledku napredujúcej industrializácie a urbanizácie Uhorska a s nimi spojenej migrácie maďarského obyvateľstva, no súčasne sa tak dialo aj v dôsledku maďarizačnej politiky prakticky všetkých uhorských vlád po vyrovnaní, v rámci ktorej sa úprimnosť a sila uhorského vlastenectva kladla do priamej úmery s mentálnym a jazykovým pomadařčením, o čo sa mala pričiniť predovšetkým maďarizácia školstva, ale aj celého verejného života. Maďarizácia napredovala na úkor počtu nemeckého obyvateľstva a obyvateľov hovoriacich inými než tromi

4 SAVOJSKÝ, A.: Obyvateľstvo hlavného mesta Bratislavy, in: *Bratislava Hlavné mesto Slovenska – Pressburg. Hauptstadt der Slowakei*. Verlag Länderdienst A.G., Basel 1943, s. 111.

5 *Štatistický lexikón obcí v republike Československej, III. Krajina Slovenská, Dodatok V. Retrospektívny prehľad o národnosti resp. materinskej reči Orbis*, Praha 1936, s. 164 a *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 168

6 Tamže.

7 Tamže, s. 164-165. Tiež *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 168 a SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. 111.

spomínanými jazykmi, ale aj na úkor slovenského obyvateľstva, ktoré malo síce v okolí mesta významné zastúpenie, no v Prešporoku nemalo – na rozdiel od Maďarov s celou sieťou škôl – ani jednu slovenskú školu, kým Nemcom zostala v roku 1918 jedna ľudová škola. Na základe zhodných reakcií nemeckého a maďarského obyvateľstva pri zániku historického Uhorska, a síce snahy udržať mesto ako súčasť Maďarska, alebo aspoň ako „slobodné mesto“, možno predpokladať že zretelný proces maďarizácie sa v poslednom uhorskom desaťročí nezastavil.⁸

* * *

Situácia sa začala významne meniť po rozpade habsburského mocnárstva a osobitne historického Uhorska, keď sa Prešporok začiatkom roka 1919 stal súčasťou nového štátu a následne ako Bratislava aj neformálnym hlavným mestom trojmiliónového Slovenska. Rozpad ríše viedol k novej migrácii obyvateľstva: odišli najmä tí obyvatelia, ktorí pôsobili v uhorskej štátnej službe a nevideli osobnú perspektívu v novom štáte, a naopak, do mesta sa prisťahovali obyvatelia slovenskej a českej národnosti, v tom čase uvádzanej ako národnosť „československá“, ktorým nové centrum poskytovalo dovtedy nevídané možnosti uplatnenia sa. Okrem toho sa začala hlásiť k slovenskej alebo nemeckej národnosti aj časť tých obyvateľov Bratislavy, ktorí v čase maďarizačného náporu uvádzali ako materský jazyk maďarčinu, hoci mali nemecký, resp. slovenský pôvod. Ďalším novým momentom bolo zisťovanie príslušnosti občanov nového štátu k židovskej národnosti popri zisťovaní príslušnosti obyvateľov k izraelskému náboženstvu. K židovskej národnosti sa spravidla hlásili tí, ktorí predtým uvádzali maďarský alebo nemecký materský jazyk.

Vôbec prvé povojnové sčítanie ľudu na Slovensku uskutočnilo v auguste 1919 (teda necelé dva mesiace po stiahnutí sa maďarskej červenej armády z československého územia) Šrobárovo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. Podľa tohto sčítania mala Bratislava 83 200 obyvateľov, z nich nemeckej národnosti bolo 30 165 (36,26 %) obyvateľov, teda ešte vždy relatívna väčšina, „československej“ 27 397 (32,93 %), maďarskej 24 128 (29,0 %) a inej 1 512 (1,82 %).⁹ Čísla ukazujú, že zatiaľ čo v prípade nemeckej národnosti nešlo o žiadnu dramatickú zmenu, viditeľne poklesol počet Maďarov a naopak, stúpol počet „Čechoslovákov“, teda Čechov a Slovákov. Židovská národnosť sa v tomto sčítaní osobitne nevykazovala, resp. bola zahrnutá do „inej“ národnosti

Podľa prvého celoštátneho sčítania ľudu v Československu vo februári 1921 mala Bratislava 93 189 obyvateľov, teda o takmer 15 000 viac ako pred 11 rokmi, pričom 87 621 obyvateľov malo československé štátne občianstvo. V ich prípade sa publi-

8 K problematike maďarizačných činiteľov v Prešporoku a postojov jeho nemeckého a maďarského obyvateľstva pred pripojením mesta k československému štátu a po jeho pripojení pozri napr. štúdie: LUTHER, D.: Ideológia spoločenskej zmeny a život obyvateľov mesta (Bratislava v 1. polovici 20. storočia), MANNOVÁ, E.: Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí, in: SALNER, P. – BEŇUŠKOVÁ, Z. (eds.): *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*, Ústav etnológie SAV, Bratislava 1999, s. 7-17 a 52-69. Tiež LUTHER, D.: Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918, in: SALNER, P. – LUTHER, D. (eds.): *Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*, Ústav etnológie SAV, Bratislava 2001, s. 11-32.

9 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919 (z 20. na 21. 8. 1919 vrátane vojska)*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Bratislava 1920, s. 17.

kovalo aj národnostné zloženie. Podľa tohto sčítania ľudu žilo v Bratislave 37 038 (42,27 %) „Čechoslovákov“, 25 837 (29,49 %) Nemcov, 20 731 (23,66 %) Maďarov, 3 758 (4,29 %) Židov, ku ktorým sa však hlásila len menšia časť obyvateľov izraelského náboženstva, a 257 (0,29 %) občanov inej národnosti.¹⁰ No z 5 568 cudzincov, ktorí neboli zahrnutí do tejto národnostnej štatistiky, bola prevažná väčšina nemecká alebo maďarská, takže mesto napriek významnému nárastu slovenských a českých obyvateľov si uchovávalo svoj predvojnový nemecko-maďarský charakter, aj keď sa súčasne posilňovalo multietnické zloženie jeho obyvateľstva.

„Staroprešporský“ charakter povojnového mesta sa potvrdil aj na politickej úrovni v prvých povojnových parlamentných voľbách v apríli roku 1920, vôbec prvých všeobecných, rovných a tajných voľbách v dejinách krajiny a mesta, keď na maďarsko-nemecké, maďarské a židovské strany pripadlo dokonca o niečo vyššie percento hlasov, než v akom pomere bolo obyvateľstvo týchto národností k obyvateľstvu národnosti „československej“.¹¹ Znamenalo to, že časť občanov formálne sa hlásiacich k tejto národnosti, hlasovala za národnostné strany, ktoré svoje volebné zisky vnímali ako hlasy protestu voči novým povojnovým pomerom.

Multietnický charakter Bratislavy sa ešte zvýraznil vo výsledkoch druhého (a posledného) sčítania ľudu za prvej ČSR v decembri 1930. Počet obyvateľstva narástol za necelé desaťročie na 123 844, z nich československých občanov bolo 116 897. Aj v tomto sčítaní ľudu sa zisťovala „československá“ národnosť, ktorá predstavovala 60 013 (51,34 %) občanov, no súčasne sa zverejnili aj čísla osobitne o Slovákoch a Čechoch. Podľa výsledkov tohto sčítania ľudu sa k Slovákom hlásilo 34 836 (29,80 %) občanov, k Nemcom 32 801 (28,06 %), k Čechom 25 177 (21,54 %), k Maďarom 18 890 (16,16 %), k Židom 4 747 (4,06 %), ale obyvateľov izraelského vierovyznania bolo viac ako trojnásobný počet (14 882) a k inej národnosti 446 (0,38 %).¹² Čísla hovoria o miernej absolútnej väčšine „Čechoslovákov“, ktorá sa však stráca, ak berieme do úvahy osobitne Čechov a Slovákov. Relatívnu väčšinu mali už Slováci. Zaznamenať treba aj nárast absolútneho počtu nemeckých obyvateľov a ďalší pokles počtu Maďarov.¹³ Možno teda hovoriť o posilnení multietnicity mesta, bez výraznejšej prevahy jednej jazykovej skupiny obyvateľstva voči ostatným skupinám. Aj naďalej však pretrvávala istá bipolarita medzi pôvodnými Prešporčanmi a povojnovými prisťahovalcami – Bratislavčanmi, založená na odlišnej tradícii, kultúre aj politickej orientácii, ktorá sa mala politicky výraznejšie

10 *Statistický lexikon obcí na Slovensku. Vydaný Ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov zčítania ľudu z 15. února 1921, Praha 1921, s. 3-4 a 159.*

11 Na maďarsko-nemecké, maďarské a židovské strany pripadlo v Bratislave 66,5 % platných hlasov. Porov. *Volby do Národného shromáždění v dubnu roku 1920 a volby do obecních zastupitelů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919, Štátní úřad štatistický, Praha 1922, s. 28-29.*

12 *Zprávy Štátního úřadu štatistického republiky Československé, Ročník XIV. (1933), číslo 195, Riadok D, číslo 27, Národnosť, štátna príslušnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva na Slovensku podľa sčítania ľudu v r. 1930, s. 1537. Tiež *Statistický lexikon obcí v republike Československé, III. Krajina slovenská, Orbis, Praha 1936, s. 6.**

13 Podľa výsledkov sčítania ľudu v rokoch 1921 a 1930 vzrástol počet občanov nemeckej národnosti v Bratislave o 6964 ľudí, kým maďarskej národnosti klesol o 1 841 ľudí, čo mohol byť dôsledok nielen prirodzeného prírastku nemeckého obyvateľstva, ale aj jeho pokračujúceho „odmaďarčovania“.

prejaviť na jeseň 1938. V tom čase sa však aj starousadlíci politicky významne rozdelili: väčšina Nemcov sa „dávala“ na Nemeckú ríšu, Maďari naďalej na Budapešť.

* * *

Dramatická jeseň 1938, Mníchovská dohoda a jej medzinárodné a vnútropolitické dôsledky dopadli aj na obyvateľstvo v tom čase už neformálneho hlavného mesta autonómneho Slovenska. Po odstúpení južných území Maďarsku a niekoľkých obcí Nemecku a Poľsku sa k 31. decembru 1938 uskutočnil súpis obyvateľov Slovenska. Podľa neho mala Bratislava 123 788 obyvateľov a z nich bolo 51 837 (41,88 %) Slovákov, 26 994 (21,81 %) Nemcov, 20 764 (16,77 %) Čechov, 16 005 (12,93 %) Maďarov, 6719 (5,43 %) Židov, ale obyvateľov izraelitského vierovyznania 14 454 (11,68 %) a cudzincov 11 838 (9,56 %).¹⁴ Toto sčítanie ukázalo významné zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva medzivojnovnej Bratislavy oproti roku 1930 – nárast počtu Slovákov o vyše 17-tisíc, a najmä v dôsledku začínajúceho odchodu občanov českej národnosti pokles ich počtu o vyše 9-tisíc. Znížil sa však aj počet Nemcov a Maďarov.

V Slovenskej republike sa vykonalo sčítanie ľudu k 15. decembru 1940, dva roky po „súpise“ z decembra 1938. Počet obyvateľov Bratislavy vzrástol o takmer 15 tisíc na 138 536, z nich bolo 16 790 cudzincov, medzi nimi aj 3155 Slovákov.¹⁵ V zmysle vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. zák. o Židoch sa všetci obyvatelia izraelitského vyznania museli prihlásiť k židovskej národnosti. Časť Čechov sa z obavy pred vysídlením do Protektorátu prihlásila zase k slovenskej národnosti. Keďže v bežnom živote vytvára obyvateľstvo istej obce jeden celok, uvádzam počty obyvateľov Bratislavy podľa národnosti v súčte občanov a cudzincov: Zo 138 536 obyvateľov bolo 69 990 (50,52 %) Slovákov a prvýkrát podľa dostupných štatistík vykazovali tesnú absolútnu väčšinu, Nemcov bolo 30 708 (22,17 %), Maďarov 15 883 (11,46 %), Židov 15 109 (10,91 %), Čechov 4971 (3,59 %), Rusov a Rusínov 877 (0,63 %) a iných 998 (0,72 %). Bratislava bola teda ešte vždy multietnickým mestom z čias medzivojnovného Československa a vlastne aj monarchie. Andrej Savojský uvádza k 1. januáru 1942 počet obyvateľov vo výške asi 145 000, ale počet Židov sa „*následkom vysťahovania sa z Bratislavy hlavne do pracovných táborov zmenšil o 6 634 osôb.*“¹⁶ A tento pokles pokračoval až do faktického zničenia tohto národnostného a náboženského spoločenstva v meste. Ivan Kamenec uvádza, že po druhom období deportácií od jesene 1944 sa zachránilo takmer 1 500 židovských osôb,¹⁷ teda asi desatina židovského obyvateľstva, žijúceho v Bratislave začiatkom 40. rokov. Proces decimácie počtu židovských obyvateľov Bratislavy sa – možno paradoxne – zavŕšil niekoľkými emigrantskými vlnami v povojnovom období.

* * *

Po vojne sa v duchu Košického vládneho programu a rozhodnutia víťazných mocností v Postupime zúčtovalo s nemeckou a maďarskou menšinou (nielen so zradcami a kolaborantmi z týchto menšín). Národnostné zloženie miest a obcí sa v povojnových

14 Pozri SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. 112 (s malými opravami v percentuálnom vyjadrení).

15 Tamže, s. 112.

16 Tamže, s. 114.

17 KAMENEC, I.: Židia v Bratislave v čase holokaustu, in: FRANEK, J. a kol., *Židia v Bratislave*, Zing Print, Bratislava 1997, s. 93.

a po februárových štatistikách nepublikovalo, no zo súhrnných údajov za Slovensko zo sčítania ľudu v rokoch 1950 a 1961 je zrejмый predovšetkým minimálny počet príslušníkov nemeckej menšiny – 5179 a 6259.¹⁸ Je zrejмый, že z tohto počtu žila v Bratislave len menšia časť Nemcov, predstavujúca iba zlomok medzivojnového počtu nemeckého obyvateľstva Bratislavy a ešte menšiu časť z jej vtedajšieho celkového počtu obyvateľstva. Historik Gyula Polély uvádza zo sčítania ľudu roku 1970 16 038 Maďarov z 305 932 obyvateľov Bratislavy, čiže 5,2 % a v roku 1980 18 731 Maďarov z 380 259 obyvateľov, teda 4,9 %.¹⁹ Podľa týchto údajov sa síce počet obyvateľov maďarskej národnosti priblížil v absolútnych číslach k počtu Maďarov v roku 1930, no ich relatívny počet sa nárastom predovšetkým slovenského obyvateľstva podstatne zredukoval.

Prvýkrát v povojnovom období sa výsledky sčítania ľudu publikovali podrobne podľa jednotlivých obcí aj z hľadiska národnostného zloženia v roku 1991, po zásadnej politickej zmene. V tom čase bola súčasťou slovenskej vlády aj jedna z maďarských politických strán. Pri tomto sčítaní malo obyvateľstvo v širokej miere možnosť slobodne sa prihlásiť k národnosti a prvýkrát po štyridsiatich rokoch sa opäť zisťovala aj konfesionálna príslušnosť obyvateľstva. Zo 441 453 obyvateľov Bratislavy sa k slovenskej národnosti prihlásilo 402 343 (91,14 %), k maďarskej 19 505 (4,42 %), k českej (moravskej a sliezskej) 11 256 (2,55 %) k nemeckej 1383 (0,31 %) a k inej a nezistenej 6966 (1,58 %).²⁰ Aj v publikovaní výsledkov tohto sčítania ľudu sa židovská národnosť ocitla v rubrike „iná národnosť“, podobne ako židovské náboženstvo v rubrike „ostatné“ alebo „nezistené“. Sčítanie ľudu roku 1991 podobne ako nasledujúce sčítanie ľudu v roku 2001, ktorého výsledky som uviedol na začiatku štúdie, potvrdilo zásadnú zmenu národnostnej štruktúry obyvateľstva Bratislavy v 20. storočí.

Na základe štatistických údajov publikovaných v rôznych historických obdobiach vyslovujem hypotézu, že zmeny národnostnej štruktúry Bratislavy nastali v dôsledku dvojakých historicky daných procesov: Po roku 1918 sa v dôsledku zániku historického Uhorska a vzniku Československa, v ktorom sa stala Bratislava faktickým hlavným mestom Slovenska, zvrátil maďarizačný trend smerom k postupnému poslovenčovaniu mesta. Stalo sa tak reslovakizáciou časti pôvodného obyvateľstva, no predovšetkým imigráciou Slovákov zo všetkých oblastí Slovenska a v medzivojnovom období aj imigráciou Čechov, čím sa zdôraznil multietnický charakter medzivojrovej Bratislavy. Tendencia rastu slovenského obyvateľstva Bratislavy pokračovala vo vojnovom období a v ešte vyššej miere v desaťročiach po vojne, aj vďaka územnému rozšíreniu mesta o okolité obce väčšinou so slovenským obyvateľstvom,²¹ ale predovšetkým vďaka zvýšenému prísťahovalectvu Slovákov do hlaného mesta.

18 *Federální statistický úřad. Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL – ALFA, Praha 1985, s. 630.*

19 POPÉLY, Gy.: *Népfogyatkozás. A Csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918 – 1935, Hungaro-Bohemico-Slovaca 4., Regio, Budapest 1991, s. 176.*

20 Porov. *Národnostná štruktúra obyvateľstva SR (predbežné výsledky sčítania 1991)*, Slovenský štatistický úrad, Bratislava 1992, s. 4-7.

21 Ak odhliadneme od pripojenia Karlovej Vsi roku 1944, územne sa Bratislava rozšírila v dvoch vlnách: roku 1946, keď pripojením siedmich obcí vznikla tzv. Veľká Bratislava a roku 1972, keď bolo pripojených ďalších sedem obcí. (Pozri HORVÁTH, V. – LEHOTSKÁ, D. – PLEVA, J. (eds.): *De-*

Súčasne s procesom poslovenčovania mesta cestou imigrácie a prirodzeného prírastku slovenského obyvateľstva prebehol koncom 30. rokov a v 40. rokoch 20. storočia, teda v jednom desaťročí, opakujúci sa proces najprv radikálnej a násilnej „dečchizácie“, potom „odžidovštenia“ a po vojne „odnemčenia“ a „odmaďarčenia“ Bratislavy. V dôsledku týchto opatrení stratila Bratislava niekoľko desiatok tisíc obyvateľov. V povojnových desaťročiach sa síce český a maďarský živel v obyvateľstve Bratislavy opäť posilnil, no ani jeden z nich už nezískal taký význam v živote mesta, ako v medzivojnovom období.

Nazdávam sa, že aj z hľadiska etnického zloženia zažila Bratislava v 40. rokoch 20. storočia takú prudkú zmenu, akou dovtedy neprešla vo svojich novodobých dejinách, pri najmenšom od polovice 19. storočia, teda ani v ére vrcholiacej maďarizácie.²² Pravdepodobne aj v tejto prudkej zmene, ktorá mala charakter istej diskontinuity a nového začiatku v dejinách obyvateľstva mesta, treba hľadať namáhavo budovanú vlastnú identitu súčasných obyvateľov hlavného mesta Slovenska, a teda aj ich vzťah k svojmu mestu.

(2006)

---

jiny Bratislavy, 3. vyd., Obzor, Bratislava 1982, s. 359 a 385.) V tomto ohľade Bratislava len dobiehala iné európske veľkomestá. Napr. Veľká Praha vznikla roku 1922 pripojením 38 okolitých obcí.

22 Napriek strate židovského, nemeckého a sčasti aj maďarského obyvateľstva vzrástol počet bratislavského obyvateľstva zo 138 536 v roku 1940 na 192 896 v roku 1950, teda o 39,24 %. (Pozri SAVOJSKÝ, A.: c.d., s. 112 a *Statistický lexikon obcí Republiky československé 1955*, Státní úřad statistický a Ministerstvo vnitra, Praha 1955) Tento nárast zabezpečovala predovšetkým imigrácia obyvateľov z etnicky slovenského vidieka a súčasne obyvateľstvo pripojených siedmich obcí v apríli roku 1946, ktoré v tom čase zväčšilo Bratislavu so 154 226 obyvateľmi na 191 154 obyvateľov. (Porov. PLEVA, J.: *Bratislava na prelome rokov. Príspevok k dejinám v rokoch 1945 – 1948*, Vydavateľské stredisko Zs KNV pri KPÚ v Bratislave, Bratislava 1966, s. 92.) V pripojených obciach ako Petržalka, Prievoz, Devín či Rača žilo však v tom čase ešte veľa príslušníkov nemeckej či maďarskej národnosti, z ktorých významná časť bola následne odsunutá.

15. KAPITOLA

NEMECKÁ TLAČ V MEDZIVOJNOVOM MULTIKULTÚRNYM PROSTREDÍ BRATISLAVY

Názov textu upresňujem v trojakom zmysle: ide o tlač vydávanú v nemeckom jazyku v Bratislave, medzivojnové obdobie vymedzujem ako obdobie demokratického československého štátu, t. j. prvej republiky a multikultúrne prostredie Bratislavy znamená v tejto súvislosti prostredie multietnické, v ktorého rámci vznikali, pôsobili a zanikli periodiká v niektorom z troch tradične a najviac používaných jazykov mesta – v slovenčine, nemčine a maďarčine.

Predmetom textu je pokus o vystihnúť dynamiku vývinu bratislavských periodík v nemeckom jazyku v časovej dimenzii a z hľadiska žurnalistických žánrov v období prvej republiky a kvôli istej komparácii aj v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia, teda v Rakúsko-Uhorsku. Na tomto mieste môže ísť len o náčrt bohatej aj zložitej problematiky, zasluhujúcej si monografické spracovanie.

Prirodzeným prejavom multietnicity je multikultúrnosť, ktorá sa tak výrazne ukázala za prvej republiky, a v rámci nej aj existencia a pôsobenie tlače vydávanej v jazykoch obyvateľov mesta. Podobne ako sa v novom štáte spájala diskontinuita s kontinuitou pri postupnej zmene etnického charakteru Bratislavy, aj v súvislosti s kultúrou a osobitne s tlačou môžeme hovoriť o kontinuite v procese zmien v štruktúre medzivojnovkej bratislavskej tlače v nemeckom jazyku. Pre väčšiu názornosť rámcovo porovnam rakúsko-uhorské obdobie od roku 1901 do konca roku 1918 s rokmi 1919 – 1938 (Prešporok sa totiž fakticky stal súčasťou nového štátu až na prelome rokov 1918 – 1919).

V prvých dvoch desaťročiach 20. storočia vychádzalo v Prešporoku spolu 30 titulov tlače v nemeckom jazyku a tri nemecko-maďarské periodiká, pravdaže nie všetky naraz a nepretržite celé obdobie.¹ Jedenásť titulov vychádzalo už v 19. storočí, v priebehu necelých dvoch desaťročí začalo vychádzať ďalších 22 titulov, no väčšina z nich zanikla po jedno- až dvojročnom, ale i kratšom čase, niektoré po viacročnom vydávaní. Zanikli aj niektoré staršie časopisy, takže do nového štátu vstúpilo na prelome rokov 1918/1919 sedem prešporských novín a časopisov v nemeckom jazyku, z nich boli 4 denníky, dva politické týždenníky a jeden odborný časopis.²

V prešporskej nemeckej tlači pred rokom 1919 sa prejavovali dva paradoxy: nemecká tlač prevažne nepolitického, odborného charakteru zanikala, ale politický žurnalizmus si v maďarizujúcom sa Prešporoku zachovával silnejšie postavenie než maďarský politický žurnalizmus, až do zániku monarchie vychádzal totiž v Prešporoku len jeden maďar-

1 POTEMRA, Michal (ed.): *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*, Matica slovenská v Martine, Martin 1963, passim. V tom istom čase vychádzalo v Bratislave 45 maďarských periodík a len 8 slovenských. K poslednému údaju porov. POTEMRA, Michal (ed.): *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*, Matica slovenská v Martine, Martin 1958, passim.

2 Tamže, passim.

ský denník.³ Druhým paradoxom je, že táto nemecká tlač bola natoľko lojálna voči uhorskej vládnej politike a hungaristicky orientovaná, povedané dobovým jazykom – „vlastenecká“, že podporovala aj vládou riadenú maďarizáciu národnostných škôl, a teda aj nemeckých škôl,⁴ čím sa vlastne podieľala na postupnej likvidácii svojich budúcich čitateľov a ohrozovala tým vlastnú existenciu.

* * *

V dôsledku rozpadu historického Uhorska a zrodu nového štátu nezanikol ani jeden časopis v nemeckom jazyku, naopak, radikálnodemokratický denník *Republik*, produkt vtedajšej revolučnej doby, začal vychádzať len krátko pred pripojením Prešporka k československému štátu a v roku 1918 začal vychádzať aj filatelistický časopis *Donau-Post*, ktorý prežil medzivojnovú Československú republiku. Okrem týchto titulov pokračovali vo vychádzaní v novom štáte tri denníky: Predovšetkým najstaršie nemecké noviny v Uhorsku *Pressburger Zeitung*, pôvodne liberálny a postupne konzervatívny a vždy provládny, lojálny denník v tom čase so 155-ročnou tradíciou, ktorý vychádzal v raňajšom a večernom vydaní, ďalšie noviny *Westungarischer Grenzbote*, maďarskonacionálne orientovaný denník s liberálne znejúcim mottom „*Freiheit und Fortschritt*“, takmer vždy však opozičný a antisemitský so 47-ročnou tradíciou a 23 rokov vychádzajúci *Pressburger Tagblatt* s podtitulom „*Unabhängiges politisches Organ für christlichsoziale Interessen*“, blízky kresťanskosociálnej strane. Z politických týždenníkov vychádzala naďalej stredostavovská, nezávislá *Pressburger Presse* s takmer štvrtstoročnou tradíciou a sociálnodemokratická *Westungarische Volkstimme*, vychádzajúca od roku 1902. Dva z uvedených časopisov museli však priniesť istú obeť, a síce na žiadosť československých úradov vzdať sa adjektívu *westungarisch*.

Nemecké noviny viedli spravidla skúsení, uznávaní novinári, ktorí si uchovali rešpekt aj v novom, už bratislavskom, československom novinárskom prostredí. Napríklad v *Presburger Zeitung* to bol majiteľ a hlavný redaktor Carl Angermayer jun., dlhoročný zodpovedný redaktor Alojs H. Pichler a neskoršie Emil Portisch, v už len *Grenzbote* pôsobil ako hlavný redaktor Árpád von Simonyi a následne Eugen Engyeli a na poste zodpovedného redaktora sa viackrát vystriedal známy hudobný a divadelný kritik Gustav Mauthner.⁵

Nemecké obyvateľstvo Prešporka, nemeckí verejní činitelia a prirodzene aj nemeckí novinári prijali vznik nového štátu s nedôverou, ba výslovnou nevôľou, ale pre tlač v nemeckom, ako aj maďarskom jazyku neznamenali nové politické pomery nijaké mocenské ohrozenie. Naopak, počet nových titulov periodík tak v maďarskom, ako

3 Tamže, s. 222-229. Išlo o liberálne orientovaný denník *Nyugatmagyarországi Híradó* (Západouhorský spravodajca), ktorý pod názvom *Híradó* vychádzal aj po roku 1918.

4 Porov. Tamže, s. 76, 78, 81-83, 85, 217. Napríklad uhorskovlastenecký postoj denníka *Pressburger Zeitung* charakterizovalo aj to, že na označenie mesta, podľa ktorého bol vytvorený aj názov denníka, zásadne používal jeho maďarský názov – Pozsony. Až 30. októbra 1918, teda v čase kolapsu mocnárstva i historického Uhorska „zistujú“ tieto noviny, že „*staré nemecké mesto*“ sa nazýva Pressburg.

5 Porov. RUDOLF, Rainer – ULREICH, Eduard: *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, Stuttgart 1988, s. 21, 76, 249, 257. Tiež POTEMLA, Michal (ed.), c.d., s. 218.

aj nemeckom jazyku výrazne vzrástol. Príčinu takého vývinu možno vidieť jednak v demokratickom politickom systéme Československa a v záväzkoch, ktoré nový štát prijal v saintgermainskej mierovej zmluve, ale súčasne aj v zmenenom postavení samotnej Bratislavy, ktorá sa zo župného, municipiálneho, v zásade však provinčného mesta zmenila na síce ešte vždy provinčné, no súčasne neoficiálne hlavné mesto Slovenska, centrum trojmiliónovej krajiny. Netreba obísť ani výzvu, ktorú pre bratislavských Nemcov (podobne ako Maďarov) znamenali volens nolens pomery v novom – akokoľvek nechcenom – štáte. Iná vec bola životnosť periodík v nemeckom jazyku, ktorá však bezprostredne nesúvisela s existenciou československého štátu, podobne ako pred rokom 1919 nesúvisela s existenciou historického Uhorska, ale predovšetkým so schopnosťou presadiť sa v značnej konkurencii na trhu s tlačou.

V dôsledku zmeneného postavenia mesta Bratislavy v rámci celého Slovenska veľmi významne narástol počet periodík najrôznejšieho druhu a zamerania v slovenskom jazyku, ktorých počas obdobia 1919 – 1938 vychádzalo 367. Podstatne však vzrástol aj počet maďarských periodík – na 145 a nemeckých na 86.⁶ V rokoch 1919 – 1930 začalo vychádzať 52 nových titulov v nemeckom jazyku a v 30. rokoch do roku 1938 ďalších 27 titulov. Tematický záber a orientácia boli široké – v skúmanom období bolo založených 19 časopisov s hospodárskou problematikou, 5 časopisov so sociálno-zamestnaneckou tematikou, 8 kultúrno-umeleckých časopisov (z nich 2 divadelné), 7 spoločensko-spolkových periodík, 4 zábavnohumoristické, 3 športové, 1 odborný lekársky časopis, 2 kresťanskonáboženské, 3 pre deti a mládež, 11 časopisov sa obracalo na židovských čitateľov (a to nielen s náboženskou problematikou) a 16 časopisov malo politický, resp. vyslovene stranický charakter.

Opäť však platilo, že realita na časopiseckom trhu málokedy zodpovedala zakladateľským ambíciám vydavateľov. Väčšina titulov nevyšla viac ako vo dvoch ročníkoch a niekoľko titulov vyšlo dokonca len v jednom, dvoch číslach, naopak, viac ako 10 ročníkov zaznamenalo len 8 titulov. Znamenalo to, že veľká časť časopisov v nemeckom jazyku neslúžila dlhší čas svojim čitateľom (pokiaľ si ich vôbec získala) a nemohla mať väčší dosah na verejnú mienku, alebo na uspokojovanie čitateľských záujmov nemeckých Bratislavčanov.

Z necelého tucta nepolitických periodík v nemčine vychádzali viac ako desať rokov tieto časopisy: Už spomenutý filatelistický časopis *Donau-Post*, ktorý vychádzal najdlhšie spomedzi odborných časopisov a pokračoval aj po zániku ČSR až do januára 1943.⁷ Hospodársky mesačník živnostenského spolku *Kaufmännische Rundschau* vychádzal 17 rokov (1920 – 1936), rovnako ako evanjelický náboženský časopis *Evangelisches Gemeindeblatt* (1920 – 1936). K nepolitickým časopisom, ktoré boli vydávané viac ako desať rokov, patria aj dva židovské časopisy – časopis pre ortodoxných židov *Jüdische Presse*,

6 KIPSOVÁ, Mária (ed.): *Bibliografia slovenských a inojazyčných novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*, Matica slovenská v Martine, Martin 1968, passim. Do tohto počtu nie je započítaných 15 slovenských, 12 nemeckých a 10 maďarských periodík, ktoré bibliografi nemohli overiť de visu, a teda ich vydávanie nie je nepochybné. Tamtiež s. 819 – 839.

7 FEDOR, Michal (ed.): *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*, Matica slovenská v Martine, Martin 1969, s. 123.

ktorý vychádzal v rokoch 1921 – 1937 a týždenník *Z 'nam T'filló* pre mládež z Agudat Jisroel vychádzajúci v nemčine v rokoch 1923 – 1938. Do tejto časovej kategórie patrí aj sociálny časopis *Invalid* z rokov 1924 – 1933. Z ďalších nepolitických časopisov, ktoré vychádzali o niečo kratšie – 8-9 rokov – uvádzam umelecký časopis *Forum* vychádzajúci v rokoch 1931 – 1938 pod vedením známeho architekta Andreja Szónyiho najprv spoločne v nemčine i maďarčine a od roku 1936 v každom jazyku osobitne, športový časopis *Sport an der Donau* z rokov 1930 - 1936 a 1938 a opäť židovský spoločenský časopis *Jüdisches Familienblatt* (1926 – 1933). Ako vidno, židovské časopisy si uchovávali relatívne dlhý čas schopnosť publikovania, ktorá chýbala iným časopisom v nemeckom jazyku. Charakteristické pre dlhšie vychádzajúce periodiká je aj to, že sa orientovali na pomerne ohraničený okruh čitateľov. Naopak, tie časopisy, ktoré mali širšie čitateľské ambície, zanikli po krátkom, resp. veľmi krátkom čase.

* * *

V záverečnej časti svojho príspevku sa budem venovať medzivojnovým politickým a straníckym periodikám v nemeckom jazyku. V zásade možno konštatovať, že sa vydavateľsky nedarilo tým časopisom, ktoré sa označovali ako orgán niektorej z politických strán. Necelé tri roky (1918 – 1920) vychádzal denník *Republik* patriaci regionálnej radikálnodemokratickej strane, ktorá sama nemala väčší politický význam. Necelé dva roky (1920 – 1921) vychádzal týždenník Nemeckej kresťanskosociálnej strany *Freie Stimme* a ďalší týždenník tejto strany *Deutsche Zeitung für die Slowakei* skončil po štyroch ročníkoch (1922 – 1925). Podobne ako orgán nemeckej kresťanskosociálnej strany sa na novinovom trhu neuplatnil ani týždenník *Volkswille* (1921 – 1922), patriaci Krajinskej (maďarsko-nemeckej) kresťanskosocialistickej strane. Len tri roky vychádzal týždenník Nemeckej národnej strany *Deutsche Nachrichten* (1923 – 1925) a týždenník nemeckej živnostenskej strany *Der Bürger* prestal vychádzať po necelých dvoch rokoch (1931 – 1932). Väčšiu životnosť však neprejavili ani tlačové orgány komunistickej strany. Pôvodne sociálnodemokratický týždenník *Westungarische Volksstimme*, premenovaný na *Volksstimme*, ovládla v roku 1920 radikálna ľavica a o rok neskôršie sa stal už orgánom novozaloženej Komunistickej strany Československa, no v roku 1923 zanikol. O desať rokov neskôršie, v roku 1933 sa komunistický týždenník *Pressburger Rote Fahne* zmohol iba na jedno číslo. Zo straníckych časopisov mal relatívne dlhú životnosť orgán Židovskej strany *Jüdische Volkszeitung* vychádzajúci v rokoch 1919 – 1933. Orgán Karpatonemeckej strany Franza Karmasina, týždenník *Deutsche Stimmen*, založený roku 1934, bol – z pochopiteľných príčin – jediným straníckym tlačovým orgánom, ktorý prežil prvú aj druhú ČSR, a ako hlavný tlačový orgán Deutsche Partei vychádzal až do 17. marca 1945.⁸

Pre nemeckú politickú tlač v medzivojnovnej Bratislave bolo charakteristické, že dlhodobo pôsobili – až na výnimky – tie noviny, ktoré sa deklarovali ako nezávislé politické denníky s tradíciou z čias monarchie, hoci aj to platilo len podmienene. Najstarší nemecký denník na Slovensku a v bývalom Uhorsku *Pressburger Zeitung*, orientovaný konzervatívne a po prvej svetovej vojne blízky Krajinskej kresťansko-socialistickej

8 Tamtiež, s. 120-121.

strane, teda maďarskej politickej strane s nemeckou a slovenskou sekciou, sa v druhej polovici 20. rokov dostal do finančných ťažkostí a v auguste roku 1929, po 165 rokoch prestal vychádzať. Už v nasledujúcom roku však začal vychádzať – opäť pod vedením Emila Portischa – jeho nástupca *Neues Pressburger Tagblatt*, ktorý si v roku 1932 pribral pôvodný názov, čiže *Neues Pressburger Tagblatt – Presburger Zeitung* a v roku 1936 sa premenoval na *Neue Pressburger Zeitung*. Pod týmto názvom prežil aj zánik medzivojnového Československa, ale nie nadhlo. Nepomohla mu ani (zrejme oneskorená) výmena šéfredaktora Emila Portischa za Karla Kunschkeho, pretože v máji 1939 bol úradne zastavený a adresár jeho abonentov prevzal voči novej bratislavskej, no najmä nemeckoríšskej vrchnosti lojálnejší denník *Grenzbote*. Tento pôvodne nacionálno-liberálne orientovaný denník s dlhoročnou tradíciou sa plne zaradil do zglajchšaltovanej a z Berlína (resp. z Nemeckého vyslanectva v Bratislave) riadenej nemeckej tlače na Slovensku. A jeho posledné, 87. číslo 74. ročníka z 31. marca 1945⁹ znamenalo na dlhý povojnový čas koniec tlače v nemeckom jazyku nielen v Bratislave, ale na celom Slovensku.

(2009)

---

9 Tamtiež, s. 150-151.

16. KAPITOLA

VOLEBNÝ ZÁKON DO POSLANECKEJ SNEMOVNE NÁRODNÉHO ZHROMAŽDENIA ZA PRVEJ ČSR A STRANY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

Nový československý štát sa roku 1918 zrodil ako krajina Čechov a Slovákov, resp. „Čechoslovákov“ v zmysle formujúcej sa štátnej ideológie a prijímaných ústavnoprávnych zákonov, no od samého začiatku bol aj krajinou niekoľkých národnostných, resp. národných menšín.¹ Podľa sčítania ľudu z roku 1921 predstavovali príslušníci národnostných menšín 3 088 971 osôb, t. j. 31,46 % z československých občanov českých krajín a 942 323 osôb, t. j. 31,88 % z československých občanov Slovenska.² Tento pomerný počet príslušníkov menšín klesol podľa sčítania ľudu roku 1930 v českých krajinách na 30,50 % (3 207 347 osôb) a na Slovensku na 27,91 % (908 280 osôb) z počtu československých občanov, v českých krajinách sa teda znížil o 0,96 % a na Slovensku o 3,97 %, ostával však stále vysoký, pričom ich počet v absolútnych číslach sa v českých krajinách o takmer 120 000 zvýšil, kým na Slovensku sa o 34 000 znížil.

V českých krajinách boli najpočetnejšou a zďaleka najvýznamnejšou národnostnou menšinou Nemci, ktorých bolo roku 1921 v absolútnych číslach 2 973 418, t. j. 30,28 % a roku 1930 3 080 938, t. j. 29,80 % občanov. Nasledovali z veľkým odstupom Poliaci s počtom 73 190, t. j. 0,75 % (r. 1921) a 80 645, t. j. 0,77 % (r. 1930) občanov českých krajín. Židovská národnostná menšina na treťom mieste nedosahovala s 30 267, resp. 30 002 osobami viac než 0,31 %, resp. 0,29 % z celkového počtu československých občanov v dvoch uvádzaných sčítaniach ľudu. V prípade židovských voličov je však potrebné vziať do úvahy aj počet príslušníkov židovského vierovyznania, ktorý niekoľkonásobne presahoval počet občanov židovskej národnosti v českých krajinách (r. 1921 – 125 083 a r. 1930 – 117 551 osôb).

V roku 1921 malo z 345 súdnych okresov v českých krajinách 125 absolútnu väčšinu nemeckého obyvateľstva (jeden okres mal poľskú väčšinu), pričom v 82 súdnych okresoch presahovala nemecká väčšina 90 % obyvateľstva. V ďalších 18 súdnych okresoch bol počet nemeckého obyvateľstva medzi 20 až 50 percentami, okresy s poľským obyvateľstvom v tomto rozsahu boli dva. Počty príslušníkov iných národností v českých krajinách nie sú z hľadiska našej témy relevantné, pretože politické strany len troch národnostných menšín sa uchádzali v parlamentných voľbách o hlasy voličov.

1 Porov. preambulu Ústavnej listiny Československej republiky, Zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. a Hlavu VI, § 128-134 a Zákon č. 122/1920 Zb. z. a n. , ktorým sa určujú zásady jazykového práva v republike Československej.

2 Tieto i nasledujúce štatistické údaje podľa *Zpráv Státního úřadu statistického Republiky československé*, roč. XIII./1932/ č. 150, Řada D,č.15, s. 1212-1218, roč. XIII. /1932/, č. 179, Řada D,č. 19, s. 1432-1434 a roč. XIV./1933/, č. 195, Riadok D, č.27, s. 1535-1540.

Na Slovensku boli najväčšou národnostnou menšinou Maďari, predstavujúci v roku 1921 634 827, t. j. 21,48 % a v roku 1930 571 988, t. j. 17,58 % československých občanov na Slovensku. Druhí v poradí boli Nemci so 139 880 (r. 1921), resp. 147 501 (r. 1930) príslušníkmi, čo v pomerných číslach znamenalo 4,73 %, resp. 4,53 % československých občanov na Slovensku. Na treťom mieste sa nachádzali príslušníci národnosti ruskej, maloruskej, ukrajinskej, karpatoruskej, rusínskej alebo rusňáckej (tak ich uvádzali Zprávy Štátneho úradu štatistického Republiky československej) dosahujúci roku 1921 85 628, t. j. 2,90 % a roku 1930 91 079, t. j. 2,80 % občanov Slovenska. Konečne na štvrtom mieste boli príslušníci židovskej národnosti v počte 70 522, t. j. 2,39 % roku 1921 a 65 385, t. j. 2,01 % roku 1930. V prípade židovských voličov však treba vziať do úvahy – podobne ako v českých krajinách – aj príslušnosť občanov k židovskému vierovyznaniu, ku ktorému sa na Slovensku hlásil roku 1921 takmer dvojnásobný počet občanov (135 887) a roku 1930 viac ako dvojnásobný počet (136 737) než bolo príslušníkov židovskej národnosti.

Z 81 politických okresov malo podľa sčítania ľudu v roku 1921 13 okresov absolútnu väčšinu maďarskú, 3 rusínsku a 1 nemeckú, pričom v 7 okresoch presahovala maďarská väčšina 90 % obyvateľov. Okresov s národnostnou menšinou v rozsahu 20-50 % bolo 6 maďarských, 5 nemeckých a 1 rusínsky. Príslušníci ostatných národností na Slovensku sa ako politicky organizované spoločenstvo vo verejnom živote neprejavili.

Nemožno obísť ani Podkarpatskú Rus, od roku 1923 XXII. župu a od roku 1928 krajinu s relatívne najvyšším počtom príslušníkov národnostných menšín. Podľa sčítania ľudu z roku 1921 žilo v nej z 597 731 občanov ČSR len 3,31 % a podľa sčítania ľudu z roku 1930 zo 709 129 občanov len 4,79 % príslušníkov národnosti „československej“. Z menšinových národností bola roku na Podkarpatskej Rusi najpočetnejšia rusínska (karpatoruská, ukrajinská atď.) národnosť so 62,32 %, maďarská s 15,44 % a židovská s 12,87 %, pričom obyvateľov izraelitského vierovyznania bolo 15,38 %.

Všetky uvedené národnostné menšiny si sformovali vlastné politické strany, v prípade nemeckej menšiny v českých krajinách možno hovoriť o vlastnom straníckom systéme, pokračujúcom z obdobia monarchie a fakticky paralelnom so systémom československých politických strán. Bolo preto prirodzené, že aj z hľadiska ich politickej činnosti a vplyvu na život spoločnosti a štátu mal svoju nezanedbateľnú váhu volebný systém do oboch komôr parlamentu, no najmä do poslaneckej snemovne, a teda aj zákon, ktorý voľby do tohto zákonodarného orgánu upravoval.

***

Potvrdením skutočnosti, že novovytvorený československý štát bude stáť na princípoch parlamentnej demokracie, mal byť aj volebný systém, ktorý by bol – ako sa uvádzalo vo vládnom návrhu „*řádu volení*“, teda volebného zákona – „*důkazem naprosté spravedlnosti ke všem obyvatelům republiky, necht' se tito hlási k národnosti většiny či menšiny obyvatelstva*“. Vláda nechcela pokračovať v systéme viedenských vlád, „*kteřé v každém volebním řádu pro radu říšskou uzákonily volební geometrii národu českému tak nepřá-*

telskou, že nemá sobě rovné v dějinách parlamentarismu vůbec.“³ Svoj zámer navrhnúť pre každého spravodlivý volebný systém odôvodnila vláda aj presvedčením „že by zákonodarný sbor ve svých pracích byl rušen, kdyby jedné z národností, na území republiky obývajících, aneb jedné ze sociálních vrstev národů odepřeno bylo spravedlivé zastoupení v tomto zákonodárném sboru, neboť nespravedlnost volebního řádu byla by první a vydatnou vzpružinou k politickým bojům na půdě parlamentní...“⁴ Spravodlivým bol podľa tvorcov československej ústavy a volebného poriadku (zákona) pomerný volebný systém, ktorý bol natoľko ústretový voči menšinám, predovšetkým veľkým, že ani Nemci, ktorí odmietali všetko možné v novom štáte, „nikdy, ani v dobách největšího hněvu, neobořili se na volební řád a neformulovali proti němu vážnějších námítek“.⁵ To, pravda, neznamenalo, že sa zdržali akejkolvek jeho kritiky, ako na to poukážeme nižšie.

Volebný poriadok do poslaneckej snemovne vydaný ako zákon č. 123/1920 Zb. z 29. 2. 1920 nadväzoval v základných princípoch na zákon č. 75/1919 Zb. z. a n. o volebnom poriadku do obcí a na ústavnú listinu, schválenú bezprostredne pred prijatím volebného zákona. Zavádzal aj v parlamentných voľbách všeobecné, tajné a rovné hlasovacie právo pre mužov a ženy, rešpektoval v širokom rozsahu princíp pomerného zastúpenia a neobmedzoval formovanie volebných koalícií. Volebným miestom bola každá obec a volebné komisie sa skladali zo zástupcov kandidujúcich strán. Aby sa umožnilo čo najpresnejšie rozdelenie mandátov podľa počtu získaných voličských hlasov, zavádzalo sa okrem prvého skrutínia v rámci volebných krajov (bolo ich pôvodne 23 a od roku 1925 sa ich počet znížil na 22) ešte druhé a tretie skrutínum na celoštátnej úrovni, v rámci ktorých sa prerozdievali zostatkové hlasy z predchádzajúceho skrutínia. Popri finančných nákladoch vyplývajúcich z volebného zákona, ktoré dopadali na menšie a z nich najmä neúspešné strany bez ohľadu na etnicitu, jediným, aj keď pre malé strany vážnym limitujúcim faktorom pre vstup do parlamentu (s výnimkou strán so silnou regionálnou pozíciou) bola nutnosť získať aspoň v jednom volebnom kraji počet hlasov dosahujúci krajské volebné číslo, resp. 20 000 platných hlasov. Išlo o volebné kvórum, ktorého splnením strany získavali poslanecké mandáty v prvom, resp. v ďalších skrutíniách. Keďže krajské volebné čísla (vypočítali sa delením počtu odovzdaných platných hlasov v každom kraji počtom pridelených mandátov) boli v jednotlivých volebných krajoch rôzne a spravidla presahovali číslo 20 000, predstavoval počet 20 000 hlasov istú výhodu pre menšie strany. Tie v prvom skrutíniu síce nezískali žiadny priamy mandát z niektorého volebného kraja, ale do parlamentu sa mohli dostať pridelením mandátov v ďalších skrutíniách.

Vážnejšia výhrada voči volebnému poriadku sa týkala rozdelenia mandátov na jednotlivé volebné kraje, keďže vo volebných krajoch s početne významnými národnostnými menšinami pripadalo na jeden mandát podstatne viac občanov než vo volebných krajoch s výrazne dominujúcou československou väčšinou. Znamenalo to presun

3 *Národní shromáždění československé 1918-1920*, tisk 969, část č. 3 http://www.psp.cz/eknih/1918ns/tisky/t969_03.htm.

4 Tamže.

5 PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu*, Lidové noviny, Praha 1991, III. d., s. 977.

mandátov z južnoslovenských volebných krajov a Podkarpatskej Rusi do českých krajín a v nich predovšetkým do pražského volebného kraja. V správe ústavného výboru k vládnemu návrhu zákona sa argumentovalo na prospech pražského kraja tým, že koeficient občanov na jeden mandát je menší „vzhľadom k mimořádnemu vzrůstu hlavního města Prahy, se kterým nutno s jistotou počítati“.⁶ Toto rozhodnutie malo však svoje praktické dôsledky v rozdelení poslaneckých mandátov, čo budeme skúmať nižšie.

V súvislosti s rozdelením republiky do volebných krajov treba uviesť, že na Slovensku volebný zákon kreoval volebné kraje a z nich najmä dva s významným zastúpením národnostného voličstva odlišným spôsobom než v českých krajinách, kde sa volebné kraje tvorili určitým počtom úplných a susediacich súdnych okresov, takže vytvárali kompaktné celky. Hranice volebných krajov v českých krajinách boli totiž totožné s hranicami predpokladaných žúp, ktoré však reálne nikdy nefungovali ako územnosprávne inštitúty a „oživovali“ sa len vo svojej volebnej úlohe. Na Slovensku sa celoštátne pripravovanou územnosprávnou reformou vytvorilo šesť žúp, ktoré na rozdiel od českých krajín v rokoch 1923 – 1928 reálne fungovali, ale ich hranice ani počet sa nezhodovali s volebnými krajinami. Tých bolo sedem, pričom ani jeden z nich nebol kompaktným celkom, zloženým z určitého počtu úplných politických okresov, ale pri ich konštrukcii sa prihliadalo na zemepisné, demografické, a najmä národnostné pomery. Predovšetkým územia košického a novozámockého volebného kraja sa konštruovali tak, že sa do nich zaradili aj jednotlivé obce s väčšinovým alebo významným počtom príslušníkov maďarskej a nemeckej národnosti z okresov, ktoré z väčšej časti patrili do iného volebného kraja. V dôsledku takejto konštrukcie novozámockého a košického volebného kraja, sa v týchto dvoch volebných krajoch sústredilo v parlamentných voľbách roku 1920 – 91,78 % platných hlasov pre menšinové strany na Slovensku, roku 1925 – 76,32 %, roku 1929 – 82,30 % a roku 1935 – 83,56 %.⁷

Podkarpatská Rus, t. j. XXII., užhorodský a počtom voličov priemerne veľký volebný kraj, vytváral kompaktný celok.

Novela volebného poriadku publikovaná ako zákon č. 205/1925 Zb. z. a n. z 15. 10. 1925 zrušila XXII., těšínsky volebný kraj a jeho 9 mandátov prerozdelila tak, že 3 mandáty pripadli pražskému volebnému kraju, ktorý bol touto novelou rozdelený na časť A a B, 1 brnianskemu kraju a 5 ostalo v moravskoostravskom kraji, do ktorého sa začlenila tá časť územia bývalého těšínskeho volebného kraja, ktorá ostala po rozhodnutí konferencie vyslancov v Spa 28. júla 1920 Československu. Zo strany menšinových politikov sa takéto rozdelenie považovalo za „volebnú geometriu“ nepriaznivú pre menšinové voličstvo v moravskoostravskom kraji. To však parlamentný spravodajca k tomuto návrhu novely zákona agrárnik Bedřich Bobek rozhodne odmietol.⁸ Novela taktiež sťažila volebné podmienky pre menšie strany, a to bez ohľadu na etnicitu ich členstva, resp. voličstva, tým, že v druhom, prípadne v treťom skrutíniu sa prihliadalo len na strany, ktoré v prvom skrutíniu dosiahli aspoň v jednom volebnom kraji mandát, inak hlasy

6 *Národní shromáždění československé 1918-1920*, tisk 1374, část č. 1, stránka č. 1 z 10

7 Pozri ZEMKO, Milan: Strany národnostných menšín a ich voličstvo za prvej ČSR. In: *Československá historická ročenka 2000*, Brno, Vydavatelství Masarykovy university v Brně 2000, s. 229-244.

8 NS RČS 1920-1925, PS, 375. schůze, část 2/6, stránka č. 6-7 z 10.

prepadli, nestačilo teda získať aspoň 20 000 hlasov v jednom volebnom kraji. Navyše strana, ktorá sa nedostala do parlamentu, musela v plnom rozsahu uhradiť tlač svojich kandidátnych listín, čo prirodzene zatažilo malé, neúspešné strany. Na druhej strane sa menšinové strany aspoň potenciálne zvýhodnili zmenou prerozdelenia zostatkových mandátov v treťom skrutíniu, čo však v reálnej volebnej praxi malo, ako uvidíme nižšie, čoraz menší význam.

Druhá novela volebného poriadku, prijatá ako Zákon č. 56/1927 Zb. z. a n. z 8. 4. 1927 spolu s ďalšími štyrmi zákonmi, týkajúcimi sa ozbrojených síl, znamenala závažný zásah do občianskych práv príslušníkov ozbrojených síl (vojakov a policajtov profesionálov aj vojakov v prezenčnej službe), pretože im zrušila aktívne aj pasívne volebné právo na všetkých úrovniach zastupiteľských orgánov štátu, od parlamentu po obecné zastupiteľstvá. Vládny návrh tejto novely volebného zákona, ktorý sa odvolával na dôkladné odpolitizovanie vojska a polície v značne spolitizovanom verejnom prostredí, vyvolal ostrú polemiku zo strany opozičných ľavicových poslancov bez ohľadu na národnosť (odmietli ho aj nemeckí sociálni demokrati), pretože ju považovali za útok na volebné právo občanov a demokratické slobody. Novelu zákona podporili však aj opoziční menšinoví poslanci na pravej strane politického spektra v očakávaní, že vojenské posádky na menšinovom území prestanú v dôsledku tejto novely „rozriedovať“ etnickú homogénnosť niektorých pohraničných území, predovšetkým pri voľbách do obecných zastupiteľstiev.⁹

Tretia a posledná novela volebného poriadku do poslaneckej snemovne, senátu a ďalších volených zastupiteľstiev bola uverejnená ako Zákon č. 58/1935 Zb. z. a n. z 11. 4. 1935. Novela predovšetkým zmiernila kvórum vstupu do parlamentu pre menšie strany so širšou než regionálnou pôsobnosťou tak, že nebolo potrebné, ako to ustanovila novela zákona z roku 1925, získať aspoň v jednom volebnom kraji počet platných hlasov pripadajúcich na krajské volebné číslo, ktoré v roku 1935 už vo všetkých volebných krajoch presahovalo – a v niektorých krajoch veľmi vysoko – číslo 20 000. Novela sa teda vrátila v tejto veci k pôvodnému zneniu zákona z roku 1920. Súčasne však bolo nevyhnutné získať okrem aspoň 20 000 hlasov v jednom volebnom kraji celoštátne najmenej 120 000 platných hlasov. V takom prípade strana nemusela získať v prvom skrutíniu žiadny mandát, lebo všetky jej hlasy prechádzali do druhého, resp. tretieho skrutínia, vďaka čomu sa mohla stať parlamentnou stranou. V roku 1935 tých 120 000 hlasov predstavovalo 1,46 % platných hlasov odovzdaných vo voľbách do Poslaneckej snemovne NZ. Rubom tejto novelizácie po jej úprave v ústavnoprávnom výbore poslaneckej snemovne bolo prakticky znemožnenie regionálnym stranám kandidovať samostatne, pretože vo svojom regióne (volebnom kraji) síce dokázali ľahko získať 20 000

9 Pozri diskusný príspevok v rozprave poslanca Nemeckej národnej strany Josefa Keibla. NS RČS 1925 – 1929, PS, 68. schůze, část 2/8, stránka 1/1: „My, Němci, poznali jsme v uplynulé době volební právo vojáků z nejhorský jeho stránky. R. 1919 a 1923 zneužila ho vláda politicky v obecních volbách, aby v několika německých obcích vytvořila umělé české menšiny a následkem toho také dosadila české členy obecního zastupitelstva, dokonce i městské rady. Prapory byly za voleb svévolně posunovány a často se stalo, že titíž vojáci volili v několika obcích. Německé obyvatelstvo má to ještě v živé paměti a jedině s tohoto stanoviska posuzuje také tyto návrhy. Lze tedy říci, že většina německého obyvatelstva souhlasí s tímto návrhem, pokud obsahuje zrušení volebního práva vojinů.“

hlasov, no celoštátne neboli schopné dosiahnuť najmenej 120 000 hlasov. Vládny návrh novely bol v tejto veci veľkorysejší, pretože požadoval celoštátne zisk aspoň 50 000 hlasov,¹⁰ čo mohlo byť v silách malých menšinových, resp. regionálnych strán. Poslanci vládnych strán však v ústavnorávnom výbore pôvodné znenie z dôvodu „rovnosti“ kandidujúcich strán zmenili a pozmenené znenie prijal aj parlament. Proti prijatiu tejto novely protestovali len poľskí a židovskí poslanci, pretože ich strán, kandidujúcich – a úspešne – roku 1929 v spoločnej koalícii, sa návrh novely volebného zákona bezprostredne dotýkal, no ich protest bol márný.¹¹

Pôvodný volebný zákon z roku 1920 bol prijatý, podobne ako ústava a ďalšie dôležité zákony, v hektickom politickom čase charakteristickom pre formovanie sa nových štátov, a teda krátko pred prvými parlamentnými voľbami. Je však príznačné, že aj jeho prvá a tretia novela v rokoch 1925 a 1935 boli prijaté Národným zhromaždením len niekoľko týždňov pred parlamentnými voľbami, čo nebýva v parlamentnej demokracii bežné. Strany sa však v tých rokoch už dlhší čas držali v „predvolebnej pohotovosti“, takže v nasledujúcich týždňoch stihli splniť povinnosti ukladané volebným zákonom a zapojiť sa do predvolebnej kampane. Na druhej strane však najmä pred voľbami roku 1925 nemali predovšetkým menšie politické strany dost času na zváženie svojej volebnej stratégie. Viaceré z nich napriek sťaženým podmienkam v dôsledku novelizácie volebného zákona kandidovali samostatne, takže v týchto voľbách bolo najviac neúspešných kandidujúcich strán a najviac prepadnutých hlasov zo všetkých medzivojnových parlamentných volieb.

* * *

Na výsledkoch parlamentných volieb do poslaneckej snemovne v novembri 1925 preskúvam dôsledky volebného zákona pre kandidujúce strany národnostných menšín. Tieto parlamentné voľby som vybral preto, že roku 1925 sa konali prvýkrát súčasne na celom území štátu a strany národnostných menšín kandidovali prvýkrát na celom území Slovenska. Prvýkrát kandidovala aj KSČ, ktorá získavala svojich voličov aj v menšinovom prostredí. Novela volebného zákona definitívne určila tiež hranice jednotlivých volebných krajov, pričom počet občanov jednotlivých volebných krajov sa vypočítal podľa prvého sčítania ľudu v ČSR roku 1921. Niektoré relevantné údaje porovnám aj s výsledkami parlamentných volieb v rokoch 1929 a 1935.

Podľa sčítania ľudu v roku 1921, ktorého výsledky sa uplatnili pri rozdelení občanov do volebných krajov vo voľbách roku 1925¹², pripadlo na jeden mandát v ČSR 44 562

10 Pozri *Poslanecká sněmovna N.S.R.Č 1935. III. volební období. 12. zasedání. 2907. Vládní návrh. Zákon ze dne... 1935, kterým se mnění a doplňují řády volení do poslanecké sněmovny, senátu, zemských a okresních zastupitelstev: [...] pro strany, u nichž většina kandidátů hlásí se k národnosti, která podle úředně vyhlášených výsledků posledního sčítání lidu nečítala v celém státě více než 300.000 obyvatelů československé státní příslušnosti, snižuje se předepsaný počet dosažených platných hlasů na 50.000.*

11 Za poľské strany vystúpili poslanci Emanuel Chobot a Jan Buzek, za židovské strany Angelo Goldstein. Pozri NS RČS 1929-1935, PS, 370. schůze, část 3/7.

12 Nasledujúce číselné údaje in: *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé Ročník VI. (1925). Číslo 123. Řada B, čís. 13. Volby do Národního shromáždění v listopadu 1925, s. 972-976.*

občanov, ale v Čechách 41 105 (o 7,76 % menej oproti celoštátnemu priemeru), na Morave a v Sliezske 46 271 (o 3,84 % viac než celoštátne), na Slovensku 48 770 (o 9,44 % viac než celoštátne) a na Podkarpatskej Rusi 64 210 občanov (o 44,09 % viac než celoštátne). Už tieto čísla ukazujú značné rozdiely medzi jednotlivými krajinami Československa, ktoré sa ešte zvýšia, ak prihliadneme k počtu občanov na jeden poslancový mandát v jednotlivých volebných krajinách. Jednoznačne najnižší počet občanov pripadol na pražský volebný kraj, a síce na časť A 35 147 a na časť B 36 591 občanov, kým na opačnom konci číselného rozpätia bol košický volebný kraj s 55 758, novozámocký s 56 188 a užhorodský so 64 210 občanmi (o 58,64 %, 59,87 % a 82,69 % viac než v pražskom volebnom kraji časť A!). Volebné kraje v Čechách s výraznou nemeckou väčšinou – karlovarský a českolípsky – len mierne presahovali český priemer a boli pod celoštátnym priemerom (43 507 a 42 283 občanov na mandát), na Morave a v Sliezske nebol ani jeden volebný kraj, v ktorom by žila väčšina príslušníkov národnostných menšín, no priemer na jeden mandát bol vyšší ako celoštátny. Zo siedmich slovenských volebných krajov, vytvorených ad hoc pre účel parlamentných volieb, s výnimkou celoštátne najmenšieho volebného kraja – liptovskomikuláškého – v ktorom na jeden mandát pripadalo 40 987 občanov, teda o 8,2 % menej ako celoštátne, mali všetky ostatné kraje viac občanov na mandát než celoštátne a najviac dva vyššie uvedené „menšinové“ kraje.

Ak by sa mali rozdeliť mandáty „ideálne“ na jednotlivé krajiny podľa priemerného počtu občanov pripadajúcich na jeden poslancový mandát (počet občanov ČSR delený 300 mandátmi), potom by na Čechy pripadlo 147 mandátov namiesto 160 (a v rámci nich na dve časti pražského kraja 39 mandátov namiesto 48), na Moravu a Sliezske 73 namiesto 70, na Slovensko 67 namiesto 61 a na Podkarpatskú Rus 13 namiesto 9. Zo slovenských volebných krajov by v takomto modelovom prípade malo pripadnúť novozámockému kraju 14 mandátov namiesto 11, trnavskému 10 namiesto 9 a košickému 9 namiesto 7, teda dva prevažne menšinové volebné kraje by mali získať o 5 mandátov viac než skutočne dostali.

Počet československých občanov v jednotlivých krajinách a volebných krajinách nehovorí však nič o tom, koľko bolo v nich oprávnených voličov a koľko platných hlasov voliči vo voľbách odovzdali, keďže o zložení parlamentu rozhodujú len voliči a ich platné hlasy, nie občania ako takí. V medzivojnovom Československu boli voličmi občania oboch pohlaví, ktorí v prípade poslancovej snemovne dovŕšili v deň volieb vek 21 rokov a v prípade senátu 26 rokov. Zo všetkých občanov bolo v roku 1925 oprávnených voličov do poslancovej snemovne v Čechách 61,71 %, na Morave a v Sliezske 58,54 %, na Slovensku 54,05 % a na Podkarpatskej Rusi 50,70 %. Prešovský volebný kraj mal vôbec najnižšiu mieru oprávnených voličov v republike – 50,42 %. Už uvádzaný pražský volebný kraj časť A mal podiel oprávnených voličov na počte občanov 62,28 %. A volebným krajom s vôbec najvyššou mierou oprávnených voličov bol kraj s výraznou prevahou občanov nemeckej národnosti – českolípsky so 66,93 %.¹³ Napriek zákonnej

13 Tieto a ďalšie číselné údaje in: Československá statistika, Svazek 31, Řada II., Volby, sešit 2. Volby do poslancové snemovny v listopadu 1925. Státní ústav statistický, Praha 1926, s. 13 a *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé Ročník VI. (1925)*. Číslo 123. Řada B, čís. 13. Volby do Národního shromáždění v listopadu 1925, s. 972-976.

povinnosti zúčastniť sa volieb (prirodzene s ospravedlňujúcimi výnimkami uvedenými v zákone), abstencia vo voľbách dosiahla celoštátne 8,6 %, pričom na Slovensku bola vyššia (10,2 %) než v Čechách (7,9 %) a na Morave a v Sliezske (8,0 %). Vôbec najvyššia abstencia bola na Podkarpatskej Rusi – 14,6 %. Z odovzdaných hlasov bolo najviac platných v Čechách (92,1 %), nasledovala Morava a Sliezske (92,0 %), Slovensko (89,8 %) a Podkarpatská Rus (85,4 %).

Tieto tri faktory znižovali na Slovensku pomer počtu platných hlasov k počtu občanov a ešte viac na Podkarpatskej Rusi. Kým v Čechách bol tento pomer 56,35 % a na Morave a v Sliezske 53,40 %, na Slovensku bol 47,92 % a na Podkarpatskej Rusi 42,54 %. Znamenalo to, že sa menil aj pomer počtu platných hlasov na jeden mandát k pomeru počtu občanov na jeden mandát, a to tak na krajinskej úrovni ako aj na úrovni volebných krajov. Napr. ak na jeden pridelený mandát pripadlo v Čechách 41 105 občanov a na Podkarpatskej Rusi 64 210 občanov, teda pomer bol 1:1,56, potom v prípade platných hlasov pripadalo v Čechách na jeden mandát 23 152 hlasov a na Podkarpatskej Rusi 27 304 hlasov, čiže pomer platných hlasov na mandát sa znížil na 1:1,18. Nerovnosť v pridelení mandátov na jednotlivé krajiny a volebné kraje sa takto značne znížila, no neodstránila, čo osobitne platí okrem užhorodského volebného kraja aj o košickom a novozámockom volebnom kraji, v ktorých pripadlo na jeden mandát 27 238, resp. 27 960 platných hlasov, teda najviac v celom štáte. Na opačnom konci bol liptovskomikulášsky kraj s 19 708 hlasmi a pražský kraj časť A s 19 970 hlasmi.¹⁴

Svoju úlohu v kompenzovaní krajských nerovností mal hrať systém troch skrutínií, z ktorých prvé sa konalo na úrovni volebného kraja, v rámci ktorého sa Hareovou metódou prideliť stranám toľko mandátov, koľko získali vydelením počtu získaných hlasov krajským volebným číslom. V roku 1925 sa takto prideliť 184 mandátov z 300. Zostatkové hlasy prechádzali do druhého skrutínia na celoštátnej úrovni, do ktorého strany podávali nové kandidátky zostavené podľa vôle vedenia strany z tých kandidátov, ktorým neboli pridelené mandáty v prvom skrutíniu. V druhom skrutíniu prideliť ústredná volebná komisia mandáty stranám podľa toho, koľkokrát sa celoštátne volebné číslo vypočítané z celoštátneho zvyšku hlasov všetkých strán postupujúcich do druhého skrutínia delením počtom nepridelených mandátov nachádzalo v súčte zvyšných hlasov jednotlivce strany. Roku 1925 bolo takýchto mandátov 102. V treťom skrutíniu sa prideliť zvyšok mandátov, teda 14 tým stranám, ktoré v druhom skrutíniu získali navyšší zvyšok pri delení.¹⁵

Vo voľbách roku 1925 sa v dôsledku prerozdelenia mandátov v druhom a treťom skrutíniu na celoštátnej úrovni zredukovali mandáty pridelené slovenským volebným krajom zo 61 na 57, hoci pri „ideálnej“ delbe mandátov malo by ich získať 60, pričom novozámockému volebnému kraju pripadol jeden mandát navyše, mal teda 12 poslancov, zatiaľ čo trnavský stratil jeden mandát (počet klesol z 9 na 8) a liptovskomikulášsky, ako aj prešovský stratili po dva mandáty. (pokles zo 6 na 4, resp. z 10 na 8). Užhorodský volebný kraj získal jeden mandát navyše, celkovo 10 mandátov, čo v zásade zod-

14 Tieto a ďalšie číselné údaje in: *Ročenka Československé republiky 1927*, roč. VI., Praha 1927, s. 61-63.

15 Pozri ČERVENÝ, Ondrej: Algoritmus parlamentných volieb prvej ČSR, in: *Politické vedy, časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy*, č. 2/1999, roč. II., s. 53-56, 60-61.

povedalo podielu tohto volebného kraja pri delení platných hlasov v kraji počtom hlasov pripadajúcich na jeden mandát.

Parlamentné menšinové strany v českých krajinách, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi získali v týchto voľbách počet mandátov primeraný počtu získaných platných hlasov, resp. len s minimálnou odchýlkou v ich neprospech. V českých krajinách pripadlo nemeckým stranám 66 mandátov namiesto 67 a poľskej strane 1 mandát. Maďarská národná strana, kandidujúca celoštátne s nemeckým Zväzom pôdohospodárov, získala na Slovensku 5 (z nich jeden pripadol Spišskej nemeckej strane) a na Podkarpatskej Rusi 1 mandát, Krajinská kresťanskosocialistická strana získala 4 mandáty a na Podkarpatskej Rusi získal 1 mandát aj rusínsky Autonómny pôdohospodársky zväz. Prepadli však hlasy židovských strán, ktoré ani v jednom volebnom kraji nezískali priamy mandát, a teda nepostúpili do ďalších volebných skrutíníí. Príslušníkom národnostných menšín pripadli aj mandáty v rámci volebných výsledkov celoštátnych československých strán. Za Komunistickú stranu Československa sa okrem nemeckých poslancov v českých krajinách dostali do poslaneckej snemovne traja poslanci maďarskej národnosti a dvaja Rusíni, ďalší rusínski kandidáti z Podkarpatskej Rusi získali mandáty na kandidátke agrárnej, československej ľudovej a národnosocialistickej strany.¹⁶

Parlamentné voľby v roku 1925 potvrdili v zásade spravodlivé pridelenie mandátov pre strany národnostných menšín na Slovensku v duchu a intenciách volebného zákona z roku 1920, ktorý podstatne nezmenila ani novela zákona z roku 1925. V týchto voľbách síce prepadlo celoštátne 340 381 voličských hlasov, z toho 152 304 menšinových,¹⁷ čo bolo vôbec najviac v histórii medzivojnových parlamentných volieb, no základnou príčinou nebol ani tak volebný zákon ako volebná taktika vedenia jednotlivých neúspešných strán – tak československých ako národnostných – ktoré neodhadli správne svoj voličský potenciál, kandidovali samostatne a nedokázali splniť podmienky pre vstup do parlamentu.

V ďalších predčasných parlamentných voľbách v októbri 1929 sa uplatnila novela volebného zákona č. 56/1927 Zb. z. a n. z 8. 4. 1927, ktorá vylúčila z volieb profesionálnych vojakov a policajtov, ako aj vojakov v prezenčnej službe, tá však nemala väčší význam na volebné výsledky menšinových strán v parlamentných voľbách. Vo výsledkoch volieb na Slovensku a Podkarpatskej Rusi celkovo, ako aj v prípade menšinových strán sa väčšmi prejavila relatívne nižšia volebná účasť oproti predchádzajúcim voľbám, a najmä dopad redistribúcie mandátov v rámci celoštátnych strán v druhom skrutíniu, v ktorom sa rozdelilo 110 mandátov, ako aj volebná matematika, ktorá pripravila koalíciu maďarských strán o 2 mandáty. Na tretie skrutíniu ostal len jeden mandát, ktorý pripadol nemeckej sociálnej demokracii.¹⁸ Nemecké strany získali v českých krajinách

16 Pozri www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

17 Pozri *Ročenka Československé republiky 1926*, roč. V, s. 315.

18 Tieto a nasledujúce údaje pozri: *Ročenka Československé republiky 1930*, roč. IX., s. 55, *Statistická ročenka Republiky československé*, Státní úřad statistický, Praha 1934, s. 266, *Československá statistika*, Svazek 70, Rada I (Volby. Sešit 4), *Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*, Státní úřad statistický, Praha 1930, s.13, 34-35. Tiež porov. www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

opäť 66 mandátov, len o jeden menej než koľko by im malo pripadnúť pri „ideálnom“ rozdelení.

Podľa počtu platných hlasov malo Slovensku pripadnúť 58 mandátov a Podkarpatskej Rusi 11 mandátov, v skutočnosti však dostalo Slovensko 54 a Podkarpatská Rus 7 mandátov. Na Slovensku stratila maďarská koalícia 2 mandáty a vo výške jedného mandátu prepadli hlasy iných menšinových strán. Jeden mandát pripadol Slovensku v rámci poľsko-židovskej koalície. Z celoštátnych československých strán stratili na Slovensku sociálni demokrati 2 mandáty, komunisti a ľudovci po jednom mandáte. Naopak dva mandáty navyše získala HSLŠ a agrárna strana. Na Podkarpatskej Rusi dostali primerane počtu získaných hlasov agrárnici 3 mandáty (jeden z poslancov bol Čech) a sociálni demokrati 1 mandát, zatiaľ čo namiesto 2 mandátov získali len 1 mandát rusínske strany koalované s československou národnou demokraciou a komunisti. Žiadny mandát v užhorodskom volebnom kraji nepripadol židovským stranám, hoci podľa volebných výsledkov mala východná časť republiky (Slovensko s Podkarpatskou Rusou) získať 2 mandáty namiesto jedného. Celoštátne však poľsko-židovská koalícia získala 4 mandáty, čo zodpovedalo počtu jej platných hlasov. Zostatky platných hlasov pre iné strany boli také malé, že na ne nemohol pripadnúť žiadny mandát. Výsledky parlamentných volieb v roku 1929 priniesli vôbec najväčší presun mandátov na celoštátnej úrovni v neprospech východnej časti štátu a v rámci nej v neprospech menšinových strán. Aj v týchto voľbách boli však príslušníci národnostných menšín zvolení aj na kandidátkach celoštátnych strán, napr. dvaja Maďari na komunistickej kandidátke a ďalší nastúpil ako náhradník.

V posledných prvorepublikových parlamentných voľbách v máji 1935 sa prihliadalo na sčítanie ľudu v roku 1930, no rozdelenie mandátov na volebné kraje zostalo nezmenené, to znamená, že na jeden poslanecký mandát pripadlo v Čechách 43 841 občanov, na Morave a v Sliezske 50 024, na Slovensku 53 385 a na Podkarpatskej Rusi až 78 539 občanov. Pred voľbami bol opäť novelizovaný volebný zákon pod č. 58/1935 Zb. z. a n., ktorý – ako sme uviedli vyššie – významne obmedzil šance regionálnych strán. Tie však – už poučené – nešli do volieb samostatne a aj preto bol počet kandidujúcich strán a volebných koalícií najnižší zo všetkých parlamentných volieb a veľmi nízky bol aj počet prepadnutých hlasov, z ktorých žiadny nepatril menšinovým stranám. A podobne ako v predchádzajúcich voľbách, aj tento krát bol pomer medzi počtom občanov a platných hlasov v jednotlivých krajinách republiky odlišný. V Čechách na jeden mandát pripadlo 26 693, na Morave a v Sliezske 28 928, na Slovensku 26 648 a na Podkarpatskej Rusi 34 443 platných hlasov. Aj v týchto voľbách boli značné rozdiely medzi jednotlivými volebnými krajinami. Napr. na jeden poslanecký mandát v užhorodskom volebnom kraji pripadlo 34 443 platných hlasov, v novozámockom 33 325 a v košickom 31 262, zatiaľ čo v pražskom časť A 22 850, v lipťovskomikulášskom 21 742 a v prešovskom 21 704 platných hlasov.¹⁹ Podľa platných hlasov malo Slovensku pri ideálnom rozdelení pripadnúť 59 mandátov, čo sa aj stalo, aj keď poslanec Karpa-

¹⁹ Zprávy státního úřadu statistického Republiky československé, Ročník XVI. (1935), Číslo 47., Řada B, čís. 4. Volby do Národního shromáždění v květnu 1935., s. 341.

tonemeckej strany ho získal v českom volebnom kraji. Podkarpatská Rus však získala namiesto 11 mandátov 10.

Podľa počtu mandátov pripadajúcich na strany (volebné koalície) na Slovensku agrárici získali o dva mandáty a ľudáci o jeden navyše než pri ideálnom rozdelení mandátov, naopak, komunisti o dva a sociálni demokrati o jeden menej, no jeden mandát zo slovenskej sociálnodemokratickej kandidátky pripadol poslancovi za koalovanú Židovskú stranu na Podkarpatskej Rusi. V užhorodskom volebnom kraji stratili Rusíni jeden mandát v rámci Autonomistického bloku v prospech HSLS.

Koalícia maďarsko-nemeckých strán, v rámci ktorej kandidovalo v českých krajinách malé volebné združenie – Sudetonemecký volebný blok, získala o dva mandáty menej než by bola mala pri ideálnom delení dostať, z nich jeden nepripadol práve českým Nemcom. Na Slovensko pripadlo z mandátov maďarsko-nemeckej koalície osem, na Podkarpatskú Rus jeden, ďalší mandát sa „stratil“ pri rozdelení zostatkových hlasov. V týchto voľbách však boli na Slovensku zvolení poslanci maďarskej národnosti aj na agrárnickej (jeden) a komunistickej (jeden) kandidátke, na ktorej bol zvolený aj maďarský poslanec na Podkarpatskej Rusi. Siedmi rusínski poslanci na Podkarpatskej Rusi boli zvolení, podobne ako v predchádzajúcich voľbách, na koaličných kandidátkach československých strán a komunistickej strany. Najväčšou udalosťou volieb v roku 1935 bolo však víťazstvo Sudetonemeckej strany, ktorá získala najviac hlasov zo všetkých strán, no o jeden mandát menej (44) ako agrárna strana (45). „Volebná matematika“ (napr. aj jediný mandát, ktorý sa pridelenil v treťom skrutíniu, pripadol agrárnej strane) v tomto prípade pripravila túto nemeckú stranu (oproti „ideálnemu“ rozdeleniu) o jeden mandát a naopak, pridala dva mandáty agrárnej strane. Ďalšie tri nemecké strany získali počet mandátov primeraný počtu ich hlasov.²⁰

* * *

Výsledky parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929 a 1935 ukázali, že niekoľkokrát novelizovaný volebný zákon č.123/1920 Zb. z 29. 2. 1920 vo vysokej miere spĺňal princíp spravodlivosti voči menšinám a ich politickým stranám, predovšetkým voči nemeckým politickým stranám v českých krajinách. Samozrejme nebola to „*naprostá spravodlivosť*“, ale prvorepublikový volebný zákon bol konštruovaný tak, aby sa pôvodné nerovnosti pri rozdelení mandátov na volebné kraje kompenzovali v značnej miere systémom troch skrutínií, aj keď v prípade maďarských strán strata mandátov bola primárne dôsledkom veľmi vysokého počtu hlasov na mandát v tých volebných krajoch, v ktorých boli najsilnejšie. Napriek tomu však maďarská menšina, podobne ako aj iné menšiny v republike, bola v československom parlamente zastúpená nepomerne reprezentatívnejšie, a teda spravodlivejšie než boli zastúpené nemaďarské národy a národnosti v predprevratovom uhorskom parlamente. A to aj preto, že i celoštátne československé strany umožňovali na svojich kandidátkach získať mandát príslušníkom národnostných menšín bez toho, aby museli zaprieť svoju národnosť. V Uhorsku, predovšetkým v dôsledku vtedy platného volebného zákona, ako aj v dôsledku mocenskopo-

20 Pozri Statistická ročenka republiky Československé, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 269-270, tiež www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

litických zásahov uplatňovaných štátnou mocou vo volebnej kampani i priamo pri voľbách, boli možnosti menšinových strán získať primerané zastúpenie v parlamente podstatne redukované, a teda neporovnateľné s možnosťami menšinových strán v medzivojnovnej ČSR.

(2008)

17. KAPITOLA

POLITICKÉ STRANY PRVEJ ČSR V SILOČIARACH NÁRODNÝCH ANTAGONIZMOV A DOČASNEJ SPOLUPRÁCE

V čase, keď sa po prvej svetovej vojne pripravovala mierová zmluva s porazenými Ústrednými mocnosťami, v prvom bode francúzskeho textu memoranda československej vlády o postavení národností v Československu bol vyjadrený zámer formovať organizovanie štátu tak, že sa prijímú „za základ národných práv princípy uplatnené v ústave Švajciarskej republiky, čiže vytvorí sa z Československej republiky istý druh Švajciarska, berúc, samozrejme, do úvahy špeciálne podmienky v Čechách“.¹ Pod švajciarskymi ústavnými princípmi uplatňovanými s prihliadnutím na špecifické podmienky „Čiech“ sa malo rozumieť všeobecné volebné právo s využitím pomerného systému a jazykové práva národnostných menšín. O štátoprávnej inšpirácii švajciarskou ústavou sa v memorande nehovorilo nič.

Tému švajciarskeho vzoru pre mladú ČSR otváral vo svojich rozhovoroch pre zahraničnú tlač aj prezident T. G. Masaryk, najmä v prvých mesiacoch jestvovania štátu,² no k téme sa vrátil aj vo svojom diele *Světová revoluce*, keď v záverečnej kapitole *Demokracie a humanita* uvádza, že pre republiku sú štyri hlavné vzory – Švajciarsko, Francúzsko, USA a do istej miery aj cisárske Nemecko a doplňuje: „Ve všech republikách se uplatňuje princip federální a autonomistický, to leží v samé osnově demokracie: demokracie značí svobodu a tudíž samosprávu co nejširší.“³

Československá republika sa však napriek prihláseniu sa k švajciarskemu vzoru nestala štátoprávne ďalšou Švajciarskou konfederáciou v stredno-východnom regióne Európy, naopak, republika fungovala ako centralisticky spravovaný štát so značne redukovanými kompetenciami samospráv na všetkých ich úrovniach. V novom štáte sa nesformoval, ba ani len nezačal formovať nový politický národ zahrňujúci všetkých občanov republiky, bez ohľadu na ich národnosť, a nevytvoril sa ani politický „československý národ“ v užšom slova zmysle, zjednocujúci aspoň Čechov a Slovákov.

1 Dokument č. 204. 1919, 20. května. Paříž – Memorandum vlády ČSR mírové konferenci k postavení národnostních menšin v Československu, in: *Dokumenty československé zahraniční politiky A/2/1. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920, sv. I (listopad 1918 – červen 1919)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2001, s. 324.

2 Pozri MASARYK, Tomáš G.: *Cesta demokracie I Projevy – články – rozhovory 1918 – 1920*, Praha, Masarykův ústav AV ČR 2003, s. 71-72, 100, 121, 152, 155. Ide o všeobecné prihlásenie sa k švajciarskemu vzoru. V novinách *Die Zeit* však poznamenáva: „Kantonální ústava Švýcarska, které čítá jen tři miliony obyvatel, sotva se může brát za příklad.“ (s. 152)

3 MASARYK, Tomáš G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914 – 1918. Vzpomíná a uvažuje T. G. MASARYK*, Praha, Orbis a Čin 1928, s. 576.

Dôvody boli predovšetkým historické. Československo nemalo, pochopiteľne, možnosť zažiť vyše šesťstoročný (od roku 1291 do začiatku 20. storočia) švajciarsky „príbeh“ oslobodzovania (ale aj dobývania nových území) a konfedačného zjednocovania sa kantónov.⁴ A v ére moderných masových politických strán, teda od prelomu 19. a 20. storočia, nepoznali naše krajiny (ani za monarchie ani za prvej ČSR) formovanie sa celoštátnych politických strán bez ohľadu na národnosť, ktorých pôsobenie spoluvytváralo moderný politický švajciarsky národ. Takými boli strany predstavujúce základné politické orientácie modernej doby vo Švajciarsku – liberálnu, (kresťansko-) konzervatívnu, živnostensko-stavovskú a sociálnodemokratickú.⁵

V predlitavskej časti habsburskej monarchie, v tomto prípade v českých krajinách, sa od začiatku formovania moderného stranického systému v 60. rokoch 19. storočia a osobitne v ére masových politických strán od konca 19. storočia formovali dva paralelné stranické systémy na etnickom základe – nemeckorakúsky a český. V oboch systémoch sa uplatnili v zásade rovnaké politické prúdy, založené na niekoľkých základných konfliktných politických líniiach – prúd (národno)liberálny, agrárno-stavovský, kresťansko-sociálny (katolícko-ludový) a sociálnodemokratický, pričom niektoré prúdy (najmä liberálny a ľudový) zahŕňali súčasne niekoľko samostatných strán.⁶ Tieto dva etnicky antagonisticke stranické systémy – s istou výnimkou socialnodemokratických strán a katolíckych ľudových strán – sa v ére stupňujúceho sa nacionalizmu počas svetovej vojny a po jej ukončení v novom československom štáte potvrdili a značne petrifikovali. Dodajme, že prejavom nacionalizmu už v predvojnovnej monarchii bola v oboch národných spoločenstvách rastúca dominancia národnarstva v stranách národnoliberalnej orientácie a zrod robotníckych či socialistických strán bez marxistického základu, zato so silným národným aj antisemitským prvkom.⁷

Odlišná bola po vzniku ČSR stranicko-politická situácia na Slovensku. Prakticky všetky slovenské politické prúdy pôsobiace pred vojnou pod firmou Slovenskej národnej strany (s výnimkou sociálnodemokratickej strany) vstúpili do československého štátu so slabo rozvinutými stranickými štruktúrami a takisto maďarské politické strany sa museli znovu sformovať. No po novom sformovaní stranický systém na Slovensku do veľkej miery odrážal systém politických strán v českých krajinách aj s jeho štiepením sa podľa uvedených základných línii, vrátane jeho národnostného štiepenia, ktoré sa ukázalo ako hlavná a fakticky neprekonateľná prekážka na ceste k integrácii strán so v zásade zhodnou ideovou a politicko-záujmovou orientáciou.⁸

* * *

4 Pozri HONZÁK, F. a kol.: *Evropa v proměnách staletí*, Praha, Nakladatelství Libri 1997, s. 651-657.

5 Pozri STRMISKA, M. a kol.: *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*, Praha, Portál 2005, s. 325-331, 337-341.

6 K formovaniu stranických systémov v Predlitavsku pozri MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds.): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí českých zemích a v Československu 1861 – 2004, 1. díl: Období 1861 – 1938*, Brno, Nakladatelství Doplněk 2005, s. 17-47.

7 Pozri tamže, s. 535-550.

8 O vývine politického stranictva na Slovensku pozri LIPTÁK, L. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1861 – 1990*, Bratislava, Archa 1992.

V súvislosti s charakteristikou, resp. kvalifikáciou politických strán medzivojnového Československa treba poukázať na fakt, že za protiklad občianskeho princípu sa v tom čase nepovažoval princíp národný či nacionalistický, ale socialistický. Mimoriadne sa to prejavilo pri formovaní občianskej koalície v roku 1926, keď na jej platforme stáli nesocialistické strany prakticky všetkých národností ČSR a v opozícii sa ocitli socialistické strany takisto všetkých národností a samozrejme aj internacionalistická komunistická strana. Národný až nacionalistický element sa pritom v rôznej miere uplatňoval, najmä po vzniku republiky, prakticky vo všetkých politických stranách, aj socialisticky orientovaných. Príznačné bolo národne podmienené odmietnutie volebnej koalície pred prvými parlamentnými voľbami roku 1920 medzi československou sociálnou demokraciou a Maďarsko-nemeckou sociálnodemokratickou stranou pražským straníckym vedením československých sociálnych demokratov.⁹

Slovenskí predstavitelia najsilnejšej medzivojnovnej občianskej strany – republikánskej, resp. agrárnej diskutovali o nacionalizme, jazykovo-kultúrnom československom nacionalizme ako dôležitom faktore politického a spoločenského života, a to aj z hľadiska československej budúcnosti. Napr. Vavro Šrobár hovoril o „*programe jednoty kultúrnej a národne-československej*“ a zdôraznil: „*Budeme túto jednotu ducha, pokroku, bratstva a lásky budovať jazykmi dvoma alebo jedným... Budeme sa vynasnažovať, aby na území nášho štátu vytvoril sa národ pokrokový...*“¹⁰ Anton Štefánek zasa pripomenul význam nacionalizmu v živote slovenského národa, keď poukazoval na dva nacionalizmy pôsobiace v slovenskom prostredí a vyslovil predpoklad, že „*otázka československého nacionalizmu (ktorého prívržencom bol aj A. Štefánek – pozn. M. Z.) a nacionalizmu martinského sa rozhodne v školách. Preto kladieme taký dôraz na postavenie školstva...*“¹¹

Otázke nacionalizmu, osobitne v strednej Európe, sa dlhodobo venoval vodca slovenských agrárnikov Milan Hodža. V prednáške *Moderný nacionalizmus*, ktorá odznela v cykle *Nezávislej jednoty československých legionárov* 17. apríla 1932,¹² poukázal na význam moderného nacionalizmu pri formovaní veľkých západných národov, pričom sa oprel o názor Giuseppe Mazziniho, bojovníka za zjednotenie Talianska v 19. storočí, podľa ktorého znamená moderný nacionalizmus „*akciu, kultúrny a mravný program*“. Odmietol tiež názor, že v Čechách je už nacionalizmus prekonaný, pretože „*je životnou úlohou terajšej generácie nie prekonávať, ale len tvoriť a vytvoriť silný, organicky jednotiaci nacionalizmus Čechov a Slovákov*“.¹³ V publikácii *Federácia v strednej Európe*, vydanéj za druhej svetovej vojny a predstavujúcej istú bilanciu štyroch desaťročí 20. storočia s predstavou o možnom spravodlivejšom a bezpečnejšom usporiadaní strednej Európy po vojne, sa Hodža opäť vracia k téme nacionalizmu, o ktorom hovorí, že vo vývine ľudstva je „*nevyhnutným štádiom*“. Odmietla, prirodzene, pokusy „*riešiť prob-*

9 O úvahách o spoločnej kandidátke a jej následnom odmietnutí pozri *Robotnícke noviny* č. 10 z 22. 1. 1920, č. 11 z 24. 1. 1920, č. 17 zo 7. 2. 1920, č. 43 z 24. 3. 1920.

10 Šrobárovo slová odzneli na prednáške v pražskej Plodinovej burze 29. 3. 1926 usporiadanej Sdružením pokrokových organizácií. Pozri *Slovenský denník* č. 76a z 31. 3. 1926, s. 1.

11 *Slovenský denník* č. 22a z 28. 1. 1926, s. 2.

12 Pozri HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*, Bratislava, Kalligram 1997, s. 53-64.

13 Tamže, s. 58.

lém nacionalizmu v duchu nacistického Lebensraumu, musíme ho riešiť v rámci európskeho kultúrneho vývoja".¹⁴ Má to platiť tak pre veľké, západoeurópske národy, ako aj pre malé národy strednej Európy, kde sú nacionalizmus a demokracia popretkávané a vyvíjali sa bok po boku.

Aj uvedené názory politických praktikov a teoretikov medzivojnových občianskych strán teda pripomínajú každodennú prítomnosť národných myšlienok a z nich prameniacich činov v politike prvej Československej republiky. Faktor súdobého národnarstva a v rôznej sile aj vypätého nacionalizmu určoval, a najmä v prvých rokoch republiky, ako aj v závere jej medzivojnovnej existencie významne limitoval tak v prípade československých, ako aj menšinových politických subjektov možnosti spolupráce inak stavovsky, konfesiónálne alebo ideovo-politickými základmi blízkych strán.

* * *

V ďalšom texte sa pokúsim vyznačiť limity a možnosti vnútroštátnej súčinnosti strán v rámci „stranícko-politických rodín“, z ktorých niektoré na medzinárodnej úrovni pôsobili v tom čase aj oficiálne. Mám na mysli najmä II. (sociálnodemokratickú) internacionálu a neskoršie založenú agrárnu Zelenú internacionálu. KSČ ako súčasť III. internacionály sa postupne a len sčasti stala konštruktívnym partnerom ostatných československých politických strán až v druhej polovici 30. rokov, keď sa zmenila politická taktika moskovského centra III. internacionály voči „buržoáznodemokratickým“ krajinám. Východiskom môjho skúmania sú volebné výsledky strán v štyroch prvorepublikových voľbách do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia, na ktorých vidno politickú silu jednotlivých politických strán a najmä potenciálnych stranických blokov, a vývin potenciálnej sily týchto stranických blokov v priebehu necelého dvadsaťročia prvej ČSR.

Zrod Československej republiky sa niesol v znamení dvoch dramatických procesov charakterizujúcich sociálnopolitické pomery v závere Veľkej vojny, ktoré pôsobili súčasne a vo svojej spontánnosti aj prepojene a ktoré sa nemohli neprejavíť v postojoch a činnosti politických strán formujúcich sa a pôsobiacich na pôde nového štátu. Jedným bol dramatický rozpad rakúsko-uhorského súštátia, prinášajúci vznik, resp. územnú „rekonštrukciu“ niekoľkých štátov východne od Nemecka, medzi Baltikom a Adriatikom. Druhým dramatickým procesom bol mohutný sociálny zápas aj s pokusom zúčtovať s tými spoločenskými vrstvami, ktoré dovtedy vládli a ktorým sa pripisovala – viac či menej oprávnene, podľa toho, ku ktorému národu patrili – aj zodpovednosť za rozpútanie svetovej vojny a všetko utrpenie, ktoré vojna priniesla. Tieto dva procesy, ba zdvihnuté vlny politických zápasov sa prejavili aj vo formovaní politických postojov a programov politických strán pred prvými parlamentnými voľbami v apríli 1920.

Na ľavej strane politického spektra stáli tri československé socialisticky orientované strany – Československá sociálnodemokratická robotnícka strana, od nej odštiepení Pokrokoví socialisti (modráčkovci), odmietajúci radikalizujúce tendencie v sociálnodemokratickej strane a Československá strana socialistická, pred vojnou národno-

¹⁴ Tamže, s. 216.

sociálna, ktorá sa po vojne tiež radikalizovala, no jasne stála na pozíciách nového štátu. Tento ľavicový, či stredolavicový priestor zaberali aj nemeckí sociálni demokrati v českých krajinách a maďarsko-nemeckí sociálni demokrati na Slovensku. Podľa názvu by mala do tejto skupiny socialistických robotníckych strán patriť aj Nemecká národnosocialistická robotnícka strana, no v tejto strane natoľko dominoval protičeskoslovenský nacionalizmus a iredenta, že do volieb uprednostnila koalíciu s Nemeckou národnou stranou, typickou stranou meštianskych vrstiev.

Na pozíciách širokého politického streda stála skupina strán katolíckych, ľudových, resp. kresťansko-sociálnych, vychádzajúcich z pápežských sociálnych encyklik a brániacich záujmy cirkvi a katolíckych veriach. Najsilnejšia z nich bola Československá strana ľudová, pôsobiaca predovšetkým v českých krajinách, podobne ako Nemecká kresťansko-sociálna ľudová strana, na Slovensku Slovenská ľudová strana a Maďarsko-nemecká kresťansko-socialistická strana, obidve nadväzujúce na politické pôsobenie v Uhorsku.

O voličov v širokom politickom stredne sa uchádzali aj stavovské strany, či už agrárne alebo živnostnícko-obchodnícke, takisto nadväzujúce na svoju predvojnovú činnosť, no v prípade živnostníkov všetkých národností zoskupujúcich sa z pôvodne menších strán. Najsilnejšia z týchto strán bola pôvodne česká republikánska strana československého vidieka a Domoviny, za ňou nasledovala Slovenská národná a roľnícka strana, v ktorej sa dočasne spojili slovenskí agrárci a národnári, nemeckí agrárci sa stranicky sformovali pod názvom Zväz pôdohospodárov (bez etnického určenia názvu) a s nimi kooperovala aj Nemecká živnostenská strana, ktorá nikdy nekandidovala samostatne. Maďarskí agrárci, stranicky ešte v zárodku, išli do prvých volieb pod skráteným názvom Maďarská maloroľnícka strana, ktorá sa však obracala aj na maďarských živnostníkov. Do skupiny stavovských strán patrila, prirodzene, aj Československá živnostensko-obchodnícka strana stredostavovská, pôsobiaca spočiatku v českých krajinách a ako jediná zo živnostníckych strán schopná pôsobiť ako samostatná politická sila.

Popri týchto troch len potenciálnych politických blokoch sa uchádzali o dôveru voličov jednoznačne národne orientované politické strany v českom aj nemeckom prostredí: Dedička českých národno-liberálnych strán pôsobiacich pod rôznymi názvami pred prevratom – Československá národná demokracia a veľkonemecky a iredentisticky orientovaná Nemecká národná strana. Prvý a poslednýkrát kandidovala samostatne Nemecká demokratická slobodomyselná strana, politický subjekt združujúci intelektuálov, nadväzujúci na pokrokové liberálne prúdy spred vojny a pripravený spolupracovať s československou vládou. Táto strana sa pomerne rýchle dostala do sporov s nacionalisticky orientovanými nemeckými stranami.¹⁵

Parlamentné voľby v apríli 1920 potvrdili politické nálady a očakávania tých čias, a síce víťazstvo sociálnodemokratických strán celoštátne aj v jednotlivých národných spoločenstvách, v rámci ktorých sociálni demokrati vyhrali ešte výraznejšie ako celoštátne. V 281-člennej Poslaneckej snemovni NZ získali sociálni demokrati všetkých

15 Podrobnejšie o členení stranického spektra po vzniku ČSR pozri MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds.): c. d., s. 593-942.

národností 112 mandátov (československí – 74, nemeckí 31, maďarsko-nemeckí – 4 a Mondráčkova strana 3) a ak prirátame k nim 24 poslancov Čs. strany socialistickej, ktorá koalovala s československými sociálnymi demokratmi, predstavoval tento potenciálny blok 136 mandátov, približoval sa teda k absolútnej väčšine,¹⁶ no táto sila sa však nemohla jednotne uplatniť pre vyššie spomenuté dvojité štiepenie, ktoré prebiehalo už pred voľbami. Vo všetkých stranách sa viedol boj medzi reformným a revolučným prúdom, ktorý sa naplno prejavil krátko po voľbách. A už pred voľbami dali nemeckí sociálni demokrati vedení Josefom Seligerom, ako aj maďarsko-nemeckí sociálni demokrati vedení Paulom Wittlichom zreteľne najavo odmietavý postoj k mladej republike a dožadovali sa práva sa sebaurčenie. Na tomto stanovisku zostávali aj po voľbách, čo prakticky vylučovalo spoluprácu medzi tromi socialnodemokratickými stranami.

Podobne sa vyvíjala situácia vo vzťahoch medzi československými a menšinovými stranami v opäť len potenciálnom bloku stavovských (agrárnych a živnostníckych) strán, ktoré spolu získali 58 mandátov, no aj tento súčet bol len virtuálny, pretože v tom čase nemohlo dôjsť k spolupráci medzi agrárnikmi českými a slovenskými (so 40 mandátmi) a čs. živnostníkmi (6 mandátov) na jednej strane a agrárnikmi so živnostníkmi nemeckými a maďarskými (12 mandátov) na strane druhej. Katolícke ľudové, resp. kresťansko-sociálne strany takisto ponúkali podobný obraz národnostnej nezhody, ako predchádzajúce dva potenciálne ideovo-politické bloky: na jednej strane československí a slovenskí ľudovci s 33 mandátmi a v politicko-národnostnom protiklade nemeckí a maďarsko-nemeckí kresťanskí sociáli či socialisti s 15 mandátmi.

Nacionalisticky orientovaná Československá národná demokracia s 19 mandátmi a dve nemecké strany koalované na nacionálnom a revizionistickom programe s 15 mandátmi nemohli a priori hľadať a nachádzať cestu k nejakej spolupráci. V tomto etnickom pnutí ostali nemeckí liberálni demokrati osamotenými politickými „bezdomovcami“.¹⁷

Prvá povolebná, inak druhá „červeno-zelená“ Tusarova vláda, skladajúca sa z najužšej koalície československých sociálnych demokratov, československých socialistov a československých agrárnikov, získala dôveru poslaneckej snemovne len vďaka ad hoc podpore, resp. neprítomnosti pri hlasovaní niekoľkých mimovládnych poslancov, no v dôsledku definitívneho rozštiepenia sa sociálnych demokratov vydržala necelé štyri mesiace a v septembri 1920 prepustila miesto prvej úradníckej vláde.

* * *

Vlády „celonárodnej koalície“, ktorých koaličný základ sa postupne formoval v parlamentnom zákulisí počas úradníckej vlády,¹⁸ mali ešte zvýrazniť československé etnicko-

16 Volebné výsledky a rozdelenie poslaneckých mandátov pozri in: Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, rok 1921, č. 2, s. 12-16, tiež Ročenka Československé republiky 1922, roč. I., s. 89-91.

17 K postojom menšinových strán v prvom zvolenom československom parlamente pozri PEROUTKA, F.: *Budování státu, sv. III., 1920*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1991, s. 1139-1146

18 Nevyhnutnosť parlamentnej „záštity“ nad politicky slabou úradníckou vládou nútila k spolupráci tri strany bývalej „červeno-zelenej“ koalície s dovtedy ignorovanou „pápeženeckou“ Československou ľudovou stranou a výrazne pravicovou Československou národnou demokraciou.

politické fundamenty nového štátu. Tri takto označené vlády, ktoré sa pod vedením Edvarda Beneša a Antonína Švehlu vystriedali medzi novembrom 1921 a marcom 1926, sa skladali výlučne z piatich, resp. šiestich československých politických strán, čo vylučovalo chápanie tejto „celonárodnosti“ v zmysle politického národa, spájajúceho občanov štátu bez ohľadu na ich etnicitu.

Koncom prvej polovice 20. rokov sa však začali meniť aj postoje niektorých nemeckých politických strán k Československu a k spolupráci s československými politickými stranami. Súviselo to s postupnou vnútornou konsolidáciou republiky a jej zakotvením vo versailleskom mierovom systéme a naopak, so zaujatím Nemecka vlastnými problémami a úsilím o obnovu medzinárodného postavenia mladej nemeckej republiky. Navyše, v 20. rokoch ČSR nepredstavovala hlavný cieľ nemeckého revizionizmu, ten bol zamierený predovšetkým na Poľsko, kým s Československom boli vzťahy usporiadané už na začiatku toho desaťročia.¹⁹ Strany nemeckej menšiny v ČSR nemohli teda počítať s výraznejšou ríšskou podporou ich pôvodných revizionistických požiadaviek a niektoré z nich začali „otáčať“ svoju politiku smerom k možným československým partnerom, resp. pripravovať sa na prechod od politiky negativistickej k politike aktivistickej voči republike. A platilo aj opačne, že normalizáciu vzťahov s „Nemcami“ považovali za potrebnú aj československí politici, na poprednom mieste prezident Masaryk aj minister zahraničných vecí Beneš, a to aj s rizikom odporu zo strany českej nacionalistickej tlače.²⁰

Odlišne sa vyvíjal vzťah maďarských strán k československému štátu už aj preto, že revizionistická politika horthyovského Maďarska sa rozbehla hneď po uzavretí mierovej zmluvy v Trianone. Maďarské politické strany zostávali v zásade na negativistických pozíciách s jednou malou výnimkou, ktorú spomeniem nižšie.

O tom, či a aká bude zmena v politike aspoň niektorých nemeckých strán voči ČSR, sa malo rozhodnúť po predčasných parlamentných voľbách v novembri 1925.²¹ Voľby znamenali jasnú porážku pre obidve sociálnodemokratické strany (československú a nemeckú, maďarsko-nemecká, už v rozklade, ani nekandidovala) a len mierne posilnenie československých socialistov. Tento pomyselný blok klesol zo 136 na 74 mandátov už v 300-člennej poslaneckej snemovni. Na krajnej strane ľavého spektra sa etablovala komunistická strana so 41 mandátmi, tá však v tom čase nebola politicky akceptovateľná pre žiadnu vládnu koalíciu.

Najúspešnejšie s 83 mandátmi boli stavovské strany, bez ohľadu na národnosť, tak agrárne, ako aj živnostnícka. Československí agrármci získali 45 mandátov, nemeckí agrármci v koalícii s maďarskými 24 mandátov (z nich 5 Maďarská národná strana,

K nim sa v tretej „celonárodnej koalícii“ pridali ešte československí živnostníci. Zloženie vlád „celonárodnej koalície“ pozri ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém, in: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu 1918 – 1939*, Bratislava, Veda 2004, s. 600-601.

19 Pozri MORAVCOVÁ, D.: *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918 – 1932*, Praha, Nakladatelství Karolinum 2006, s. 62-64.

20 K zmene nemeckej politiky v ČSR k aktivizmu pozri KLIMEK, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII, 1918 – 1929*, Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 479-480.

21 Výsledky volieb in: *Ročenka Československé republiky 1926, roč. V*, Praha, s. 315-316 a *Ročenka Československé republiky 1927, roč. VI*, Praha, s. 61-64.

pôvodne Maďarská maloroľnícka strana) a jeden mandát získali aj samostatne kandidujúci rusínski agrármici, viac ako dvojnásobne sa posilnili československí živnostníci s 13 mandátmi. Posilnili sa aj ľudové a kresťansko-sociálne strany, ktorým pripadlo 72 mandátov, z nich československým lidovcom 31, slovenským ľudákom 23, nemeckým kresťanským sociálom 13, maďarským kresťanským sociálom, či socialistom 4 mandáty a jeden mandát získali poľskí katolíci.

Len 30 mandátov, jednu desatinu zo všetkých, získali tri vyslovene nacionálne, resp. nacionalistické strany, z nich 13 československí národní demokrati, tí však boli štáto-tvornou stranou a ďalšie mandáty dve nemecké strany zastávajúce konzekventne negatívistický postoj voči ČSR – nemeckí nacionáli 10 mandátov a nemeckí národní socialisti 7 mandátov. Už tieto volebné výsledky nemeckých ostro nacionalistických strán naznačovali významné oslabenie negativistickej politiky a nástup aktivistickej v nemeckom prostredí.

A. Švehla síce zostavil ešte raz vládu „celonárodnej koalície“, tá sa však rozpadla pre neprekonateľné nezhody medzi socialistickými a občianskymi stranami už po troch mesiacoch. Počas druhej úradnickej vlády sa začala črtať cesta k vytvoreniu vlády zloženej len z občianskych strán za účasti dvoch nemeckých a v rámci nemeckých agrármikov aj agrármikov maďarských. Úsilím M. Hodžu sa ešte za úradnickej vlády podarilo vytvoriť parlamentnú väčšinu siedmich občianskych strán, ktorá sa v októbri 1926 zmenila opäť pod premierskym vedením dlhší čas chorého A. Švehlu na väčšinu vládnu. Koalícia československo-nemeckej občianskej koalície, ľavicou označovaná za „panskú“ sa v januári 1927 rozšírila aj o HSLS, takže do jesene toho roku zahŕňala politické strany štyroch najväčších etník v republike, o čom sa veľmi uspokojivo vyjadril aj prezident Masaryk.²²

Vznik a pôsobenie tejto koalície boli napriek ostrej kritike opozičných strán novou skúsenosťou najmä vo vnútornej politike československého štátu, ukázalo sa že vládne zostavy sa nemusia redukovať len na československé strany, pretože ani stranám národnostných menšín nestoja neprekonateľné prekážky na ceste k vládnej politike. Nové vládne strany – nemeckí agrármici (a v ich klube aj poslanci Maďarskej národnej strany a Spišskonemeckej strany), nemeckí kresťanskí sociáli a slovenskí ľudáci spolu so štyrmi občianskymi stranami bývalej „celonárodnej“ koalície – agrárnikmi, lidovcami, národnými demokratmi a živnostníkmi dostali šancu predviesť ak vládnu etnický síce rôzne, ale politicky a straníckymi záujmami blízke strany, stojace na platforme československého štátu.

Táto príležitosť bola však využitá len čiastočne, pretože práve politicky aj záujmami blízke občianske strany vyčerпали svoj potenciál prakticky za tri roky a zánik ich koalície vyústil do ďalších predčasných volieb v októbri 1929. Svoju rolu v rýchlom vyčerpaní sa tejto koalície hrali aj národnostné a štátoprávne otázky. Ako prví skončili v koalícii už v októbri 1927 maďarskí agrármici pod značkou Maďarskej národnej strany, s ktorými sa rozišli agrármici nemeckí, pretože Maďari nezaujali jasné stanovisko za republiku počas

22 Podrobnejšie o Masarykovom úsilí o zapojenie Nemcov do československej vládnej politiky pozri v NEUDORFLOVÁ, M. L. (ed.): Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka, Praha, Masarykův ústav AV ČR 2002, osobitne štúdie J. Firsova a K. Gajana.

revizionistickej kampane lorda Rothermera na prospech Maďarska. Štyria Maďari a jeden hungaristicky orientovaný spišský Nemec museli opustiť klub Zväzu pôdohospodárov. Od tých čias ostávali obidve veľké maďarské strany až do konca prvej ČSR na negatívistickej pozícii voči štátu. Krátko pred voľbami opustili koalíciu ľudáci, ktorí sa pre konflikty s koalíčnými partnermi pre Tukovu trestnú kauzu a v obave z volebného neúspechu rozhodli vstúpiť do volebnej kampane ako opozičná strana. Nepomohlo im to a zaznamenali značné volebné straty.

Vláda občianskych strán pôsobila však aj na zblížovanie sa niektorých opozičných strán zhodnej ideovej orientácie, ale etnicky odlišných, predovšetkým sociálnych demokratov československých a nemeckých. Prejavilo sa to napr. už v roku 1927 pri prerokúvaní niekoľkých návrhov zákonov, týkajúcich sa ozbrojených síl štátu, keď nemeckí sociálni demokrati hlasovali zhodne s československými sociálnymi demokratmi a národnými socialistami.²³

* * *

Októbrové parlamentné voľby roku 1929 teda nielen uzavreli jeden experiment spoločnej vlády československých a nemeckých strán, ale poskytli aj nové možnosti a tie sa pod taktovkou agrárnika Františka Udržala realizovali v novom type koalíčnej vlády československých a nemeckých strán, nazývanej „široká“ či „koncentračná“, ktorá postupne pod tromi agrárnickými premiérami vydržala do jari 1938.

Volebné výsledky z októbra 1929 priniesli niekoľko presunov v sile straníckych politicko-záujmových zoskupení.²⁴ Najsilnejším straníckym zoskupením sa opäť stalo socialistické s 92 mandátmi, pričom najväčší počet aj najväčší prírastok mandátov zaznamenali československí sociálni demokrati (39 mandátov) nasledovaní československými národnými socialistami (32 mandátov) a nemeckými sociálnymi demokratmi (21 mandátov). Na extrémnej ľavici sa významne oslabili komunisti, ktorí získali len 30 mandátov.

Zoslabol aj blok stavovských, agrárno-živnostenských strán so ziskom 74 mandátov a s tým, že československí agrárnici získali jeden mandát, no nemeckí agrárnici klesli na 16 mandátov a aj československí živnostníci stratili jeden mandát. Blok ľudových, resp. kresťansko-sociálnych strán takisto zoslabol, a to na 58 mandátov, pretože stratili československí ľudovci (25 mandátov) aj slovenskí ľudáci (19 mandátov), len nemeckí kresťanskí sociáli zosilneli o jeden mandát (14 mandátov).

Zoslabenie stavovských a konfesiónálnych strán bolo spôsobené aj presunom maďarských agrárnikov a poľských katolíkov do skupiny rôznorodých národných strán, ktorá sa značne zväčšila počtom parlamentných strán aj počtom mandátov – spolu na 46 mandátov. Na československej strane v rámci tejto skupiny zosilnela národná demokracia o dva mandáty na 15 mandátov, no pribudla Liga proti viazaným kandidátnym listinám, združujúca Stříbrného národne orientovaných socialistov a československých

23 Rozpravu k týmto zákonom pozri Parlamentná knižnica NS RČS 1925-1929, PS, 68. – 71. schůze, www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/

24 Výsledky volieb in: *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, roč. X. (1929) č. 145, Řada B, č. 6, s. 1190-1192, tiež Ročenka Československé republiky 1930, roč. IX, s. 55-56, 230-235.*

fašistov, ktorá získala 3 mandáty. Medzi stranami národnostných menšín prvýkrát kandidovala so ziskom 9 mandátov koalícia Krajinskej kresťansko-socialistickej, Maďarskej národnej a Spišskonemeckej strany, v ktorej po nedávnej rothermerovskej kampani dominoval národný, hungaristický princíp. Nemecké nacionalistické strany (nacionálna aj národnosocialistická), kandidujúce opäť samostatne, získali v súčte 15 mandátov, stratili teda dva, čo v čase vrcholiacej konjunktúry signalizovalo relatívne malú podporu nemeckej národnostnej menšiny pre negativistickú politiku. Do tejto skupiny treba zaradiť aj koalíciu poľsko-židovských strán, v ktorej takisto prevládala národnostný aspekt politiky a ktorá získala 4 mandáty.

Napriek posilneniu skupiny nacionalistických strán, bola paleta strán pripravených vytvoriť vládnu koalíciu taká široká, že koalícia bola najprv zložená z ôsmich strán, z nich šesť patrilo do roku 1926 do bývalej „*celonárodnej koalície*“, v roku 1929 rozšírenej o nemeckých sociálnych demokratov a agrárnikov. Sila novej koalície bola taká, že sa zaobišla bez slovenských ľudákov aj nemeckých kresťanských sociálov (v čom sa premietlo aj oslabenie skupiny konfesionálnych katolíckych strán). Od apríla 1932 pôsobila bez živnostníkov, a od februára 1934 stratila aj národných demokratov, takže do nasledujúcich volieb išla zredukovaná na šesť strán.

* * *

„Široká“ či „koncentračná“ koalícia československých a nemeckých strán dokázala pod vedením F. Udržala a po ňom Jana Malypetra prežiť ťažké časy hospodárskej krízy aj zásadný zvrät v európskej politike po nástupe nacistov k moci v Nemecku, no vnútropolitický a zahraničnopolitický vývin v prvej polovici 30. rokov ju nemohol nepoznačiť. Malo sa to prejavíť vo výsledku posledných parlamentných volieb v máji 1935. Ešte v rokoch pred voľbami nastali niektoré zmeny na československej straníckej scéne.

Predovšetkým bola na jeseň roku 1933 zastavená činnosť dvoch nemeckých nacionalistických strán – nacionálnej a národnosocialistickej, no na ich miesto nastúpil Sudetonemecký vlastenecký front, v ktorom sa zjednotili nositelia politického negativizmu v nemeckej národnostnej menšine. Tento politický subjekt sa krátko pred voľbami premenoval na Sudetonemeckú stranu a mal sa stať vážnou výzvou a hrozbou pre nemecké aktivistické strany. Už roku 1932 sa sformovalo spojenectvo HSLS a SNS, ktoré v roku 1935 išlo do volieb spolu s jednou rusínskou stranou a poľskými stranami pod názvom Autonomistický blok, čím sa akcentoval národný (národnostný) charakter tohto volebného zoskupenia.

Májové voľby roku 1935 sa konali v čase ešte doznievajúcej hospodárskej krízy, najmä v periférnych regiónoch republiky, vrátane sudetonemeckých. Ťažký dosah hospodárskych pomerov na životy veľkej časti obyvateľstva a súčasne hospodársky vzostup aj so životnou úrovňou v nacistickom Nemecku otriasli inklináciou nemeckého obyvateľstva k aktivistickej politike a stranám, ktoré ju reprezentovali a súčasne posilnili stranu, ktorá ponúkala iné riešenia. Svedčia o tom aj výsledky volieb.²⁵

25 Volebné výsledky in: *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, roč. XVI. (1935), č. 47, řada B. č. 4 s. 342-344, tiež Statistická ročenka Republiky československé, Praha, Státní úřad statistický 1936, s. 269-270.*

Predovšetkým oslabili všetky tri ideovo-záujmové bloky politických strán, ktoré sa podieľali na vláde, aj keď s rôznym dopadom na jednotlivé strany. Oslabil sa socialistický blok na 77 mandátov, aj keď československí sociálni demokrati (38 mandátov) stratili len jeden mandát, československí národní socialisti (28 mandátov) 4 mandáty, ale nemeckí sociálni demokrati (s 11 mandátmi) až 10 mandátov. Krajná ľavica – komunisti s 30 mandátmi stagnovali, aj keď im pribudli voličské hlasy. Stratil aj blok stavovských, agrárno-živnostenských strán, pričom československí agrárnici (45 mandátov) prišli o jeden mandát, československí živnostníci (17 mandátov) dokonca zosilneli o 5 mandátov, zato veľkú porážku zaznamenali nemeckí agrárnici, ktorí klesli zo 16 na 5 mandátov. Najväčšmi oslabený bol ľudový, kresťansko-sociálny blok, jednak preto, že slovenskí ľudáci sa Autonomistickým blokom presunuli do bloku národných resp. nacionalistických strán, a tiež preto, že oslabli československí ľudovci z 25 na 22 mandátov, no predovšetkým nemeckí kresťanskí sociáli zo 14 na 6 mandátov.

Podstatne zosilnel rôznorodý, a teda nejednotný tábor národných a nacionalistických strán s 98 získanými mandátmi. Víťazom volieb bola totiž Sudetonemecká strana, ktorá získala najviac voličských hlasov, sústredila na seba dve tretiny nemeckých hlasov a len „volebná matematika“ pri rozdeľovaní mandátov spôsobila, že so 44 mandátmi sa ocitla na druhom mieste za československými agrárnikmi. Koalícia maďarsko-nemeckých strán získala opäť 9 mandátov. Obidve politické zoskupenia sa čoraz zreteľnejšie formovali ako negativisticky a (v rámci možností limitovaných legislatívou) revizionisticky orientované, čo sa malo naplno prejaviť v roku 1938. Medzi národne, resp. nacionalisticky orientovanými československými stranami, politicky však stojacimi na pôde republiky, bol najsilnejší Autonomistický blok s 22 mandátmi, nasledovaný Národným zjednotením (v ňom dominovali národní demokrati, ktorí medzičasom opustili koalíciu) so 17 mandátmi a československí fašisti so 6 mandátmi.

Po májových voľbách už „široká“ vládna koalícia, zredukovaná na šesť strán, stratila v parlamente väčšinu a opäť sa posilnila o československých živnostníkov. Podstatné však bolo, že v koalícii, napriek ťažkej porážke, zostali nemeckí agrárnici a sociálni demokrati a na aktivistických pozíciách zotrvali aj nemeckí kresťanskí sociáli. No rovnako nepochybné bolo aj to, že aktivistická politika stratila v priebehu šiestich rokov, od predchádzajúcich volieb zreteľnú podporu nemeckého voličstva. Voľby signalizovali postupný zánik nemeckého aktivizmu v československej politike, no jeho svojské vyvrcholenie malo prísť medzi júlom 1936 a marcom 1938, keď súčasťou vládnej koalície boli naraz všetky tri nemecké aktivistické strany.²⁶

* * *

Definitívny koniec éry spolupráce československých strán a strán nemeckej menšiny nastal krátko a rýchlo po anšluse Rakúska k Nemeckej ríši. V marci 1938 opustili vládu ministri nemeckých agrárnikov a kresťanských sociálov a obidve strany splynuli so Sudetonemeckou stranou. V apríli 1938 odišiel z vlády aj sociálnodemokratický minister L. Czech, no nemeckí sociálni demokrati zostali na platforme demokratic-

²⁶ K povolebnému zloženiu „širokej“ koalície pozri ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém, in: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.): c. d., s. 604-606.

kej ČSR a antinacizmu. A nemecká verejnosť v českých krajinách vyjadrila svoj postoj k republike vyše 80-percentnou podporou Sudetonemeckej strany v májových a júnových komunálnych voľbách.²⁷ V októbri 1938 nasledovalo nadšené hajlovanie a slzy radosti tých sudetských Nemcov (teda nie všetkých), ktorí vítali prichádzajúce jednotky nemeckej Wehrmacht.

* * *

Osem rokov nepriateľstva, ktoré sa aspoň sčasti a postupne menilo na pripravenosť k spolupráci, necelých dvanásť rokov vládnej spolupráce spočiatku väčšej, no v 30. rokoch už sa podstatne redukujej časti nemeckého stranického spektra a potom v priebehu niekoľkých mesiacov prudký pád do obnoveného nepriateľstva, taký je – v jednej vete naznačený – prvorepublikový príbeh tvrdej konfrontácie, ale aj dočasnej spolupráce medzi „československými“, teda etnicky českými a slovenskými politickými stranami a stranami národnostných menšín, predovšetkým menšiny najväčšej, nemeckej. Možnosti spolupráce sa skrývali aj v tom, že z hľadiska ideovo-záujmového charakteru moderných politických strán, strany jednotlivých národnostných spoločenstiev v ČSR v zásade korešpondovali so stranami kontinentálnej Európy, čo sa prejavilo – sčasti reálne, sčasti potenciálne – v jestvovaní blokov ideovo a záujmovo blízkych strán rôzneho etnického pôvodu. Ak – na rozdiel od príbehu švajciarskeho – skončil československý príbeh neúspešne, ba katastrofálne, v konečnom dôsledku najmä pre nemeckú a sčasti aj maďarskú menšinu, jeho dôvody je potrebné hľadať v úvode naznačených predpokladoch medzivojnového vnútropolitického aj zahraničnopolitického života. No nielen vo všeobecnej rovine a nielen na jednej (tej opačnej) strane. Koleso histórie medzivojnových národných antagonizmov, ale aj spolupráce sa síce nedá otočiť naspäť s pokusom o reparát, no poznanie príčin a súvislostí – pokiaľ možno podľa tacitovského *sine ira et studio*, čo je nesmierne ťažké – môže byť osožné pre prítomné aj budúce spolunažívanie susediacich národov v našej malej strednej Európe.

(2008)

27 K výsledkom komunálnych volieb v českých krajinách tamže, s. 595.

18. KAPITOLA

K MEDZIVOJNOVÝM ZDROJOM POKUSU O „KONEČNÉ VYRIEŠENIE“ MAĎARSKEJ OTÁZKY V ČESKOSLOVENSKU

Charakterizovanie odsunu, výmeny a reslovakizácie príslušníkov maďarskej národnosti v povojnovom Československu ako konečné vyriešenie maďarskej otázky v obnovenom československom štáte sa môže javiť v súvislosti s nacistickým použitím tohto termínu pri židovskom holokauste ako neprimerané zveličenie. V skutočnosti, ale ani v zámere nešlo predsa o úplné fyzické zničenie vymedzenej časti obyvateľstva, ako to bolo alebo malo byť v prípade židovského obyvateľstva. O konečnom vyriešení otázky „našich Nemcov a Maďarov“, pretože nová republika mala byť národným štátom Čechov a Slovákov, spolunažívajúcich ešte tak s príslušníkmi slovanských menšín, hovoril však 16. februára 1945 vo svojom poslednom londýnskom rozhlasovom prejave pred návratom do vlasti (cez Moskvu) prezident Edvard Beneš.¹ Hovoril tak iste aj preto, že podľa jeho názoru skutočne malo ísť o konečné vyriešenie otázky spolunažívania Čechov a Slovákov s obidvoma národnosťami v obnovenom štáte, a to pre obidve národnosti v negatívnom zmysle slova. Dodajme, že išlo o riešenie síce neporovnateľné s holokaustom, no predsa len drastické a nemilosrdné. Aj preto som použil tento termín v názve svojho textu.

V súvislosti s dekrétmi prezidenta Beneša a na Slovensku s nariadeniami SNR sa jedným dychom hovorí o Nemcoch a Maďaroch. Z hľadiska genézy a vývinu tejto problematiky vo vojnových rokoch bola však téma osudu Maďarov v povojnovej ČSR sekundárna a odvodená od témy riešenia nemeckej otázky. Ako to dokladá aj novšia historická literatúra,² počas SNP v jesenných mesiacoch 1944 sa predstavitelia odboja na Slovensku nezaoberali otázkou odsunu nemeckého a maďarského obyvateľstva a Slovenská národná rada pôsobiaca v oslobodených Košiciach neuvažovala o odsune maďarského obyvateľstva ani vo februári, resp. marci 1945. Zásadný zvrät na Slovensku v tejto veci priniesli moskovské rokovania obidvoch exilových reprezentácií a následne Košický vládny program z 5. apríla 1945. Slovenskí politici pôsobiaci vo vlasti nepatrili teda medzi iniciátorov „konečného vyriešenia“ maďarskej a vlastne aj nemeckej otázky na Slovensku, čo však neznamená, že sa do tohto riešenia nezačali po prijatí vládneho programu iniciatívne zapájať, ako to dokladajú aj zachované dokumenty, napr. návrh ministra Vavra Šrobára na odsun Maďarov zo Slovenska³, alebo veľmi aktívne kona-

1 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha: Družstevní práce 1946, s. 255.

2 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 - 1949*, Bratislava: Veda 1992, s. 54 a 68.

3 Pozri VADKERTY, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945 - 1948*, Bratislava, Kalligram 2002, s. 519-582.

nie štátneho tajomníka Vladimíra Clementisa či vládneho zmocnenca Daniela Okáliho v tejto veci.

Genéza odsunu Nemcov a Maďarov z obnoveného Československa mala v londýnskom exile počas druhej svetovej vojny niekoľko etáp, pričom na samom začiatku nešlo o také dramatické, brutálne riešenie, k akému sa postupne dospelo v roku 1942.⁴ Bezprostrednými podnetmi pre eskaláciu pripravovaných povojnových protinemeckých a protimaďarských opatrení až po ohlasované konečné vyriešenie nemeckej a maďarskej otázky boli udalosti vojnových rokov a okupácie a ich odozva v domacom (predovšetkým českom) a zahraničnom odboji. No bez dosahu, aký mal vývin česko-nemeckých a slovensko-maďarských vzťahov v medzivojnovom období, a to tak vzťahov „štáttvorného československého národa“ k obidvom národnostným menšinám, ako aj vzťahov Československa k materským krajinám obidvoch menšín na českú a slovenskú spoločnosť a jej politickú reprezentáciu, by interpretácia osudu Nemcov a Maďarov v povojnovej ČSR nebola úplná. A medzivojnové obdobie zasa nemožno zredukovať len na jeho záverečné roky, teda na udalosti rokov 1938 a 1939, na Mníchovskú dohodu, Viedenskú arbitráž, rozbitie ČSR a následnú okupáciu českých krajín, aj keď práve tieto udalosti vytvorili v českej a slovenskej spoločnosti a v ich odbojových politických reprezentáciách traumy, z ktorej sa živil pocit odplaty spojený s pocitom nevyhnutnosti iného vnútropolitického i medzinárodného zabezpečenia existencie obnoveného štátu, ktoré by navždy vylúčilo „nový Mníchov“.

Zdroje v podstate zavŕšeného pokusu o vyriešenie nemeckej otázky aj nezavŕšeného pokusu o vyriešenie maďarskej otázky v Československu nachádzame podľa môjho názoru už na samom začiatku medzivojnového dvadsaťročia, vo chvíli vzniku nového štátu, ktorý nielenže obidve národnostné menšiny a ich reprezentácie prijali s odporom a protestami, ale ktorý bol založený na navzájom sa vylučujúcich historickoprávnych a prirodzenoprávnych princípoch. Ich účelová „mezaliancia“ sa ostatne prejavila a uplatňovala aj pri vzniku ďalších nástupníckych štátov – Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (budúcej Juhoslávie), Poľska a vlastne aj podstatne zväčšeného Rumunska.

V prípade Československa došlo k niekoľkonásobnej zrážke protikladných štátoprávnych princíпов. Na zásade historického štátneho práva krajín Českej koruny československí politici vindikovali na mierovej konferencii zachovanie integrity českých krajín, a teda odmietnutie princípu sebaurčenia veľkej nemeckej menšiny na základe prirodzeného práva, čo by bolo za daných okolností znamenalo secesiu územia s prevahou nemeckého obyvateľstva od novovytvorenej Československej republiky. Prípojenie slovenského národa a rusínskej menšiny k československému štátu sa však malo uskutočniť podľa zásady sebaurčenia deklarovaného politickými reprezentantmi Slovákov a Rusínov na základe prirodzeného práva, čím sa však popieralo historické štátne právo Uhorského kráľovstva. Navyše, na čo poukazovali reprezentanti zredukovaného povojnového Maďarska, ako aj politickí reprezentanti maďarskej a nemeckej menšiny v ČSR, princíp sebaurčenia sa nemohol uplatniť podľa nich najdemokratickejším a najtranspa-

4 Pozri BENEŠ, E.: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha, Orbis 1947, s. 312-331, k vývinu tej to otázky pozri ZEMAN, Zb.: *Edvard Beneš. Politický životopis*, Praha, Mladá fronta 2000, kapit. 11. až 14.

rentnejším spôsobom – plebiscitom, a teda obyvateľstvo inkriminovaných území (nielen maďarské a nemecké, ale ani slovenské či rusínske) nemalo možnosť bezprostredne vyjadriť svoju vlastnú vôľu, ku ktorej krajine chce patriť.⁵ Výnimkou, ktorá pre maďarskú politickú reprezentáciu iba potvrdzovala správnosť uplatnenia plebiscitu, pokiaľ sa nebolo možné riadiť historickým štátnym právom, bol plebiscit v Soproni a okolí v roku 1921. Práve na tomto území, hoci na ňom mierne prevažovalo obyvateľstvo nemeckej národnosti, získali dvojtretinovú prevahu prívrženci zotrvania v Maďarsku,⁶ čo veľmi posilnilo maďarské revizionistické nádeje v prípade, že by sa podobné plebiscity konali aj na iných odstúpených územiach.

Československo s veľkými národnostnými menšinami a bezprotrednými susedmi odmietajúcimi štátoprávne a územné usporiadanie presadzované československou delegáciou na mierovej konferencii, muselo od samého začiatku svojho jestvovania hľadať medzinárodné, veľmocenské garancie tých krajín, ktorým záležalo, aby sa zachoval povojnový *status quo* v strednej Európe. Československá verejnosť a politici mladého štátu boli teda s problematikou nemeckej a maďarskej menšiny konfrontovaní od samého vzniku štátu na troch úrovniach:

Po prvé, samotní príslušníci nemeckej a maďarskej menšiny už pri vzniku republiky a v nasledujúcich mesiacoch dávali najavo svoj nesúhlas s pripojením území, ktoré väčšinou obývali, k novému štátu.⁷ Táto nevôľa s pribúdajúcimi rokmi a konsolidovaním sa pomerov v štáte najmä v nemeckej menšine postupne slabla, resp. v dôsledku zákona na ochranu republiky sa nemohla neobmedzene prejavovať bez rizika prípadného trestného postihu. V nemeckom politickom tábore došlo v dôsledku stabilizácie nového štátu k diferencovaniu postojov voči republike, čo v roku 1926 vyústilo do účasti nemeckých aktivistických strán – kresťanskosociálnej ľudovej a Zväzu poľnohospodárov – vo vláde občianskych strán a prejavilo sa aj konštruktívnejším postojom nemeckých sociálnych demokratov k ČSR. Dočasne bol oslabený vplyv vyhranene nacionalistických nemeckých strán (nemeckej národnej a nemeckej národnosocialistickej) na nemeckú pospolitosť, čo ukázali aj parlamentné voľby v rokoch 1925 a 1929.⁸ Situácia v politickej orientácii prevažnej časti nemeckej menšiny sa začala podstatne meniť až v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, ktorá mimoriadne ťažko dopadla na hospodárstvo a sociálne pomery v oblastiach s nemeckým obyvateľstvom, a následne s nástupom Hitlera k moci v susednom Nemecku. A v tejto súvislosti treba zvážiť aj otázku, nakoľko zhoršenie česko-nemeckých vzťahov nespôsobilo aj to, že „k veľkému

5 K maďarským zámerom s plebiscitom do podpísania mierovej zmluvy pozri HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*, Bratislava, NLC – Dom slovenskej literatúry 1998, s. 106, 108, 114, 242, 250, 255-258, 261, 263-264. 266, k dobovým česko-nemeckým polemikám vid' PEROUTKA, F.: *Budování státu, d. I. a II.*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1991, s. 42, 57-58, 102-104, 119-123, 231-235, 426, 822-825.

6 Pozri ROMSICS, I.: *Hungary in the Twentieth Century*, Budapest, Corvina-Osiris 1999, s. 124-125.

7 K postojom nemeckých a maďarských politikov k ČSR v prvom zvolenom parlamente pozri PEROUTKA, F.: c.d., III. d., s. 1139-1146.

8 V parlamentných voľbách roku 1925 získali obidve negativisticky orientované nemecké strany v českých krajinách spolu len 26 % hlasov odovzdaných všetkým nemeckým stranám, v roku 1929 24 % hlasov. Výrazná väčšina hlasov pripadla teda aktivisticky orientovaným nemeckým stranám.

štátoprávne vyrovnaniu pre vytrvalý odpor Čechov nikdy nedošlo, hlavne preto, že za základ tohto vyrovnania bola navrhovaná autonómia“.⁹ Volebné víťazstvo Sudetonemeckej strany a naopak – porážka aktivistických nemeckých strán v parlamentných voľbách roku 1935 nový trend výrazne potvrdili a ešte väčšie víťazstvo už otvorene na nacistickú ríšu orientovanej Henleinovej strany v obecných voľbách na jar 1938 tento trend jednoznačne zdôraznilo.¹⁰ Keď E. Beneš zdôvodňoval roku 1942 v Londýne predstaviteľovi nemeckých sociálnych demokratov W. Jakschovi nevyhnutnosť odsunu Nemcov z budúceho obnoveného Československa, argumentoval aj 80 percentami nemeckého obyvateľstva, ktoré malo v roku 1938 a v nasledujúcich rokoch stáť na nacistických, a teda protičeskoslovenských pozíciách.¹¹

Situácia maďarskej menšiny, ale aj hungaristicky orientovanej časti nemeckej menšiny na Slovensku sa odlišovala od situácie Nemcov v českých krajinách jednak v tom, že v medzivojnovom období nemala zreteľne aktivisticky orientovanú politickú stranu a tiež tým, že relatívne väčšia časť maďarských voličov než voličov nemeckých volila od roku 1925 do roku 1935 komunistickú stranu. Zmena vo vzťahu ku komunistom a súčasne oveľa výraznejšia podpora revizionisticky orientovanej Zjednotenej maďarskej strany sa prejavili v jarných voľbách roku 1938 do obecných zastupiteľstiev. Podľa tvrdenia pamätníka udalostí Kálmána Janicsa „ten, kto žil na južnom Slovensku v roku 1938, nemôže poprieť, že 90 % maďarského obyvateľstva – napriek nie práve príťažlivým stránkam Horthyho režimu – bolo prívržencom pripojenia sa k Maďarsku. To potvrdili už i májové obecné voľby, ale už koncom leta a na začiatku jesene to bol jednoznačný otvorený separatizmus.“¹²

Tak ako pri vzniku československého štátu, aj pri jeho záverečnej kríze kládli teda najväčšie národnostné menšiny veľký otáznik nad jeho podobou a budúcnosťou, aj keď samy osebe neboli rozhodujúcim faktorom v osude ohrozenej republiky. Tou boli jej susedia a „materské krajiny“ obidvoch menšín – spočiatku a krátko Rakúsko, následne Nemecká ríša a celý medzivojnový čas Maďarsko. Opäť teda vidno rozdiel v politike týchto zahraničných subjektov voči ČSR a svojim krajanom na území republiky. Rakúsko, zahľtené vlastnými vnútornými problémami, sa po podpísaní Saintgermainského mieru prakticky vzdalo revizionistickej politiky a Nemecko, porazená mocnosť takisto s vážnymi vnútro- i zahraničnopolitickými problémami, len veľmi postupne budovalo či obnovovalo svoje veľmocenské postavenie a do 30. rokov nepôsobilo voči ČSR – aspoň navonok – ako vážny revizionistický faktor, aj keď mu závery Locarnskej

9 PEROUTKA, F.: c. d., s. 831.

10 V parlamentných voľbách roku 1935 pripadlo Sudetonemeckej strane v českých krajinách vyše 67 % hlasov odovzdaných všetkým nemeckým stranám. Ostatné hlasy získali tri aktivisticky orientované nemecké strany – sociálnodemokratická, agrárna a kresťanskosociálna. Podľa záznamu ministra I. Déreera získala Henleinova strana v komunálnych voľbách na jar 1938 v českých krajinách vyše 80 % hlasov nemeckých voličov. (Archiv Národného múzea v Praze, f. I. Déerer, kart. 11, i. j. 42. Poznámky I. Déreera zo zasadnutia politického komitétu I. 5. 1938. Pozri ŠUCHOVÁ, X. Prílohy II – Politický systém. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (eds.): *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava, Veda 2004, s. 594-595.

11 BENEŠ, E.: *Paměti...*, s. 327.

12 JANICS, K.: *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945 – 1948*, Budapest, Püski 1994, s. 21.

konferencie z roku 1925 otvárali smerom na východ nové možnosti.¹³ Až nástup Hitlera v roku 1933 priniesol zásadný zvrat vo veľmocenskej politike Nemecka v strednej Európe, a teda aj v jeho politike voči nemeckým menšinám v tomto priestore s katastrofálnymi dôsledkami pre ČSR v rokoch 1938 a 1939.

Do nástupu nacistov v Nemecku oveľa viac zamestnávala československú diplomaciu maďarská iredenta, ktorá voči susedným nástupníckym štátom s početnými maďarskými menšinami vyvíjala sústavnú, mnohostrannú, dobre financovanú a podporovanú ofenzívnu politiku, aj keď navonok ťažisko tejto práce spočívalo na výdatne podporovaných iredentisticky orientovaných spolkoch a organizáciách koordinovaných Maďarskou revizionistickou ligou.¹⁴ Od roku 1927, keď Maďarsko uzavrelo zmluvu o spolupráci s Mussoliniho Talianskom, sa začali hlasnejšie ozývať aj členovia maďarskej vlády, tým skôr, že sa mohli oprieť aspoň o verbálnu podporu jednej z víťazných mocností svetovej vojny. Súčasne hľadali podporu aj vo plyvných politických a spoločenských kruhoch Francúzska, USA a Veľkej Británie, čoho výrazom bola aj známa akcia britského tlačového magnáta Rothermera v rokoch 1927 – 1929 na prospech promaďarskej revízie hraníc medzi Maďarskom a susednými krajinami, najmä však Československom. V rámci tejto akcie, ale aj neskoršie prejavili verbálnu podporu maďarským revizionistickým požiadavkám aj niektorí mimovládni britskí, francúzski a americkí činitelia.¹⁵

Nech však už bolo úsilie maďarskej iredenty akokoľvek intenzívne, jej úspech závisel od podpory vskutku silnej veľmoci, a takou v tom čase samotné Taliansko nebolo. Až nástup nacistov v Nemecku s ich agresívnymi ambíciami prejavovanými smerom na východ k nástupníckym štátom mal priniesť Horthyho Maďarsku spojenca, ktorý zaručí aspoň čiastočné splnenie jeho revizionistických ambícií. Toto nemecko-maďarské spojenectvo, ktoré sa začalo postupne formovať od návštevy predsedu vlády Gyulu Gömbösa v Berlíne v júni 1933, znamenalo v roku 1938 smrteľnú hrozbu pre Československú republiku, ktorá sa postupne aj realizovala v Mníchove, Viedni a napokon v marcových dňoch roku 1939. Pre československú verejnosť a jej odbojové politické reprezentácie sa obidva štáty – aj keď každý z nich s odlišnou váhou a závažnosťou – fixovali aj smerom do budúcnosti ako nepriateľské mocnosti opierajúce sa vnútri republiky o svoje krajanské „piate kolóny“.¹⁶

13 Porov. ZEMAN, Zb.: c. d., s. 86-87, 100.

14 Z dobovej literatúry o maďarskej iredente vid'. JANOTA, M.: *Nápor proti Trianonu – Boj za obnovu svätoštefánskej ríše*. Praha, Slovenská pobočka Národnej rady československej 1932.

15 Porov. Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy, Bratislava, Slovenská pobočka Čsl. národnej rady 1929, tiež ZEMKO, M.: Reflektovanie medzinárodného postavenia Československa v slovenskej tlači za Rothermerovej revizionistickej akcie v roku 1927, in: VALENTA, J. a kol.: *Československo 1918 – 1938 – Osudy demokracie ve střední Evropě I. d.*, Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 216-222.

16 Po druhej svetovej vojne poukázal britský publicista Hugh Seton-Watson v publikácii *Eastern Europe between the Wars 1918 – 1941*. Cambridge: Cambridge University Press 1946 na tri ciele politiky maďarských medzivojnových vlád: Prvým, najmenej dôležitým, bolo zabezpečenie lepšieho zaobchádzania s maďarskými menšinami v troch susediacich štátoch, druhým cieľom za priaznivejších podmienok bola zmena hraníc, aby sa opäť získali niektoré čisto maďarské územia a tretím cieľom, len zriedka sa otvorene prejavujúcim mimo Maďarska, no stále prítomným v hlavách budapeštianskych vládnych kruhov, bolo úplné obnovenie hraníc kráľovstva sv. Štefana. Kým prvé dva ciele boli založené na princípe národného sebaurčenia, posledný cieľ bol otvorené

Ani rišskonemecká veľmoc, tým menej malé Maďarsko by však len tak ľahko nedosiahli svoje revizionistické ciele, ak by im v napĺňaní ich zámerov nevychádzala v ústrety apeasementská politika dvoch západných demokratických veľmocí – Francúzska, a najmä Veľkej Británie. Československí politici a celá československá verejnosť vnímali obidve víťazné krajiny prvej svetovej vojny ako garantov československej štátnosti a územnej integrity, čo osobitne platilo o Francúzsku. Už v 20. rokoch sa síce v britskej politike objavili názory, napr. u bývalého premiéra Davida Lloyd Georgea, ktorý sám podpísal Trianonskú mierovú zmluvu, o chybných rozhodnutiach na mierovej konferencii, nespravodlivých voči Maďarsku a Maďari nachádzali podporu aj v radoch britských poslancov a diplomatov. Ale až do roku 1937, keď došlo k zmene na čele britskej konzervatívnej vlády (Stanleyho Baldwina vystriedal Neville Chamberlain) a v britskej politike sa začali presadzovať pronemecky orientovaní politici pripravení urobiť Hitlerovi ústupky na úkor krajín v stredovýchodnej časti kontinentu, tieto garancie československej územnej integrity zo strany západných mocností platili. Zmena v britskej oficiálnej politike a slabosť Francúzska, neschopného samostatne konať, nahrávali apeasementu voči tretej ríši, čo znamenalo aj akceptovanie revizionistických požiadaviek predovšetkým Nemecka, po splnení ktorých sa uplatnili aj revizionistické nároky Maďarska a Poľska.¹⁷

Keď československí exiloví politici, ale aj československy orientovaná verejnosť doma bilancovali na troskách československého štátu príčiny jeho zániku, nemohli ich nevidieť aj v troch vyššie naznačených rovinách: v deštručných postojoch a činoch obidvoch menších a ich politických reprezentácií voči republike v závere jej jestvovania, v revizionistickej politike Maďarska prakticky počas celého medzivojnového obdobia a Nemecka od nástupu Hitlera, smerujúcej nielen k revízii hraníc, ale aj a najmä k zničeniu republiky a konečne v nespoľahlivých západných veľmociaci, ktorí neváhali obeť svojho verného malého spojenca v záujme fiktívnej nádeje – ako sa veľmi rýchlo ukázalo – na udržanie mieru.

Z tejto medzivojnovovej a vojnovovej bilancie československým exilovým politikom postupne vyplynula pre povojnovú budúcnosť nevyhnutnosť čo najväčšej redukcie počtu príslušníkov obidvoch národností. Nie však odstúpením časti územia s prevahou obyvateľstva obidvoch národností, čo pripúšťali niektorí českí politici v čase vzniku nového štátu a o čom uvažoval E. Beneš ešte začiatkom roka 1942,¹⁸ ale ich odsunom (v jazyku postihnutých – vyhnaním) do materských krajín. Tie sa totiž opäť mali ocitnúť v tábore totálne porazených. A sklamanie z medzivojnovového spojenectva so západnými veľmocami viedlo E. Beneša k posilneniu spojenectva, pôvodne vytvoreného v polo-

---

imperialistický. (Citované podľa: ZIELONKA, Jan. *Security in Central Europe. Sources of instability in Hungary, Poland and the Czech and Slovak Republics with recommendations for western policy*. Adelphi Paper 272, Autumn 1992, s. 16.) K otázke Nemcov a Maďarov pozri tiež BENEŠ, E.: *Šest let exilu...*, s. 233-234, 243, 255, 303-304, 336-338.

17 Podrobnejšie k ambíciám Maďarska a Poľska voči Slovensku v čase Mníchova pozri DEÁK, L.: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*, Bratislava, Veda 1991, s. 77-213 a DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*, Bratislava, Veda 1990, s. 56-126.

18 Porov. PEROUTKA, F.: c. d., s. 31, 128, 825-827 a ZEMAN, Zb.: c. d., s. 203-204.

vici 30. rokov, s nastupujúcou novou veľmocou – Sovietskym zväzom, ktorý schvaloval, ba podporoval odvetné opatrenia voči Nemcom a Maďarom a bol pripravený nové pomery garantovať¹⁹ – výmenou, ako sa opäť veľmi rýchlo ukázalo, za dominujúcu pozíciu voči obnovenému československému štátu.

Pri redukcii maďarského obyvateľstva zohrala koniec koncov (po neúspechu reslovakizácie) najväčšiu rolu výmena obyvateľstva s Maďarskom. V tomto prípade nešlo o nejakú čerstvú, vojnovú či povojnovú inšpiráciu, keďže praktickým, realizovateľným príkladom bola výmena obyvateľstva medzi Tureckom a Gréckom v roku 1923, aj keď nie na etnickom, ale náboženskom základe, ktorú navrhol známy nórsky cestovateľ, humanista a nositeľ Nobelovej ceny za mier Fridtjot Nansen.²⁰ S touto myšlienkou opäť prišiel v roku 1931, v rámci bilancovania polemik podnietených Rothermerovou promaďarskou revizionistickou akciou, agrárny politik Fedor Houdek, ktorý sa v druhej polovici 30. rokov odvolával vo veci výmeny príslušníkov menšín aj na budapešťianskeho profesora Józsefa Kovácsa. Ten v článku uverejnenom 29. 12. 1936 v *Pestí Napló* radil, že Maďarsko by sa malo viac než o plebiscity usilovať o repatriáciu Maďarov na svoje územie.²¹ Už po Viedenskej arbitráži pripustili takýto spôsob riešenia národnostných konfliktov historik Branislav Varsik a právnik, bývalý minister zahraničných vecí slovenského štátu Ferdinand Ďurčanský.²² Ako istú historickú kuriozitu treba uviesť aj návrh nemeckého nacionalisticky orientovaného politika v ČSR Rudolfa Lodgmana von Auen publikovaný v apríli 1938 (teda v čase, keď Hitler už určil a naplánoval svoje vlastné riešenie nemeckého problému v Československu) na upokojenie európskych menšinových konfliktov cestou prisídlenia príslušníkov národnostných menšín.²³

Záver druhej svetovej vojny a politické rozhodnutia víťazných mocností, ako aj československej politickej reprezentácie priniesli v riešení národnostnej otázky Nemcov a Maďarov rozhodnutia, ktoré svojou realizáciou popreli pôvodne avizovaný humánný a spravodlivý prístup k postihnutým, aj keď v základnej línii korešpondovali s vtedajšou politikou spojeneckých mocností, a v prípade Nemcov si svojimi dôsledkami predsa len zaslúžili označenie „konečné“, hoci v odlišnom zmysle a spôsobe, než ako sa to stalo za židovského holokaustu.

(2004)

19 Porov. BENEŠ, E.: *Šest let exilu...*, 4. prejav E. Beneša v Štátnej rade československej v Londýne 3. 2. 1944, s. 362-377, tiež ZEMAN, Zb.: c. d., s. 206-207, 210-215, 218-220.

20 Pozri HRADEČNÝ, P. a kol.: *Dějiny Řecka*, Praha, Nakladatelství Lidových novin 1998, s. 393-394.

21 HOUDEK, F.: *Vznik hranic Slovenska*, Bratislava, Knížnica Prúdiv 1931, s. 368, HOUDEK, F.: Rozptýlené revizionistické nádeje in: *Prúdy* 1937, roč. 21, č. 1. s. 23.

22 VARSIK, B.: Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach, Bratislava, SVS september 1940, s. 7, ĎURČANSKÝ, F.: Stredná Európa v minulost a budúcnosti, Bratislava, Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov č. 7 1944, s. 20.

23 SELBT, F., *Mythos München* in: TAUBERT, F. (editor): *Mythos München – Le Mythe de Munich – The Myth of Munich*, München, R. Oldenbourg Verlag 2002, s. XXIV-XXV, Lemberg, H., Gab es einen München-Mythos in Hitler-Deutschland? In: tamže, s. 88.

IV. SLOVENSKO V MODERNEJ STREDOEURÓPSKEJ HISTÓRII

19. KAPITOLA

ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKE SPOJENECTVO Z POHLADU MLADOLUDÁCKEHO NÁSTUPU

Nástup mladej slovenskej autonomistickej generácie, ako znel plný názov dvojtyždenníka mladých ľudákov, ktorý začal vychádzať v apríli 1933¹, sa spočiatku venoval československo-sovietskym vzťahom minimálne. So Sovietskym zväzom nemalo Československo v tom čase uzavreté ani riadne diplomatické vzťahy, nehovoriac o spojeneckých zväzkoch a *Nástup* sa koncentroval na vnútropolitickú problematiku, predovšetkým na postavenie Slovenska v československom štáte a nenaplnené autonomistické ciele ľudákov.

V prvých dvoch ročníkoch sú o Sovietskom zväze, resp. o Sovietskom Rusku, ako sa v súdobej tlači zvykol tento štát nazývať, len dve pomerne stručné zmienky. Prvá sa vyskytla v článku *Židia a my*, ohlasujúcom antisemitský charakter tohto časopisu. Autor si položil rečnícku otázku, „či to nebol žid Lenin, ktorý založil štát ateistov a živých strojov v sovietskom Rusku“.² Druhá zmienka bola dokonca celkom pozitívna a súvisela s federalistickými ambíciami *Nástupu* a jeho autorského kruhu. V článku *Tri veky Európy* sa v časti o bolševizme a fašizme hovorí: „Zo štátov, v ktorých žije viac národov, hlavne ale Slovanov, jediné Rusko vedelo pochopiť tendenciu vývoja, keď po bolševickom prevrate sa organizovalo federalisticky. Nutnosť tohoto pretvorenia štátu vycítilo však neskoro, len vtedy, keď už niektoré národy jeho využili vhodných okolností a sa osamostatnily. Sovietske Rusko je zrejším príkladom toho, že tiež štát, ktorý hľadá rovnováhu medzi jednotlivcami ako hospodárskymi jednotkami tým, že ich slobodu, ktorá viedla ku krajným prestrelkom, obmedzuje, tiež rešpektuje práva národov a vyvodzuje z toho dôsledky v prospech federalizmu.“

³ Tento, ako vieme, veľmi neúplný, skreslený až naivný pohľad *Nástupu* na fungovanie sovietskeho federalizmu bol však aj posledným pomerne pozitívnym hodnotením vnútorných pomerov v krajine soviетov.

* * *

1 Majiteľom, vydavateľom a zodpovedným redaktorom časopisu, ktorý vychádzal (s dvomi niekoľkokomesačnými prestávkami v rokoch 1934 a 1938) do októbra 1940 a od apríla 1939 niesol podtitul *Časopis mladej slovenskej generácie*, bol JUDr. Ján Ďurčanský (1902 – 1980), advokát, verejný notár a ľudácky publicista v Bratislave. Jeho mladší brat JUDr. Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974) sa po nútenom odchode z pracoviska na Právnickej fakulte UK v Bratislave roku 1936 stal takisto redaktorom *Nástupu*. (Porov. *Biografický lexikón Slovenska* II. zv. Martin : NK – SBÚ, 2002, s. 376, 378, BARANOVIČ, Štefan (ed.). *Ferdinand Ďurčanský 1906 – 1974*, Martin : Matica slovenská, 1998, s. 11, 115, 116, FEDOR, Michal (ed.), *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*, Martin : Matica slovenská, 1969, s. 240). Z obavy pred represáliami úradov voči autorom boli príspevky v *Nástupe* publikované do vyhlásenia autonómie Slovenska v októbri 1938 pod pseudonymami a značkami.

2 *Nástup* 1., č. 5 z 15. 6. 1933.

3 *Nástup* 2., č. 3 z 1. 2. 1934.

V júni 1934, teda v čase, keď sa nadviazali diplomatické vzťahy medzi Československom a Sovietskym zväzom, bolo vydávanie *Nástupu* (až do konca toho roka) úradne zastavené, časopis teda nemohol komentovať túto medzinárodnopolitickú udalosť. Aj ústredný tlačový orgán HSLŠ *Slovák* odbavil túto udalosť jedným článkom, no pod príznačným názvom *Služba mieru, alebo slovanská zrada?*. Najprv konštatoval, že sovietska tlač považuje uznanie Sovietskeho zväzu zo strany ČSR za úspech sovietskej zahraničnej politiky a dodal: „Už menej nadšená je naša tlač uznaním Ruska *de jure*. [...] Jedno je faktum, že bolševici v Rusku sú už u vesla 16 rokov a uznali už sovietsku vládu skoro všetky význačnejšie štáty, majú z tohto uznania neskôr viac starostí, ako radostí. Ale nedá sa poprieť ani to, že pri uznávaní sovietskeho Ruska *de jure* ide o uznanie malej skupinky bolševických agitátorov, ktorí s neúprosným terorom vládnu nad miliónmi bratského slovanského národa.“ K tomu *Slovák* citoval predsedu Československej národnej demokracie Karla Kramára: „Slovanská zrada je dokonaná. Spáchaný je najväčší slovanský zločin.“ A dodal, že socialistická tlač jasá nad Benešovým „úspechom“, kým občianska tlač sa vyjadruje k uznaniu zdržanlivo.⁴

O necelý rok, v máji 1935 podpísali minister zahraničných vecí Edvard Beneš a ľudový komisár zahraničných vecí Maxim Litvinov spojeneckú zmluvu medzi Československom a Sovietskym zväzom, čo malo, samozrejme, dosah aj na postoje a konanie československých komunistov. Ešte pred júnovou cestou E. Beneša do Moskvy avizoval túto zmenu v článku *Nová úloha našich komunistov* šéfredaktor *Slováka* a čtvrtý poslanec Národného zhromaždenia Karol Sidor. Pripomenul najprv zosilnenie komunistov v májových parlamentných voľbách a súčasne komunistický útok na Andreja Hlinku a jeho autonomistickú politiku v *Ludovom denníku*.

„Tento tón – napísal Karol Sidor – znamená úvod k novej ceste, ktorú mienia komunisti v ČSR nastúpiť. Dosiaľ sa držali učenia svojej Internacionály, ktorá vyhlásila, že komunisti sú »za uplatnenie sa samourčovacího práva až do odtrhnutia.« Ako si však pán Beneš s pánom Litvinovom podali ruky, v sovietskych novinách sa prestal spomínať slovenský národ a jeho žiadosti. Začalo sa písať len o národe československom. A tak zvrtili i v „Rudom práve“. [...] Môžeme vopred predvídať čo z toho bude. Komunistická internacionála, odvislou sekciou ktorej je aj komunistická strana ČSR, dostane od Litvinova príkaz: podporovať čechoslovácky smer v ČSR, robiť službu Benešovi. Také čosi sa stalo aj po uzavretí smluvy francúzsko-sovietskej. Sovietske Rusko po dohode s Francúzskom donútilo francúzskych komunistov k obratu.“ Podobný obrat v ČSR bude znamenať okrem iného „neúprosný boj proti slovenskej ľudovej strane. Tento boj sa shrnie pod jednotný komunisticko-socialistický názov: boj proti fašizmu v ČSR. Slovenskí komunisti už zosilnili tento boj, aby sa zaľúbili svojim nádejným spojencom. V čechoslováckych kruhoch sa totiž ešte i dnes považuje za prácu, konanú v prospech štátu, práca proti ľudovej strane. Preto nevidíte vo vládných novinách riadka proti komunistom.“ A Sidor rezumoval: „Naša strana, či bude vo vláde alebo nie, bude musieť podniknúť ostrý boj proti bolševizmu na Slovensku.“⁵

4 *Slovák* 16., č. 131 z 12. 6. 1934.

5 *Slovák* 17., č. 125, 1. 6. 1935. K vývinu postojov KSČ k československému štátu v rokoch 1923 – 1935 pozri RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha : Akademia, 2002. Na prvom, riadnom zjazde KSČ roku 1923 vyhlásil zástupca Ko-

Po návšteve E. Beneša v Moskve polemizoval *Slovák* s národnosocialistickým Českým slovom pod názvom *Úplná jednota medzi Moskvou a Prahou*, ktorý prevzal z tohto denníka: „Teda úplná jednota dvoch štátov, od seba úplne odlišných. U nás základ demokratický, v Rusku základ diktátorský. U nás obyvateľstvo z veľkej časti katolícke, v Rusku vedené v protikatolíckom duchu. U nás zákonom chránený súkromný majetok, v Rusku zákonom rozvrátené súkromné vlastníctvo. Sto a sto je takých vecí, ktoré nie sú rovnaké v Rusku a u nás.“ A pokračoval kritikou Benešovej zahraničnej politiky: „Stojíme pred týmto novým dielom dr. Beneša bez rozpakov. Ako sme odsúdili ministra našich zahraničných vecí, keď s nevinnou tvárou otváral dvere krvavým zástupcom soviетov do Spoločnosti národov, tak ho odsudzujeme aj teraz, keď urobil »úplnú jednotu medzi Moskvou a Prahou«. My sa nedáme zaslepiť frázami, že ide o dielo mieru a pokoja. Pokoj, za ktorý sa oduševňujú ruské soviety, je nie pokojom, ktorý by nám mohol prospieť. [...] My nemôžeme zabudnúť na to, čo urobil bolševizmus v Rusku s učením Ježiša Krista, s jeho služobníkmi-kňazmi, s jeho kostolmi a svätými. A nemôžeme spustiť pred oči ani to, čo robí bolševizmus u nás, ako on ničí v srdciach svojich prívržencov na Slovensku vieru v Boha, úctu k rodičom, smysl pre mravnosť a lásku k spolublížnemu.“⁶

Uvádžam dlhšie citáty z ľudáckeho ústredného tlačového orgánu, pretože udali tón, v ktorom pokračoval a tému československo-sovietskeho spojenectva v tomto duchu ďalej rozvíjal mladoludácky *Nástup*. Medzi júnom 1935 a septembrom 1937 vyšiel v tomto dvojtýždenníku celý rad polemických článkov zameraných tak proti spojenectvu s ZSSR, ako aj proti politike domácich komunistov.

* * *

Polemiku otvoril krátko po uzavretí československo-sovietskej zmluvy rozsiahlejší článok s názvom *S kým sa to sblížujeme*, zaraďujúci túto zmluvu a jej sovietskeho partnera do širších medzinárodných súvislostí. Na jednej strane autor charakterizoval „politicky sjednotené Nemecko“, ako aj Taliansko ako expanzívne prvky v medzinárodnej politike, ktoré sa dostali do konfliktu so záujmami väčšiny európskych štátov, no proti týmto dvom mocnostiam sa stavajú štáty, ktoré nemajú dostatok vnútorných síl na to, aby zmenili medzinárodnú situáciu, aj keby to bolo v ich životnom záujme. Ambíciou ruských bolševikov bol boj proti všetkým kapitalistickým štátom na svete „do konečného víťazstva proletariátu, v skutočnosti do zavedenia diktatúry niekoľkých podvratných prvkov nad ostatnou spoločnosťou ľudskou“. Keď idea svetovej revolúcie zlyhala, začalo Sovietske Rusko budovať armádu, ktorá by sa mohla využiť v prípade vojnového konfliktu v Európe. A zatiaľ čo ZSSR všemožne zbrojí, komu-

---

minterny V. Kolarov, že ČSR je výtvarom víťazov z Versailles a púhym nástrojom, satelitom v rukách francúzskych bankárov (porov. *ibid.* s. 116), od II. zjazdu v roku 1924 platila pre KSC direktíva V. kongresu Kominterny, aby sa kládol dôraz na právo národov na „sebaurčenie až do oddelenia sa“ (*ibid.* s. 118). Na VI. zjazde KSC v roku 1931 bola ČSR prezentovaná ako „žalár národov“, podobný bývalému Rakúsku-Uhorsku a aj obranu demokracie proti nemeckému nacizmu po uchopení moci Hitlerom chápalo vedenie KSC spočiatku ako zámienuku na urýchlenie fašizácie československého štátu (*ibid.* s. 119). Až ako dôsledok zmeny zahraničnej politiky Sovietskeho zväzu a s ňou aj politiky Kominterny sa zmenil aj vzťah KSC – sekcie Komunistickej internacionály k Československej republike (pozri tamže, s. 120).

⁶ *Slovák* 17, č. 134 z 13. 6. 1935

nisti v iných štátoch bojujú proti militarizmu a robia rozvrat v armáde. Vnútoraná sila sovietskeho režimu je však podľa autora článku chatrná, aj preto hľadajú jeho predstavitelia podporu tam, kde sú podmienky najvýhodnejšie, teda v demokratických krajinách. V ďalšej argumentácii spája autor svoj antiliberalizmus a antisemitizmus tak v kritike demokratických krajín, ako aj sovietskeho Ruska:

„Duch, ktorý ovláda dnes tak zv. európske demokracie, spočíva myšlienkovne na liberalizme, ktorý zas v podstate má základy rýdzo judaistické.[...] Liberalizmom rozbitá spoločnosť bola výhodným terénom pre rasu židovskú, aby mohla dosiahnuť moc. Preto na jednej strane najväčším kapitalistom, ktorý vyrástol z mozolov a útrap biedneho pracujúceho ľudu, ale pritom tiež najväčším komunistom, ktorý založil svoju moc na násilí, bol vždy príslušník židovstva. Preto nič nie je samozrejmšie ako to, že zbytky liberalistickej Európy, predstavitelia tohto myšlienkového ponímania majú velice blízko k druhému kvetu, vyrastlému z toho istého koreňa, ku komunizmu.[...] Takto ľahšie môžeme pochopiť prečo štáty, ktoré majú za podklad svojho vládneho systému ešte i teraz liberalizmus, majú viac dôvery v bolševikov so všetkými ukrutnosťami, ako v predstaviteľov civilizácie európskej čiste kresťanskej.“ A na Benešove slová o slovanskej vzájomnosti *Nástup* reaguje podobne ako Slovák: *„ Ťažko si možno predstaviť prácu v záujme všeslovanskom, dokiaľ Rusko bude predstavovať v medzinárodných stykoch Litvinov-Žid a vo vnútri štátu Stalin-Gruzinec, alebo nejaký iný Žid. Dokiaľ nenastane v Rusku obrat, nemožno písať o Rusku ako o štáte slovan-skom, nemožno písať o nadviazaní stykov s národom ruským, ale iba o sblížení sa s režimom komunistickým, o nadviazaní stykov s bolševikmi, alebo Sovietmi.“* V závere článku sa upozorňuje na nové úlohy domácich komunistov: *„Sbliženie so Sovietmi nemôže nám prospieť ani vnútorne, lebo na základe direktív, obdržaných z Moskvy, naša komunistická strana už teraz prejavuje ochotu prihlásiť sa k podpore terajšieho u nás vládnúceho režimu a upevniť jeho pozície vtedy, keď sa nachádza v najkritickejšej situácii. Nadviazaním stykov s bolševikmi umožňuje sa im, aby novými metodami mohli pracovať a rozkladať našu spoločnosť, aby raz, keď vnútorná a medzinárodná situácia sa upevní, mohli diktatúrou ovládnuť i nás. To my však nikdy pripustiť nesmieme.“*⁷

Téma bolševizmu spočívajúceho na triednej morálke velebiacej násilie a na židovských základoch, ktoré ho majú spájať s kapitalizmom, resp. veľkokapitalizmom, sa obmieňa aj v ďalších článkoch uverejnených v *Nástupe*. V článku *Komunizmus nepriateľom civilizácie. Poznámky k sblíženiu so Sovietmi* autor poukázal na „nemorálnu dvojitú pobočiek III. internacionály“ v kapitalistických štátoch, ktoré sa pre seba domáhajú politických práv, hoci v ZSSR sa potláčajú politické práva s inými než komunistickými názormi.⁸ A kritizoval aj komunistickú taktiku v národnostnej otázke: Komunistickí teoretici síce stoja na stanovisku samourčenia národov a v sovietskej ústave sa predvída aj možnosť odtrhnutia sa od ZSSR, no týmto sa len majú získať na stranu komunistov menšiny v európskych krajinách a má to byť jeden zo spôsobov nátlaku na kapitalistické krajiny. Ukrajinský nacionalizmus v ZSSR je však trestaný a princíp sebaurčenia je pre

⁷ *Nástup* 3, č. 12 z 15. 6. 1935.

⁸ *Nástup* 3, č. 15-16 z augusta 1935.

III. internacionálu obchodný artikel, ktorého sa zriekne, ak si to žiada predstaviteľ kapitalistického štátu, ktorý podporuje jej momentálne ciele.

Predmetom jednoznačnej kritiky nástupistov sa stala aj zmena taktiky soviетov, resp. III. internacionály v medzinárodnej politike smerom k vytváraniu jednotného ľudového frontu, ktorú si vyžiadala „ťažká medzinárodná situácia“ ZSSR (Hitler, Japonsko).⁹ Mal to byť najúspešnejší spôsob ako podporiť Sovietsky zväz a súčasne ďalej šíriť podvratnú činnosť komunistov. Pri kritike zblížovania sa so ZSSR aj v znamení slovanskom sa *Nástup* nezastavil ani pred odmietnutím predrevolučnej roly Ruska v slovanskom svete, keď v článku *Západ, či východ?* poukázal na sebecké pozadie cárskeho záujmu o malé slovanské národy s cieľom rozšíriť ruskú ríšu do strednej Európy a získať tak výhodné strategické hranice. Štefánik a Masaryk videli za vojny, že naše oslobodenie je podmienené víťazstvom západných mocností. Československí legionári mali podľa autora článku zachrániť Rusko pred bolševizmom a tým sa odplatiť za naše oslobodenie kresťanskej civilizácii a Spojencom, ktorí hovorili v jej mene. Ak predstavitelia českého a slovenského národa nemali dôveru v cársky režim, o to menej mohli v budúcnosti počítať s komunistickým Ruskom. Západná tradícia má v slovenskom národe hlbšie korene, než si to ktokoľvek myslí. Ruská orientácia pred prevratom bola prejavom zúfalstva a neznalosti ruských pomerov. Slovenský národ sa rozhodol pre západnú civilizáciu pred tisíc rokmi, keď v Nitre postavil prvý kresťanský kostol, Slováci teda nemajú nič spoločné s ruským byzantinizmom a tým menej s bolševickou negáciou práva a spravodlivosti. Na tom nemôže nič zmeniť ani momentálna zmena medzinárodných vzťahov alebo zostrujúca sa zahraničná situácia. A bolševici? Tí budú za zmenejnej medzinárodnej situácie pokračovať tam, kde prestali, uistil čitateľa *Nástup*: „Osvedčenie proti fašizmu, neustále prejavy v prospech medzinárodného pokoja sú pre nich iba východiskom z núdze. Každý, kto úprimnosti týchto prejavov verí, vedome sa dá klamať.“¹⁰

Zákernú taktiku Kominterny mala ilustrovať aj propagačná brožúra „krvožíznivého šíriteľa komunizmu“, „maďarského žida“ Bélu Kuna, v ktorej volá po jednotnom fronte pracujúceho ľudu. Má ísť o jednotnú akciu robotníctva, no komunisti nikdy nebudú súhlasiť s tým, aby robotnícka trieda spolupracovala s buržoáziou. Robotnícka trieda má odstrániť buržoázne vlády len revolučnými prostriedkami, či už ide o vlády fašistické alebo demokratické. Komunisti sú za diktatúru proletariátu, za soviety a tie sa dajú vy dobyť len násilím, revolúciou.¹¹ Tretej internacionále ako „Internacionále vrahov a podpalačov“ sa venuje autor pod značkou As. v májovom čísle roku 1936, teda v čase, keď sa po volebnom víťazstve ľudového frontu v Španielsku zostrojila vnútropolitická situácia a schyľovalo sa k občianskej vojne. *Nástup* ilustruje výčiny komunistov – osobitne voči duchovným osobám a chrámom – na základe údajov zo španielskych novín ABC. Z takýchto a ďalších komunistických aktivít pre časopis vyplýva, že umožnením komunistickej podkopy práce sa pripravuje pôda na prevrat, na vraždy a podpalačstvá, ktoré sú komunisti odhodlaní uskutočniť vždy a všade, kde uchopia moc. Treba preto siahnuť k činom, ktorým každý rozvratník porozumie. Zločinec totiž neprestane

9 *Nástup* 3, č. 19 z 1. 10. 1935.

10 *Nástup* 3, č. 20 z 15. 10. 1935.

11 *Nástup* 3, č. 21 z 1. 11. 1935.

byť zločincom len preto, že oprie svoje činy o politickú ideológiu.¹² Aby sa ešte väčšmi zdôraznila podkopná činnosť III. internacionály, poukázal článok *Kominternu v práci* na jej prepojenie s internacionálou štvrtou, čiže s Trockého organizáciou, ktorá vraj ako „samostatná organizácia vôbec neexistuje“, lebo má byť len exportným menom jednej revolučnej podorganizácie Kominterny s pracovným terénom vo Francúzsku a Československu. „*Tretia a štvrtá internacionála je jedno a to isté. Trockij je agentom Kominterny,*“ znie rázne tvrdenie *Nástupu*, ktorý dodáva, že v Prahe je stredo európska centrála Kominterny.¹³

Po piešťanskom zjazde HSLŠ v septembri 1936 sa *Nástup* takpovediac prirodzene stotožnil s manifestom ľudovej strany, v ktorom sa odmieta komunizmus a spolupráca republiky so sovietskym Ruskom: „*Ale tak ako nemožno docieľiť shodu medzi ohňom a vodou, nemožno docieľiť ju ani medzi kresťanstvom a komunizmom. Každý takýto pokus znamenal ťažké poškodenie kresťanstva a priniesol so sebou utrpenie pre celé národy.[...] Hlinkova slovenská ľudová strana musela odmietnuť terajšiu orientáciu československej zahraničnej politiky, ktorá neprestáva v komunizme hľadať to, čo v ňom nájsť nemôže: hľadať v ňom garanciu pokoja a bezpečnosti, hoci sám je iba dôsledným šíriteľom rozvratu, vojen a nepokojov.*“¹⁴

Proti spojenectvu so Sovietskym zväzom malo hovoriť sklamanie Francúzska z podobnej zmluvy, keď Francúzko precenilo Rusko ako lojálneho politického partnera. Malo sa to ukázať v zasahovaní soviетov do vnútorných vecí Španielska aj v boľševizovaní Francúzska. Pod vplyvom francúzsko-sovietskeho „bratříčkovania“ bola aj naša zahraničná politika, z čoho sa zrodilo naše spojenectvo so Sovietskym zväzom. A autor článku *Francúzsko-sovietske spojenectvo a ČSR* si položil otázku, či nie je na čase

12 *Nástup* 4, č. 9 z 1. 5. 1936. Názor *Nástupu* bol v zhode s postojom vedenia HSLŠ. V parlamentnej rozprave 29. 4. 1936 k osnove zákona o obrane štátu, ktorý poslanci HSLŠ podporili, sa predstaviteľ strany Jozef Tiso vyjadril: „*Vyhlásil som, že zaujímame k tejto osnove zákona kladné stanovisko preto, lebo tento zákon je obranný zákon a obrannú vojnu i ako katolíci pripúšťame. [...] Ale, veľactná snemovňa, my máme spojenca, o ktorom by sme nemohli bezpečne a natrvalo povedať, že myslí len na obranu, a to je spojenec sovietske Rusko.[...] Komunizmus sa nevzdal plánu svetovej revolúcie a robiť rozvrat. Treba sa pozrieť dneska na Španielsko a budeme vidieť, že tento rozvrat sa tam úmyselne a systematicky robí, keď si sovietske Rusko a komunizmus trúfa takého svojho exponenta, ako je maďarský krvavý kat Béla Kún, vyslať do Španielska, aby tam držal vlnu komunizmu ďalej. Myslím, že nikto nepotrebuje väčších dôkazov na to, že táto svetová revolúcia je v pláne nášho spojenca a ako sa usiluje túto revoltu a túto svetovú revolúciu roznieť.*“ Tiso, J.: *Prejavy a články* zv. I (1913 – 1938). Bratislava : AEP, 2002, s. 493-494.

13 *Nástup* 4, č. 15 – 16 z 15. 8. 1936.

14 *Nástup* 4, č. 19 z 15. 10. 1936. V referáte na zasadnutí politickej komisie VII. zjazdu HSLŠ 19. 9. 1936 J. Tiso hovorí: „*Spojenectvo s ktorýmkoľvek národom alebo štátom nie je programom, ale prostriedkom, ktorý používa taktika a isteže ho odmietnem, ak by ono malo znamenať záhubu národa. Spojenectvo napríklad s boľševikmi iste zavrhneme, ak by ono malo znamenať boľševizáciu, teda smrť národa.*“ A v manifeste prijatom na autonomistickej manifestácii na záver VII. zjazdu HSLŠ 20. 9. 1936 sa k medzinárodnej situácii hovorí: „*Neodkloníme sa od kresťanských základov kultúry a našich národných dejín. Odmietame preto v domácej i zahraničnej politike smery, ktoré znamenajú rozvrat spoločnosti ľudskej a záhubu európskej civilizácie. Menovite zatracujeme spoluprácu s medzinárodným predstaviteľom materialistickej ideológie a žido-boľševickej anarchie. Zapojujeme sa do protikomunistického frontu po boku národov, vedených kresťanskými zásadami.*“ Tiso, J.: *Prejavy a články* ..., s. 504 a 507.

zrevidovať naše zahraničnopolitické smerovanie.¹⁵ V ďalšom článku *Tri tézy o zboljševizovaní sveta* hľadal autor ideový základ intervencie Moskvy v Španielsku v Leninových tézach z II. kongresu KI v roku 1920. Keď sa nepodarilo zboljševizovať svet ani prostredníctvom koloniálnych a polokoloniálnych krajín (napr. Číny), ani prostredníctvom priemyselne vyspelého Nemecka, ostáva Španielsko, ktorého sociálna štruktúra a kultúrna úroveň širokých mas pripomínajú predrevolučné Rusko.¹⁶ V poslednom čísle roku 1936 sa *Nástup* zaoberal v článku *Nová taktika komunistov* novými metódami prenikania komunistov medzi mládež mimo Sovietskeho zväzu, ktoré boli prijaté na VI. zjazde Komunistickej internacionály mládeže v októbri 1935. Zámerom je hľadanie spojencov na obranu Sovietskeho zväzu „proti svetovému imperializmu“. Mení sa tak taktika boja, ale ciele ostávajú tie isté, čo môže uviesť mladých ľudí do omylu. Napríklad mnohí mladí robotníci u nás si myslia, že možno byť aj komunistom aj katolíkom, lebo nevedia o komunistickej nenávisti voči Kristovi. Otázka je ako na komunistické lákadlá odpovie katolícka, a najmä robotnícka mládež.¹⁷

Témou niekoľkých publikovaných článkov boli vnútorné problémy Sovietskeho zväzu, ktoré sa prejavili aj inscenovanými politickými procesmi, a to už od druhej polovice 20. rokov a ktoré mali spochybniť hodnotu takého spojenca pre Československo. *Nástup* čerpal údaje najmä zo zahraničnej tlače a svedectiev rôznych ľudí, ktorí sa nejako zoznámili so sovietskou realitou, počnúc nemenovaným českým inžinierom a končiac hoci André Gideom.

V súvislosti s veľkými inscenovanými procesmi s bývalými vysokými funkcionármi komunistickej strany, sovietskeho štátu a Červenej armády v druhej polovici 30. rokov si *Nástup* v článku *Sovietsi – dobrý spojenec?* kladie logické a zásadné otázky, týkajúce sa československo-sovietskeho spojenectva: Buď sú všetky obvinenia pravdivé a potom niet čo závidieť obyvateľom Sovietskeho zväzu, ak sa ukázalo, že ich najslávnejší muži sú špiónmi, zradcami, zapredancami, zločincami najhrubšieho formátu. Ako môže vyzeráť štát, ktorý mal na čele takú pochybnú spoločnosť? Ak však všetko to, z čoho boli obvinení, nie je pravda, čo je to za štát, v ktorom možno bez všetkého odstrelit' toho, kto je práve dnešnému vládcovi nepohodlný? A tieto otázky majú význam aj pre Československo. Kto zaručí, že niektorý člen sovietskej misie u nás nie je špiónom Nemecka, Talianska alebo iného štátu? Kto garantuje, že sovietski odborníci, ktorí mali možnosť poznať naše vojenské tajomstvá, nie sú platenými agentmi cudzieho štátu? Aký význam

15 *Nástup* 4, č. 22 z 15. 11. 1936.

16 *Nástup* 4, č. 23 z 1. 12. 1936.

17 *Nástup* 4, č. 24 z 15. 12. 1936. V súvislosti s ideologickou infiltráciou komunizmu sa vyjadril J. Tiso v rozprave k štátnemu rozpočtu na rok 1937 dňa 1. 12. 1936 v podobnom duchu: „Kultúrny svet nech vie o tom, že na Slovensku žije národ slovenský, vedomý svojej povinnosti postaviť sa proti jedu medzinárodných travičov, ktorým nehodí za korisť svoj národný svojráz a svoju kresťanskú civilizáciu. A jestli majú zodpovední činitelia tohoto štátu väčšiu povinnosť, nemôže byť ona dôraznejšia ako tá, aby sa brannosť nepodlomila pripúšťaním infekcie komunizmu. [...] My vieme pochopiť, že sa preceňuje diplomatický a strategický význam Ruska pre našu republiku, ale nevieme schvalovať nadväzovanie kultúrnych stykov s ním a nevieme indolentne sa dívať na umožňovanie Kominterny v našom verejnom živote. TISO, J.: *Prejavy a články ...*, s. 512-513.

má podobné spojenectvo pre nás? Možno sa naň spoľahnúť, možno s takým spojencom spolupracovať?¹⁸

V poslednom publikovanom článku na tému československo-sovietskych vzťahov pod názvom *Problematické spojenectvo* sa jeho autor odvolal na autoritu francúzskeho pravicového politika Andrého Tardieua, ktorý sa postavil proti akémukoľvek paktu s Moskvou, pretože ruská bolševická vláda a III. internacionála sú podľa neho totožné a zmluva so Sovietskym zväzom nebude pre III. internacionálu nikdy znamenať brzdu pri príprave bolševického prevratu v spojeneckej krajine.¹⁹

* * *

Z publikovaných článov v *Nástupe* o spojenectve Československa so Sovietskym zväzom a o pomeroch v tejto prvej bolševickej krajine je zrejmy jednoznačne odmietavý postoj autorského kruhu časopisu k bolševizmu, ku krajine, v ktorej sa jeho princípy – akokoľvek obmieňané – prakticky uplatňovali, ale aj k domácim komunistom a ich strane, vnímanej len ako nebezpečná filiálka Moskvy.²⁰ S odstupom času vieme, že tento časopis, situovaný na pravej strane politického spektra a blížiaci sa k extrémnej pravici, v nejednom ohľade presne pomenoval charakter Sovietskeho zväzu a jeho vládnucej strany, jeho ideológie a režimu, ako aj riziká spojené so zblížením sa a spojenectvom s takouto krajinou. Na druhej strane časopis neponúkal inú alternatívu – pokiaľ táto už vopred „nevypadla“ z jeho často cenzúrovaných, „vybielených“ stránok – zahraničnopolitických vzťahov, ktoré by boli mohli poskytnúť, či zaručiť väčšiu medzinárodnú bezpečnosť a perspektívu medzivojnómu československému štátu.

No vari oprávnenou témou a predmetom štúdia môže byť otázka „začarovaného kruhu“ medzinárodného postavenia štátu, ktorý postupne strácal podporu tých mocností, ktoré stáli pri jeho vzniku, a prakticky nemal možnosť získať nových mocných spojencov garantujúcich nielen jeho existenciu a integritu, ale aj spoločenskú a politickú identitu, ktorá ho charakterizovala v medzivojnovom období až do Mníchova.

A azda rovnako oprávnená môže byť aj téma endogénnych a exogénnych faktorov, ktoré pôsobili na politické profilovanie sa a vývin jednotlivých politických subjektov na medzivojnovnej československej politickej scéne, osobitne v 30. rokoch. V súvislosti so zahraničnou politikou československého štátu a jej ústredným protagonistom Edvardom Benešom mám na mysli aj to, do akej miery jeho rozhodnutia, osobitne smerom k získaniu podpory Sovietskeho Ruska, pôsobili ako impulzy pre radikalizáciu postojov na pravej strane politického spektra, keďže pre domácu pravicu bola takáto poli-

18 *Nástup* 5, č. 14 – 15 z 1. 8. 1937.

19 *Nástup* 5, č. 18 z 15. 9. 1937.

20 O prepojení politiky ZSSR a Kominterny porov. FURET, François: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*, Vydavateľstvo AGORA, Bratislava 2000, s. 261-326. K problematike vzťahu KSČ ku Kominterne, resp. sovietskej politike v 30. rokoch pozri LUKEŠ, Igor: *Československo medzi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu*, Prostor, Praha 1999, s. 74-86. Pre povojnovú československú historiografiu venujúcu sa medzivojnovnej zahraničnej politike ČSR bolo – v dôsledku politických pomerov – charakteristické, že do roku 1989 skúmala predovšetkým oficiálnu zahraničnú politiku Sovietskeho zväzu v medzivojnovom období, kým dvojaká medzinárodnopolitická hra tejto krajiny umožňovaná existenciou a pôsobením Kominterny ovládanej sovietskym vedením sa ocitala mimo domáceho historického výskumu.

tická orientácia krajiny po každej stránke neprijateľná a vnímaná ako ohrozenie národa a štátu.

V tejto súvislosti odkazujem aj na myšlienku nemeckého historika Ernsta Nolteho o pôvodnej inšpirácii krajnej pravice (fašizmu/nacizmu, ako aj ďalších konzervatívno-nacionálnych síl) bolševizmom a o jej vzostupe a rozmachu aj ako reakcie na hrozbu bolševizmu,²¹ prípadne na Nolteho diskusiu na túto tému s francúzskym historikom Françoisom Furetom.²²

(2006)

---

21 Pozri NOLTE, Ernst: *Fašizmus ve své epoše*, Argo, Praha 1998, s. 30-32, 260-281, 414-417 a súčasne kritiku tohto názoru FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie...*, s. 203-205.

22 Pozri FURET, F. – NOLTE, E.: *Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov*, Vydavateľstvo AGORA, Bratislava 2001, passim.

20. KAPITOLA

STREDNÁ EURÓPA V POLITICKÝCH KONCEPCIÁCH MILANA HODŽU A EDVARDA BENEŠA ZA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Vypuknutie druhej svetovej vojny 1. septembra 1939 znamenalo pre českých a slovenských politikov v exile významný medzník. Začala sa otvorená mocenská konfrontácia medzi nacistickým Nemeckom a západnými demokraciami a s tým veľké vojnové provizorium, ktoré sa aj podľa očakávania česko-slovenskej politickej emigrácie malo skončiť víťazstvom západných demokratických mocností a v dôsledku toho obnovením Československej republiky. Pred československými exulantmi stála veľmi konkrétna úloha zorganizovať štátno-politickú reprezentáciu v exile a získať pre ňu uznanie západných mocností. Súčasne však bolo potrebné premyslieť zahraničnopolitické a v rámci nich geostrategické súvislosti a východiská činnosti a cieľov československej politickej reprezentácie v zahraničí s výhľadom do povojnového obdobia.

Obidvoch úloh sa ujali dvaja najvýznamnejší predstavitelia Československa v druhej polovici 30. rokov – prezident republiky a predtým dlhoročný minister zahraničných vecí, „architekt československej zahraničnej politiky“¹ Edvard Beneš a posledný predmnichovský predseda vlády, jeden z predstaviteľov medzinárodného agrárneho hnutia Milan Hodža. Rýchlo sa však ukázalo, že pozícia a postavenie každého z nich v rámci československého zahraničného a domáceho odboja sa bude podstatne odlišovať, čo sa odrazí aj na ich reflektovaní vojnového a povojnového postavenia Československa a jeho bezprostredného medzinárodného kontextu – strednej Európy.

Už krátko po vypuknutí vojny bolo zrejmé, že E. Beneš má silnejšiu pozíciu v československom exile než M. Hodža, a to napriek výhradám najmä francúzskych vládnych kruhov voči jeho osobe. Táto Benešova politická pozícia sa stala celkom zrejmou po porážke Francúzska v júni 1940 a úplnom presune centra odboja na západe do Veľkej Británie. E. Beneš sa postupne stal československým odbojom, západnými mocnosťami a po vstupe Sovietskeho zväzu do vojny aj touto mocnosťou všeobecne uznávaným najvyšším predstaviteľom československej politickej a štátnej reprezentácie. M. Hodža bol, naopak, pomerne rýchlo vytlačený z oficiálneho vedenia československého odboja v zahraničí, čo do istej miery napomohol aj istou vlastnou politickou pasivitou, spôsobenou predovšetkým neuspokojivým zdravotným stavom. Po odchode do Spojených štátov reprezentoval prakticky len sám seba, opierajúc sa o svoju autoritu v časti slovenskej americkej emigrácie a o povesť politika a štátnika získanú v medzivojnovom období, ktorú mal v americkej tlači a v časti amerického politického establišmentu.²

1 TÁBORSKÝ, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Mladá fronta, Praha 1993, s. 26.

2 K pôsobeniu M. Hodžu v USA a jeho sporom s prívržencami E. Beneša pozri MÚDRY, M.: *Milan Hodža v Amerike*, Geringer Press, Chicago 1949, tiež MIKULA, S.: *Dr. Milan Hodža vo svetle ar-*

Odlíšne politické postavenie a z neho vyplývajúca rôzna politická zodpovednosť obidvoch politikov sa mali prejavíť aj v spôsobe formulovania a prezentácie názorov na aktuálne dianie v európskej a svetovej politike, ako aj vlastných politických cieľov a predstáv o povojnovej budúcnosti. M. Hodža ako človek stojaci mimo oficiálnej československej politiky, opierajúci sa však o svoje dlhoročné a rozsiahle politické skúsenosti, mohol formulovať svoje politické stanoviská aj predstavy o budúcnosti otvorenejšie a bezprostrednejšie než politik v pozícii exilovej hlavy okupovaného a de facto zaniknutého štátu, nesúci priamu a najvyššiu zodpovednosť za dosiahnutie hlavného cieľa zahraničného aj domáceho demokratického odboja – obnovenia nezávislého demokratického československého štátu v pôvodných a medzinárodne zabezpečených hraniciach.

Na formovanie názorov obidvoch česko-slovenských politikov na politický vývin a perspektívy európskej politiky a v jej rámci postavenia strednej Európy mala však významný a možno rozhodujúci vplyv ich predchádzajúca politická činnosť, politické koncepcie, ktoré si vytvorili počas pôsobenia na vysokých politických a štátnych postoch v medzivojnovom období, a pravdaže aj trpká, traumatizujúca skúsenosť Mníchova a násilného zániku československého štátu. Obidvaja politici stáli po Mníchove a 15. marci 1939 nad ruinami výsledkov vyše dvadsaťročnej osobnej angažovanosti, v neustálom politickom zápase o zabezpečenie spoľahlivého medzinárodného postavenia československého štátu, o ktorého vznik sa významne pričínili.

* * *

Stúpajúca agresivita nacistického Nemecka, od vzniku Osi Berlín-Rím v roku 1936 podporovaná fašistickým Talianskom, na ktorú Francúzsko a Veľká Británia nevedeli a nechceli nájsť inú odpoveď ako politiku apacementu, ničila postupne systém mierových zmlúv a politiku kolektívnej bezpečnosti, opierajúcu sa o inštitúciu Spoločnosti národov, v ktorej sa dlhé roky intenzívne angažoval ako minister zahraničných vecí E. Beneš. Iste bol správny postreh M. Hodžu, že marec 1936, keď nemecká Wehrmacht, bez výraznejšieho protestu demokratických mocností obsadila ľavý breh Rýna, „*sa mal stať otcom všetkých ostatných marcov*“³ – Anschlussu Rakúska Nemeckom v marci 1938 a rozbitia Česko-Slovenska tou istou mocnosťou v marci 1939.

Expanzívna politika nacistického Nemecka zručne využívajúca politické aj ekonomické nástroje a jej prevažne pozitívna odozva v krajinách strednej Európy a osobitne v členských krajinách Malej dohody – v Rumunsku a Juhoslávii, ale aj postupná strata záujmu Francúzska a Anglicka o tento európsky priestor nútila Hodžu a Beneša ešte pred Mníchovom revidovať ak aj nie svoje koncepcie a zámery (tým ostávali naďalej verní) tak celkom iste reálne očakávania vo veci stredoeurópskej spolupráce, smerujúcej k posilneniu tohto regiónu v európskej politike. Značne kontrastne pôsobil napríklad porovnanie vyhlásení ministra zahraničných vecí E. Beneša plných sebadôvery a dôvery v malodohodových spojencov ešte v roku 1933, teda po uchopení moci

chívnych dokumentov z archívov USA. In: PEKNÍK, M. a kol.: *Milan Hodža - štátnik a politik*, 2. vyd., Veda, Bratislava 1994, s. 164-171.

3 HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe a iné štúdié*, Kalligram, Bratislava 1997, s. 202

v Nemecku nacistami,⁴ s rozpačitými dojmami, ktoré nadobudol už ako prezident z rokovaní s predstaviteľmi krajín Malej dohody v druhej polovici 30. rokov.⁵

Podobnú skúsenosť získal so svojim Dunajským plánom zameraným na ekonomickú kooperáciu stradoeurópskych krajín, vtedajší predseda vlády a krátky čas aj minister zahraničných vecí M. Hodža. Realizácia jeho plánu mala umožniť vytvorenie silného hospodárskeho zoskupenia stredoeurópskych krajín, ktoré by sa malo stať rešpektovaným obchodným a politickým partnerom veľmocí, predovšetkým Nemecka.⁶ Hodžov zámer však skončil neúspechom nielen preto, že proti nemu pracovali bezprostredne zainteresované mocnosti (Nemecko a Taliansko), ale že on neprejavili – okrem celkom formálnej podpory – vážny záujem ani najbližší spojenci Československa z Malej dohody.⁷

Mníchovská dohoda štyroch európskych mocností, tento symbol nacistického násillia, ale aj „*veľkej mravnej slabosti a strachu západných demokracií pred konfliktom s Nemeckom*“,⁸ urobila z obidvoch československých štátnikov súkromné osoby, ktoré krátko po mníchovskom diktáte odišli do exilu. Znamenala prerušenie dovtedajších politických plánov a krokov smerujúcich k rekonštrukcii a stabilizácii strednej Európy v duchu mierových a aliančných zmlúv, ako ich takmer dve desaťročia presadzoval v európskej politike E. Beneš. A prerušila aj integračné zámery, ktoré sa v duchu programu agrárnej demokracie a medzinárodného agrárneho hnutia usiloval po prvej svetovej vojne v stredoeurópskom priestore uplatňovať M. Hodža.⁹ Mníchov ani násilný zánik československého štátu v marci 1939 za pasívneho prizvania sa západných veľmocí však nezlomil presvedčenie obidvoch mužov o demokratickej budúcnosti Európy, s ktorou spájali aj obnovenie Československej republiky.

* * *

Krátko po rozbití Česko-Slovenska a okupácii českých krajín Wehrmachtom E. Beneš v prednáške na univerzite v Chicagu v apríli 1939 vyjadril presvedčenie, že vtedajšia Európa je „*odsúdená politicky, ideovo i morálne na zánik. Diktatúry so všetkými svojimi slabosťami, extrémami, omylni, neúspechmi, násilím, cynizmom a barbarstvom sa nevyhnutne zrutia. Najpravdepodobnejšia eventualita je tá, že k zrúteniu dôjde vojenským konfliktom vyprovokovaným priamo či nepriamo autoritatívnymi štátmi.*“ Výsledkom porážky diktátorských štátov by mala byť slobodnejšia, demokratickejšia štruktúra európskych štátov

4 Pozri BENEŠ, E.: *Boj o mír a bezpečnosť štátu - Československá zahraničná politika v projevoch ministra dra Ed. Beneše 1924 - 1933*, Orbis, Praha 1934, s. 786-787.

5 Pozri BENEŠ, E.: *Paměti - Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Orbis, Praha 1947, s. 49-59.

6 Pozri HODŽA, M.: *Federácia...*, s. 190-192, tiež KVAČEK, R.: *Nad Evropou zamračeno - Československo a Evropa 1933-1937*, Svoboda, Praha 1966, s. 194-195.

7 Pozri KVAČEK, R.: c. d., s. 199-207 a 401-402.

8 BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*, sv. II, Kruh přátel československé knihy při týdeníku Čechoslovák v Londýně, bez vročenia, s. 159.

9 Pozri Hodžove prednášky na tému agrárnej demokracie a zahraničnej politiky, najmä Agrárna demokracia v myšlienkových prúdoch súčasnej doby, Kooperácia poľnohospodárskych intelektuálov a jej úloha v Československo a stredná Európa, in: HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie, zv. IV. - Cesty stredoeurópskej agrárnej demokracie 1921 - 1931*, Novina, Praha 1931. Tiež 4. kapitulu vo Federácii v strednej Európe.

a s ňou aj „nová a lepšia vonkajšia organizácia Európy: nejaká federatívna Európa by mala byť konečným výsledkom súčasnej hlbkej európskej krízy.“¹⁰

V decembri 1940, už uprostred vojny, sa E. Beneš na otvárajúcom zasadaní Štátnej rady, nahrádzajúcej v exile československý parlament, vrátil k otázke zmyslu druhej svetovej vojny z hľadiska zápasu medzi slobodou a neslobodou, demokraciou a diktatúrou. Vyjadril názor, že nová vojna je „vo všetkých svojich problémoch doslova pokračovaním vojny z rokov 1914 – 1918... Ide v nej o tie isté otázky, tie isté záujmy, tie isté boje v celej ich grandióznej šírke. Len ich vývin pokročil...Pôjde naozaj o to, či politicky vyhrá demokracia alebo diktatúra, nacistický totalitarizmus a štátny absolutizmus, zahraničnopoliticky pôjde o to, či sa dospeje k vyrovnaniu a trvalejšej rovnováhe medzi veľmocami so zabezpečením existencie malých národov a štátov.“ Rozhodovať sa bude o tom, či „politicky, sociálne a hospodársky vyhrá nakoniec fašizmus, komunizmus alebo politická demokracia tým, že bude mať odvahu urobiť dve podstatné veci: 1. Pokúsi sa o rozhodnejšie vyriešenie svojich vnútorných sociálnych a hospodárskych problémov a odvážne sa bude vyvíjať do sociálnej a hospodárskej demokracie, 2. bude revidovať všetko, čo sa v jej vlastnom systéme politicky neosvedčilo alebo priamo zlyhalo, zmení to, čo v parlamentarizme a straníckom systéme potrebuje nápravu...“¹¹ Beneš očakával, že nová vojna prinesie ešte hlbšie a ďalekosiahlejšie zmeny než vojna predchádzajúca, zmeny asi v takom rozsahu aké Európa zažila po Francúzskej revolúcii. A považoval za samozrejmé, že vývoj nebude ľahký, „že dôjde k ťažkým bojom a obtiažnym situáciám, že budeme mať všade v strednej Európe v každom smere ťažšie pomery po tejto vojne, než aké sme mali po minulej vojne...“¹²

E. Beneš ešte pred útokom Nemecka na Sovietsky zväz bystro predvídal nielen spôsob vypuknutia, ale aj charakter novej svetovej vojny, ktorý svojim mnohostranným rozsahom podstatne presiahne predstavy o tradične ponímanom vojensko-politickom súperení veľmocí, prinášajúcim zmeny mocenskej rovnováhy v prospech víťazných mocností a budovanie aliancií v zásadne nezmenených sociálno-politických a hospodárskych pomeroch. A rozpoznal aj podstatne konfliktnejší povojnový vývin v strednej Európe, v ktorej sa staré a nové konflikty po prvej svetovej vojne ešte väčšmi zauzľovali než pred ňou, a to súčasne vo viacerých sférach – mocensko-politickej, hospodársko-sociálnej, etnickej, štátoprávnej - a to súčasne na úrovni vnútro politickej aj zahraničnopolitickej. Najmä otázka menšín mala takmer vždy svoje zahraničnopolitické súvislosti, pričom veľmi často bola aj živená zvonku, politikou štátov zameraných na revíziu mierových zmlúv.¹³

Predvídanie zásadných sociálno-ekonomických a politických zmien na starom kontinente a osobitne v strednej Európe viedlo E. Beneša už po vstupe Sovietskeho zväzu do

10 BENEŠ, E.: *Demokracie...*, s. 158.

11 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*, Orbis, Praha 1947, s. 271.

12 BENEŠ, E.: tamže, s. 272.

13 Menšinová problematika ako chronický medzištátny problém medzi ČSR a Maďarskom sa prejavovala prakticky od uzavretia Trianonskej zmluvy v roku 1920 až do Viedenskej arbitráže v roku 1938. V 30. rokoch sa oživil problém nemeckej menšiny, ktorý veľmi vážne zatažil československo-nemecké medzištátne vzťahy a s podobnými konfliktmi zápasili aj ďalšie krajiny strednej a juhovýchodnej Európy.

vojny k širším úvahám o vojnovom a povojnovom vývine v Európe v knihe *Demokracie dnes a zítra*.¹⁴ Autor dielo koncipoval komplexnejšie – aj ako mnohostrannú a kritickú bilanciu medzivojnového vývinu v Európe, na tomto mieste budeme však venovať pozornosť predovšetkým úvahám o povojnovom vývine a postavení strednej Európy.

V knihe E. Beneš podrobnejšie než v predchádzajúcich publikáciách a prejavoch skúma „*zmysel a úlohy novej svetovej vojny*“ a hovorí o riešení troch kategórií problémov: 1. zničiť všetko, čo predstavuje nacistický a fašistický totalitarizmus a obnoviť na celom európskom kontinente duchovné a mravné hodnoty, ktoré predstavuje demokratický režim; 2. vytvoriť novú politickú organizáciu Európy a sveta, pričom by malo ísť o vybudovanie nového spravodlivého a trvalejšieho mieru na základe obnovenej a posilnenej medzinárodnej demokracie a o vytvorenie nových medzinárodných organizmov, ktoré by lepšie vedeli zabezpečiť mier, ako to dokázala ženevská Spoločnosť národov; 3. pretvoriť a prebudovať samu demokraciu. Charakterizuje vojnu ako vnútornú revolúciu vo väčšine štátov, ktorá sa v mnohých štátoch zmení na istý druh občianskej vojny a vyústi do sociálnych a hospodárskych prevratov. Predvojnová buržoázna demokracia mala mnoho veľkých nedostatkov a v niektorých krajinách podstatne spoluzavinila príchod totalitných diktatúr. Politická demokracia sa preto musí po vojne pretvoriť na „*tzv. sociálnu a hospodársku demokraciu*“.¹⁵

V Benešovej predstave povojnového usporiadania Európy a sveta sa zreteľne prejavovala jeho tradične ľavicová orientácia v smere reformného socializmu.¹⁶ Z jej aspektu vnímal nielen väčšie-menšie neudhy aj nebezpečné chyby medzivojnovnej parlamentnej demokracie a vtedajších sociálno-ekonomických pomerov v ČSR a v Európe, ale aj miesto a úlohu Sovietskeho Ruska v medzivojnovom období a, pravda, aj v čase novej vojny a v povojnovej ére. Nebola to platforma sympatizanta s boľševizmom, ale človeka, ktorý si uvedomoval nevyhnutnosť zmien v cárskom Rusku a preto sa usiloval pochopiť aj ich priebeh v radikálnom boľševickom variante, hoci sa s ním vonkoncom nestotožňoval. Spôsoby a cesty, akými sa ďalšie zmeny v Sovietskom Rusku uskutočnia, nechával na jeho obyvateľov, podporujúc súčasne čo najväčšiu otvorenosť ostatného sveta voči tejto krajine, ktorá podľa jeho predstáv mala hrať významnejšiu rolu v európskej politike už po prvej svetovej vojne.¹⁷

14 Prvé české vydanie z roku 1942 bolo prepracovanou a rozšírenou verziou rovnomenného titulu vydaného roku 1940 v angličtine.

15 Pozri BENEŠ, E.: *Demokracie...*, s. 159-160.

16 Pozri ORT, A.: *Dr. Edvard Beneš evropský politik*, SMSJA, Praha 1991, s. 9-14., tiež BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce*, Čin a Orbis, Praha 1927, kapit. Moje příprava k válce a revoluci, s. 1-8.

17 Už vo svojom prvom prejave v Národnom zhromaždení 30. 9. 1919 akcentoval E. Beneš vo vzťahu k Sovietskemu Rusku zásadu nezasahovania do jeho vnútorných pomerov a súčasne pripravenosť spolupracovať na budovaní veľkého demokratického, konfederovaného Ruska. Po konferencii v Janove načrtnol v parlamente 23. 5. 1922 „*treť prístup*“ k Sovietskemu Rusku medzi zásadným odmietaním a nekritickým akceptovaním, a síce hospodárskou spolupracou napomáhať taký vývin, pri ktorom by sa zachovali podstatné výsledky revolúcie a súčasne by sa Rusko priblížilo k pomerom v ostatných štátoch. Pozri BENEŠ, E.: *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá – Projevy a úvahy z r. 1919-1924*, Melantrich, Praha 1924, s. 28-29 a 179-180.

V knihe *Demokracie dnes a zítra* hovorí E. Beneš najpodrobnejšie o novom medzinárodnom usporiadaní povojnovej Európy a v jej rámci strednej Európy aj za účasti Sovietskeho zväzu v podkapitole *Demokratická reorganizácia povojnovej Európy a sveta*. Sám síce pripomína, že „by bolo predčasné hovoriť už dnes (roku 1942 - pozn. M. Z.) o podrobnostiach budúcej demokratickej úpravy európskych pomerov,“¹⁸ no jeho predstavy o európskom usporiadaní sú pomerne podrobné. A charakteristická je pre ne kombinácia intuície a kritického vnímania sveta skúseným politikom s názorovými stereotypmi založenými na tradičnej politike mocenských záujmov, aliancií a vplyvov, aká sa uplatňovala v medzivojnovom období a v epoche pred prvou svetovou vojnou. Patrí k paradoxom tohto typu politického myslenia, že zaznamenáva i predvída veľké zmeny v svetovej politike v dôsledku uplatňovania sa univerzalisticky orientovaných ideológií prostredníctvom silných politických hnutí a v prípade uchopenia moci aj prostredníctvom štátnej politiky založenej na primárne silových nástrojoch medzinárodnej politiky a orientovanej na čo najširšiu expanziu, no alternatívu takto chápanej a uplatňovanej politiky ideológií vidí v tradičnej politike aliancií a mocenskej rovnováhy aká (modifikovaná síce liberalizmom 19. storočia) prežívala ešte z čias dynasticko-stavovských štátov. Výsledkom tohto typu politického myslenia je prekvapenie a zmätok jeho nositeľov zoči-voči zahraničnopolitickej a prípadne aj vnútro politickej situácii, ktorú vytvoria mocensko-politické sily nekonajúce v zhode s tradičnými predstavami o pravidlách a ideových i mravných princípoch zahraničnej i vnútornej politiky.

Za určujúcu myšlienku akejkoľvek novej povojnovej úpravy považuje E. Beneš vedomie, že nesmie dôjsť k tretej svetovej vojne. „Pritom fundamentálnou otázkou je a zostane zabezpečenie strednej Európy, ktorá sa stala ako r. 1914 tak r. 1939 výpadovým mostom nemeckého imperializmu.“ Udalosti posledných rokov ukázali celkom jasne vzájomnú závislosť bezpečnosti všetkých krajín a národov Európy, pretože boli konfrontované nielen s nemeckým „*Drang nach Osten*“, resp. „*nach Südosten*“, ale aj s nemeckým „*Drang nach Westen*“, smerujúcim k hegemonii nad celou Európou a tá zas mala byť len prvým stupňom k istému druhu nemeckej svetovlády. Túto časť úvahy uzatvára Beneš ostrým hodnotením, že „všetky výpočty niektorých európskych mocností, že sa Nemecku obetuje ten či onen štát v strednej Európe, aby tak dalo pokoj ostatným, boli vždy nezmyslami a bláznovstvom, podloženým sebavražedným sebestvom...“¹⁹

Z nového povojnového usporiadania Európy by mala vyplynúť trvalejšia všeobecná európska rovnováha. E. Beneš ju chápal ako „*rozumné rozdelenie Európy na jednotlivé väčšie vyrovnané politické organizmy, dostatočne silné teritoriálne, politicky a hospodársky,*“ ktoré by zabránili tomu, aby sa v budúcnosti slabosť malých štátov stala zámienkou k pokusom o ich napadnutie alebo opustenie veľkými štátmi v nádeji že si jedni vykupia mier pre seba na úkor druhých, čo postihlo Československo v rokoch 1938 – 1939.²⁰

Takto ponímané európske „*politické organizmy*“ rozdelil E. Beneš – vzhľadom aj na vtedajší vojnový vývin azda príliš akademicky a anachronicky – do ôsmich skupín: západoeurópsky blok s V. Britániou, Francúzskom a krajinami neskoršieho Beneluxu,

18 BENEŠ, E.: *Demokracie...*, s. 166.

19 Tamže, s. 166.

20 Tamže, s. 167.

Nemecko, Taliansko, stredná Európa s jadrom vo forme československo-poľskej aliancie či konfederácie, balkánsky blok, Sovietsky zväz, severské krajiny a iberské krajiny. Nemecko by sa malo vrátiť do svojich predmníchovských hraníc s určitými územnými zmenami v prospech susedov a usporiadať sa vo forme voľnej konfederácie. Takisto Maďarsko by malo vrátiť všetky územia získané od roku 1938.²¹

Zložitejšia než v západnej časti kontinentu bude po vojne situácia v strednej Európe, preto podľa Beneša nie je možné povedať či a v akej forme sa budú môcť uskutočniť eventuálne stredo európske konfederácie. Beneš ich teda pripúšťal aj niekoľko, no (v narážke na Hodžovu pomerne detailnú koncepciu stredo európskej /kon/federácie) považoval ich podrobnejšie rozpracovanie len za „*cvičenie v poučkách medzinárodného práva bez vzťahu k realite*“. Rázne však odmietol myšlienku vytvorenia jednej veľkej alebo niekoľkých monarchií, o ktorých uvažovali „*niektorí medzinárodní politickí činitelia*“, ako celkom anachronickú, najmä vzhľadom na očakávané revolučné otrasy a vzhľadom na to, že po vojne v stredo európskych krajinách „*budú rozhodovať najširšie masy ľudu*“. Osobitne pochyboval o možnosti obnovy habsburskej monarchie, pretože sily, ktoré odstránili starú podunajskú monarchiu roku 1918 opäť zabránia každej snahe o obnovu tohoto útvaru v starej alebo pozmenenej forme. Za jeden z prostriedkov nového, trvalejšieho usporiadania v strednej Európe pokladal E. Beneš československo-poľskú spoluprácu, za predpokladu, že tento blok dosiahne trvalé priateľstvo a spoluprácu so Sovietskym zväzom. Konečným integračným cieľom by však malo byť nejaké celoeurópske združenie ako zložka väčšieho, svetového medzinárodného združenia, bez ktorého si nemožno predstaviť budúce mierové usporiadanie sveta. Bez tohto európskeho rámca by nebola mysliteľná ani nijaká regionálna konfederácia, lebo po skúsenostiach z posledných rokov ani Veľká Británia ani Sovietsky zväz už nedopustia, aby ich vplyv nebol v strednej Európe viditeľný. Jednou z axiom vyplývajúcich z druhej svetovej vojny je poznanie, že bezpečnosť Európy a sveta je neoddeliteľná.²²

Značnú pozornosť v kapitole o demokratickej reorganizácii povojnovej Európy venoval E. Beneš otázke „*národných menšín*“, ktorú považoval za jeden z najťažších problémov na prahu novej organizácie strednej Európy. Predovšetkým kritizoval európsku menšinovú politiku v medzivojnovom období za to, že „*ochrana menšín bola uložená len niektorým štátom, a nie všetkým, ktoré mali menšiny*“, takže „*sa ochrana menšín stala nakoniec metlou na štáty, ktoré ju naozaj dodržiavali, alebo sa ju aspoň poctivo usilovali dodržiavať, kým štáty, ktoré ju cynicky, vedome a sústavne porušovali, nepostihol za to fakticky žiadny trest*.“²³ Naopak, podľa E. Beneša totalitné a diktátorské štáty ubíjali vlastné menšiny a súčasne sa stávali ochrancami menšín v demokratických štátoch, cynicky zneužívajúc demokratické slobody v týchto štátoch. Autor s bolesťou konštatoval, že predvoj-

21 Tamže, s.167-169.

22 Tamže, s.170-173. K téme povojnových /kon/federácií sa Beneš vrátil vo svojom prejave v Štátnej rade 12. 11. 1942, v ktorom zdôraznil, že uplatnenie konfedačného princípu v strednej Európe nie je len vecou dotýčajúcich národov, ale týka sa celej európskej politiky a najmä niektorých veľmocí, nebolo by preto „*ani možné ani priateľské, aby sme sa o takej dôležitej veci dohodli sami a postavili ich pred nejaké fait accompli*.“ Porov. BENEŠ, E.: Šest let v exilu..., s. 324.

23 BENEŠ, E.: *Demokracie...*, s. 174.

nový systém ochrany menších stroskotal a v budúcnosti skôr než sa začnú vymedzovať práva menších, je potrebné vymedziť aj povinnosti menších.²⁴

Beneš pripustil, že nepozná recept, ktorý by ideálne vyriešil menšinovú otázku a v roku 1942 neodporúčal nijaký brutálny a násilný prostriedok na jej riešenie. Za možné považoval zmenšenie počtu menšinového obyvateľstva lokálnymi úpravami hraníc a takisto nevyvlúčil vystahovanie príslušníkov menších. To všetko by boli bolestné operácie a vyskytlo by sa pri nich mnoho menších i väčších nespravodlivostí. Za „*sväté právo*“ každého národa v strednej Európe však deklaroval prísne potrestanie tých príslušníkov menších, ktorí sa dopustili velezrady, vyzvedačstva, teroru, zabíjania a ďalších zločinov. Po vykonaní spravodlivosti bude potrebné premyslieť nové opatrenia na ochranu lojálnych menších, na zabezpečenie ich politických a kultúrnych práv, no na základe naprostej vzájomnosti. Medzi práva národnostných menších zahrnul E. Beneš aj možnosť vystahovať sa zo štátu, v ktorom príslušník menšiny už nechce žiť.²⁵

Jedným zo základných stavebných prvkov povojnovej Európy bude podľa E. Beneša priama a adekvátna účasť Sovietskeho zväzu na európskej a svetovej politike. Potrebu zapojenia tejto východnej mocnosti do európskej politiky a teda skončenia s jej izoláciou deklaroval minister Beneš prakticky od vzniku ČSR, aj keď československá vláda zďaleka nepatrila medzi tie, ktoré uznali ZSSR medzi prvými. Základným problémom v medzivojnovom období aj za vojny bola otázka možnosti reálnej a dlhodobej spolupráce demokratických štátov so štátom ovládaným komunistickou stranou, a teda založeným a fungujúcim podľa celkom odlišných princípov než západné demokracie.

Tejto otázke sa E. Beneš venoval v kapitole *Prerod a budúcnosť povojnovej demokracie*, keďže ju chápal ako súčasť širšej problematiky povojnového vývoja Európy a sveta. Vychádzal z presvedčenia, že po skúsenostiach s dvomi svetovými vojnami a medzivojnovým vývojom, smerujúcim opäť k vojne nebude sa môcť liberálna buržoázna demokracia vrátiť na svoje predchádzajúce pozície. Bude nevyhnutné siahnúť hlbšie k štruktúrnym, t.j. kolektivizujúcim a socializujúcim opatreniam.²⁶ V tejto súvislosti sa Beneš zamýšľal nad možnou koexistencou „*systému politickej demokracie*“ so „*systémom sovietskeho socializmu*“. Uznával, že teoreticky dôsledný marxizmus musí veriť v konečnú likvidáciu liberálnej demokracie ako systému buržoázneho kapitalizmu, položil si však otázku, či bude komunistická internacionála pokračovať vo svojom boji po vojne aj prakticky. A sám si na ňu odpovedal, že britsko-sovietska zmluva z mája 1942 signalizuje „*úmysel a rozhodnutie zabezpečiť si aspoň dvadsaťročnú priateľskú a spojeneckú spoluprácu oboch systémov po podpísaní budúceho mieru*“.²⁷

Možnosť spolunažívania a kooperácie dovtedy nezmieriteľných systémov chápal E. Beneš ako dôsledok ich postupnej premeny a približovania sa v rovine sociálno-hospodárskej podstatnými ústupkami kapitalizmu (cestou zavádzania podstatných socialistických mechanizmov do kapitalistického systému) a v rovine politickej podstatnými ústupkami sovietskeho systému (v dôsledku automatického vývinu k postupnej poli-

24 Tamže, s. 176.

25 Tamže, s. 176-177.

26 Tamže, s. 182-183.

27 Tamže, s. 186.

tickej, náboženskej a vôbec duchovnej slobode v sovietsko-socialistickom štáte), aj keď pripúšťal, že v rovine teoretickej je možná len vzájomná tolerancia, nie principiálne zmierenie.²⁸

Podstatným mocensko-politickým dôsledkom tohto vývinu pre strednú Európu by bolo nezasahovanie Sovietskeho zväzu do vnútorného vývinu iných štátov, čoho najlepším dôkazom mala byť opäť britsko-sovietska zmluva.²⁹ V prejave v Štátnej rade 12. novembra 1942 označil E. Beneš túto spojeneckú zmluvu za druhý (popri Atlanticko-charte) pilier pre povojnovú mierovú politiku Európy a sveta.³⁰ Zbližovanie západných mocností a Sovietskeho zväzu vnímal E. Beneš cez prizmu zabezpečenia medzinárodného postavenia obnoveného československého štátu po trpkých skúsenostiach z rokov 1938 – 1939. A práve povojnová spolupráca spojeneckých mocností mala umožniť takú československú zahraničnú politiku, ktorá nebude ani iba západná, ani iba východná, ale európska, „*medzinárodne syntetická*“, pričom pangermánskemu „*Drang nach Osten*“ definitívne zabráni skutočná, priateľská a lojálna spolupráca Poľska, Československa a Sovietskeho zväzu.³¹

Tomuto cieľu mala slúžiť aj nová spojenecká zmluva medzi Československom a Sovietskym zväzom uzavretá 12. decembra 1943. Znovu potvrdené spojenectvo malo raz navždy zabrániť nemeckej hrozbe, novému „Mníchovu“, pričom malo ísť o spojenecký zväzok a budúcu všestrannú spoluprácu „*dvoch naprosto slobodných a nezávislých štátov*“.³² Dôveru v takúto spoluprácu dvoch rovných partnerov čerpal E. Beneš zo svojho presvedčenia o významných zmenách v Sovietskom zväze, akými mali byť rozpustenie Komunistickej internacionály, zmenený postoj k cirkvi a vôbec k náboženstvu, hlboký sovietsky patriotizmus a nový národný cit, priaznivý pohľad na slovanskú politiku a na potrebu ochrany malých slovanských národov pred nemeckým imperIALIZMOM. To všetko nebola podľa E. Beneša „*ani hra, ani taktika, ani oportunistické využívanie činiteľov len počas vojny, ktoré by sa azda mali po vojne zase odhodíť... Je to nová vnútorná i medzinárodná situácia štátu, ktorý vyšiel z izolácie...a ktorý si je síce vedomý svojej novej sily a moci, ale aj svojej novej medzinárodnej zodpovednosti voči Európe a svetu aj voči ich mieru.*“³³

A práve v hodnotení charakteru režimu Sovietskeho zväzu a jeho strategických záujmov a zámerov vo svete a osobitne v strednej Európe sa zásadným spôsobom rozchádzal Milan Hodža s Edvardom Benešom.

* * *

Politické názory a koncepcie Beneša a Hodžu sa rozchádzali aj v ďalších oblastiach, medzi nimi v chápaní postavenia, usporiadania a úlohy strednej Európy po vojne, pričom zdroje týchto rozdielov treba hľadať v ich politických pozíciách v medzivojnovom období. Názorovo doľava inklinujúci E. Beneš videl prekonanie trvajúcich problémov

28 Tamže, s. 188-195.

29 Tamže, s. 198.

30 BENEŠ, E.: Šest let exilu..., s. 322.

31 Tamže, s. 333-334.

32 Tamže, s. 367.

33 Tamže, s. 374-375.

liberálnej demokracie a trhového kapitalistického hospodárstva v ich reforme cestou osvojenia si socialistických princípov predovšetkým vo sfére hospodárskej a sociálnej pri súčasnom zachovaní dôležitých zásad politickej demokracie a občianskych slobôd.³⁴ Aj z týchto dôvodov mu bola, ako sme uviedli vyššie, blízka myšlienka budúcej úzkej a dlhodobej spolupráce krajín, ktoré prejdú významnou reformou svojho kapitalistického hospodárstva a buržoázno-demokratického režimu, so Sovietskym zväzom, ktorý by takisto prešiel zásadnými zmenami predovšetkým v oblasti politických slobôd.

M. Hodža si tiež uvedomoval rastúce problémy, s ktorými zápasil po prvej svetovej vojne tradičný ekonomický liberalizmus aj liberálna demokracia, ako aj vážne hrozby, ktoré znamenala ideológia a prax sovietskeho režimu, osobitne v stredoeurópskom priestore. Východisko a perspektívu pre strednú Európu však ako predstaviteľ agrárnej strany a medzinárodného agrárneho hnutia nevidel v postupnej konvergencii obidvoch sociálno-politických doktrín a ich reálneho uplatňovania sa v spoločenskej praxi, ale v ideovej a politickej alternatíve, opierajúcej sa o roľnícky „stav“ a nazvanej agrárna demokracia. Táto alternatíva mala v strednej Európe získať to miesto, aké v západnej Európe patrilo dlhý čas liberalizmu, mala zachovať veľké hodnoty liberalizmu a prekonať to, čo sa z neho prežilo. Súčasne mala odmietnuť socialistický kolektivismus a uplatňovať zásadu sústavnej kooperácie formou družstevníctva.³⁵ Jej sila a význam v strednej Európe vyplývali podľa M. Hodžu už z počtu roľníckeho obyvateľstva, ktoré v krajinách od Baltiku po Adriu a Čierne more predstavovalo absolútnu väčšinu, s výnimkou Československa s relatívnou väčšinou roľníctva.³⁶ Tento faktor mal hrať svoju rolu aj v regionálnych zoskupeniach, ktoré by sa mali vytvárať medzi štátmi sociálne, kultúrne, či hospodársky príbuznými a vzájomne sa doplňujúcimi. Malo by ísť o veľké integrálné „zložky“, no nie aliancie v starom zmysle slova, ale o kooperáciu podnecujúcu nové možnosti intelektuálnej i hospodárskej produktivity.

S Benešom sa Hodža zhodoval v tom, že jadrom silného stredoeurópskeho zoskupenia majú byť štáty Malej dohody a Poľsko,³⁷ no najmä v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, ktorá ťažko zasiahla aj poľnohospodárstvo strednej a juhovýchodnej Európy uvažoval o vytvorení systému užšej vzájomnej spolupráce všetkých krajín v uvedenom priestore. V polovici 30. rokov to podľa neho znamenalo spoluprácu krajín Malej dohody s krajinami Rímskeho protokolu, do ktorej by sa postupne zapojili ďalšie krajiny strednej a juhovýchodnej Európy. Hodžove predstavy sa na jeseň 1935 konkretizovali v koncepte tzv. Dunajského plánu, ktorý sa týkal systému poľnohospodárskych taríf a kvót, systému úverov, regulácie poľnohospodárskej produkcie a spolupráce v oblasti priemyslu, ale aj zosúladenia činnosti spojov, pôšt a telegrafov, zjednodušenia platobných prostriedkov a zosúladenia devízovej a clearingovej politiky. Plán zahŕňal dokonca zjednodušenie a zosúladenie administratívnych a legislatívnych predpisov, týkajúcich

34 Pozri BENEŠ, E.: *Demokracie...*, s. 180-203, ORT, A.: c. d., s. 182-189.

35 HODŽA, M.: *Články reči, štúdie, IV. zv., Cesty stredoeurópskej agrárnej demokracie 1921-1931*, Novina, Praha 1931, s. 168.

36 Tamže, s. 274-275.

37 Tamže, s. 166.

sa zákonných istôt príslušníkov rôznych národností, týkal sa teda otázky, ktorá už chronicky zatažovala vzťahy medzi niektorými stredoeurópskymi krajinami. Zmyslom plánu malo byť „smerovanie k stredoeurópskemu ekonomickému celku s colnou úniou a spoločnou menou“ ako súčasťou budúcej rekonštrukcie Európy.³⁸

Uviedli sme vyššie, že plán, o ktorom sa rokovalo v niekoľkých fázach až do konca roku 1937, nezaznamenal väčší úspech ani v krajinách Malej dohody ani v krajinách Rímskeho protokolu.³⁹ Krátko po tom, ako bola téma Dunajského plánu odložená ad acta, Nemecko pohltilo Anschlussom Rakúsko, zanedlho prišli na rad československé územia obývané nemeckou a maďarskou menšinou a po niekoľkých mesiacoch Hitler rozbil okypené Česko-Slovensko.

Dramatický vývin v strednej Európe koncom 30. rokov, znamenajúci pohromu pre malé krajiny a smerujúci k novej veľkej vojne, a nakoniec samotné vypuknutie vojny utvrdili M. Hodžu v presvedčení, že v záujme povojnovej budúcnosti stredoeurópskych krajín a v záujme európskeho mieru nemožno sa vzdať úsilia o vytvorenie stredoeurópskeho politického celku, zjednoteného spoločenstva stredoeurópskych národov medzi Baltikom a Adriou, resp. Stredozemným morom. Tejto téme venoval podstatnú časť svojej knihy spomienok a úvah o stredoeurópskej politike v prvých štyroch desaťročiach 20. storočia a v budúcnosti, ktorá vyšla po anglicky pod názvom *Federation in Central Europe - Rerlections and Reminiscences* roku 1942 v Londýne.

Vo svojom federalistickom koncepte pre strednú Európu vychádzal M. Hodža z názoru, že v strednej Európe sú nacionalizmus a demokracia „popretkávané“, pretože v národoch tohto regiónu sa – s výnimkou Maďarov a Rakušanov – (obranný) nacionalizmus a demokracia vyvíjali bok po boku. Z tohto dôvodu bola a je stredná Európa, až na niektoré dočasné výnimky, „vhodná na demokraciu“ väčšími než Nemecko a Taliansko.⁴⁰

Na základe dobového poznania si Hodža kládol otázku budúcnosti expanzívneho nemeckého nacionalizmu a súčasne otázku využitia nacionalizmu v prospech európskeho pokroku a civilizácie. Odpovedal si na ňu tak, že z pohľadu celoeurópskych záujmov je nevyhnutné udržať každé možné oživenie agresivity nacionalizmu pod kontrolou tým, že „sa mu postaví protiváha: jednotná sila, ktorá už samým faktom svojej existencie vytvorí trvalú prekážku jeho pokusom o nadvládu“. Vo chvíli politiky „európskej spolupráce“ bude „všeobecným európskym záujmom, aby stredná Európa nebola slabým, ale silným partnerom Nemecka. Slabými boli stredoeurópske národy. Silným bude iba ich federácia...Vzťahy rovnováhy i partnerstva potrebujú strednú Európu, ktorá nebude mozaikou niekoľkých slabých štátikov, ale federáciou všetkých...Ich federácia, neizolovaná od západnej Európy, by mohla ponúknuť pozoruhodný príspevok k európskej bezpečnosti už čírym faktom svojej existencie.“⁴¹

38 HODŽA, M.: *Federácia...*, s. 190-192.

39 Tamže, s. 192., KVAČEK, R.: c. d., s. 401-402. Hodža ako bezprostredne zainteresovaný aktér vnímal osudy Dunajského plánu oveľa zhovievavejšie než historik s odstupom času.

40 HODŽA, M.: *Federácia...*, s. 220-221.

41 Tamže, s. 221.

Federácia by mala zlepšiť vzťahy aj medzi samými stredoeurópskymi národmi. Hodža predpokladal zmiernenie nacionalistických výbuchov v strednej Európe, „keby spoločné záujmy a záležitosti boli v prevahe nad spormi a súpereniami, napríklad nad tými, ktoré pramenia z územných nárokov, či problematiky menšín, a ak by mohli využívať všetky bezpečnostné a ekonomické výhody, ktoré môže zaistiť len veľký celok.“⁴²

Hodža si uvedomoval, že jestvuje množstvo definícií federácie – „od organickej, ale veľmi voľnej spolupráce až po federálny štát,“ za podstatné však považoval vytvoriť inštitúcie a mechanizmy spoločnej správy a legislatívy, ktoré sa budú zaoberať dohodnutými spoločnými záležitosťami federácie tak, aby jej členovia mali zabezpečené výhody z veľkej ekonomickej a politickej jednotky. Orgány jeho konceptu federácie, ktorý však mal aj výrazné prvky konfederatívne, mali pozostávať s federálneho prezidenta, volebného ministerskými predsedami jednotlivých štátov na jeden rok, z kancelára, vymenovaného prezidentom, z vlády a federálneho kongresu, ktorého poslanci by boli delegovaní národnými parlamentmi. Kompetencie federácie zahŕňali spoločné financie, medzinárodný obchod, zahraničnú politiku, obranu, pošty a spoje, dopravu a ďalšie orgány na koordinovanie legislatívy, národnostnej a hospodárskej politiky. A Hodža formuloval rad ďalších zásad a pravidiel, ktorými by sa mala riadiť budúca stredoeurópska federácia.⁴³

Uprostred vojny, na konci ktorej stálo veľa ťažko vopred zodpovedateľných otázok aj v prípade víťazstva protihitlerovskej koalície, mohol byť i Hodžov koncept ústavy stredoeurópskej federácie len príspevkom do predbežnej diskusie na túto tému už aj preto, že exiloví reprezentanti ôsmich krajín strednej a juhovýchodnej Európy,⁴⁴ ktoré mali vytvoriť nový štátny útvar v tomto európskom priestore, neboli – s výnimkou Českoslovákov a Poliakov v istom období – oprávnení ani pripravení viesť záväzné rozhovory o stredoeurópskej integrácii. Nejasné boli aj zámery spojeneckých mocností, najmä západných mocností, pokiaľ išlo o stredoeurópsky priestor. Sám Hodžov koncept mohol už v tom čase vyvolať námietky a pochybnosti štátoprávneho, politického aj historického charakteru. Dnes je predovšetkým dokumentom z dejín slovenského a stredoeurópskeho geopolitického myslenia v prvej polovici 20. storočia.

V závere diela Hodža opäť pripomenul myšlienku, ktorá si v tých časoch, keď sa rozhodovalo o osude Európy, zaslúžila osobitnú pozornosť: „Európska bezpečnosť nemôže stavať iba na západnej demokracii. Jej stavba si vyžaduje ďalšiu spoľahlivú oporu. Je ňou stredná Európa. To isté je i v záujme európskej demokracie. Okrem Západu musí mať silnú podporu v strednej Európe. A preto spriaznenosť, ak nie totožnosť demokratických ideálov a inštitúcií západnej a stredoeurópskej demokracie poskytuje uspokojujúce vyhliadky.“⁴⁵ V knihe viackrát kládol zjednotenú demokratickú strednú Európu ako protiváhu

42 Tamže, s. 222.

43 Tamže, s. 231-238.

44 V súvislosti s návrhom možnej ústavy stredoeurópskej federácie Hodža explicitne nevymedzuje jej rozsah, no z iných textov venovaných aj geopolitickým aspektom strednej Európy (osobitne zo štúdie Československo a stredná Európa) je zrejmé, že do tohoto priestoru zahrňoval osem krajín počnúc Poľskom pri Baltiku cez Československo, Rakúsko, Maďarsko, Rumunsko, Juhosláviu, Bulharsko, až po Grécko v Stredozemskom mori, teda štyri slovanské a štyri neslovanské štáty.

45 M. Hodža, *Federácia...*, s. 295.

vtedajšieho a vlastne aj povojnového Nemecka, no nedotkol sa v nej otázky súčasnej a budúcej politiky Sovietskeho zväzu, ktorý rozhodne nepovažoval za demokratickú mocnosť, a to ani perspektívne, v čom sa zásadne odlišoval od E. Beneša.

* * *

Politika Sovietskeho zväzu sa stala predmetom jeho úvah v memorande s názvom *Európa na križovatke ciest* (*Europe at the Crossroads* – teda presnejšie na rázcestí – M. Z.) adresovanom v zime roku 1944 americkému ministerstvu zahraničných vecí. V čase, keď E. Beneš v Štátnej rade s uspokojením referoval o uzavretí novej československo-sovietskej spojeneckej zmluvy z decembra 1943, ktorú považoval za jednu z najdôležitejších garancií budúcnosti nezávislého, demokratického Československa, a kreslil nádejný vývin Sovietskeho zväzu k demokracii, zaručujúci dlhodobú celoeurópsku spoluprácu, načrtnol M. Hodža vo svojom memorande podstatne odlišné vyhliadky sovietskej prítomnosti v strednej a juhovýchodnej Európe.

Podľa jeho názoru bolo pre Stalinov komunizmus výhodné, že sa anglo-americká demokracia sústredila na Áziu aj Európu. „V Stalinových prejavoch a spisoch sa jasne naznačuje, aké sú jeho zámery. Demokracia bola dosť ľahkovážna, keď ignorovala to, čo Hitler hlásal v Mein Kampf. Zjavné Stalinove ambície by ignorovať nemala... Cuius regio, eius religio dnes znamená presadenie vlastného sociálneho, ekonomického a politického systému. Prečo by ho víťaz nemal presadzovať v oslabených národoch, keď prostredníctvom neho môže ovládnuť takmer celú Európu a k tomu časť Ázie,“ pýta sa Hodža a zdôrazňuje, že „môže byť nebezpečným omylom spoliehať sa na rozdiel medzi ruským komunizmom a nacionalizmom. Medzi týmito dvoma ideami neexistuje v Rusku rozpor. Naopak, komunizmus akceptuje nacionalizmus ako najužitočnejší emocionálny prvok v mentalite širokých mas ruského ľudu. Mohol zostať ruský nacionalizmus nezaujatý, keď sa opájal neslýchanou vyhliadkou na ovládnutie stredoeurópskych Slovanov aj Neslovanov, ak nie rovno celej Európy? Ruský nacionalizmus nepochybne triumfuje vďaka komunizmu a komunizmus víťazí aj prostredníctvom nacionalizmu.“⁴⁶

Hodža pripravil svoje memorandum v čase, keď sovietsko-nemecký front prebiehal územím medzivojnového Sovietskeho zväzu a Červená armáda ešte nevstúpila ani na tie územia, ktorých sa Stalin zmocnil po uzavretí paktu s Nemeckom v auguste 1939. O predpokladaných krokoch sovietskej moci na novozískaných územiach uvažoval teda na základe poznatkov o obsadzovaní pobaltských štátov, Moldavska a ďalších území v rokoch 1939 – 1940, pričom zrejme predpokladal, že je ešte čas na to, aby západné demokracie urobili efektívne opatrenia, ktoré zabránia sovietyzácii strednej, či dokonca celej Európy. Hrozbe začlenenia ďalších krajín do sovietskeho štátu, resp. jeho mocenskej sféry navrhoval čeliť dvomi zásadnými opatreniami. Američania a Briti mali namiesto „sfér záujmu“ klásť prvoradý dôraz na „medzinárodnú kooperáciu rovnoprávných suverénnych krajín, zahrnujúcu spoločné rozhodnutia s spoločnú zodpovednosť. Iba v takomto politickom rámci sa Rusko teraz i po vojne môže stať partnerom Spojených štátov a Veľkej Británie.“ Druhým opatrením malo byť podľa Hodžu využitie všetkých inštitúcií a prostriedkov, „ktoré sú nevyhnutnými predpokladmi a nástrojmi demokratickej reorgani-

46 HODŽA, M.: Európa na križovatke ciest, in: *Federácia...*, s. 297-298.

zácie európskych národov.“ Takým prostriedkom by malo byť slobodné vyjadrenie ľudu (demokratický plebiscit) pod spoločným dohľadom Veľkej trojky.⁴⁷

Veľkú časť memoranda venoval Hodža kritickému rozboru zahraničnej politiky E. Beneša a československej exilovej vlády, smerujúcej do sovietskej záujmovej sféry. Aj sovietsko-československá zmluva pomáhala podľa neho utvárať sféry vplyvu, ktorých katastrofálnym dôsledkom bolo možné predísť len na základe systému spoločnej zodpovednosti.⁴⁸ Predpoklad, že E. Beneš využije priateľstvo s Moskvou na ochranu Československa pred sovietaizáciou alebo na „záchranu československej demokracie“, považoval za hrubé zveličovanie.⁴⁹

Svoje memorandum ukončil M. Hodža apelom na amerického adresáta: „Sloboda stredoeurópskych národov medzi Ruskom a Nemeckom s vylúčením sfér vplyvu je predpokladom riešenia stáročných problémov tohoto regiónu, prekonania ich výbušnej povahy.“ A vyjadrujúc tradičnú hlbokú nedôveru stredoeurópskych slovanských politikov voči Nemecku, ale aj svoju predstavu o stredoeurópskej budúcnosti bez tradičného prerozdelenia mocenských sfér vplyvu zdôraznil: „Iba slobodná stredná Európa bez sfér a skôr či neskôr stredoeurópska federácia dokáže účinne zabrániť Nemecku, aby znovuzískalo hegemóniu v strednej Európe, alebo aby dosiahlo vedúce postavenie v budúcej Európe.“⁵⁰

Hodžovo varovanie pred akceptovaním sfér vplyvu, ktoré v strednej Európe bude znamenať posilnenie postavenia, ba domináciu Sovietskeho zväzu, sa nestretlo s väčšou, a najmä efektívnu odozvou na príslušných amerických postoch.⁵¹ V čase, keď E. Beneš postupne prichádzal o všetky ilúzie o nádejných povojnových perspektívach v tvrdých lekciách zo sovietskej mocenskej politiky v závere víťaznej vojny a po nej,⁵² M. Hodža už nebol medzi živými.

Záver druhej svetovej vojny a najmä povojnový vývin poprel Hodžove predstavy o federalizovanej demokratickej strednej Európe, opierajúcej sa doma o silnú agrárnu demokraciu a súčasne o úzku spoluprácu so západnými demokraciami. A poprel aj Benešove vízie demokratickej Európy a sveta na základe kooperujúcich a zblížujúcich sa víťazných mocností na západe i východe, ktorého spoľahlivou, pretože medzinárodne zabezpečenou súčasťou bude stredná Európa. Obidvaja politici zrejme precenili pripravenosť demokratických mocností koncipovať a potom aj dôsledne presadzovať politiku zachovania slobody a demokracie v krajinách strednej Európy. A precenili aj silu a pripravenosť demokratických síl stredoeurópskych krajín brániť sa novej diktatúre a efektívne spolupracovať v spoločnom záujme na budovaní stredoeurópskeho priestoru. Navyše E. Beneš precenil údajný demokratický potenciál údajne meniaceho sa Sovietskeho zväzu a naopak, nedocenil jeho odhodlanie uplatniť vlastné veľmocenské záujmy v znamení totalitnej ideológie.

47 Tamže, s. 298.

48 Tamže, s. 302.

49 Tamže, s. 304.

50 Tamže, s. 305.

51 Pozri LUKÁČ, P.: K osudom Hodžovho memoranda, in: *Střední Evropa* č. 62, září 1996, s. 81-91.

52 Pozri TÁBORSKÝ, E.: c.d., od kapitoly Konec iluzí, s. 204 a n.

Ako nevypočuté memento však pretrvával Hodžov apel na demokratické krajiny neustupovať totalitnej mocnosti, pripravenej v čase svojho ohrozenia pragmaticky spolupracovať s kýmkoľvek, a teda aj s demokraciami, no ani v takom čase neopúšťajúcej svoje ideologické maximy a mocensko-strategické záujmy a vízie, ktoré bude pružne, ale aj dôsledne a bezohľadne realizovať pri prvej vhodnej príležitosti.

(2002)

21. KAPITOLA

**EDVARD BENEŠ V BLUDNÝCH
KRUHOCH MEDZIVOJNOVEJ
A VOJNOVEJ GEOPOLITIKY**

Bezpochyby by bolo nezmyselné akýmkoľvek spôsobom spochybňovať zásadný význam Tomáša G. Masaryka a mimoriadne zásluhy Edvarda Beneša pri vzniku a medzinárodnom etablovaní sa československého štátu. V súvislosti so vznikom ČSR je iste namieste pripomenúť aj zásluhy Milana R. Štefánika na diplomatickom a vojenskom poli. Štefánik však zahynul na samom začiatku československej samostatnosti a boli to predovšetkým a celkom prirodzene Masaryk a Beneš, ktorí stelesňovali a reprezentovali mladý štát (mladý až do konca svojej medzivojnovej existencie) voči svetu, ale aj voči domácej verejnosti. Reprezentovali ho natoľko, že ich domáca pozícia prerástla až do istého „kultu osobnosti“ („prezident Osloboditeľ“ a „prezident Budovateľ“, budovanie sôch žijúcemu prezidentovi „tatičkovi“ Masarykovi atď.), aj keď nešlo a v demokracii ani nemohlo ísť o obdiv povinný a všeobecný.

Nesporne je tiež, že Československo nielenže vzniklo – podobne, ako niektoré ďalšie stredo- a východoeurópske štáty – ako demokratický štát, ale v tomto európskom priestore si aj zachovalo parlamentnú demokraciu až do osudného Mníchova 1938. Bola to republika, ktorá zápasila s mnohými sociálnymi, národnostnými a politickými problémami, no jej politické elity dokázali až do dramatickej jesene 1938 odolať zvodom autoritatívnych, nieto totalitných režimov, a to do veľkej miery aj zásluhou vplyvu a činnosti obidvoch štátnikov, predovšetkým však prezidenta Masaryka. A ako mnohoetnický štát dokázala ČSR poskytnúť jazykové, školské, kultúrne a vôbec občianske práva ostatným národnostiam v rozsahu, aký nemal obdobu v tejto časti kontinentu.

Truizmom je aj to, že tento štát bol najprv podstatne okyptený a následne nedobrovoľne a dočasne zanikol predovšetkým z vôle agresívnej totalitnej veľmoci – Nemeckej ríše, ktorú v očakávaní vlastného úžitku podporili ďalšie dve susedné krajiny – Maďarsko a Poľsko. Pritom cestu k takému vývinu otvorila appeasementská politika a následne strata záujmu západných demokratických mocností – Veľkej Británie a Francúzska o osud ich azda najvernejšieho spojenca v tejto časti kontinentu.

V spoliehaní sa otcov-zakladateľov ČSR na versaillský mierový systém, ktorý presadili víťazné západné demokracie a na mocensko-politické záruky demokratických mocností, a hlavne Francúzska, možno však rozpoznať postupne sa formujúci prvý začarovaný kruh, v ktorom sa volens nolens začala pohybovať československá zahraničná politika a predovšetkým jej tvorca a najviditeľnejší predstaviteľ E. Beneš. Už pri samom zakladaní versaillského mierového systému sa totiž prejavili zreteľné názorové rozdiely medzi víťaznými mocnosťami na povojnový vývin a na zaobchádzanie s porazeným Nemeckom a jeho spojencami. Tieto názorové rozdiely, vyplývajúce z rôznych

mocenských záujmov a predstáv víťazov, pretrvávali aj po podpisoch mierových zmlúv a stali sa zárodkami budúcich existenčných problémov najprv menších európskych štátov a nakoniec aj samotných víťazov Veľkej vojny.

Bludný kruh európskej medzinárodnej politiky začali roztáčať – paradoxne a nezámerné – svojou neprítomnosťou v Európe Spojené štáty, ktoré sa rozhodli prakticky po podpise mierovej zmluvy s Nemeckom (a proti vôli vtedajšieho prezidenta Wilsona) pre návrat do izolácie (od európskej politiky aj politiky Spoločnosti národov), resp. pre návrat do sveta svojich predvojnových mocensko-politických záujmov. Európskym roztáčačom tohto začarovaného kruhu sa pomerne krátko po vojne stalo síce mocensky nie prvoradé, ale iste ani bezvýznamné Taliansko ovládané Mussoliniho fašistickou diktatúrou. Sám duce začal postupne spriadať svoju vlastnú revizionistickú, expanzívnu politiku spochybňujúcu versaillský mierový systém. Veľká Británia mala od samého začiatku mierových rokovaní výhrady tak voči „potrestaniu“ Nemecka, ako aj voči veľkorysejšiemu prístupu k mladým štátom v stredovýchodnej Európe na úkor Nemecka alebo Maďarska. Zmluvy však podpísala a rešpektovala ich, hoci s postupom času bolo čoraz zrejmejšie, že by akceptovala ich „rozumnú“ revíziu aj s posilnením nemeckej pozície v stredovýchodnej Európe. A hlavný záujemca na udržaní versaillského mieru a s ním aj na zachovaní svojho postavenia v strednej a juhovýchodnej Európe – Francúzsko postupne strácalo veľmocenské pozície a s nimi aj vôľu a odhodlanie uplatňovať do dôsledkov svoje záujmy v priestore na východ od Nemecka.

Zakladatelia československého štátu však postavili nielen svoju zahraničnú akciu počas Veľkej vojny, ale aj samu existenciu celkom nového štátneho útvaru na predpoklade trvalej podpory víťazných demokratických mocností, čo platilo aj vtedy, keď sa hovorilo o kolektívnej bezpečnosti, pretože aj tá závisela od postojov a krokov veľmocí. Navyše, zdá sa, počítali s dlhodobým subalterným postavením porazených štátov, predovšetkým Nemecka, čo sa ukázalo ako nereálne ešte pred uchopením moci Hitlerom.

Takéto očakávanie súviselo aj s istým „hybridným“ argumentačným základom, na ktorom stál vznik československého štátu. Kým popri hospodárskych, komunikačných a vojenskostrategických argumentoch sa v prípade českých krajín dôsledne argumentovalo českým historickým štátnym právom a v jeho mene sa odmietli prirodzenoprávne nároky Nemcov na sebaurčenie, v prípade Slovenska sa postupovalo presne naopak: v mene prirodzenoprávneho nároku Slovákov na sebaurčenie sa poprela uhorské historické štátne právo. Takýto československý postoj a postup však vonkoncom nemusel vzbudovať u iných zainteresovaných národov presvedčenie, že československým politikom ide len o vec svetovej demokracie a humanity, a nie o presadenie vlastných partiálnych (úzkoprých) cieľov. Za takýchto okolností bolo v záujme nového československého štátu udržať európsky status quo čo najdlhšie, najlepšie navždy, aby sa novovytvorené pomery legitimizovali a prestali sa spochybňovať aj vďaka svojmu dlhému trvaniu.

Už v polovici 20. rokov bol však veľkým varovaním pre krajinu na východ od Nemecka výsledok medzinárodnej konferencie v Locarne, ktorý priniesol garantovanie hraníc krajinám na západ od Nemecka, ale nie krajinám na jeho východnej strane, teda predovšetkým ČSR a Poľsku. Len čiastočne kompenzovali tento neúspech nových štátov

osobitné dohody s Francúzskom. V 30. rokoch nasledovali ďalšie ústupky demokratických veľmocí už nacistickému Nemecku, ktoré sa ukazovali doslova ako bezbrehé a v ostrom protiklade so životnými záujmami ich menších spojencov v stredovýchodnej Európe. Veď v znamení nekončiacich sa ústupkov nebolo obetované len „nemecké“ Rakúsko, ale aj Československo a nakoniec aj Poľsko, dokonca s čerstvými spojencými „zárukami“.

Slabnúcu, a vlastne nikdy nie celkom jednoznačnú podporu republiky zo strany „ostrovnej“ Veľkej Británie a celkové oslabovanie pozícií Francúzska na kontinente sa E. Beneš usiloval kompenzovať jednak posilňovaním spojenestva v rámci Malej dohody, čo sa v priebehu 30. rokov čoraz väčšmi ukazovalo ako malo efektívne, ale najmä podporovaním vstupu Sovietskeho zväzu do európskej politiky (členstvo v Spoločnosti národov, jeho uznanie de jure), ako aj priamymi spojeneckými zväzkami s týmto „prvým štátom proletariátu na svete“. A v súvislosti s novo sa formujúcim postavením ZSSR v Európe ako reakciou na vzostup nacistického Nemecka sa začal rozširovať druhý začarovaný kruh európskej geopolitiky, ktorý mal strhnúť aj Československo a osobne E. Beneša.

Beneš, podobne ako Masaryk, rýchlo rozpoznal obľudnú povahu bolševizmu, ako aj fašizmu, súčasne obidvaja verili, že sovietsky režim nevydrží, alebo sa zásadne zmení, čo sa v medzivojnovom období nestalo, naopak, v bolševickom režime sa víťazstvom Stalina prehľadli a rozvinuli jeho najhoršie totalitné vlastnosti. A práve na prahu nového masového teroru minister zahraničných vecí a následne prezident E. Beneš – iste v znamení nacistickej hrozby – naraz „zistil“, že potenciálny nový spojenec sa zásadne zmenil, pravdaže k lepšiemu, a teda demokratická ČSR má s bolševickým Ruskom veľa spoločných záujmov. Tento významný obrat v československej politike voči Sovietskemu zväzu presadzovaný Benešom s preňho typickým nasadením sa stretol, na rozdiel od „prohradnej“ a prirodzene aj komunistickej tlače, s ostrou kritikou domácej pravice (aj s poukázaním na Benešove názory na bolševizmus v 20. rokoch), čo bolo pochopiteľné. Vzbudil však aj značnú nedôveru v spojeneckých krajinách, nehovoriac o nemeckom svojvoľnom zobrazovaní Československa ako akejsi predsunutej bašty ruských bolševikov. Tak či tak, československo-sovietske spojenectvo z 30. rokov mohlo len ťažko nadobudnúť iný než platonický charakter, keďže bolo úzko spojené s politikou váhajúceho Francúzska a nijako nemohlo riešiť konfliktné vzťahy, založené najmä na územných nárokoch, medzi Sovietskym zväzom a dvomi krajinami (Poľskom a Rumunskom), ktoré ČSR od ZSSR oddeľovali. Navyše, Poľsko bolo v tom čase spojencom Nemecka a malo eminentný záujem na uplatnení si územných nárokov voči ČSR, a teda na jej oslabení. Poliaci tento cieľ ako dôsledok Mníchova aj dosiahli a po roku sami za to zaplatili veľmi vysokú cenu.

Pre historikov je charakteristické, že odmietajú odpovedať na hypotetické otázky týkajúce sa minulosti (čo by sa bolo stalo, keby...), no pokiaľ nechcú byť absolútnymi deterministami (čo sa stalo, muselo sa stať len tak, ako sa stalo), musia si práve hypoteticky odpovedať aj na otázky týkajúce sa možných alternatív k reálnemu historickému daniu. V súvislosti s oklieštením a následne zničením Československa nacistic-

kým Nemeckom, čo prinieslo hlbokú traumu všetkým Čechoslovákovi a osobitne prezidentovi Benešovi, ktorý v čase vojny hľadal o to väčšie bezpečnostné záruky práve v Sovietskom zväze, si dovoľím vysloviť hypotézu, akokoľvek znejúca paradoxne: nacistický spôsob oklieštenia a ovládnutia Československa sa následne ukázal ako (nazvime to) výhodný pre české krajiny a Slovensko (samozrejme v žiadnom prípade pre priame obeť nacistov!), a to preto, že už pred uchopením moci Hitlerom sa začal črtáť aj iný, nenacistický, „umiernený“, nazvem ho podľa nemeckého ministra zahraničných vecí v 20. rokoch Gustava Stresemanna – stresemannovský spôsob „riešenia“ stredoeurópskej otázky (československej, rakúskej, poľskej atď.). Pri postupnom obnovovaní dominujúcej roly Nemecka v stredovýchodnej Európe bez Hitlerových expanzionistických extrémov – čomu sa nebránili Briti a Francúzi by sa boli museli s takou situáciou zmieriť – by zrejme prišla na rad aj otázka revízie hraníc a spojenia území v tomto európskom regióne na etnickom princípe. Takáto revízia, ktorej by sa nevyhlo predovšetkým Československo, by bola mohla mať za „nenacistických“ okolností, navyše s „požehnaním“ veľmocí a Spoločnosti národov vskutku definitívny, resp. dlhodobý charakter, na rozdiel od dôsledkov „rýchlokvasenej“ nastickej expanzie, neschopnej sebaobmedzenia, a teda smerujúcej do vlastnej skazy.

Reálne dejiny však smerovali inam a E. Beneš pri svojom enormnom úsilí v exile o obnovu Československa tentokrát vsadil tak na „vinné“ a nám „dĺžne“ západné demokratické mocnosti, ako aj na Sovietsky zväz, ktorý sa údajne zásadne zmenil, a teda môže byť spoľahlivým spojencom západných demokracií. Tento názor zastával E. Beneš aj pri rokovaníach s najvyššími predstaviteľmi západných mocností, a keďže si u nich uchoval veľkú osobnú autoritu (najmä u Franklina D. Roosevelta), do istej miery ich pomýlil v hodnotení vojnových a povojnových zámerov Sovietskeho zväzu, na čo malo doplatiť aj Československo. Sovietske zámery v stredovýchodnej Európe vystihol vo svojom memorande pre americké ministerstvo zahraničných vecí zo začiatku roku 1944, teda v čase, keď sa Červená armáda nachádzala ešte na sovietskom území, oveľa presnejšie než E. Beneš už odstavený a chorý politik Milan Hodža, vychádzajúci zo skúsenosti sovietskeho anektovania pobaltských krajín a Moldavska v roku 1940.

E. Beneš v čase, keď západní spojenci mohli ešte korigovať svoju vojnovú stratégiu smerom k rýchlejšiemu napredovaniu na východ, usilovne presviedčal demokratických štátnikov (a možno aj seba) o sľavej budúcnosti v spojení so Sovietskym zväzom. Čas Benešovej dezilúzie zo Stalina a jeho priateľskej politiky ešte len mal (a musel!) prísť: odtrhnutá Podkarpatská Rus, politika „v predklone“ voči ZSSR so zmarenou účasťou ČSR na Marshallovom pláne a nakoniec onen víťazný február, po ktorom zostalo „druhému prezidentovi ČSR“ (ako sa označoval na začiatku druhého odboja) len trpké sklamanie a beznádej. Víťazní komunisti však stihli ešte zneužiť aj Benešov štátny pohreb ako dôkaz pofebruárovej „normality“.

Až začiatkom 50. rokov spustili komunistickí ideológovia propagačné kampane, ktoré sa vo veci prezidentov Masaryka a Beneša a ich zásluh o vznik a udržanie demokratického Československa pokúšali aj o povestné „zaprenie nosa medzi očami“.

(2006)

22. KAPITOLA

**ČESKOSLOVENSKO-MAĎARSKÁ
A SLOVENSKO-MAĎARSKÁ HRANICA
PO TRIANONSKEJ ZMLUVE A VIEDENSKEJ
ARBITRÁŽI – PREMENY VEREJNEJ
ARGUMENTÁCIE**

Ak prijmeme politologickú definíciu štátnej hranice ako čiary, oddelujúcej územie jedného štátu od územia iného štátu, resp. od voľného mora a územie štátu ako časť zemského povrchu, nachádzajúceho sa pod suverenitou nejakého štátu vymedzeného hranicou,¹ potom sa otázka vytýčenia a zmeny štátnej hranice vo všeobecnosti, a teda aj v historickom procese nastoluje v dvojakom zmysle: Po prvé, pri zmene hraníc medzi už jestvujúcimi štátmi, ide o presun suverenity nad určitým parciálnym územím bez toho, aby sa zásadne menila medzinárodná subjektivita zúčastnených štátov. Po druhé, otázka štátnej hranice sa rádovo odlišným spôsobom nastoluje vtedy, keď sa štátne entity ako subjekty medzinárodného práva rozpadajú, zanikajú a na ich mieste vznikajú nástupnícke štáty. V takom prípade si nástupnícke štáty sčasti zachovávajú dovtedajšiu štátnu hranicu, alebo sa bývalá vnútroštátna administratívna hranica čiastočne zmení na štátnu hranicu a napokon na určitom, do vzniku nového štátu nijakou hraničnou čiarou nevymedzenom území sa musí vytýčiť celkom nová štátna hranica. V takejto situácii sa ocitli všetky nástupnícke štáty Rakúska-Uhorska v roku 1918 a v nasledujúcich rokoch, až do uzavretia mierových zmlúv, a medzi nimi aj novovzniknutý československý štát.

Československo vzniklo – napriek historickému štátnemu právu českých krajín – ako nový štát, nový subjekt medzinárodného práva, preto sa pri vymedzovaní jeho štátneho územia uplatnili všetky tri spomenuté spôsoby vytvárania štátnej hranice. Navyše otázka hraníc sa nastolila už pred vznikom štátu, resp. v čase, keď o jeho vzniku nebolo ešte vonkoncom rozhodnuté, keďže tému otvárali len exilové kruhy Čechov a Slovákov v zahraničí. Túto okolnosť je dôležité pripomenúť práve v súvislosti so slovensko-maďarskou hranicou a diskusiami o nej po roku 1918, resp. po Trianonskej mierovej zmluve z roku 1920, ako aj po Viedenskej arbitráži o osemnásť rokov neskôršie. Úplná novosť územnej otázky, v ktorej sa pre jednu, československú stranu stelesnila historická satisfakcia a spravodlivosť, pre opačnú, maďarskú stranu historická krivda a nespravodlivosť, sa stala chronickým zdrojom raz viac, inokedy menej intenzívnych, no neprestávajúcich polemík, plných invektív, ale aj protikladných argumentácií, trvajúcich až do nastolenia sovietskeho bloku po druhej svetovej vojne a latentne, najmä na akademickej pôde aj v nasledujúcich desaťročiach.

* * *

---

1 KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*, Victoria Publishing, Praha 1997, s. 479, 481.

Tému nového štátu Čechov a Slovákov, a teda aj jeho územia otvorili krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny česko-slovenskí krajanovia v Rusku v memorande, predloženom v septembri 1914 cárovi Mikulášovi II., podľa ktorého sa mala slovensko-maďarská hranica nachádzať na Dunaji a na hrebeňoch Matry a Bukových hôr.² Rozhodujúce pre budúcnosť obidvoch národov boli však medzinárodné iniciatívy poslanca Ríšskej rady, profesora T. G. Masaryka po tom, ako odišiel koncom roku 1914 do exilu a v máji 1915 odovzdal britskému ministrovi zahraničných vecí Edwardovi Greyovi dôverné memorandum *Samostatné Čechy*. V ňom argumentoval za rozbitie Rakúsko-Uhorska a obnovenie samostatnosti „českého štátu“, ktorý by tvorili české historické krajiny a ku ktorému by boli pripojené slovenské kraje v severnom Uhorsku od Užhorodu cez Košice podľa národopísnej hranice dolu po rieke Ipel' k Dunaju, vrátane Prešporka a celý slovenský sever až k uhorskej pohraničnej čiare. Takto orientačne vymedzil Masaryk v prvom dokumente adresovanom oficiálnym miestam dohodovej mocnosti slovenské územie. A takto – etnograficky a politicky – argumentoval za pripojenie tohto územia k obnovenému českému štátu: „Slováci jsou Čechy, přes to, že užívají svého nářečí jakožto spisovného jazyka. Slováci usilují rovněž o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechami.“³ Tieto dva stručne formulované dôvody boli a zostali, popri poukazovaní na maďarský národný útlak Slovákov v Uhorsku, základnými argumentmi za zjednotenie Slovákov a Čechov v jednom štáte až do vzniku Československa.

Pred vyhlásením nového štátu nebolo však na programe dňa presné vymedzenie slovenských hraníc, teda slovenského územia smerom k maďarskému územiu, aj keď v čase ruskej ofenzívy začiatkom roku 1915 načrtnol Stanislav Klíma na podnet Josefa Rotnáglu z Československej jednoty hranice Slovenska, ktoré o dva roky neskôršie, na jeseň 1917 korigoval a uverejnil v časopise *Nová doba* pod názvom *Co je to Slovensko?*, pričom okrem etnografického hľadiska vzal do úvahy aj dopravné aspekty a prirodzené, resp. prírodné hranice.⁴ Aj tieto kritériá zohrali dôležitú rolu pri definitívnom určení hraníc po skončení vojny.

* * *

Slovensko ako súčasť československého štátu a nové československo-maďarské hranice boli medzinárodnoprávne potvrdené mierovou zmluvou s Maďarskom uzavretou

2 HOUDEK, F.: *Vznik hranic Slovenska*, Knížnica „Prúdov“ č. 4, Bratislava 1931, s. 91. Kapitoly týkajúce sa problematiky tvorenia československo-maďarskej hranice a parížskej mierovej konferencie boli publikované najprv v *Prúdoch* č. 1, 2, 3, 4 a 9, 10 z roku 1930.

3 BENEŠ, E.: *Světová válka a naše revoluce*, III. d., Dokumenty, 3. vyd., Čin a Orbis, Praha 1931, s. 246-247.

4 KLÍMA, St.: Ako som kreslil hranice Slovenska, in: *Rotnáglův sborník*, K jubileím svého starosty vydala Československá jednota, Praha 1935, s. 123-125. Autor s istou satisfakciou konštatoval, že jeho návrh sa len málo odlišoval od reálne vytyčenej štátnej hranice po roku 1918. V zahraničí bola však mapa budúceho česko-slovenského štátu s južnými hranicami Slovenska, v zásade zhodnými so skutočne vymedzenými hranicami po vojne, uverejnená už v júni 1915 v 3. čísle časopisu *La Nation Tcheque* a jej autorom bol francúzsky znalec českých dejín profesor Ernest Denis. Pozri HORNA, R.: *Hranice republiky Československé ve světle historie*, Academia, Bratislava 1924, s. 10. Práca prof. Hornu skúma československé hranice predovšetkým z vojenskostrategického, resp. obranného hľadiska, čo bol po svetovej vojne a v medzinárodne neistých pomeroch bezpochyby dôležitý aspekt pri kreovaní územia, a teda i hraníc nového štátu.

v Trianone, no toto nové postavenie Slovenska bolo fakticky prejudikované už rozhodnutím Najvyššej rady mierovej konferencie z 5. februára 1919 a jeho hranice s Maďarskom rozhodnutím toho istého orgánu z 12. júna 1919.⁵ Už v prvých memorandách pripravených pre mierovú konferenciu na prelome rokov 1918 – 1919 a potom pre vlastnú mierovú konferenciu s Maďarskom od januára do júna 1920 československá delegácia na čele s Edvardom Benešom a po jeho odchode do Prahy vedená Štefanom Osuským pripravila argumenty, sčasti spracované ako protiargumenty na postoje a požiadavky maďarskej delegácie, ktoré sa stali argumentačnou „muníciou“ v československo-maďarských polemikách o južných hraniciach a vôbec o území Slovenska v medzivojnových rokoch.

Základnou požiadavkou československej delegácie bolo v prípade Slovenska – a na rozdiel od českých krajín, kde sa presadil historický princíp – uplatnenie prirodzeného práva na sebaurčenie, ktoré bolo podporené historickými, geografickými, etnickými, hospodárskymi, komunikačnými a strategickými hľadiskami a požiadavkami. Sem patril aj princíp vyváženia slovenskej menšiny v Maďarsku maďarskou menšinou na Slovensku, zdôrazňovanie zemepisnej jednoty slovenského územia, ako aj mierovou zmluvou zaručené uplatňovanie menšinových práv v československom demokratickom štáte. Na mierovej konferencii tieto argumenty stáli proti maďarským požiadavkám, ktoré maďarská delegácia – napriek uvedeným rozhodnutiam Najvyššej rady mierovej konferencie – presadzovala v niekoľkých rovinách: Predovšetkým sa usilovala zachovať pre Maďarsko celé územie bývalého Uhorska, a teda aj územie Slovenska priamym rozhodnutím víťazných mocností, alebo aspoň minimalizovať straty či už cestou plebiscitu na celom odobranom území alebo rozhodnutím dohodových mocností o korekcii hraníc bez plebiscitu. Až na poslednom mieste ostávala (ako minimálna) požiadavka hospodárskych a kultúrnych ústupkov pre maďarskú menšinu.⁶

* * *

Argumenty československej delegácie sa využívali vo verbálnej, časopiseckej aj knižnej forme a v rôznych obmenách v zápase s maďarskou iredentou a jej podporovateľmi v tretích krajinách od uzavretia Trianonskej zmluvy celé medzivojnové obdobie až po Mníchovskú dohodu, pričom maďarská iredenta sa usilovala veľmi aktívne pôsobiť aj na verejnú mienku víťazných mocností, aby ju ovplyvnila v prospech promaďarskej revízie mierovej zmluvy. Na tieto maďarské aktivity varovne poukázal začiatkom 30. rokov novinár Milan Janota ilustrujúc ich napr. na nepomerne väčšom počte maďarských delegácií než československých v USA, čo prinieslo rastúcu podporu pre iredentu v amerických politických a spoločenských kruhoch. A tento revizionistický nástup s pozitívnou odozvou bol viditeľný aj v ďalších krajinách bývalej Dohody. V západných krajinách

5 HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*, Národné literárne centrum, Bratislava 1998, s. 159 a 181.

6 Pozri JANŠÁK, Š.: *Mierová smluva s Maďarmi, Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*, Universum Kučera, Bratislava 1920, s. 5, OSUSKÝ, Š.: O mierovom jednaní s Maďarskom, *Prúdy*, r. 9, 1925, č. 5, s. 253-256, tiež HRONSKÝ, M.: c. d., s. 159-160, 249-269, HOUDEK, F.: c. d., s. 344.

vyšli v prvom povojnovom desaťročí desiatky maďarských publikácií zaoberajúcich sa otázkou trianonských hraníc, samozrejme z revizionistického hľadiska.⁷

Československá strana spravidla len reagovala na maďarské požiadavky a argumenty, v ktorých sa postupom času menil akcent, aj keď ich základné zameranie a konečný cieľ – získanie všetkých stratených území – zostali nezmenené. Jedno z najdôležitejších maďarských tvrdení na mierovej konferencii, a síce že Maďarsko bez stratených území nemôže hospodársky prežiť ani platiť vojnové reparácie, sa však s postupujúcou hospodárskou konsolidáciou potrianonského Maďarska oslabovalo, aj preto sa v maďarských argumentáciách do popredia dostával napr. názor o neodôvodnenom a nespravodlivom oddelení veľkej časti etnicky maďarského obyvateľstva od materskej krajiny. V porovnaní s povojnovým postavením bývalých nemaďarských menšín v Uhorsku strácala na význame aj maďarská argumentácia o ich uspokojivom, ba veľmi dobrom postavení a spokojnosti pred vojnou, zdôrazňovala sa však otázka ťažkého postavenia maďarskej menšiny v nástupníckych štátoch, čím sa mal podporiť aspoň parciálny a dočasný cieľ iredenty – korekcia trianonských hraníc v prospech Maďarska na etnicom princípe.

Príkladom vyhrotenej československo-maďarskej polemiky o spoločných hraniciach, do ktorej bola zatiahnutá aj širšia medzinárodná tlač, je promaďarská revizionistická akcia v rokoch 1927 – 1929, ktorú otvoril britský novinársky magnát lord Rothermere článkom *Miesto Maďarska pod slnkom*, publikovanom 21. júna 1927 v londýnskom deníku *Daily Mail*.

Rothermere v článku, napísanom po veľmi krátkom pobyte v Budapešti, označil Trianonskú zmluvu za najnezmyselnejšiu z troch zmlúv, ktoré zmenili mapu strednej Európy, pretože namiesto zjednodušenia národnostných pomerov ich ešte väčšmi zauzlila. Hranice boli vytvorené svojvoľne a ich bezprávnosť je stálym nebezpečenstvom pre mier v strednej Európe. Spojenecké mocnosti, ktoré podpísali Trianonskú zmluvu, by mali znovu zvážiť vytýčené hranice, a to vo svetle sedemročných skúseností, ktoré potvrdzujú, že toto mierové usporiadanie je od základu nezdravé. Rothermere apeloval na vlastnú krajinu, aby zmenila svoju politiku voči Maďarsku, ktoré je prirodzeným spojencom Anglicka a Francúzska, a súčasne na finančné ústavy Londýna a New Yorku, aby neposkytovali pôžičky štátom, ktoré sú zodpovedné za udržiavanie neistej situácie v strednej Európe, čím mal na mysli krajiny Malej dohody.⁸

V ďalšom článku sa lord Rothermere zamerával predovšetkým na Československo, čo rozhybalo dovtedy letargickú slovenskú tlač aj politikov a rozvírilo ostrú, emocionálne podfarbenú polemiku z obidvoch strán. Slovenskí politici a tlač argumentovali predovšetkým tým, že práve Rothermerove návrhy na revíziu Trianonskej zmluvy ohrozujú mier v strednej Európe, pretože otvárajú všetky uzavreté mierové zmluvy, nielen Trianonskú, a zdôrazňovali, že vládne kruhy rozhodujúcich veľmocí (Francúzska a Veľkej Británie) si žiadne zmeny hraníc neželajú, ale stoja za platnou mierovou zmluvou.

7 Pozri JANOTA, M.: *Nápor proti Trianonu - Boj za obnovu svätoštefánskej ríše*, Slovenská odbočka Národnej rady československej, Praha 1932, s. 42-50, 227-232.

8 Pozri *Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy*, Slovenská pobočka Národnej rady ČSR, Bratislava 1929, s. 28-32.

Významný argumentačný okruh predstavovalo porovnávanie pomerov v predvojnovom Uhorsku, ako aj v potrianonskom Maďarsku s pomermi v Československu, a to najmä z hľadiska ochrany menšinových práv, ale aj z hospodárskeho, sociálneho a politického aspektu. Ďalším argumentom, potvrdzovaným aj neoficiálnymi maďarskými kruhmi, ktoré sa neskrývali maximalistickými cieľmi iredenty, bolo spochybnenie revízie hraníc požadovanej Rothermerom ako údajne konečného cieľa maďarskej iredenty, v skutočnosti však smerujúcej k obnoveniu predtrianonského Uhorska.

Po odznení takmer trojročnej rothermerovskej revizionistickej polemiky v tlači a na verejnosti sa témou Trianonskej zmluvy a jej prípadnou revíziou zaoberali v dvoch publikáciách knižnice mesačníka *Prúdy* ich vydavateľ a šéfredaktor Fedor Houdek a publicista Jozef Rudinský a v publikácii vydanej Národnou radou československou už spomínaný novinár Milan Janota.⁹

Fedor Houdek v knihe *Vznik hraníc Slovenska* charakterizuje zásady tvorenia slovensko-maďarskej hranice takto: „Princípom stanovenia hraníc bola zásada čiastočne etnografická, ale museli prísť do úvahy tiež otázky hospodárske a komunikačné, aby čs. štát bol skutočne životaschopný. Pri tom mohli sme sa opierať na dôvody historickoprávne a prirodzenoprávne. Nemalo by zmyslu vytvoriť alebo lepšie povedané obnoviť štát, ktorému nezodpovednými hranicami už vopred znemožnilo by sa jestvovanie.”¹⁰ Houdek zároveň poukázal na rozdiel medzi definovaním slovenského územia pred vojnou v rámci Uhorska a po vojne v novom československom štáte: „Hranice Slovenska dľa predválečných politických programov slovenských, v rámci Uhorska alebo celkovej monarchie rak.-uhorskej mohli byť užšie, keď rôzne vzťahy, menovite hospodárske a dopravné zostali by jednotné. Šlo pri tom hlavne o ochranu reči. Keď však Slovensko vylúčilo sa z Uhorska rozpadnutím Rakúsko-Uhorskej ríše, bolo nezbytné pri stanovení hraníc do ohľadu vziať celý rad rôznych otázok, preto museli byť jeho hranice rozšírené...”¹¹

V záverečnom hodnotení mierových zmlúv Houdek opäť odmietol z dôvodov etnografických, demografických, hospodárskych, komunikačných, ale aj historických a politických revíziu trianonských hraníc medzi Československom a Maďarskom. Uvažoval však o riešení, ktoré sa už uplatnilo (pravda za iných medzinárodnopolitických, ako aj geografických predpokladov) po turecko-gréckej vojne v rokoch 1920 – 1922 a medzinárodnoprávne bolo upravené konvenciou o výmene obyvateľstva medzi Gréckom a Tureckom uzavretou 30. januára 1923 v Lausanne. Na jej základe sa medzi obidvoma krajinami vymenilo vyše poldruha milióna ľudí.¹² Houdek svoju predstavu formuloval takto: „Skorej by bolo možné pripustiť presídlenie všetkých Slovákov z Maďarska do Československa a Maďarov z Československa do Maďarska. Tak vzájomne dostali by sa menšiny pod správy svojej vlastnej vlády i bez porušenia trianonskej zmluvy.”¹³

V roku 1932 vydal Jozef Rudinský v tej istej edícii mesačníka *Prúdy* publikáciu *Revízia Trianonskej zmluvy*. V prvej časti knihy sa zaoberá všeobecne teóriou medzinárod-

9 Pozri tamže, s. 63-74, s. 78-100.

10 HOUDEK, F.: c. d., s. 302.

11 Tamže, s. 304.

12 Pozri HRADEČNÝ, P. a kol.: *Dějiny Řecka*, Nakladatelství Lidových novin, Praha 1998, s. 393-394.

13 HOUDEK, F.: c. d., s. 368.

ných zmlúv, druhá časť je venovaná Trianonskej zmluve. Z medzinárodnoprávnej analýzy mierovej zmluvy a 19. článku paktu Spoločnosti národov autorovi vyplynulo, že tento článok, na ktorý sa odvolávali revizionistické kruhy, neumožňuje otvoriť otázku revízie trianonských hraníc.¹⁴ Rudinský však neuvažoval o situácii, keď zmenu hraníc bude žiadať štát, dokonca veľmoc, ktorá nie je členom Spoločnosti národov, a iné veľmoci, členovia tejto medzinárodnej organizácie, sa takejto požiadavke nebudú vzpieľať, naopak, budú s ňou súhlasiť. Stalo sa tak roku 1938 na účet Československa, najprv v Mníchove a následne vo Viedni.

Na hlasy a signály v západných demokratických krajinách podporujúce iredentu poukazoval v už uvedenej publikácii, ktorá vyšla takisto v roku 1932, M. Janota, pričom citoval viacerých západných prorevizionisticky naladených politikov a publicistov, medzi nimi britského spisovateľa Herberta G. Wellsa a v tom čase aj Winstona Churchilla, resp. amerického tlačového magnáta Wiliama R. Hearsta. Samozrejme, citovať mohol aj Benita Mussoliniho a jeho fašistickú tlač, už niekoľko rokov píšucu v prorevizionistickom a promadžarskom duchu. Pre strednú Európu však vážnejšie a výstražnejšie než hlas talianskeho diktátora znel na prahu 30. rokov ako hrozivé avízo budúceho postoja západných veľmocí prorevizionistický a navyše arogantný imperiálny tón bývalého britského premiéra Davida Lloyd Georgea, ktorého vláda po vojne schválila a podpísala zmluvy versaillského mierového systému: „*Veľká Británia sa nevzdá kolónií, Francie by sa nikdy nevzdala Alsaska, Taliansko ešte menej Tyrolska, ale v Strednej a Východnej Európe by sa mohlo niečo urobiť, aby sa zahojili terajšie rany...*”¹⁵ Keďže však takého hlasy zaznievali v tom čase predovšetkým v mimovládnych britských a francúzskych kruhoch, slovenská publicistika zostávala aj po nástupe Hitlera k moci vo veci možnej revízie sebaistá argumentujúc tradične používanými dôvodmi, pre ktoré údajne nebolo možné zmeniť trianonskú hranicu,¹⁶ respektíve pripomínajúc ako alternatívu k jestvujúcemu stavu prakticky nereálnu možnosť výmeny (presídlenia) obyvateľstva.¹⁷

* * *

Po anšluse Rakúska k Hitlerovej Nemeckej ríši v marci 1938 sa však medzinárodná situácia začala prudkým tempom meniť v neprospech Československa a jeho hraníc prakticky po celom obvode štátu (s výnimkou krátkych hraníc s Rumunskom) a po polroku tento nepriaznivý vývin vyústil do Mníchovskej dohody dvoch stredoeurópskych diktatúr a dvoch západoeurópskych demokracií.

14 Pozri RUDINSKÝ, J.: *Revízia Trianonskej zmluvy*, Knížnica Prúdiv č. 5, Praha 1932, s. 155-160. Išlo o možnosť revízie mierovej zmluvy na základe princípu „*rebus sic stantibus*”, teda že zmluva sa uzavrela za predpokladu, že základné pomery zostanú nezmenené. V podobnom zmysle ako Rudinský intepretoval tento článok paktu už v roku 1927, na začiatku Rothermereovej akcie veľvyslanec Št. Osuský v úvahe Hranice Slovenska vo svetle čl. 19 paktu Spoločnosti Národov uverejnenej v *Prúdoch* r. 9, 1927, č. 10, s. 593-597.

15 JANOTA, M.: c. d., s. 71, citovaný časopis *Saturday Review* z 15. 11. 1930.

16 Porov. prednášku Martina Greču *Slováci a revízia hraníc* z 20. 12. 1936 a uverejnenú nákladom Slovenskej ligy v Bratislave 1937, s. 47.

17 Pozri GREČO, M.: c. d., s. 49 a F. H. (Fedor Houdek), *Rozptýlené revízne nádeje, Prúdy*, r. 21, 1937, č. 1, s. 23. Obidvaja autori sa odvolávajú na článok prof. Józsefa Kovácsa z 29. 12. 1936 v *Pesti Napló*, v ktorom odporúča, aby sa Maďarsko za daných medzinárodných pomerov radšej než o plebiscity usilovalo o repatriáciu Maďarov na svoje územie.

Dva z dodatkov Mníchovskej dohody sa týkali vyriešenia otázky poľskej a maďarskej menšiny v Československu v duchu uzavretej dohody.¹⁸ Pre zmluvu o Sudetoch bolo určujúce etnické kritérium, a to podľa sčítania ľudu z roku 1910, čo maďarská strana žiadala automaticky uplatniť aj na južnoslovenské a podkarpatskoruské územie. Navyše Maďari opäť rozohrali hru vo dvoch rovinách: ambicióznejším cieľom bolo získanie celého Slovenska a Podkarpatskej Rusi čiastočne rozhodnutím veľmocí a čiastočne cestou plebiscitu, ktorý mal priniesť Maďarmi očakávaný výsledok. V prípade – opäť len dočasnej – nepriechodnosti tohto zámeru, ďalším, dočasným cieľom bolo získanie čo najväčšej časti slovenského a podkarpatoruského územia.¹⁹ Takto postavené požiadavky československá strana nemohla akceptovať, tým skôr že nezodpovedali v primeranej miere ani zdôrazňovaným etnickým kritériám. Po bezvýsledných československo-maďarských rokovaníach v Komárne predložili obidve strany spor na rozhodnutie Nemecku a Taliansku a o hraniciach rozhodli Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938 ministri zahraničných vecí dvoch totalitných veľmocí.

Viedenská arbitráž naplnila (aj keď nie úplne) druhý, menej ambiciózny maďarský cieľ – zisk južného územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Zánik Č-SR 15. marca 1939 priniesol Maďarsku chýbajúci zvyšok Podkarpatskej Rusi a o niekoľko dní neskôršie, po ozbrojenom konflikte, aj ďalší kus východného Slovenska. Pred Maďarskom však ostával ambicióznejší cieľ, ktorého dosiahnutiu bránil Hitler – inkorporovanie celého Slovenska do „uhorskej vlasti“. Tento zámer sa Maďarsku nepodarilo dosiahnuť, ale jeho hrozba sa črtala kdesi v pozadí medzinárodného vývinu a slovenskí politici aj publicisti ho vnímali citlivo a upozorňovali naň.

Akceptovanie, ba privítanie Mníchovskej dohody zo strany ľudáckeho vedenia, ktoré následne uchopilo na Slovensku moc, ako i rastúca závislosť slovenskej reprezentácie a pomníchovskej Č-SR od nacistického Nemecka vymedzili aj limity prípustnej argumentácie v polemike proti územným stratám spôsobeným Viedenskou arbitrážou. Predseda autonómnej vlády Jozef Tiso síce ihneď po arbitráži vyhlásil „skutočnú slovenskú iredentu“²⁰ a „boj o revíziu hraníc“ ohlásil v prvom čísle *Nástupu* z roku 1939 aj Jozef Kirschbaum. Na rozdiel od pomerne širokej palety argumentov na prospech hraníc potvrdených Trianonskou zmluvou sa však možnosti domácej slovenskej politickej reprezentácie a publicistiky po Mníchove a Viedni zúžili v podstate na etnické argumenty smerujúce proti rozsahu územných strát v prospech Maďarska a na obraňovanie samej existencie Slovenskej republiky zoči-voči neuspokojeným ambíciám horthyovského Maďarska. Táto pozícia je zrejmä aj v Kirschbaumovom článku: „*Dnes Maďari nemajú na slovenské územie a slovenské duše pražiadneho práva. Keď vo Viedni pristali na princíp etnický, tým padol raz na vždy a definitívne ich nárok historický, čiže dožadovanie sa pripojenia Slovenska z dôvodov celistvosti svätoštefánskej koruny. Nieto teda žiadneho*

18 VARSÍK, B.: *O čom mlčia archívy*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1987, s. 99-100, tiež DEÁK, L. (editor): *Viedenská arbitráž 2. november 1938, Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*, Matica slovenská, Bratislava 2002, s. 46-47.

19 Porov. DEÁK, L.: c. d., októbrové rokovania česko-slovenskej a maďarskej delegácie v Komárne, tiež DEÁK, L.: *Hra o Slovensko*, Veda, Bratislava 1991, s. 149-169.

20 DEÁK, L.: c. d., s. 175.

dôvodu, prečo by mali Slováci žiť a trpieť v tých hraniciach, ktoré im boli teraz vnútené... Nechceme a naša vláda ani nechcela maďarské obyvateľstvo, i keď dnes vieme, že nie je nadšené pomermi, v akých žije. Chceme len Slovákov, územia, obývané a patriace slovenskému obyvateľstvu, a preto nikto spravodlivý nemôže nám zazlievať, ak heslom ďalšieho politického boja a najmä boja mladých bude revízia a jej výraz: všetko späť, čo ste nám nespravodlivo vzali.”²¹ Ale len podľa etnických kritérií, išlo teda o úplnú rezignáciu na trianon-ské hranice.

Tento postoj ilustrujú aj publikácie dvoch vysokoškolských pedagógov, ktorí sa v rôznych funkciách zúčastnili na pomníčovských rokovaní česko-slovenskej a maďarskej delegácie o odstúpení slovenského územia s maďarskou menšinou v Komárne v októbri 1938. Ferdinand Ďurčanský sa zúčastnil rokovaní v čase, keď ešte stúpala jeho politická hviezda, ako člen česko-slovenskej delegácie, Branislav Varsik patril do jej skupiny experov.

B. Varsik, docent a následne profesor histórie na Filozofickej fakulte UK, resp. Slovenskej univerzity zúžil z dôvodov vyplývajúcich z Mníchovskej dohody svoju argumentáciu v článku publikovanom deň pred arbitrážou v dvojtýždenníku *Politika* na historický vývin etnického rozhrania, najmä v čase zvýšeného národnostného útlaku. S arbitrážnym vytýčením slovensko-maďarskej hranice polemizuje – opäť výlučne z etnického hľadiska – aj vo svojej knižnej publikácii z roku 1940 argumentujúc, že do Maďarska sa dostali „celé okresy, kde majú Slováci absolútnu väčšinu obyvateľstva”. Pritom slovenská (autonómna – pozn. M. Z.) vláda bola, podľa autora, v októbri 1938 „ochotná dobrovoľne odstúpiť maďarské územia zo Slovenska. Nebola však ochotná prepustiť slovenské a zmiešané územia, lebo chcela, aby sa menšiny navzájom vyvážili, prípadne i vymenili”²²

F. Ďurčanský, v tom čase už odstavený politický činiteľ, pôsobiaci ako profesor medzinárodného práva na Slovenskej univerzite v Bratislave, sa vo svojej väčšej historicko-politologickej práci z roku 1943 sústreďuje na polemické účtovanie s „českým a maďarským imperializmom”, pričom má na mysli úsilie obidvoch národov alebo ich reprezentácií o opätovné ovládnutie Slovákov a ich krajiny. Samotných hraníc po Viedenskej arbitráži sa v knihe dotýka celkom okrajovo, argumentujúc, že Maďari bojovali proti trianonskej hranici pod heslom „Spravodlivosť pre Maďarsko”, no v pre nich výhodnej medzinárodnej situácii sa domáhali aj krajov etnicky výlučne slovenských.²³ Takisto v brožúre uverejnenej o rok neskôršie a venovanej minulosti a budúcnosti strednej Európy sa prof. Ďurčanský síce zaoberá maďarskými imperiálnymi ambíciami a ich úsilím nastoliť v Karpatskej kotline stav spreď roka 1918 a veľmi kriticky posudzuje aj českú medzivojnovú politiku, no bolestnej téme hraníc sa venuje len na jednom mieste, akoby nadväzoval na už praktizovanú myšlienku výmeny obyvateľstva medzi Tureckom a Gréckom, ktorú aj sám nadhodil (i keď bez pozitívnej odozvy z maďarskej strany) počas komárňanských rokovaní v októbri 1938. Citujem jeho názor aj so štylis-

21 KIRSCHBAUM, J.: Začíname boj o revíziu hraníc, *Nástup* č. 1 z 1. 1. 1939, roč. 7, s. 2-3.

22 Porov. VARSÍK, B.: Národnostný problém Slovenska v minulosti, *Politika* č. 17 z 1. 11. 1938, roč. 8., s. 203-204. VARSÍK, B.: *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach*, SVS, Bratislava september 1940, s. 5 a 7.

23 ĎURČANSKÝ, F.: *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*, vlast. nákl., Bratislava 1943, s. 276.

tickou chybou: „*Stabilita, mier a blahobyt národov v strednej Európe vyžaduje, aby tam, kde by nebolo možné vytvoriť hranicu, ktorá by do príslušného štátu včlenila všetkých príslušníkov určitého národa, treba viesť také hranice, čo na oboch stranách ponechajú rovnaký počet príslušníkov iných národov, ktorí by sa vymenili a presťahovali. Tým by raz navždy boli zbavené imperializmy zámienky siahať na cudzie územie.*”²⁴ Tento profesor medzinárodného práva teda zredukoval – uprostred najväčšej dobyvačnej vojny v dejinách iste so značnou dávkou historickej i zahraničnopolitickej naivity – záruky zabezpečenia štátneho územia a hraníc malého národa na etnicky jednofarebný priestor, o ktorý by práve z tohto dôvodu nemala mať žiadna mocnosť záujem a dôvod ovládnuť ho.

* * *

Zredukováaná argumentácia vo veci štátnej hranice sa však uplatňovala po Mníchove a predovšetkým po 15. marci 1939 aj na strane tých, ktorí sa mali stať spoluvládmami druhej svetovej vojny a zabezpečiť obnovenie československého štátneho územia (pravda s výnimkou Podkarpatskej Rusi). Tón tejto argumentácie udal najprv v exilových kruhoch a postupne aj v domácich ilegálnych kruhoch Edvard Beneš v programovom prejave druhého odboja *Pravda zvíťazí*, prednesenom v Chicagu 8. júna 1939: „*Nejsme... mnichovskou dohodou väzani... Neuznáme žiadneho obsazeni a proto náš stát legálně pro nás existuje dál. Nepřijmeme ani vídeňskou arbitrážní dohodu o Slovensku a Podkarpatské Rusi, kterou Maďarsko svévolně a násilně porušilo.*”²⁵

Aj československý protinemecký a protirežimistický odboj redukoval teda podstatne svoju argumentáciu, nie však na úzko etnickú dimenziu, ale na líniu odstránenia dôsledkov mocenského násillia a nespravodlivosti, spáchanej na Čechoch a Slovákoch aj z hľadiska ich štátneho územia. Oprávnenosť tejto nápravy, teda vrátenia všetkých stratených území bola pre predstaviteľov československého odboja natoľko evidentná a nespochybniteľná, že nepotrebovala mnohostranné zdôvodnenie, charakteristické pre politické diskusie medzivojnového obdobia: Československo musí dostať naspäť všetky stratené územia, pretože mu patrili pred aktom násillia, ktoré na ňom spáchalo nacistické Nemecko a horthyovské Maďarsko. Tento jednoznačný postoj je zrejмый aj z ďalších verejných prejavov E. Beneša, najmä po uznaní československej exilovej vlády spojeneckými mocnosťami.²⁶

Zo slovenských exilových politikov v rovnakom duchu hovoril proti „*vienskému diktátu*” v londýnskom rozhlase Vladimír Clementis, budúci člen československej dele-

24 ĐURČANSKÝ, F.: *Stredná Európa v minulosti a budúcnosti*, Spisy Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov č. 7, Bratislava 1944, s. 20. Ku komárňanským rokovaniam pozri DEÁK, L. (editor): *Viedenská arbitráž...*, s. 122.

25 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938 – 45*, Družstevní práce, Praha 1946, s. 53.

26 Porov. napr. E. Beneš vo vyhlásení z 26. 9. 1941 k definitívnemu uznaniu česko-slovenskej vlády Sovietskym zväzom a Veľkou Britániou, c.d., s. 127-128. Neoficiálne však, najmä v prých exilových rokoch, E. Beneš pripúšťal možnosť istej povojnovej úpravy československo-maďarských hraníc v prospech južného suseda. S otázkou hraníc sa opäť spojila aj otázka národnostných menšín – nemeckej a maďarskej – ale v opačnom „garde” ako v čase Mníchova: tieto menšiny mali byť odsunuté, resp. maďarská vymenená so Slovákami v Maďarsku. Porov. ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*, Veda, Bratislava 1992, s. 33-34 a 2. kapit. I. časti, s. 42-72.

gácie na Parížskej mierovej konferencii a účastník mnohých povojnových československo-maďarských rokovaní, ktorý do polemiky s „*maďarskými pánnmi*“ pridal aj lavičkový triedny postoj. Vo svojej rozhlasovej relácii 16. júna 1943 sa vyjadril jednoznačne: „*V Mníchove Československo nebolo a nikdy ho neuznalo. Sovietsky zväz a Spojené štáty americké poznali a poznajú len Československo predmníchovské. Veľká Británia a bojujúce Francúzsko už dávno vyhlásili, že neuznávajú nijaké zmeny, ktoré v Mníchove a po Mníchove boli na úkor Československa prevedené.*”²⁷ Vo vysielaní z 22. januára 1945, po uzvretí prímeria medzi Spojencami a Maďarskom, v ktorom Maďarsko uznalo aj neplatnosť Viedenskej arbitráže, Clementis s uspokojením konštatuje: „*Podmienky tohoto prímeria s Maďarskom sú však nadto všetko i ďalším dôkazom toho, ako náš veľký spojenec Sovietsky zväz za súhlasu a spolupráce s Veľkou Britániou a Amerikou háji i naše záujmy nielen v otázkach hraničných, ale aj naše nároky na navrátenie všetkého, čoho sa Maďarsko zmocnilo na okupovanom území a na náhradu zapríčinennej škody.*”²⁸

Pravda, na Parížskej mierovej konferencii v rokoch 1946 – 1947 sa argumentovalo aj o hraniciach predsa len komplexnejšie, už aj preto, že samo Československo žiadalo korekciu trianonských hraníc na pravej strane Dunaja pri Bratislave vo svoj prospech a navyše s uzavretím mierovej zmluvy súvisela aj otázka odsunu, resp. výmeny obyvateľstva.²⁹ To však už nebolo po Mníchove a Viedni, ale v čase, keď Československo druhýkrát stálo po už druhej svetovej vojne na strane víťazov a Maďarsko na strane porazených.

(2004)

27 CLEMENTIS, V.: *Odkazy z Londýna*, Obroda, Bratislava 1947, s. 48. V tomto texte nie je predmetom skúmania vývin vzťahu Komunistickej strany Československa, ktorú Clementis reprezentoval v rokoch 1935 – 1938 v Poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia, k otázke existencie, a teda aj hraníc československého štátu v medzivojnovom období. Ten sa vyvíjal podľa pokynov Komunistickej internacionály od kritického postoja k ČSR ako produktu imperialistického diktátu v podobe versailského mierového systému k pozitívnemu, vlasteneckému vzťahu v čase ohrozenia republiky a následne okupácie českej časti štátu nacistickým Nemeckom.

28 Tamže, s. 197-198.

29 Pozri ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: c. d., 1. kapit. II. časti, s. 75-119.

23. KAPITOLA

STREDNÁ EURÓPA A SLOVENSKO – PRÍTOMNOSŤ A BUDÚCNOSŤ V TIENI MINULOSTI

Dnes, v polovici prvého desaťročia 21. storočia, keď je Slovensko súčasťou najdôležitejších európskych a severoatlantických štruktúr – Európskej únie a Atlantickej aliancie, ako aj ďalších medzinárodných organizácií, sa celý zložitý komplex všetkých európskych súvislostí a vzťahov bezprostredne dotýka aj Slovenska a Slovensko si musí samo definovať svoje postoje k širokému okruhu otázok o celej Európe. Tomu sa, samozrejme, nemôžeme vyhnúť, no predsa len aj v príbuzenských vzťahoch – ak použijem takú analógiu – sa vždy vyskytujú bližší aj vzdialenejší príbuzní, teda takí, s ktorými sme v častom styku a iní, s ktorými sú kontakty menej pravidelné, častokrát len sprostredkované. A táto analógia platí, myslím si, aj o vzťahoch medzi krajinami. Jednoducho, s ktorýmkoľvek susedom, alebo s ktoroukoľvek krajinou strednej Európy, má a bude mať malé Slovensko oveľa viac spoločného než hoci s Islandom a Cyptom, alebo s Faerskými ostrovmi a Maltou, ale aj s kontinentálnym Nórskom a Portugalskom.

Čo je však stredná Európa? Geograficky sa obvykle vymedzuje priestorom medzi Rýnom a Bugom v západno-východnom smere a Baltikom a severným Adriatikom v smere severno-južnom. Jestvuje ale viac geopolitických definícií, z nich uvediem len tri z prvej polovice 20. storočia, pričom všetky obsahujú (tak povediac *ex definitione*) onen tieň minulosti, ktorý som v názve spojil s prítomnosťou a budúcnosťou tohto mnohoročného definovaného priestoru.

Strednú Európu ešte počas prvej svetovej vojny vymedzil nemecký liberál Friedrich Naumann ako nemeckú „Mitteleuropu“, teda ako územie medzi Francúzskom, resp. západnou Európou a Ruskom, v ktorom má Nemecko hrať „prirodzenú“ vedúcu rolu, s porozumením, a teda dobrovoľne akceptovanú ostatnými menšími a malými národmi tejto časti Európy na základe skutočných či predpokladaných spoločných záujmov. Túto geopolitickú myšlienku rozvinuli však následne v Nemecku tie politické sily, ktoré s liberalizmom a medzinárodným porozumením nemali nič spoločné. Krach nacistických veľkonemeckých ambícií ďaleko presahujúcich Naumannovu koncepciu strednej Európy na dlhé desaťročia pochoval aj samu ideu takto chápaného stredo európskeho priestoru a dnes ju ožívujú len niektoré marginálne skupiny bez väčšieho politického a mienkotvorného vplyvu.

Ešte v závere prvej svetovej vojny vymedzil profesor Tomáš G. Masaryk, budúci československý prezident, svoju predstavu strednej Európy ako pásma krajín medzi Nemeckou ríšou a v tom čase už bolševickým Ruskom, ktoré malo siahať od Fínska až po Grécko. Vychádzal z názoru, že spoločným záujmom tohto pásma vskutku rôznorodých krajín je ubrániť sa tak expanzívne pangermanizmu, ako aj Rusku pono-

renému do porevolučného chaosu a súčasne hroziacemu svetovou bolševickou revolúciou. Aj tento projekt strednej Európy narazil v medzivojnovom období na bariéry spolupráce vnútri spoločenstva takto široko definovaných stredoeurópskych krajín. Po vojne sa totiž tieto krajiny rozdelili na víťazné a porazené, z čoho vyplynuli ich diametrálne rozličné záujmy a navyše ani medzi víťaznými krajinami sa nenašla seriózna a trvalá zhoda, takisto v dôsledku protikladných záujmov, a najmä ambícií (za všetky spomeniem nezhody podnecované zahraničnopolitickými ambíciami Československa a Poľska). Vo veľmi redukovanej podobe sa uplatnila táto idea v spojení troch krajín nazvanom Malá dohoda, no táto aliancia bola zameraná predovšetkým na spoluprácu troch nástupníckych štátov (Československa, Rumunska a Juhoslávie) proti revizionistickej politike inej stredoeurópskej krajiny – potrianonského Maďarska.

Aj v dôsledku neschopnosti krajín v rozsiahlom geopolitickom priestore medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom navzájom efektívne spolupracovať sa prakticky všetky tieto krajiny dostali v 30. rokoch minulého storočia do područia hitlerovského Nemecka. A po nemeckej totálnej porážke v totálnej vojne sa viaceré z nich ocitli v takmer polstoročnom vazalskom postavení voči Sovietskemu zväzu. Putá sovietskeho bloku znamenali nadlho aj koniec otvorenej diskusie – s výnimkou disidentských a exilových kruhov – o strednej Európe v inom než úzko geografickom zmysle slova.

K Naumannovmu a Masarykovmu konceptu strednej Európy hodno ešte pripojiť jej tretiu predstavu, zužujúcu tento európsky priestor na bývalú rakúsko-uhorskú (habsburskú) monarchiu a uplatňujúcu sa práve v tých politických a vzdelaneckých kruhoch, ktoré sa nostalgicky (ale časť z nich aj s nádejou) zamýšľali nad zaniknutou ríšou a budúcnosťou jej dedičov. V tomto koncepte strednej Európy jej severná hranica viedla však len o trochu severnejšie od poľského Krakova. Zúženie predstavy strednej Európy na bývalú habsburskú monarchiu (v „modernizovanom“ znení – na podunajskú federáciu) nieslo teda v sebe historické dedičstvo rozdeleného Poľska alebo Poľska mimo strednej Európy, dedičstvo neusporiadaných vzťahov s takými historickými krajinami ako boli krajiny Českej koruny, ale aj Chorvátsko, dedičstvo „neexistencie“ slovenského národa a vôbec – dedičstvo hlboko zakorenených a rozjatrených národnostných konfliktov, ktoré sa koncom druhého desaťročia 20. storočia riešili, ale nedoriešili rozpadom podunajskej ríše a vznikom nástupníckych štátov. Ostatne, niektoré z nich (Československo, Juhoslávia) sú dnes už samy minulosťou a zostali po nich nové nástupnícke štáty.

V minulosti sa myšlienka strednej Európy azda najvýraznejšie a najúspešnejšie prejavila a uplatnila v umení, osobitne v literatúre. Stredoeurópski literáti, najmä viedenský románopisci, vytvorili vynikajúce diela plné stredoeurópskeho sveta a stredoeurópskeho ducha, ktorý, ako vieme, je – ako každý duch – len ťažko uchopiteľný. Sama stredná Európa sa však zmenila na nárazníkový priestor a súčasne na perifériu dvoch antagonistických svetov. Dobrovoľná smrť takého stredoeurópana akým bol rakúsky spisovateľ Stefan Zweig ešte za vojny v exile akoby predznačila a symbolizovala zánik sveta kedysi ašpirujúceho na „európsky stred“ – nielen v geografickom zmysle slova.

A čo Slováci v tieni tejto stredo európskej minulosti? Ešte začiatkom minulého storočia boli v takom hlbokom historickom a politickom tieni, že pre svet fakticky nejestvovali ani ako národ ani ako krajina. Nie že by pri ničom v dejinách neboli v dobrom aj zlom, akurát že boli chtiac-nechtiac (ale skôr chtiac ako nechtiac) skrytí za „fremnými tabuľami“ väčších, dominujúcich národov, s ktorými mali spoločnú vlasť. Naozaj len niekoľko jednotlivcov sa pokúsilo teoreticky aj v praktickej politike uplatniť svoje (stredo)európske predstavy, no aj tí nemnohí videli Slovensko ako súčasť väčšieho štátneho celku, bez vlastnej medzinárodno právnej subjektivity, a teda aj bez vlastnej zahraničnej politiky.

Z nich treba spomenúť predovšetkým Milana Hodžu, ktorý za druhej svetovej vojny skoncipoval vlastný variant pôvodne Masarykovej predstavy federalizovanej strednej Európy, pozostávajúci zo štyroch slovanských a štyroch neslovanských krajín, pričom Slovensko zostávalo v ňom súčasťou Československa. A keď vládca nacistickej Nemeckej ríše z vlastných účelových dôvodov povolil, ba prikázal Slovákom na prahu druhej svetovej vojny vlastnú „fremnú tabuľu“, prejavili sa pod ňou v nedôstojnej, sebadiskreditujúcej zahraničnopolitickej role nemeckého lokaja. To sa – aspoň sčasti – podarilo Slovákom napraviť ozbrojeným povstaním proti Nemcom i vlastným kolaborantom, reprezentujúcim satelitný štát.

Dúfam, že predchádzajúce slová nevznikli ako ospravedlnovanie roly Slovenska v dramatických udalostiach prvej polovice 20. storočia. Ide len o konštatovanie faktického postavenia našej krajiny vo vtedajšom medzinárodnom kontexte, ktoré nijako nepodnecovalo slovenské politické a spoločenské elity, aby samostatne, systematicky a v dlhodobom horizonte reflektovali postavenie Slovenska vo svete, alebo hoci len v stredo európskom priestore a boli schopné vyvodiť zo svojich úvah aj relevantné praktické kroky. Tie vlastne ani neboli možné, pretože Slováci nedisponovali primeranými mocensko-politickými a inštitucionálnymi nástrojmi, ktoré si zahraničná politika vyžaduje.

* * *

Ale v oveľa lepšej situácii počas takmer polstoročia po druhej svetovej vojne neboli ani iné, vyspelejšie, skúsenejšie, ak chcete – historické, štátotvorné stredo európske národy, ktoré sa napriek svojej skúsenosti s vlastnou štátnosťou a vlastnou zahraničnou politikou ocitli v zásadne rovnakom vazalskom postavení ako Slováci. Povojnové rozdelenie sveta, dohodnuté a desaťročia rešpektované víťaznými mocnosťami, neumožnilo žiadnemu stredo európskemu národu v sovietskom bloku, bez ohľadu na jeho historicky osvojené skúsenosti, reálne a efektívne uplatňovať a presadzovať svoju vlastnú európsku, a teda aj stredo európsku politiku.

Slováci spolu so všetkými Stredo európanmi sovietskeho bloku mali však z hľadiska budúcnosti, o ktorej mohli v tých časoch len snívať (a takým snom sa oddávali v skutku len nemnohí), v sovietskych časoch dvojaké šťastie. Predovšetkým v tom, že západný svet na čele so Spojenými štátmi zastavil sovietsku expanziu aspoň v Berlíne, na Labe a Šumave a trpezlivo (aj keď niekedy aj váhavo a s pochybnosťami) pracoval na porážke bolševického experimentu a tým aj na zániku sovietskeho bloku. Druhé šťastie sme

mali v tom, že západná Európa sa začala aj v dôsledku veľmi trpkých skúseností z prvej polovice 20. storočia i z hlbšej minulosti („dedičné nepriateľstvo“ medzi Francúzmi a Nemcami) pomerne rýchlo zjednocovať nielen na základe „železa a uhlia“, teda spoločných hospodárskych záujmov, ale v nemejšej miere na základe spoločných civilizačných hodnôt, v znamení úsilia o vyvarovanie sa opakovaným chybám (nezmieriteľným konfliktom) v minulosti. Integrácia Nemecka do európsko-atlantických štruktúr a následne pád Sovietskeho zväzu, resp. postsovietskeho Ruska ako svetovej superveľmoci vytvorili prvýkrát v novovekých dejinách Európy priaznivú medzinárodnopolitickú situáciu, ktorá umožnila krajinám strednej Európy, aby sa opäť nedostali do vazalskej závislosti voči dominujúcej mocnosti buď na západe alebo východe.

Ako anachronické sa však ukázali aj rôzne geopolitické koncepcie strednej Európy z minulého storočia, založené práve na „osudovej“ bipolarite Západu a Východu, v ktorej mal onen „stredoeurópsky stred“ hrať úlohu tretieho, svojbytného, silného partnera. Tieto predstavy sa prejavili ako dlhodobo nereálna perspektíva či už s Nemeckom ako dominujúcou stredoeurópskou mocnosťou, alebo aj bez Nemecka, prípadne v podobe akejsi podunajskej ríše. Pre strednú Európu sa začala otvárať šanca úzkej dlhodobej kooperácie v rámci zjednocujúcej sa Európy, v ktorej by mohla hrať istú rolu ako dôležitý regionálny faktor voľne združených krajín podobne ako napr. škandinávске krajiny v Severskej rade. Je to azda vítaný a užitočný, no vonkoncom nie jednoduchý program do budúcnosti, pretože z 20. storočia, z éry vrcholiaceho nacionalizmu a imperiálnych ambícií, zostalo dodnes veľa otvorených otázok a vzájomných podlžností, ktoré éra komunizmu v znamení proletárskeho internacionalizmu a hlavne sovietskej nadvlády len načas zatlačila do pozadia, z neho sa však po roku 1989 opäť vynorili s nemalou silou.

V eufórii z pádu komunistických režimov sa síce krátky čas zdalo, že po skočení povojnovej veľmocenskej bipolarity a po otvorení cesty do zjednocujúcej sa Európy bude sa dať urobiť za minulosťou stredoeurópskych krajín akási hrubá čiara, že bude možné štartovať do budúcnosti z akéhosi historického nultého bodu. To sa však veľmi rýchlo ukázalo ako ilúzia, aj preto, že minulosť vrhá veľmi dlhé tieň, že skúsenosti z minulosti zaznamenané v kolektívnej pamäti národov, ale predovšetkým vo vzorcoch správania sa ich politických a mienkotvorných elít nie sú len prechodnými „rezíduami minulosti“, ako si niekedy radi nahovárame, ale predstavujú (iste v jednotlivých krajinách v rôznej miere) nezanedbateľný element spoločenského vedomia a politickej vôle formujúcej aktuálne rozhodovanie a zameranej aj na formovanie budúcnosti. Ako príklad z prvých mesiacov po páde komunistických režimov si dovoľím uviesť postoj novozvoleného maďarského parlamentu, ktorý neodolal starej traume a minútou ticha si (po sedemdesiatich rokoch) pripomenul Trianonskú mierovú zmluvu z roku 1920, znamenajúcu aj formálny, medzinárodnoprávny rozpad historického Uhorska. Tento akt, ktoré susedné nástupnícke krajiny nemohli nechať nepovšimnutý, a dlhý rad ďalších počinov maďarských politikov prebudil však v okolitých krajinách strašidlo medzivojnového revizionizmu, toho revizionizmu, ktorý – rozšírený a riadený nemeckou nacistickou garnitúrou – vyústil do druhej svetovej vojny.

Našťastie pre krajiny strednej Európy, európska integrácia, ktorá už pred pádom sovietskeho bloku priniesla viditeľný úžitok pre zjednocujúce sa západoeurópske krajiny a do ktorej sa chceli zapojiť (stať sa členmi Európskeho spoločenstva a následne Európskej únie) aj všetky stredoeurópske krajiny, znamenala a znamená najúčinnejšiu prekážku pre oživovanie medzivojnových aj povojnových vnútropolitických a zahraničnopolitických anachronizmov, medzi ktoré patrí aj iredenta, a teda pokusy o revíziu štátnych hraníc medzi stredoeurópskymi susedmi. Naopak, zjednotená Európa očakávala od stredoeurópskych záujemcov o integráciu zreteľné dôkazy pripravenosti vzájomne spolupracovať a spoluprácou prekonávať ťaživé dedičstvo minulosti, pôsobiace už svojou povahou a cieľmi protiintegračne. Aj vďaka týmto európskym očakávaniam, ako aj vďaka istému idealizmu niektorých predstaviteľov revolučných premiérov v našich krajinách sa zrodili nové, vskutku dobrovoľné zoskupenia stredoeurópskych krajín ako bola Pentagonála a následne Hexagonála, ktorá sa zmenila na početom krajín až priveľmi expandujúcu Stredoeurópsku iniciatívu, no predovšetkým Visegrádska trojka a následne Visegrádska štvorka. Takéto medzinárodné iniciatívy v zásade neformálneho charakteru mali svoje nezáväznú vzory v jestvujúcich západoeurópskych regionálnych zoskupeniach, akými sú Benelux a Severská rada.

To však neznamená, že tradičné rivality celkom ustúpili v prospech dvoj- a mnohostrannej spolupráce Stredoeurópanov. Zmenili len charakter, resp. boli vytlačené na perifériu politického diania. Na perifériu sa dostali napríklad rôzne prejavy iredenty, ktoré dnes pestujú niektoré opozičné strany, resp. skupiny mimo určujúcich politických prúdov v jednotlivých krajinách. Zato rivalita sa prejavila na najvyššej politickej úrovni a spravidla mala podobu súťaže o získanie pozície „školského prímusa“ v regióne, ktorý by hoci aj ako „sólo hráč“ dosiahol prvý členstvo v Európskej únii. V dôsledku toho potom určitá krajina (najprv to bola Česká republika a následne Maďarsko) Visegrádskej štvorky strácala záujem o skutočne tímovú súhru v rámci nášho regiónu. Až keď sa Slovensko výmenou vlády v roku 1998 dostalo z vážnej medzinárodnej izolácie a keď sa ukázalo, že Európska únia predsa len preferuje vstup celej skupiny nových členských krajín a nerobí osobitnú cestu do svojich radov niektorému regionálnemu „prímusovi“, obnovila sa intenzívnejšia spolupráca krajín V4.

Slovensko, najmenšia krajina tohto stredoeurópskeho zoskupenia, navyše istý čas v značnej izolácii, resp. v ochladených vzťahoch so svojimi susedmi, malo na obnovení visegrádskej spolupráce azda najväčší záujem. Možno súčasne povedať, že nešlo a nejde o egoistický záujem jednej krajiny. Je v logike doterajších historických skúseností, že čím väčšie medzinárodné zoskupenie sa vytvára, tým väčšími sa prejavuje v jeho hraniciach potreba regionálnych zoskupení, ktoré by popri spoločných záujmoch a cieľoch celého európskeho zoskupenia prezentovali a podporovali aj špecifické záujmy a očakávania krajín svojho európskeho regiónu. Táto skúsenosť sa dnes prejavuje v pravidelnejších rokovaníach predstaviteľov V4 a v prijatých deklaráciách o koordinovanom postupe, zatiaľ však menej v dôslednejšie koordinovaných reálnych zahraničnopolitických krokoch, napr. v spoločnom postupe voči krízovému vývinu na Ukrajine.

Na pôde Európskej únie pred jej posledným rozšírením sa uplatnila aj iná forma regionálnej spolupráce, a síce na úrovni prihraničných území jednotlivých krajín nazvaných euroregiónmi. Táto forma spolupráce sa v západnej Európe ukázala nielen ako generátor hospodárskeho rozvoja niekedy aj menej rozvinutých území, ale aj ako činiteľ prekonávania tradičného nedorozumenia a nedôvery medzi krajinami cestou zblížovania sa ľudí v konkrétnych komunitách a regiónoch. V postkomunistických stredoeurópskych krajinách sa euroregióny formovali a formujú pomalšie, niekedy aj pre oné tiene minulosti, vyvolávajúce obavy z možného narušovania štátnej suverenity jednotlivých zúčastnených krajín, no z povahy regionálnej politiky Európskej únie vyplýva, že tejto forme spolupráce patrí budúcnosť aj v novoprijatých členských krajinách.

Domnievam sa, že rozvíjanie regionálnej spolupráce na celoštátnej úrovni a súčasne na úrovni prihraničných euroregiónov môže byť zmysluplným spôsobom reálneho a dlhodobého budovania stredoeurópanstva v rámci celého spoločného európanstva. A v tejto dvojitej existencii a hlavne súhre by vskutku moderné a perspektívne stredoeurópanstvo nemali ohroziť ani minulé rivality a nedorozumenia, ktorých historické tiene sa ešte vždy objavujú a – nerobme si ilúzie – aj sa budú v takej či onakej podobe a sile objavovať na našej spoločnej európskej ceste.

(2005)

DODATOK

ZABUDNUTÝ TEXT ZO ŠEŠŤDESIATEHO ÔSMEHO ROKU

Jar roku 1968 sa v Československu niesla v znamení „obrody socializmu“. Len postupne sa formovali združenia (Klub angažovaných nestraníkov, Klub 231 a niektoré ďalšie organizácie v českých krajinách), ktorých členovia sa usilovali dovidieť za horizont režimu jednej štátost strany a spoločenského systému, ktorý táto strana vytvorila a mocensky ovládala. Na Slovensku bol takýto myšlienkový pohyb v tom čase takmer neviditeľný. Od mobilizácie verejnosti na prahu „obrodného procesu“ v znamení vybudovania Alwegu vo Vysokých Tatrách sa - aj v dôsledku nerovného postavenia Slovenska v tzv. asymetrickom štátovom modeli povojnovej ČSR a ČSSR - plynule prešlo k spojeniu vylepšovania socializmu s presadením nového štátovného usporiadania štátu, čiže k spojeniu demokratizácie komunistického režimu s federalizáciou štátu. Len nepatrné skupinky (nomen est omen slovenskej politiky?) kriticky uvažujúcich občanov si na neformálnych a neverejných stretnutiach kládli otázky o iných než vtedajší socializmus „reparujúcich“ alternatívach pre českú a slovenskú spoločnosť.

Tento text, prvýkrát uverejnený pred niekoľkými rokmi v časopise OS, som napísal v jar-ných mesiacoch 1968 pre okruh priateľov a spolupracovníkov časopisu ECHO bratislavských vysokoškolákov, ktorí končili štúdium v druhej polovici 60. rokov. Mal byť podkladom pre diskusiu o možnom nesocialistickom politickom a spoločenskom vývine v štáte a predovšetkým na Slovensku s tým, že výsledky takej diskusie by sa vo vhodnom čase najprv publikovali a následne by prívrženci novo sformovanej politickej línie (strany, hnutia?) prišli k praktickým politickým činom. Ako sa pamätám, v onej hektickej a veľmi krátko trvajúcej dobe nebolo veľa času a možno ani sily a chuti na dôkladnejšie premyslenie možných alternatív k „obrodzujúcemu sa“ socializmu. A všetky čo i len potenciálne pokusy o akékoľvek nesocialistické, ba dokonca aj socialistické alternatívy rázne ukončila augustová vojenská intervencia piatich krajín Varšavskej zmluvy s nasledujúcou okupačnou „normalizáciou“.

Z textu o národnej demokracii ako alternatíve k vtedajšiemu režimu sa mi nezachoval žiadny exemplár a text som dlho považoval za stratený, až kým ho vo svojom bohatom archíve nenašiel môj konškolák a priateľ Martin Bútor. Myslím si, že dnes má text hodnotu dokumentu o (akokol'vek periférnom) politickom uvažovaní na Slovensku v pamätnom šesťdesiatom ôsmom roku, ktorý na desaťročia poznačil tým či oným spôsobom životy všetkých súčasníkov a vlastne aj ich potomkov. Samotný text napísalo „dieťa svojho veku“ (v tom čase - ale už nie veľmi dlho - interný vedecký aspirant Filozofickej fakulty UK a dokonca člen KSČ), čo iste poznačilo slovník aj obsah úvahy. Ak som sa tento tézovitý a torzovitý „interný“ text po desaťročiach predsa len rozhodol publikovať, tak pre tých niekoľko styčných bodov, ktoré - zdá sa mi - do istej miery spájajú v tom čase napísané úvahy s ponovembrovým videním komunistického režimu, ako aj s politickými a sociálno-ekonomickými pro-

cesmi, ktoré nasledovali po jeho páde. Text publikujem s malými gramatickými a štylistickými úpravami, nezasahujúcimi do jeho obsahu.

SOCIALIZMUS A NÁRODNÁ DEMOKRACIA

(Predbežný náčrt problematiky)

Teoreticky mal aj československý socializmus svoj základ v Marxovom tvrdení, že vo vyspelých krajinách existujú už objektívne predpoklady (predovšetkým vo výrobnej základni) pre socializmus. Revolúcia má už len zmeniť sociálnu štruktúru (zrušiť súkromné vlastníctvo výrobných síl, vziať moc buržoázii) a socialistickou výrobou i socialistickým rozdeľovaním spoločenského bohatstva sa majú uvoľniť a plne rozvinúť všetky potenciálne zdroje hospodárstva i kultúry. Revolúcia sa spájala s diktatúrou proletariátu a vedúcou úlohou proletárskej strany, čo malo najväčšou mierou prispieť k vytvoreniu nového politického systému „skutočnej demokracie“.

Ak náš doterajší socialistický systém zlyhal temer v každej sfére života, potom na vine nie sú iba deformácie toho „skutočného socializmu“ (ktorého podoba aj tak neexistovala plne rozvinutá ani teoreticky), ani subjektivistické odbočenie od „pravej cesty“. Nazdávam sa, že realizácia základných princípov marxistického socializmu v akejkoľvek forme musela u nás viesť do tej hospodárskej a politickej situácie, v ktorej sme dnes (i keď si jeho zločinné excesy možno odmyslieť).

Revolúcia v spoločenskej nadstavbe neprosperala spoločenskej základni, naopak, nová sociálna štruktúra a mechanizmus jej fungovania spôsobili úpadok výrobných síl a spomalenie ich perspektívneho rozvoja. To sa muselo bezpodmienečne odraziť aj vo sfére delby národného dôchodku. Pokým sociálna revolúcia priniesla spočiatku pomerne značné a rýchle zvýšenie životnej úrovne prevažnej väčšiny národa, museli jej negatívne dôsledky vo sfére výroby pôsobiť čoskoro retardačne aj vo sfére delby, takže v súčasnosti nás predbiehajú i také krajiny, ktoré kedysi za nami v tvorbe národného dôchodku a v životnej úrovni zaostávali.

Diktatúra proletariátu vykonávaná fakticky jednou stranou nepriniesla nijakú lepšiu, skutočnejšiu demokraciu, ale naopak, nekontrolovaná moc zlikvidovala aj formálne princípy demokracie tak v strane, ako aj v spoločnosti, takže teraz sa musíme učiť aj tým najelementárnejším pravidlám demokratickej „hry“.

Vývoj kultúrneho života bol rozporuplný, ale v podstate tiež záporný: na jednej strane kvantitatívny rast priemernej kultúrnosti (podmieňovaný však nielen sociálnymi premenami ale tiež civilizačným rozvojom, zvlášť vo sfére komunikácií), na druhej strane duchovný totalitarizmus, devastácia hodnôt, obmedzovanie základných predpokladov tvorby (povedané s Ludvíkom Vaculíkom: kultúrne úspechy sa dosiahli nie vďaka, ale napriek režimu).

Jednou zo základných príčin nášho celkového úpadku bolo medzinárodné postavenie štátu po februárových udalostiach 1948. Na jednej strane takmer úplné prerušenie tradičných hospodárskych a kultúrnych väzieb so západným svetom, na druhej strane uzavrenie sa v bloku s krajinami, ktoré nielenže nemohli pôsobiť ako podnecu-

júci, progresívny faktor v jednotlivých civilizačných oblastiach (predovšetkým v ekonomickej a vedecko-technickej), ale v dôsledku mocenského nátlaku na nás i pochybné ponímaného internacionalizmu mohli najrôznejším spôsobom ťažiť z nášho hospodárskeho potenciálu naakumulovaného pred revolúciou. Pritom najväčšou škodou pre našu civilizačnú úroveň nebolo ani tak to, že so západným svetom sa narušili tradičné kontakty, spôsoby spolupráce atď., ale to, že sme sa so západným svetom nemohli zapojiť do vedecko-technickej revolúcie, participovať na zmenách v riadení ekonomiky a na všetkom tom, čo začal západný svet objavovať a využívať až po prevrate u nás.

Podľa všetkého sme 20 rokov najprv viac potom menej intenzívne realizovali u nás extenzívny model hospodárstva patriaci do 19. storočia, ide teda o kvalitatívne zaostávanie aj za hospodársko-technickým priemerom v západnom svete.

Nazdávam sa, že cesta úplného znárodnenia výrobných prostriedkov, cesta kolektívizácie poľnohospodárstva, administratívno-direktívneho riadenia, hospodárskej i politickej diktatúry nebola našim komunistom vnútená, ale vyplynula z povahy československého a svetového komunistického hnutia, ako sa z dovtedajšej jeho histórie vykryštalizovala. Takzvanú československú cestu k socializmu možno pokladať za taktiku v politickom boji o moc, sotva však aspoň za koncept osobitného riadenia československej spoločnosti po revolúcii. Najhlbší koreň neúspechu nášho socializmu alebo cesty k socializmu spočíva podľa mňa vo vyvlastnených výrobných prostriedkoch, v politickom systéme a v dôsledkoch, ktoré z predchádzajúceho vyplývajú pre naše postavenie vo svete.

Možné východiská

Východisko spočíva – ako vždy – v prekonaní základných príčin zla. Treba zaviesť také výrobné vzťahy, ktoré spôsobia obrodu hospodárskeho života, taký politický systém, ktorý zaručí nielen osobné slobody a práva jednotlivého občana, ale bude tiež úplnou zárukou hospodárskeho systému a oboje musí spolupôsobiť v prospech zapojenia nášho hospodárstva do svetovej ekonomiky.

V politickej terminológii by sa mohlo takéto smerovanie označiť ako **progresívna pravica**, a to preto, lebo všetky socializačné tendencie bývajú charakterizované ako ľavicové a tieto socializačné tendencie sa neukázali ako skutočne progresívne (teda: prosocialistický neznamená automaticky progresívny, ako sa traduje).

Nazdávam sa, že naše hospodárstvo nadobudne optimálnejšiu dynamiku a perspektívnejší trend iba s pomocou zvonka. Nie pôžičkami, ale riadnymi investíciami západných štátov, resp. veľkých firiem. Myslím si, že by to bolo možné bez jednorazových veľkých politických koncesíí, že by to ale postupne ovplyvňovalo našu vnútro- i zahraničnopolitickú situáciu s možnosťou optimálneho vývojového trendu.

Príchod západného kapitálu by si nevyhnutne vyžadoval revidovať nielen ony tri novodogmatické tabu: socialistické zriadenie, komunistická strana a vzťah k ZSSR, ale tiež jediné tabu, ktoré si aspoň verejne kladú liberáli (napr. ľudia z Literárnych listov) - socialistické výrobné vzťahy. Záujem i perspektívy nášho hospodárstva a čiastočne

aj politického života si vyžadujú značnú (hoci nie úplnú) reštauráciu starej sociálnej štruktúry. Nedá sa to pochopiteľne urobiť jednorazovým administratívnym výkonom ale premyslenou hospodárskou reštauráciou.

Možné opatrenia

Veľký priemysel – vlastníkom by bol 1/ štát (nie z titulu doterajšieho „paušálneho“ vlastníctva, ale dôsledne kapitálovou účasťou, 2/ iné tuzemské firmy, 3/ zahraničné firmy, 4/ pracujúci, či už individuálne (ľudový kapitalizmus) alebo prostredníctvom rôznych združení;

malý priemysel a obchod – vlastníci: veľké firmy, združenia (napr. skutočne nezávislé družstvá), súkromné osoby. Štát by mohol preferovať družstevné podnikanie;

terciálny sektor – vlastníci: súkromné osoby a združenia s možnou účasťou zahraničného a štátneho kapitálu (v preferovaných oblastiach);

poľnohospodárstvo – nezávislé družstvá s súkromnými osobami (štát by podporoval koncentráciu pôdy v družstevných a súkromných veľkostatkoch), poskytnutie licencií (zo začiatku) cudzím veľkostatkárom;

finančníctvo – prevaha štátnej účasti s účasťou aj zahraničnou.

Sociálne zabezpečenie

Pri vyššie uvedených opatreniach je reálne nebezpečenstvo, že nezávislé podniky by mohli nepremyslene robiť asociálnu, ranokapitalistickú politiku. Mimoriadnu úlohu by v tejto oblasti mal hrať štát, a to nielen vlastnými finančnými a materiálnymi prostriedkami, ale tiež takým pôsobením na podniky, aby ony samotné robili optimálnu sociálnu politiku. Veľmi osožné tu môžu byť skúsenosti a praktická činnosť „zrelých“ západoeurópskych a amerických firiem, ktoré už dlhé roky robia progresívnu sociálnu politiku. Bude nevyhnutné preskúmať doterajšiu štruktúru sociálnych a zdravotníckych zariadení a opustiť tie opatrenia a princípy, ktoré sú „nad pomery“, čím jednak zle slúžia občianstvu a súčasne spôsobujú zaostávanie a deformácie týchto rezortov.

V kultúre bude treba premyslieť, ako udržať rovnováhu medzi komerčným tlakom (ktorému sa bude dať sotva vyhnúť – viď. už aj súčasnosť) a tvorivým umením. Zo školstva bude treba definitívne odstrániť pseudojednotárske zásady a vybudovať diferencované školstvo, ale bez sociálnych zábran.

Politika a politická štruktúra

Predpokladom hospodárskych zmien sú politické zmeny, ale súčasné politické premeny si vyžadujú určitý pohyb v hospodárskej štruktúre. Teda na jednej strane treba sa usilovať, aby už súčasná politická vrchnosť urobila progresívne opatrenia v hospodárskej základni i spoločenskej nadstavbe, ale súčasne si treba uvedomovať, že komu-

nistická strana nedokáže ísť v reformách do dôsledkov, treba si uvedomovať vnútorné limity strany aj limity režimu, ktorý strana reprezentuje a vedie.

Dôsledná spoločenská rekonštrukcia je možná iba keď sa akceptuje politický pluralizmus, ktorý je prirodzeným vyjadrením spoločenskej (a najmä hospodárskej) plurality obyvateľstva.

Úloha: pokúsiť sa v rámci potenciálnej i reálnej rôznosti politických názorov formulovať konkrétnu politickú platformu.

Národná demokracia má zjednocovať tri základné aspekty slovenskej progresívnej pravice v československom spoločenskom živote: **hospodársky liberalizmus** (vzhľadom na súčasnú štátnomonopolnú koncentráciu a centralizáciu československej ekonomiky), **politický demokratizmus** (vzhľadom na súčasný kvázitriedny, vlastne komunistickostranícky monopol moci), **národnú emancipáciu** a súčasne **slobodnú integráciu do demokratickej Európy** (oproti doterajšiemu českému tútorstvu a východnoblokovej uzavretosti).

Organizácia stojaca na platforme národnej demokracie by mala byť výlučne politickým spoločenstvom bez svetonázorových predpisov a dogiem, otvorená pre každého občana republiky, bez rozdielu národnosti, rasy, náboženstva. Podmienkou členstva by bolo akceptovanie politických zásad národnej demokracie, nie však bezvýhradné. Jednou z prvých a najdôležitejších úloh bude najstť taký mechanizmus politickej práce, aby napriek frakciám a permanentnej diskusii celá organizácia efektívne fungovala.

Základným východiskom politickej akcie v súčasnej situácii by mala byť novinová kampaň s pokusmi preniknúť do komunikačných prostriedkov s väčším dopadom (rozhlas, televízia). Okrem programu je nevyhnutná členská základňa. Nazdávam sa, že najlepšia pôda pre pravicovú politickú akciu je na vysokých školách. Tam by sa mali vytvoriť prvé kluby, zväzy atď., ktorých vplyv by sa mal šíriť medzi ostatnou inteligenciou, pričom by bolo treba veľmi dobre premyslieť, ako sa priblížiť k robotníkom a roľníkom. Ciele národnej demokracie totiž nemajú vyjadrovať iba záujmy vzdelanejších vrstiev, ale svojim konkrétnym prínosom by mali naplňovať tiež záujmy všetkých skupín obyvateľstva, a to oveľa efektívnejšie ako komunistická politika, ktorá je fakticky neosožná a nepriateľská voči všetkým vrstvám obyvateľstva, či si to uvedomujú alebo nie.

Cieľom národnej demokracie by bolo prevzatie moci evolučnou a legálnou cestou, hoci spolu s inými nekomunistickými združeniami. Národná demokracia sa musí principiálne dištancovať od doterajšej vládnucej strany a z komunistov prijať za možných spojencov iba také združenia, ktoré dokázali zásadne revidovať doterajšie komunistické praktiky vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Národná demokracia musí dôsledne rešpektovať a presadzovať zásady demokracie vo svojej organizácii aj v spoločnosti. Úloha: premyslieť taký model, ktorý by poskytoval čo najširšiu slobodu nielen voľby, ale už aj motivácie v živote straníckej organizácie i spoločnosti, t.j. vylúčiť v maximálnej miere rôzne pseudodemokratické manipulovania s mienkou verejnosti aj národnodemokratického členstva.

Možný okruh základných prívržencov: inteligencia, podnikateľské kruhy (živnostníci, stredná buržoázia, priemyselní a poľnohospodárski družstevníci), väčší a strední pôdohospodári, kvalifikovaní robotníci.

(1968, 2004)

SUMMARY

**CITIZEN, SOCIETY, NATION IN THE
COURSE OF THE SLOVAK HISTORY**

The author of the book pays attention to four major problem areas in the modern history of the Slovak nation, the society and the country. The research is focused on the Slovak history in the first half of the 20th century and, particularly, the period of the Czechoslovak Republic between the two World Wars.

In chapters of Part 1 entitled Slovak Society within Changes of Historical Time the author tried to classify relatively short period of interwar Slovak history in wider historical interrelations. In the first chapter he examines the problem of periodization of the Slovak history within the context of history of the other Central European nations, and points at the open methodological questions of the Slovak history research ensuing from insufficient investigation of the changing collective identity of the Slovaks. The next two chapters of Part 1 are devoted to historical heritage of the Slovaks and its peripetia related to generation of Ľudovít Štúr, as the first politically oriented and functioning generation in the modern history of the Slovaks, and following generations up to the origin of Czechoslovakia in 1918. The topic of the following chapter is the examination of historical traditions and stereotypes of the last two centuries which support, eventually weaken the renewed democratic political system in Slovakia after the fall of the Communist regime in 1989 and the origin of the independent Slovak Republic in 1993. Next two chapters research a historical memory of the Slovak society relating to the authoritarian Slovak Republic between 1939 and 1945 and to the Slovak National Uprising of 1944, being the symbol of anti-fascist struggle and democratic future of Slovakia. The last chapter of Part 1 deals with the simplifying contradiction between the civil and national principle in the history and the present time, as manifested in expert discourse as well as in journalism upon renewal of the democratic regime after 1989.

In Part 2 entitled Politics and Its Faces on Interwar Party Arena the author is concentrated on domestic policy in interwar Czechoslovak Republic. The first chapter deals with violation of some democratic rules in the first decade of existence of the new Czechoslovak State. The further two chapters are concerned with the question of relations between the Agrarian Party, as the largest government party and Hlinka's Slovak People's Party in the time of functioning in the joint government coalition in the second half of twenties of the former century and the conflict relations between two head personalities of the Slovak agrarians Milan Hodža and Vavro Šrobár. The subject of the author's study is also the trend of authorities to keep the cult of the first president of the Republic T. G. Masaryk already during his lifetime in dimensions unusual for the European democratic countries. The last but one chapter of this part of the book examines the fragility and weakness of the Slovak democracy which had fully manifested

itself in autumn months of 1938 after adoption of Munich Agreement by the Czechoslovak government. The People's Party had managed then, also due to inability of the weakened democratic parties to remove in a short time the parliamentary democracy and to set down an authoritative rightist regime in Slovakia. The loyal service of the Slovak intellectual Vladimír Clementis to the Communist movement and regime, for which he was "rewarded" by death penalty and execution in 1952, is depicted in the last chapter of this part of the book.

Part 3 of the book entitled Political Echoes of Ethnic Colourfulness of the Republic in Interwar Period is devoted in its five chapters to one of the most remarkable features of interwar Czechoslovakia and its consequences – to question of more or less conflict coexistence of nations and ethnic groups living in this Republic. The examination of regional aspects of the ethnic problem in the capital of Slovakia, Bratislava, is treated in the first two chapters of this part of the book. The next two chapters are concerned with policies of the national minority parties in the Czechoslovak Republic and participation of the German minority parties in the government coalitions of the interwar period. Based on the research the author comes to the conclusion that the proportional electoral system of interwar Czechoslovak Republic enabled in principle equitable representation of national minorities in the Parliament, and some German minority parties took an active part in the government policy since mid-20's up to spring 1938, when the political game was energetically encroached by a strong external factor – Nazi Germany. The last chapter is devoted to interwar sources and inspirations for, in final consequences, unsuccessful attempt of radical "solution" of Hungarian question in Czechoslovakia after World War II.

The final part of the book entitled Slovakia in the Modern Central European History includes the chapters with a various themes concerning the position of Czechoslovakia and, in its context, of Slovakia in the Central European area: a sharp critique of Czechoslovak-Soviet Treaty of 1935 from the point of view of radical rightist and nationalist newspaper *Nástup*, differences in views on postwar future of Central Europe by two prominent exile politicians – the former president Edvard Beneš and the former prime minister Milan Hodža during World War II, complex interwar and war geopolitical challenges for Czechoslovakia faced with by E. Beneš, as well as the Czechoslovak-Hungarian and Slovak-Hungarian disputes about the southern border of Slovakia since the Trianon Peace Treaty of 1920 up to the Paris Peace Treaty in 1947. The influence of the modern Central Europe history on international position of the Slovak Republic after attaining of its independence in 1993 is outlined in the final chapter of this part of the book.

To the book is added, as a historical document, a politological reflection of the spring 1968 entitled Socialism and National Democracy drafted as a contribution to a discussion on the future of the Slovak society in the period of the so-called Prague Spring, that is, before occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact armies.

BIBLIOGRAFIA

1. O podobu národných dejín. Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín v syntetických dielach o dejinách stredoeuropských národov, in: internetový časopis *Forum historiae* č. 1/2007, <http://www.forumhistoriae.sk>
2. Tvorcovia neuveriteľného projektu. In: *OS* 2007, č. 1, roč. 11. s. 34-37.
3. Prvá časť kapitoly Slovensko v historickom hľadaní svojej demokratickej identity, ktorá vyšla v knihe BŮTORA, M. a kol. *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky – Kalligram 2010, s. 30-42.
4. Pôvodne vyšlo ako súčasť kapitoly Tradície slovenskej politiky: demokracia, autoritárstvo, totalitarizmus. In: SZOMOLÁNYI, S. a kol. *Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989 – 2004*, Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 31-44.
5. Vojnový slovenský štát v kontinuite a diskontinuite slovenských dejín. In: ČARNOGURSKÝ, I. (ed.). *Slovenská historická identita v XX. storočí*. Bratislava: Eurokódex 2009, s. 97-105.
6. Pôvodne vyšlo vo francúzštine pod názvom Les monuments du Soulèvement national slovaque et péripéties de la mémoire historique. In: MARÉS, A. et coll. *Lieux de mémoire en Europe centrale*, Paris: Institute d'études slaves 2009, s. 95-108.
7. Občiansky verzus národný princíp – skutočný protiklad? In: SZIGETI, L. (ed.). *Slová. Pamätnica k sedemdesiatke Rudolfa Chmela*, Bratislava: Kalligram 2009, s. 270-277.
8. Pravidlá parlamentnej demokracie a obmedzenia v ich uplatňovaní v slovenskej spoločnosti 20. rokov 20. storočia. In: ROGUĽOVÁ, J. a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava: Historický ústav SAV 2009, s. 7-16.
9. Začiatok a koniec jedného koaličného partnerstva. K vzťahu medzi Milanom Hodžom a jeho agrárnou stranou a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v rokoch občianskej koalície. In: PEKNÍK, M. a kol. *Milan Hodža a agrárne hnutie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV - Veda, vydavateľstvo SAV 2008, s. 114-128.
10. Spor Milana Hodžu a Vavra Šrobára pri 10. výročí vzniku ČSR alebo História v službe politiky. In: PEKNÍK, M. a kol. *Milan Hodža – politik a žurnalista*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, VEDA, vydavateľstvo SAV 2008, s. 117-127.

11. Obraz prezidenta T. G. Masaryka v knižných publikáciách vydaných pri jeho významných životných jubileách a v roku jeho smrti. In: LEIKERT, J. a kol. *Politik s dušou filozofa. Miesto T. G. Masaryka v česko-slovenských dejinách*, Bratislava: Spoločnosť Pro historia a Historický ústav SAV 2007, s. 204-214.
12. Nový režim pred novým štátom. Odraz vzniku ľudáckeho režimu na jeseň 1938 v súdobej tlači, Rozšírený text príspevku na medzinárodnej vedeckej konferencii *Rozbitie alebo rozpad. Historické reflexie zániku Česko-Slovenska – 1939*. Historický ústav SAV, Historický ústav AV ČR a Veľvyslanectvo Českej republiky, Bratislava 11. – 12. 3. 2009
13. Pôvodne vyšlo pod názvom Nádej - pasca na intelektuálov? (K storočnici narodenia a polstoročnici popravy Vladimíra Clementisa), *Domino-fórum* 2002, roč. 11, č. 38, s. 8.
14. Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík. In: FERENČUHOVÁ, B. a kol. *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k sedemdesiatinám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV – Vydavateľstvo Prodama 2006, s. 26-33.
15. Skrátený text štúdie Nemecká tlač v medzivojnovom multikultúrnom prostredí Bratislavy. In: Kováč, D. – Marek, M. – Pešek, J. – Prahl, R. (eds.). *Kultura jako nositel a oponent politických záměru. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*. Ústí nad Labem: Nakladatelství Kristína Keiserová – albis international 2009, s. 125-132.
16. Volebný zákon do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia za prvej Československej republiky a strany národnostných menšín. In: *Historický časopis* 2008, roč. 56, č. 1, s. 81-92.
17. Politické strany prvej ČSR v siločiarach národných antagonizmov a dočasnej spolupráce. In: IVANIČKOVÁ, E. a kol. *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava: Historický ústav SAV – Vydavateľstvo Prodama 2008, s. 30-43
18. K medzivojnovým zdrojom pokusu o „konečné vyriešenie“ maďarskej otázky v Československu. In: ŠUTAJ, Št. a kol. *Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*, Prešov: Universum 2004, s. 5-13
19. Československo-sovietske spojenectvo z pohľadu mladoludáckeho Nástupu. In: ŠUCHOVÁ, X. a kol. *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*, Prešov: Universum 2006, s. 108-117.

20. Stredná Európa v politických koncepciách Milana Hodžu a Edvarda Beneša za druhej svetovej vojny. In: PEKNÍK, M. a kol. *Milan Hodža - štátnik a politik*, 3., rozšírené vydanie, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2002, s. 319-335.
21. Pôvodne vyšlo pod redakčným titulom Benešove ilúzie a dezilúzie, *Mosty* 2006, roč. 15., č. 13, s. 13.
22. Československo-maďarská a slovensko-maďarská hranica po Trianonskej zmluve a Viedenskej arbitráži – premeny verejnej argumentácie. In: *Historické štúdie* č. 43, Ročenka Historického ústavu SAV. Bratislava: Veda 2004, s. 57-66
23. Pôvodne vyšlo v poľštine pod názvom Europa Środkowa i Slowacja – terażniejsość i przyszłość w cieni przeszłości. In: PURCHLA, J. - VÁŠÁRYOVÁ, M.(eds.). *KIM SA SLOWACY? Historia, kultura, tożsamość*. Kraków: Miedzynarodowe Centrum Kultury 2005, s. 125-133.
24. Pôvodne vyšlo pod názvom Čo písalo dieťa svojej doby – Socializmus a národná demokracia, *OS* 2004, roč. 8., č. 9-10, s. 22-25.

MENNÝ REGISTER

A

Almond, Gabriel A. 103
 Ambrose, Anton Štefan 129
 Angermayer, Carl 178
 Antonín, Joža 140

B

Bacílek, Karol 88
 Bakoš, Ján 13
 Baranovič, Štefan 217
 Barnovský, Michal 72, 81
 Barraclough, Geoffrey 16
 Bartha, Albert 129, 130
 Bečko, Ján 145, 149 – 151
 Beer, Ferdinand 89
 Benda, Ferdinand 145
 Beneš, Edvard 104, 117, 122, 125, 128,
 129, 131, 133, 201, 207, 208, 210, 212,
 213, 218, 224, 227 – 236, 239 – 241,
 243, 245, 246, 248, 249, 255
 Benický, Karol 83
 Beňušková, Zuzana 74, 171
 Beran, Rudolf 147
 Berend, Iván T. 47
 Bežo, Gustáv 159
 Bielik, Peter 81
 Bobák, Ján 91
 Bobek, Bedřich 186
 Bokes, František 40, 41, 47
 Boleslav Krivoústy 24
 Borella, François 53
 Botto, Július 37, 39, 47
 Božić, Ivan 47
 Broklová, Eva 72
 Brtáň, Rudolf 84
 Buday, Jozef 116
 Buchvaldek, Miroslav 47
 Burckhardt, Jakob 47
 Buszko, Józef 48
 Bútor, Martin 13, 93, 263

Bútorová, Zora 93

Butvin, Jozef 47
 Buzek, Jan 188
 Bystrický, Valerián 72, 74, 77 – 79, 92,
 107, 115, 121, 148, 149, 201, 205, 210

C

Caha, Arnošt 137
 Chamberlain, Neville 212
 Carr, Edward H. 16, 47
 Churchill, Winston 252
 Cicero, Marcus Tullius 14
 Clementis, Vladimír 70, 163 – 165, 208,
 255, 256
 Collingwood, Robin G. 16
 Croce, Benedetto 16
 Czech, Ludwig 206

Č

Čák, Matúš 27, 38, 39
 Čapek, Karel 139, 140
 Čaplovič, Ján 150
 Černák, Vladimír 158
 Čarnogurský, Pavol 72, 78, 79, 124
 Černý, Jan 114, 118, 119
 Černý, Josef 145
 Červený, Ondrej 190
 Čierna-Lantayová, Dagmar 207, 255, 256
 Čulen, Konštantín 55, 91

D

Deák, Ladislav 78, 79, 156, 212, 253
 Dekan, Ján 47, 83
 Denis, Ernest 134, 248
 Dérer, Ivan 66, 105, 145, 150 – 152, 210
 Drtina, František 133
 Dubnický, Jaroslav 47
 Dulová, Pim 84

Ď

Ďurčanský, Ferdinand 213, 217, 254, 255
 Ďurčanský, Ján 217
 Ďurica, Milan S. 91

E

Engyeli, Eugen 178

F

Fabricius, Miroslav 151
 Fano, Štefan 72, 92
 Fedor, Michal 143, 144, 179, 217
 Firsov, Jevgenij 202
 Fischer, Josef 139
 Florin, Teodor H. 163
 Franek, Jaroslav 173
 František Ferdinand 126
 Frlička, Ivan 150
 Furet, François 224, 225

G

Gajan, Koloman 202
 Gajda, Radola 110
 Galanda, Mikuláš 138
 Gašparíková-Horáková, Anna 126
 Gažík, Marek 120, 122
 Gide, André 223
 Gebhart, Jan 72, 148
 Glettler, Monika 72
 Golán, Karol 47
 Goldstein, Angelo 188
 Gosiorovský, Miloš 87
 Gottwald, Klement 87
 Gömbös, Gyula 211
 Grečo, Martin 252
 Grey, Edward 248
 Gierowski, Józef A. 48
 Gyarfášová, Olga 93

H

Halla, Ján 116, 135, 138
 Hanák, Jozef 169

Harbulová, Lubica 74
 Hare, Thomas 190
 Haššík, Štefan 146
 Havránek, Jan 47
 Hearst, William R. 252
 Hejduk, Miloš 144
 Hejl, Vilém 72
 Henlein, Konrad 210
 Herben, Jan 133, 137
 Hitler, Adolf 66, 67, 77, 237, 244, 246, 252, 253
 Hlinka, Andrej 63, 105, 113 – 117, 120, 121, 123, 218
 Hodža, Milan 55, 63, 65, 66, 70, 105, 110, 113, 114, 116 – 118, 120 – 132, 148, 154, 197, 202, 227 – 229, 233, 235 – 241, 246, 259
 Holec, Roman 72
 Holotík, Ludovít 47
 Honzák, František 196
 Hora, Josef 139
 Horna, Richard 248
 Horský, Michal 13
 Horthy, Miklós 211
 Horváth, Vladimír 174
 Houdek, Fedor 213, 248, 249, 251
 Hradečný, Pavel 213, 251
 Hradská, Katarína 80, 151
 Hraško, Ján 83
 Hron, Vojtech 13
 Hronský, Marián 72, 209, 249
 Hrubín, František 139
 Hrušovský, František 37, 39, 47
 Hurban, Jozef M. 50
 Hurban-Vajanský, Svetozár 56
 Hus, Jan 135
 Husa, Václav 32, 34, 42, 47
 Husák, Gustáv 85 – 89
 Hušek, Karol 130, 154

CH

Chaloupka, Josef 136

Chalupa, Aleš 144
 Chmel, Rudolf 72
 Chňoupek, Bohuš 70
 Chobot, Emanuel 188

I

Ištók, Timotej 149
 Ivaničková, Edita 72

J

Jablonský, Jozef 72, 84, 86 – 90, 92
 Jaksch, Wenzel 210
 Jánošík, Juraj 39
 Ján Pavol II. 95
 Janics, Kálmán 210
 Janota, Milan 211, 249 – 252
 Janšák, Štefan 76, 249
 Jászi, Oszkár 129, 130
 Jeršov, Vladimír 84
 Jiří z Poděbrad 34
 Jozef II. 29
 Juríček, Ján 132
 Juriga, Ferdiš 109, 110, 116, 121
 Jusko, Ján 149

K

Kamenec, Ivan 73, 80, 173
 Kaplan, Karel 73, 81
 Kárník, Zdeněk 73, 110, 141
 Karol I. (IV.) 129
 Karol IV. 33
 Károlyi, Mihály 129
 Kavka, František 31, 47
 Keibl, Josef 187
 Kieniewicz, Stefan 47
 Kipsová, Mária 143, 179
 Kirschbaum, Jozef 253, 254
 Klíma, Stanislav 248
 Klimek, Antonín 73, 110, 117, 122, 124,
 131, 201
 Kňažko, Milan 70
 Kolarov, Vasil 219

Kolář, František 73
 Kopecký, Václav 88
 Kopta, Josef 139
 Korman, Michal 149 – 152, 155
 Kořalka, Jiří 73
 Koubková, Božena 140
 Kovács, József 213, 252
 Kováč, Bohuslav 13
 Kováč, Dušan 73, 125, 126
 Kováč, Ladislav 13
 Kováčiková, Katarína 92
 Kovtun, Jiří 132, 141
 Král, Václav 88
 Kramář, Karel 218
 Kraus, František 138
 Kraus, Michael 73
 Krejčí, František 134
 Krejčí, Oskar 247
 Kresák, Svetozár 154 – 156
 Kristóffy, József 128 – 130
 Krivý, Vladimír 93, 94
 Křičková, Pavla 136
 Kropilák, Miroslav 90, 125, 132
 Kružliak, Imrich 73
 Kučera, Josef 138
 Kučerová, Stanislava 73
 Kuchynka, Josef 139, 140
 Kuklík, Jan 72, 148
 Kulich, Ján 83
 Kun, Béla 221, 222
 Kún, Vilém 140
 Kunschke, Karl 181
 Kutnar, František 47
 Kühn, Ľudovít 136
 Kvaček, Robert 144, 229, 237

L

Labaj, Ľudovít 122, 123
 Ladislav Lokietko 24
 Lapár, Miroslav 154
 Laštovička, Bohuslav 88
 Lednár, František 154

Lehotská, Darina 174
 Leikert, Jozef 110
 Lenin, Vladimír I. 217
 Lettrich, Jozef 73, 84, 85, 147
 Letz, Róbert 73, 74, 81
 Lipták, Ľubomír 53, 72, 73, 92, 196
 Liška, Vladimír 110
 Litvinov, Maxim M. 218, 220
 Lloyd George, David 212, 252
 Lodgmann von Auen, Rudolf 213
 Lukáč, Emil B. 138
 Lukáč, Pavol 240
 Lukeš, Igor 224
 Luther, Daniel 171

M

MacDonald, James R. 131
 Macek, Josef 48
 Macháček, Pavel 116, 122
 Malíř, Jiří 108, 196
 Mallý-Dusarov, Ján 55
 Malypetr, Jan 124, 204
 Mann, Golo 103
 Mannová, Elena 73, 171
 Marek, Pavel 108, 196
 Marko, Ján 70
 Marshall, George S. 246
 Marton, Ivan 13
 Marx, Karol 87, 267
 Masaryk, Tomáš G. 55, 63, 68, 77, 103,
 110, 111, 113, 122, 125, 126, 133 –
 142, 195, 201, 221, 243, 245, 246, 248,
 257, 259
 Matej I. Corvin 27, 28, 30
 Mauthner, Gustav 178
 Maxa, Prokop 138
 Mazzini, Giuseppe 197
 Melanová, Miloslava 73
 Mencl, Vojtěch 73
 Mésároš, Július 44, 48
 Mičura, Martin 115, 152, 153
 Mikláš, Štefan 155

Mikula, Susan 227
 Mikuláš II. 248
 Milén, E. 136
 Míšková, Alena 72
 Molnár, Miklós 74
 Moravcová, Dagmar 201
 Moravčík, Vladimír 153 – 155
 Mráz, Andrej P. 13
 Múdry, Michal 227
 Mulík, Peter 91
 Mussolini, Benito 211, 244, 252

N

Nansen, Fridtjot 213
 Naumann, Friedrich 257
 Navrátil, Josef 137
 Nečásek, František 140
 Nejedlý, Zdeněk 42
 Neudorflová, Marie L. 202
 Neumann, Stanislav K. 139
 Nezval, Vítězslav 139
 Nižňanský, Eduard 78, 160
 Nolte, Ernst 225
 Nosko, Jozef 84
 Novomeský, Ladislav 87
 Novotný, Antonín 88

O

Obrátil, Karel Jaroslav 136
 Okáli, Daniel 208
 Oktavec, František 84
 Ort, Alexandr 231
 Osuský, Štefan 70, 249, 252

P

Pachta, Jan 140
 Pamlenyi, Ervin 48
 Paulíny-Tóth, Ján 157 – 159
 Pekník, Miroslav 228
 Peroutka, Ferdinand 57, 74, 105 – 107,
 200, 209, 210, 212
 Pešek, Jan 74, 81

- Petrovič, Ján 154
 Pichler, Alojs H. 178
 Pithart, Petr 74
 Pleva, Ján 174, 175
 Plevza, Viliam 90
 Podrimavský, Milan 55, 74
 Polakovič, Štefan 67
 Poniatowski, Stanislaw 24
 Popély, Gyula 174
 Portisch, Emil 178, 181
 Potemra, Michal 53, 177, 178
 Prášek, Karel 110
 Prečan, Vilém 89
 Příkryl, Vladimír 85
 Procacci, Giuliamo 103
- R**
- Radniger, Richard 138
 Rambousek, A. 136
 Raisová, Eva 140
 Rapant, Daniel 13
 Rapoš, Gabriel 157
 Rašla, Anton 85
 Rázus, Martin 157
 Reisz, Július 137
 Renner, Hans 74
 Ripka, Hubert 131
 Rolko, Vladimír 158
 Romsics, Ignác 54, 74, 209
 Roosevelt, Franklin D. 246
 Rothermere, Harold H. 78, 203, 211,
 213, 250
 Rotnág, Jozef 248
 Rudinský, Jozef 138, 251, 252
 Rudolf, Rainer 178
 Rupnik, Jacques 74, 218
 Rybárik, Karol 153, 154
 Rychlík, Jan 74
- S**
- Salner, Peter 74, 171
 Samson, Ivo 74
 Sasínek, Fraňo V. 38, 45, 48
 Savojský, Andrej 170, 173, 175
 Seibt, Ferdinand 213
 Seifert, Jaroslav 139
 Seliger, Josef 200
 Seton-Watson, Hugh 211
 Sidor, Karol 56, 74, 153, 218
 Sikora, Stanislav 125
 Simonyi, Árpád von 78
 Sivák, Jozef 116
 Slávik, Juraj 116, 120
 Soubigou, Alain 134
 Stalin, Josif V. 88, 220, 245, 246
 Stanger, Allison 73
 Steinacker, Edmund 130
 Stránský, Jan 117
 Stresemann, Gustav 246
 Strmiska, Maximilián 196
 Stříbrný, Jiří 110, 203
 Stuchlý, Hynek 140
 Sychrava, Lev 138
 Syrový, Jan 148
 Szántó, Ladislav 136
 Szönyi, Andrej 180
- Š**
- Šalda, František X. 135
 Šimko, Julián 149, 159
 Široký, Viliam 70, 88
 Šišić, Ferdo 48
 Škrach, Vasil K. 139
 Šmidke, Karol 87
 Šolc, Jaroslav 74, 92
 Šrobár, Vavro 74, 76, 113, 116, 117, 122 –
 132, 134, 171, 197, 207
 Štefánek, Anton 116 – 118, 197
 Štefánik, Milan R. 221, 243
 Štraus, Tomáš 13
 Štúr, Ľudovít 49, 54
 Šuchová, Xénia 77, 107, 115, 121, 201,
 205, 210
 Šujan, Juraj 84

Šutaj, Štefan 74, 81
 Šútovec, Milan 74
 Švec, Luboš 169
 Švehla, Antonín 114, 118, 201, 202
 Švorc, Peter 74

T

Táborský, Eduard 227, 240
 Tardieu, André 224
 Taubert, Fritz 213
 Teren, Štefan 148
 Těsnohlídek, Rudolf 136
 Tibenský, Ján 44, 45, 48
 Tiso, Jozef 67, 84, 116, 120, 123, 146, 149,
 151, 155, 156, 158, 159, 222, 223, 253
 Tisza, Kálmán 151
 Toman, Karel 139
 Tománek, Florián 109, 121
 Topolski, Jerzy 48
 Tóth, Dezider 92
 Trockij, Lev D. 222
 Trkanová, Marie 136
 Tuka, Vojtech 116, 117, 121, 123, 130,
 203
 Tusar, Vlastimil 200

U

Udržal, František 114, 203, 204
 Ulreich, Eduard 178
 Urban, Otto 74, 105
 Ursíny, Ján 124, 148, 153 – 155

V

Václav IV. 33
 Vaculík, Ludvík 264
 Vadkerty, Katalin 207
 Vajdová, Zdenka 103
 Valenta, Jaroslav 211
 Válka, Josef 47
 Vančo, Miloš 158, 159
 Varsik, Branislav 213, 253, 254
 Veber, Václav 103

Velšic, Marián 93
 Verba, Sidney 103
 Vix, Fernand 130
 Vnuk, František 84, 91

W

Weingart, Miloš 138
 Wells, Herbert G. 252
 Wilson, Woodrow 244
 Wittlich, Paul 200
 Wyrozumski, Jerzy 48

Z

Zaťko, Peter 148
 Zeman, Zbyněk 208, 211, 212
 Zemko, Milan 74, 77, 78, 107, 110, 115,
 121, 186, 201, 205, 211
 Zielonka, Jan 212
 Zimák, František 145, 150
 Zoch, Samuel 117
 Zuberec, Vladimír 126
 Zweig, Stefan 258